

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Jure Trutanić

**MIKROHISTORIJA ODNOSA KATOLIČKE
CRKVE I JUGOSLAVENSKIH
KOMUNISTIČKIH VLASTI:
MODEL BISKUPA ANDRA ŠTAMBUKA
(1913. – 1955.)**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Jure Trutanić

**MIKROHISTORIJA ODNOSA KATOLIČKE
CRKVE I JUGOSLAVENSKIH
KOMUNISTIČKIH VLASTI:
MODEL BISKUPA ANDRA ŠTAMBUKA
(1913. – 1955.)**

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Ćosić

Zagreb, 2024.

University of Zagreb

Faculty of Croatian Studies

Jure Trutanić

**A MICROHISTORY OF RELATIONS
BETWEEN THE CATHOLIC CHURCH AND
YUGOSLAV COMMUNIST AUTHORITIES:
THE MODEL OF BISHOP ANDRO ŠTAMBUK
(1913 – 1955)**

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor: prof. dr. sc. Stjepan Ćosić

Zagreb, 2024.

Zahvaljujem

majci Ani i ocu Zoranu – na svemu,

sestri Lei – na dobroj vjeri,

zaručnici Petri – na oproštenim beskrajnim satima kad sam bio prisutan samo tijelom,

mentoru prof. Stjepanu Čosiću – na pruženoj prilici,

prof. Marku Trogrliću – na bezuvjetnoj podršci i unesenoj vedrini,

Vladimiru Šumanoviću – na izoštrenju kritičkog uma,

Jošku Bracanoviću – na inicijalnom poticaju i ukupnom angažmanu,

Nikolini i Filipu Šimetinu Šegviću – na otkrivanju svijeta mikrohistorije,

Nevi Ursić i Igoru Tošu – na mudrom rasuđivanju,

i brojnim drugima koji su na razne načine doprinijeli ostvarenju ovoga rada, hodajući iskreno
barem koji metar po mome putu.

INFORMACIJE O MENTORU:

Prof. dr. sc. Stjepan Ćosić rođen je u Makarskoj 1964. godine. Na Filozofskom fakultetu u Zadru diplomirao je povijest i sociologiju 1987. godine. Na Sveučilištu u Zagrebu završio je postdiplomski studij *Kulturna povijest istočne obale Jadrana*. Na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu magistrirao je (1994.) i doktorirao temom *Dubrovačko područje od sloma Republike do 1848.* (1997.). Od 1988. do 1992. predavao je u osnovnim i srednjim školama u Dubrovniku, a od 1992. do 1995. radio je kao arhivist u Državnom arhivu u Dubrovniku. Od 1995. do 2003. bio je zaposlen u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, prvo u zvanju asistenta, a od 1998. u znanstvenim zvanjima. U razdoblju od 2003. do 2012. u tri je mandata obavljao dužnost ravnatelja Hrvatskoga državnoga arhiva u Zagrebu. Godine 2011. izabran je u zvanje znanstvenoga savjetnika, a od 2012. bio je profesor na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu. Na tom je fakultetu 2013. izabran u zvanje redovitoga profesora. Kao profesor i šef katedre za ranonovovjekovnu i suvremenu povijest predavao je kolegije: *Hrvatska povijest u ranome novome vijeku*, *Povijest historiografije*, *Metodologija znanstvenoga rada*, *Suvremena historiografija: teorije i metode*, *Povijest Dubrovnika* i *Povijest institucija vlasti u Hrvatskoj*. Od 2017. do 2024. bio je profesor Fakulteta hrvatskih studija i član Odsjeka za povijest. Predavao je više kolegija na preddiplomskim i diplomskim studijima povijesti i kroatologije te na doktorskoj studiju povijesti. Od 2019. do 2021. bio je prodekan za poslovanje Fakulteta hrvatskih studija, a tijekom 2021., 2022. i 2023. obnašatelj dužnosti dekana. Od kolovoza 2024. zaposlen je na Institutu za istraživanje migracija u Zagrebu, na radnome mjestu znanstvenog savjetnika u trajnom izboru.

Godine 2018. izabran je za člana suradnika HAZU (Razred za društvene znanosti) te u trajno zvanje redovitoga profesora na Sveučilištu u Zagrebu. Za redovitoga člana HAZU izabran je 19. svibnja 2022. Radeći u arhivima, stekao je stručna zvanja arhivista i višega arhivista te se upoznao s gradivom domaćih arhivskih ustanova. Kao istraživač radio je u nizu stranih arhiva (Bari, Vatikan, Venecija, Beograd, Budimpešta, Beč, Sankt-Peterburg, Moskva, Sarajevo). Istraživački interes usmjerio je na širok raspon tema iz političke, kulturne, intelektualne i demografske povijesti Dubrovačke Republike, Dalmacije, Hrvatske i BiH od 17. do 20. stoljeća. Bavi se arhivističkim temama, heraldikom i povijesnom kartografijom. Autor je i koautor devet knjiga i oko šezdeset znanstvenih i stručnih članaka i studija. Kao vanjski suradnik od 2000. godine predavao je brojne kolegije na Filozofskim fakultetima u Zadru i Zagrebu te na Sveučilištu u

Dubrovniku – na diplomskim, postdiplomskim i doktorskim studijima povijesti, povijesne demografije i arhivistike. Uredio je više svezaka časopisa, knjiga i monografija u izdanju Zavoda HAZU u Dubrovniku, Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, Matice hrvatske i drugih nakladnika. Dugogodišnji je član u uredništvima i urednik časopisâ u nakladi Zavoda HAZU i Hrvatskoga državnog arhiva te drugih institucija iz struke (Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Dubrovnik Annals, Arhivski vjesnik i Fontes – izvori za hrvatsku povijest). Od 2007. do 2013. bio je voditelj projekta “Izvori za hrvatsku povijest u stranim arhivima” u sklopu znanstvenoga programa „Izvori za hrvatsku baštinu i hrvatski europski identitet”, a od 1997. bio je suradnik na projektu „Povijest Dubrovnika i Dubrovačke Republike”, pod vodstvom Nenada Vekarića. Sudjelovao je na brojnim domaćim i međunarodnim znanstvenim skupovima. Za historiografski rad dobio je Nagradu Dubrovnika (2000.) i Nagradu za znanost HAZU (2006.).

SAŽETAK NA HRVATSKOM JEZIKU:

Svećenik Andrija (Andro) Štambuk u historiografiji je ostao gotovo posve zapostavljen, premda su njegov život i djelovanje značajan segment odnosa između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti. Tom se kompleksnom odnosu istraživanjem Štambukova života i djelovanja pristupa mikrohistorijski. Sužavanjem razmjera proučavanja na pojedinačni slučaj Andra Štambuka, zbog njegovih reprezentativnih obilježja i bogatstva raznorodnih povijesnih izvora, uspostavlja se jedan od interpretacijskih modela suradnje katoličkoga svećenstva s jugoslavenskim komunističkim vlastima. Relacija između pojedinca i konteksta uspostavlja se detaljnom analizom položaja pojedinca i njegova funkcioniranja unutar dvaju oprečnih normativnih sustava: Katoličke crkve kao religijskog te jugoslavenskih komunističkih vlasti kao pseudoreligijskog.

Andro Štambuk rođen je 1913. u Selcima na otoku Braču, a rodni je otok napustio opredjeljenjem za svećeničko zvanje. Nakon boravka u splitskom biskupskom sjemeništu i maturiranja na tamošnjoj gimnaziji, dovršio je studij bogoslovije u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Splitu. Po svemu sudeći, u tom je razdoblju došao u susret s agitatorima KPJ. Iako se nije osobito isticao školskim postignućima, hvarski ordinarij Miho Pušić prepoznao je u njemu potencijal, te ga 1938. uputio na doktorski studij u Rim. Nakon što je 1941. doktorirao na Fakultetu kanonskoga prava Papinskoga sveučilišta Gregoriana, vratio se u matičnu biskupiju te u Hvaru preuzeo dužnost upravitelja biskupske kurije. Nakon povratka na otok razvio je simpatije prema NOP-u. Na Hvaru je zadnjih dana prosinca 1943. kada je, uz odobrenje hvarskoga biskupa Mihe Pušića, u sklopu partizanskoga zbjega napustio Dalmaciju. Preko tranzitnih logora južne Italije dospio u pustinjski predio El Shatt, gdje je bila smještena glavnina jugoslavenskoga zbjega u Egiptu. Posredstvom podređenih vojnih i civilnih tijela vodstvo jugoslavenskoga komunističkog pokreta oblikovalo je političko pozicioniranje izbjeglica, usmjeravajući ga linijom narodne fronte pred očima britanskih vojnih vlasti i javnosti Zapada. U toj je strategiji ključnu ulogu imao don Andro Štambuk koji je do povratka u zemlju u ožujku 1946. u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu obnašao najviše upravljačke dužnosti. U radu se dokazuje da je Štambuk unatoč svom svećeničkom zvanju nastojao u svojim javnim nastupima na teorijskoj razini pomiriti kršćansko učenje i komunističku ideologiju, otvoreno se uključivši u NOP. Po povratku iz zbjega don Andro Štambuk ponovno je potpao pod neposrednu jurisdikcijsku vlast svoga ordinarija Pušića, ali se nakon dvogodišnje izolacije suočio s teškim položajem katoličkoga episkopata i svećenstva nakon uspostave i konsolidacije jugoslavenske komunističke vlasti po završetku ratnih operacija. U tim

okolnostima Štambuk se pasivizirao i prekinuo djelovanje unutar tijela jugoslavenske komunističke vlasti. Njegovo distanciranje od vlasti suštinski je uzrok kaznenoga progona koji je pokrenut protiv njega 1947. godine, što će epilog imati u dvogodišnjoj kazni lišenja slobode, koju je izdržao do kraja u KPD „Stara Gradiška“. Nakon odsluženja kazne, don Andro Štambuk preuzeo je prijašnje dužnosti u radu Hvarske kurije. Uslijed kulminacije napetosti između katoličkih biskupa i državnih vlasti FNRJ oko utemeljenja staleških svećeničkih udruženja, Štambuk se čvrsto pozicionirao uz biskupa Pušića, koji se oštro protivio udruženjima. Tijekom eskalacije napetosti pod okriljem mraka bio je pretučen u Hvaru u rujnu 1953. godine. Izuzetan značaj njegovoj biografiji pridodaje činjenica da ga je papa Pio XII. 1955. imenovao za pomoćnoga biskupa rezidencijalnom biskupu Pušiću, usprkos njegovoj participaciji u NOP-u od 1944. do 1946. godine. Međutim, kratko nakon imenovanja, biskup Štambuk neočekivano je preminuo, a njegov pogreb bio je manifestacija privrženosti i štovanja svećenstva i vjernika.

Istraživanjem koje uključuje višestruke metodološke inovacije, utvrđeno je da je promjena odnosa don Andra Štambuka prema jugoslavenskoj vlasti rezultirala represijom vlasti prema njemu. Iz toga proizlazi zaključak da je pri provedbi represije kriterij ponajprije bio poslijeratni odnos pojedinca, pa tako i svećenika, prema revolucionarnoj jugoslavenskoj vlasti, nego ratno držanje prije konsolidacije te vlasti. Zbog toga je Štambukov slučaj relevantan na općem historiografskom planu.

Ključne riječi: Andro Štambuk; Miho Pušić; Selca; Hvar; zbjeg; El Shatt; narodna fronta; represija; Stara Gradiška; svećenička udruženja

SUMMARY

Priest Andrija (Andro) Štambuk has remained almost completely neglected in historiography, although his life and work are a significant segment of the relationship between the Catholic Church and the Yugoslav communist authorities. This complex relationship is approached microhistorically by researching Štambuk's life and work. By narrowing the scope of the study to the individual case of Andro Štambuk, due to his representative characteristics and the wealth of diverse historical sources, one of the interpretative models of the cooperation of the Catholic clergy with the Yugoslav communist authorities is established. The relationship between the individual and the context is established through a detailed analysis of the position of the individual and his functioning within two opposing normative systems: the Catholic Church as religious and the Yugoslav communist authorities as pseudo-religious.

Andro Štambuk was born in 1913 in Selca on the island of Brač, and left his native island to pursue a priestly vocation. After attending the Split Episcopal Seminary and graduating from the local gymnasium, he completed his theological studies at the Central Theological Seminary in Split. Apparently, during this period he came into contact with the agitators of the Communist Party of Yugoslavia. Although he did not particularly stand out for his academic achievements, the Hvar Ordinary Miho Pušić recognized his potential and in 1938 sent him to study for a doctorate in Rome. After receiving his doctorate in 1941 at the Faculty of Canon Law of the Pontifical Gregorian University, he returned to his home diocese and took over the position of administrator of the bishop's curia in Hvar. After his return, he apparently developed sympathies for the NOP. He was on Hvar in the last days of December 1943 when, with the approval of the Hvar Bishop Miho Pušić, he left Dalmatia as part of a partisan escape. Via transit camps in southern Italy, he reached the desert region of El Shatt, where the majority of Yugoslav refugees in Egypt were located. Through subordinate military and civilian bodies, the leadership of the Yugoslav communist movement shaped the political stance of the refugees, directing them along the line of the popular front in the eyes of the British military authorities and the Western public. A key role in this strategy was played by Don Andro Štambuk, who held the highest managerial positions in the Yugoslav refugee camp in Egypt until his return to the country in March 1946. The paper argues that, despite his priestly vocation, Štambuk tried to reconcile Christian teachings and communist ideology in his public appearances on a theoretical level, openly joining the NOP. Upon his return from the refugee camp, Don Andro Štambuk once again fell under the direct

jurisdiction of his ordinary, Pušić, but after two years of isolation, he was faced with the difficult position of the Catholic episcopate and clergy after the establishment and consolidation of the Yugoslav communist government at the end of the war operations. In these circumstances, Štambuk became passive and ceased his activities within the bodies of the Yugoslav communist government. His distancing from the authorities was the essential cause of the criminal prosecution that was initiated against him in 1947, which would culminate in a two-year prison sentence, which he served to the end in the KPD "Stara Gradiška". After serving his sentence, Don Andro Štambuk took over his previous duties in the work of the Hvar Curia. Due to the culmination of tensions between the Catholic bishops and the state authorities of the FNRJ over the establishment of class-based priestly associations, Štambuk firmly positioned himself alongside Bishop Pušić, who was strongly opposed to the associations. During the escalation of tensions under cover of darkness, he was beaten in Hvar in September 1953. The fact that Pope Pius XII appointed him auxiliary bishop to the resident bishop Pušić in 1955, despite his participation in the NOP from 1944 to 1946, adds exceptional significance to his biography. However, shortly after his appointment, Bishop Štambuk unexpectedly passed away, and his funeral was a manifestation of the devotion and respect of the clergy and the faithful.

Research that includes multiple methodological innovations has established that the change in Don Andro Štambuk's relationship with the Yugoslav government resulted in the government's repression of him. This leads to the conclusion that the criterion for implementing repression was primarily the post-war relationship of the individual, including the priest, with the revolutionary Yugoslav government, rather than the wartime attitude before the consolidation of that government. For this reason, Štambuk's case is relevant in a general historiographical sense.

Keywords: Andro Štambuk; Miho Pušić; Selca; Hvar; zbjeg; El Shatt; narodna fronta; represija; Stara Gradiška; svećenička udruženja

„Ne bojte ih se, dakle!
Jer nema ništa sakriveno
što se ne bi otkrilo,
ništa tajno što se ne bi doznalo.
Što vam kazujem u tami,
to navješćujte na svjetlosti;
što vam se šapće na uho,
to propovijedajte na krovovima!“¹

---

¹ Mt 10, 26–27.

Sadržaj

1.	UVOD.....	14
1.1.	Katolička crkva i jugoslavenski komunizam – sudar dvaju oprečnih normativnih sustava	14
1.2.	Participacija katoličkoga svećenstva u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti – uspostava interpretacijskih modela	21
1.3.	Izvori i metodologija – mikrohistorija.....	29
1.4.	Historiografija – <i>status quaestionis</i>	36
1.5.	Cilj, hipoteze i struktura istraživanja	41
2.	RANI ŽIVOT, ŠKOLOVANJE I POČETAK SVEĆENIČKE SLUŽBE ANDRA ŠTAMBUKA (1913. – 1943.).....	43
2.1.	Selca na Braču u sutonu Austro-Ugarske Monarhije.....	43
2.2.	Rod Štambuka.....	47
2.3.	Privatist na Državnoj klasičnoj gimnaziji u Splitu.....	56
2.4.	Pitomac dječjačkoga Biskupskog sjemeništa u Splitu.....	61
2.5.	Bogoslov Centralnoga bogoslovnog sjemeništa u Splitu.....	68
2.6.	Svećeničko ređenje i mlada misa u rodnim Selcima	72
2.7.	Pitomac Zavoda sv. Jeronima u Rimu	77
2.8.	Povratak u Hvarsku biskupiju zahvaćenu ratom	85
3.	DON ANDRO ŠTAMBUK U PARTIZANSKOM ZBJEGU (1944. – 1946.).....	90
3.1.	Formiranje zbjega	90
3.2.	Prisilno uključivanje svećenstva u zbjeg	93
3.3.	Don Androvo pristupanje zbjegu.....	99
3.4.	Tranzitni boravak u južnoj Italiji i dolazak u Egipat	108
3.5.	Ustroj zbjega i ishodišta provedbe političke koncepcije narodne fronte.....	113
3.6.	Vjerski referenti zbjega u Egiptu.....	122
3.7.	Imenovanje don Andra Štambuka članom Centralnog odbora zbjega (COZ-a).....	128
3.8.	Štambukovo djelovanje kao člana COZ-a i vjerska praksa zbjega	132
3.9.	Odjeci Pastirskoga pisma katoličkoga episkopata u El Shattu	148
3.10.	Don Andro Štambuk na dužnosti predsjednika COZ-a i povratak u Jugoslaviju	153
4.	ŽIVOT I DJELOVANJE ANDRA ŠTAMBUKA NAKON POVRATKA IZ ZBJEGA I KONSOLIDACIJE KOMUNISTIČKE VLASTI U JUGOSLAVIJI (1946. – 1955.)	161
4.1.	Kratkotrajna participacija ostalih svećenika Hvarske biskupije u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti.....	161
4.2.	Prijedlog odlikovanja i pasivizacija don Andra Štambuka po povratku u zemlju	172
4.3.	Istraga protiv Štambuka i boravak u istražnom zatvoru u Splitu.....	178

4.4.	Presude Okružnoga suda u Splitu i Vrhovnoga suda NRH u Zagrebu don Andru Štambuku ..	186
4.5.	Štambuk na izdržavanju kazne u KPD-u „Stara Gradiška“	199
4.6.	Dolazak don Andra Štambuka u biskupiju uslijed turbulentnih godina Kotarskoga komiteta KPH Hvara	211
4.7.	Nevolje biskupa Mihe Pušića oko svećeničkih staleških udruženja.....	219
4.8.	Eskalacija sukoba i Štambukovo prelaćivanje u Hvaru.....	225
4.9.	Imenovanje i posvećenje don Andra Štambuka za biskupa	237
4.10.	Neočekivana smrt mladoga monsinjora Štambuka.....	244
5.	ZAKLJUČAK	254
6.	POPIS KRATICA	262
7.	BIBLIOGRAFIJA.....	263
7.1.	Neobjavljeni izvori	263
7.2.	Objavljeni izvori	265
7.3.	Novine i listovi	266
7.4.	Brošure	267
7.5.	Literatura	267
7.6.	Članci u postupku objavljivanja	284
7.7.	Ocjenski radovi	284
7.8.	Internetski izvori.....	285
8.	ŽIVOTOPIS I POPIS JAVNO OBJAVLJENIH RADOVA AUTORA.....	287
8.1.	Životopis	287
8.2.	Popis objavljenih radova	287
8.2.1.	Članci objavljeni u znanstvenim časopisima.....	287
8.2.2.	Prikazi knjiga objavljeni u znanstvenim časopisima	288

1. UVOD

1.1. Katolička crkva i jugoslavenski komunizam – sudar dvaju oprečnih normativnih sustava

Prema marksističkoj dijalektici zagonetka povijesnoga razvitka definirana je i rješiva ekonomskim odnosima. Sve je ostalo nadgradnja. Upravo je Karl Marx glavnim ideološkim oruđem eksploatatora u borbi protiv potlačenih masa označio religiju, zapisavši još 1843. u *Prilogu kritici Hegelove filozofije prava*: „Religija je uzdah potlačenog stvorenja, duša svijeta bez srca, kao što je i duh bezdušnih prilika. Ona je opijum naroda.“² Početkom 1944. Marx je u *Prilogu jevrejskom pitanju* revolucionarnim zanosom zazivao drastične mjere protiv religije: „...država može i mora ići do ukidanja religije, do uništenja religije, ali samo tako kao što ide ukidanje privatnog vlasništva, do kraja, do konfiskacije, do progresivnog poreza, kao što ide do ukidanja života, do giljotine.“³ Ne čudi stoga što je nakon trijumfa boljševičke revolucije u Rusiji 1917. te posljedične uspostave i konsolidacije prve komunističke države u povijesti, Sovjetskoga Saveza, ta država provodila nesmiljeni progon vjerskih ustanova. Na udaru je bila u prvome redu Ruska pravoslavna crkva. Uz povremena odstupanja, vršila su se smaknuća pravoslavnoga svećenstva, a glavnina je vjerskih objekata uništena ili posvjetovljena.⁴

Marxovu teoriju, nadopunjenu Lenjinovim intervencijama, slijedilo je vodstvo Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), koja je od utemeljenja 1919. službeno bila sekcijom Komunističke internacionale (Kominterne), međunarodne komunističke organizacije pod dominacijom sovjetske partije, sa sjedištem u Moskvi.⁵ I nakon raspuštanja Kominterne 1943. pa do stvarnoga međudržavnog razlaza sa Staljinom 1949. jugoslavenska je partija ostala opčinjena revolucionarnim sovjetskim uzorima.⁶ No, za razliku od sovjetskih komunista, KPJ je u međuratnom razdoblju djelovala u ilegali, pritisnuta pravosudnim progonima kraljevskoga režima, a članovi njezina rukovodstva raštrkali su se po jugoslavenskim kazamatima i europskim intelektualnim središtima. Bila je, dakle, daleko od pozicije vlasti, a time i od instrumenata za

---

² Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1967), 91.

³ Isto, 66.

⁴ Richard Overy, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, 3. izd. (Zagreb: Naklada Ljevak, 2018), 269–278.

⁵ Tahir Abdyli, Dušan Bilandžić i drugi, ur. *Povijest Saveza Komunista Jugoslavije* (Beograd: Izdavački centar Komunist; Narodna knjiga; Rad, 1985) 55–56, 62–63, 70–71.

⁶ Više o jugoslavenskim partijsko-državnim odnosima s Kominternom i Sovjetskim Savezom vidjeti u:

Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu* (Zagreb: Globus, 1990); Danijel Jurković, „Odnosi Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza od 1947. do 1953. u kontekstu Informbiroa prema vodećim jugoslavenskim tiskovinama“ (Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, 2023).

provođenje revolucionarnih ciljeva.⁷ Zbog toga je u razdoblju do početka Drugoga svjetskog rata i uspona KPJ na čelo oružanog ustanka partijski pogled na religiju i Crkvu imao samo načelno značenje. U glasilu Centralnoga komiteta (CK) KPJ objavljeno je 1930: „Zastava pape jeste zastava kapitalističke kontrarevolucije, zastava ugnjetavanja radnika i sirotinje sviju zemalja, zastava rata protiv radnika i seljaka Sovjetskog Saveza, zastava novih krvoločnih borba u ime kapitala. Predstavnik boga na zemlji mobiliše celokupnu Crnu Internacionalu radi krstaškog rata protiv boljševizma...“.⁸ Iako je takav pogled nakon 1935. privremeno ublažen inauguracijom linije narodne (pučke) fronte, odabirom je Kominterne 1937. *de facto*, a nešto kasnije i *de iure*, generalnim sekretarom KPJ postao Josip Broz Tito. Time je Tito, ateist i nositelj lijevih, revolucionarnijih težnji unutar KPJ, promoviran u vodeću ličnost jugoslavenskoga komunizma.⁹

Neprijateljsko stajalište koje su komunisti javno obznanili i pronijeli ga na revolucionarnim barjacima tamo gdje su osvajanjem vlasti došli u prigodu (Sovjetski Savez), nije bio unilateralan. S druge je strane stajala stoljetna religijska ustanova, Katolička Crkva, predvođena Petrovim nasljednicima – rimskim papama. Marxove je teze Katolička crkva osudila i odbacila veoma rano. Još je suvremenik ranih radova Friedricha Engelsa i Karla Marxa, Pio IX., u enklidici *Qui pluribus* 1846. osudio „užasan nauk“ komunizma, a zatim u *Syllabusu* uz encikliku *Quanta cura* 1864. ubrojio socijalizam i komunizam među „pogubne zablude“. Njegovi nasljednici u više su navrata osuđivali komunizam, što je podvučeno i nastavljeno 1937. enciklikom *Divini redemptoris* Pija XI., u kojoj je kritiziran „boljševički i bezbožni komunizam, koji ide za temeljitim prevratom socijalnoga poretka i rušenjem samih temelja kršćanske civilizacije.“¹⁰ Na jednakom stajalištu stajao je i Pio XII., čiji pontifikat (1939. – 1958.) obuhvaća, ali i premašuje vremensko razdoblje obuhvaćeno ovim radom.¹¹ Stavove vrhovnih crkvenih autoriteta o komunizmu dijelili su biskupi Kraljevine Jugoslavije, dodatno osvjedočeni međuratnim progonima vjere u Sovjetskom Savezu, Meksiku i Španjolskoj. Pa je Alojzije Stepinac, od 1937. rezidencijalni zagrebački nadbiskup i

---

⁷ Stefan Gužvica, *Prije Tita: frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936. – 1940.* (Zagreb: Srednja Europa, 2020) 19, 66; Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 70–71.

⁸ „Crna Internacionala“, *Proleter* br. 12, 1. svibnja 1930, 4–5. Pretiskano u: Pero Morača, ur. *Proleter: organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije: 1929. – 1942.* (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968), 60–61.

⁹ Gužvica, *Prije Tita*, 139–145.

¹⁰ Pio XI., *Bezbožni komunizam*, „*Divini Redemptoris*“, (Zagreb: Naklada Mosk, 1937), 7.

¹¹ August Franzen, *Pregled povijest Crkve*, 5. izd. (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004), 292, 301, 314; Josip Franulić, *Skrajnje pogubna zabluda: jedan pogled u jugokomunističku prošlost* (Makarska: Služba Božja, 1994), 23–25; Mirko Ćosić, *Prijepor Crkve i komunizma: s posebnim osvrtom na stanje u bivšoj Jugoslaviji* (Zagreb: Naklada Nedičko Dominović, 2018), 41–51.

predsjednik Biskupske konferencije jugoslavenskih biskupa, time i vodeća figura Katoličke Crkve u Kraljevini Jugoslaviji, dosljedno zastupao antikomunističke nazore. U više je navrata javno i nedvosmisleno osudio komunističku ideologiju i praksu, u čemu su ga slijedili i ostali biskupi.¹²

Suprotnosti između dviju strana, čiji su ključni predstavnici u Kraljevini Jugoslaviji uoči Drugoga svjetskog rata bili generalni sekretar KPJ Tito odnosno zagrebački nadbiskup Stepinac, nisu se mogle neposredno manifestirati dok su komunisti bili izvan zakona, daleko od vlasti. Raspadom Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. na postjugoslavenskom je teritoriju uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska (NDH) i sustav okupacijskih režima pod njemačko-talijanskom dominacijom, a nakon lipanjskog Hitlerova napada na Sovjetski Savez postupno je započeo oružani ustanak protiv novonastaloga stanja. KPJ je na čelu s Titom organizirala i politički kontrolirala Narodnooslobodilački pokret (NOP) te partizanske postrojbe koje su se postupno razvijale prema profesionalnoj vojsci, što je u ožujku 1945. dovršeno ustrojem Jugoslavenske armije (JA). Na taj je način KPJ tijekom rata povremeno uspijevala ostvariti vojni i politički nadzor nad pojedinim područjima, dakle i onima pod crkvenom jurisdikcijom jugoslavenskih biskupa, što je u konačnici dovelo do uspostave trajne vlasti nakon opsežnih vojnih operacija u 1944. i 1945. godini. Epilog je bila obnova jugoslavenske države, kojoj su na čelo zasjeli dojučerašnji politički izopćenici – komunisti.¹³ Susrele su se tako dvije jurisdikcije, dva oprečna normativna sustava. U novome se ruhu po tko zna koji put u povijesti zapadnoga kršćanstva rasplamsao stoljećima star sukob između cezara i pape, između svjetovne i crkvene vlasti. Ovaj je put Crkva, u prethodnom razdoblju uglavnom izmirena s postojanjem i prerogativima moderne sekularne države, bila prisiljena braniti i vlastitu opstojnost. Ali joj se nasuprot više nisu nalazili kršćanski monarsi, već sveobuhvatna, radikalna, moderna ideologija čija je idejna okosnica dijalektički odnosno historijski materijalizam, a inherentno sredstvo djelovanja revolucija, što je u najoštrijoj opreci s vjerskim istinama, poslanjem i normama Katoličke crkve.

Usprkos tome, komunistička se ideologija kroz svoje obrasce ostvaruje i kao svjetovna religija odnosno pseudoreligijski sustav. Na prisutnost religijskih obrazaca unutar komunističke ideologije na teorijskoj je razini upućivalo više mislilaca. Naime, komunizam ima začetke svog kulta, dogme

---

¹² Aleksa Benigar, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, 2. izd. (Zagreb: Glas Koncila; Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1993), 419–422; Franulić, *Skrajnje pogubna zabluda*, 10–15; Hubert Jedin i Konrad Repgen, ur., *Velika povijest crkve. Sv. 7, Svjetska Crkva u 20. stoljeću* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2019), 502–505, 616–617.

¹³ Nikica Barić, „Hrvatska u Drugom svjetskom ratu“, u *Povijest Hrvata: 19. i 20. stoljeće*, ur. Nikica Barić i Zdenko Radelić (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2023), 275–300.

i dogmatični moral, svoje proroke, svete spise i katekizme, svoje koncile, rituale i blagdane, svoje martire i fanatične vjernike spremne na novo mučeništvo. I, što je najvažnije svijest o mesijanskom pozivu proletarijata i uspostavi raja na zemlji.¹⁴ Tako je ruski filozof Nikolaj Berdjajev isticao da komunizam, slično religiji, uspostavlja cjeloviti odnos prema životu, nudi rješenje za sva osnovna životna pitanja, sveobuhvatan je i svemu daje smisao, zahvaća cijelu osobu, izaziva entuzijizam i požrtvovnost. U komunističkoj ideologiji mjesto kršćanskoga Boga zauzima čovjek odnosno socijalna klasa, a komunizam teži podčinjenju i uništenju tradicionalne religije, koja mu je konkurentska, kako bi je nadomjestio.¹⁵

Da bi se u tome uspjelo, trebalo je prvo oblikovati učinkovitu partiju, a zatim uspostaviti i komunističku državu koja će provesti diktaturu proletarijata. Kominternu je čvrsto nadzirala svoje sekcije podredivši ih vlastitim pravilima i smjernicama. S druge je strane sovjetska državna vlast kontrolirala Kominternu, a sovjetska partija upravljala je državom.¹⁶ Unutarpartijski procesi su tijekom staljinističkih čistki 1930-ih dosegli toliku razinu voluntarizma da je bez glave mogao ostati bilo tko. Što se KPJ tiče, ona je iz čistki pred Drugi svjetski rat pod vodstvom Tita izašla kao centralizirana i disciplinirana komunistička partija boljševičkoga tipa.¹⁷ Međutim, početkom i razvojem rata za KPJ je nastupilo vrijeme koncesija. Zahvaljujući postignutim vojnim uspjesima našla se pred zadaćom da istupi iz skučenoga partijskog miljea i prihvati se širokoga normativnog uređenja te njegove provedbe. Akumulirana moć omogućavala joj je uspostavljanje vlastitoga državnog aparata, zapravo paralelnih tijela vlasti nove države u izgradnji. Ujednačavanje političke linije kroz princip narodne fronte, te odlučna i dosljedna centralizacija pokreta na svim razinama, provedena posredstvom vojske, neredovnoga sudstva i sigurnosno-obavještajne službe, postupno su uspostavili apsolutni autoritet KPJ na cijelom jugoslavenskom prostoru. Vojna i civilna tijela koja je partija formirala u završnici rata nalikovala su revolucionarnim sovjetskim pandanima, a odluke koje su se donosile bile su gotovo u potpunosti jednake uzorima u staljinističkom zakonodavstvu. Iz ratne je prašine lice pomolio gotovo u potpunosti dovršen normativni sustav komunističke države, koji je pomoću represivnoga aparata bio spreman za provedbu diktature

---

¹⁴ Radmila Radić, „Politička ideologija kao sekularna religija i njena integrativna funkcija“, u: *Dijalog povjesničara – istoričara*, sv. 4, ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2001), 467–472.

¹⁵ Nikolaj Berdjajev, *Istina i laž komunizma* (Zagreb: Hrvatski klub, 2015), 41–55.

¹⁶ Tomislav Kardum, *Između revolucije i obrane države: komunisti u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.)* (Zagreb: Despot Infinitus, 2022), 11–15.

¹⁷ Isaac Deutscher, *Staljin: politička biografija* (Zagreb: Globus, 1977), 301–334; Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 78–86; Gužvica, *Prije Tita*, 139–145.

proletarijata.¹⁸ No taj je sustav, ovjenčan ratnim trijumfom, i dalje snagu manifestirao retributivnim i arbitrarnim kažnjavanjem, i prijestupnika i nepokornika. Revolucionarna praksa često je nadmašivala postavljene normativne okvire, koji, iako revolucionarni, zbog realnih okolnosti nisu obuhvaćali sve što je logika revolucije nalagala. Primjerice, ni približno se nisu poštovale odredbe članka 25 Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) iz 1946., kojima je Crkva striktno odvojena od države, ali su zajamčene sloboda savjesti i sloboda vjeroispovijesti.¹⁹

S druge je strane normativnost crkve od davnine izgrađivana kanonskim pravom. No Katolička crkva prvi je put dobila modernu kodifikaciju stoljetnoga prava tek 1917. za pontifikata Benedikta XV. proglašenjem Kodeksa kanonskog prava (*Codex Iuris Canonici*), koji je ostao na snazi do 1983. godine. Riječ je o hijerarhijski poredanim normama, o skupu „zakona“ među kojima najviši stupanj zauzima onaj koji se smatra božanskim. Taj zakonik nalazi svoj temelj u vlasti jurisdikcije crkvenog autoriteta, ima obvezujuću snagu za cijelu Crkvu, i njegovih odredbi dužni su se pridržavati svi svećenici, u suprotnom je predviđao kazne.²⁰ Na njegove se odredbe tijekom Drugoga svjetskog rata pozivao zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac kada je, primjerice, upozoravao svoje svećenike da im nije dozvoljeno sudjelovanje u politici,²¹ jer tamo stoji: „...ni u građanskim ratovima i državnim prevratima neka ni na koji način ne sudjeluju.“²² Unatoč stajalištu ordinarija i kanonskim odredbama, svećenici su se u tom razdoblju našli usred državnoga prevrata i građanskoga rata, a često, na koncu i trajno, pod upravom i nadzorom različitih vojnih i civilnih tijela jugoslavenske komunističke vlasti, prema kojima su se morali nekako odrediti – negativno ili afirmativno.

Te su vlasti potraživale, ne samo pokornost, već i aktivno uključivanje svećenstva u komunističke redove u skladu s proklamiranom linijom pučke fronte, osobito u vrijeme rata. Svećenici su kao podanici svjetovne vlasti, u konačnici kao građani, bili dužni poštovati njezine norme i zakone. No istovremeno su bili podređeni crkvenoj vlasti glede vjere i morala, ali i

---

¹⁸ Jera Vodušek Starič, *Kako su komunisti osvojili vlast, 1944. – 1946.* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2006), 7–71.

¹⁹ *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije* (Zagreb: Štamparski zavod Ognjen Prica, 1948), 12; Miroslav Akmađža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.* (Zagreb: Despot infinitus; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.), 63–65, 164–167, 184.

²⁰ Nikola Škalabrin, *Uvod u kanonsko pravo* (Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Pravni fakultet, 1994), 61–62, 96.

²¹ Jure Krišto, ur. *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, sv. 2. *Dokumenti.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 1998), 318–319.

²² Kan. 141. – § 1. Vidjeti u: Matija Berljak, ur., *Kodeks kanonskog prava s izvorima, 1917.* (Zagreb: Glas Koncila, 2007), 81.

discipline. Budući da su Katolička crkva i jugoslavenske komunističke vlasti funkcionirale kao normativni sustavi kako je prethodno opisano, obje su strane očekivale od svećenstva visok stupanj pristajanja i poslušnosti, dok su ti sustavi istovremeno djelovali u oprečnim pravcima. Nadbiskup Stepinac, u skladu s učenjem Katoličke crkve, za vrijeme rata ni na koji način nije htio legitimirati revolucionarni komunistički pokret, a nakon dolaska komunista na vlast odbio je, po cijenu mučeništva, svojim autoritetom sudjelovati u privođenju Katoličke crkve u Jugoslaviji pod tutorstvo totalitarne komunističke države. Utjelovljenje takvoga stava bilo je pastirsko pismo jugoslavenskih biskupa iz rujna 1945., kojega je Tito smatrao „vrstom službenoga poziva na borbu“.²³ Posljedica tog istupa bio je propagandni medijski narativ o bliskoj suradnji Katoličke crkve s ustaškim režimom. Takav je narativ imao i funkciju legitimacije kaznenoga progona katoličkoga svećenstva, koji je kulminirao u listopadu 1946. osudom zagrebačkoga nadbiskupa Stepinca na 16 godina zatvora.²⁴ Daljnja dinamika odnosa mijenjala se, na što su znatno utjecale promijenjene okolnosti u kojima se nakon 1948. našla Titova Jugoslavija. Suočene s njima, ali i neuspjehom dotad provedenih mjera, komunističke vlasti već su početkom 1950-ih otvorenu represiju zamijenile pojačanom infiltracijom i obradom svećenstva posredstvom sigurnosno-obavještajnoga aparata.²⁵ Zadnja velika ofenziva bio je pokušaj države da osnivanjem svećeničkih staleških udruženja izazove rascjep unutar redova Crkve, koji je kulminirao 1953. godine.²⁶ Na koncu je i ona završila neuspjehom, a još jednom se ispravnom pokazala misao kršćanskoga intelektualca Hilairea Belloc da Katolička crkva cvate pod pritiskom.²⁷ Normalizacija odnosa između Katoličke crkve i FNRJ, a time i gotovo potpuna obustava kaznenih progona svećenstva, započela je smrću pape Pija XII. i kardinala Stepinca, te politikom *aggiornamenta* novoga pape Ivana XXIII, što je jasno naznačeno rujanskim zasjedanjem jugoslavenske Biskupske konferencije iz 1960. godine.²⁸

---

²³ „Svi naši narodi žele uspostaviti duboko prijateljstvo s francuskim narodom“, *Vjesnik* br. 181, 18. 11. 1945., str. 1.

²⁴ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 15, 23–43, 65–85; Juraj Batelja, *Blaženi Alojzije Stepinac – svjedok Evandjelja ljubavi*, sv. 1. *Životopis* (Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca, 2010), 402–434.

²⁵ Josip Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve: djelovanje Udbe protiv Crkve u Hrvatskoj 1945. – 1991.*, sv. 1. (Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2020), 69–96; Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 81–85.

²⁶ Miroslav Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja* (Zagreb; Sarajevo: Synopsis; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018), 295–307; Jure Krišto, *Partija, UDBa i svećenička udruženja: UDBin elaborat o Udruženjima i drugi dokumenti* (Zagreb: Hrvatska kulturna zaklada; HKZ Hrvatsko slovo, 2014), 24–36.

²⁷ Hilaire Belloc, *Stari i novi neprijatelji Katoličke crkve* (Zagreb: Naklada Benedikta, 2012).

²⁸ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 243–263.

Nastali sudar, koji je prethodio normalizaciji, u tradicionalnoj se katoličkoj sredini snažno manifestirao. Doveo je svećenstvo u fizički i psihološki težak osobni položaj, za neke jedva podnošljiv. Dvojica franjevačkih provincijala s područja Bosne i Hercegovine, inače sklona suradnji s komunističkim vlastima, pisali su 1950. generalu svoga reda: „*U ovako revolucionarnim promjenama cjelokupnog života i rada ne snalaze se lako ni sveci ni geniji, a kamo li bi se snašao jedan poslovima i teretima zatrpani osamljeni svećenik.*“²⁹ Hercegovački franjevac Zlatko Sivrić, također blizak komunističkim vlastima, u jednoj je ispovijesti dugo nakon rata opisao položaj u kojemu se našao kada je potkraj rujna 1945. trebao u crkvi javno pročitati pastirsko pismo jugoslavenskih biskupa iz rujna 1945., što naposljetku nije učinio: „*Moram ipak priznati da mi je bilo teško, vrlo teško. Snebivao sam se. Što da radim, što da radim?... ,ponavljao sam u sebi stalno jedno te isto pitanje. Čitati ili ne čitati!... Vidim, nalazim se u teškoj dilemi – između Scile i Haribde. S jedne strane – narodna država, narodna vlast koja provodi volju naroda. S druge strane – crkveni kler koji se tome odupire, a kojem bih se ja također morao pokoravati.*“³⁰

Potpadanje pod nadležnost vojnih i civilnih jugoslavenskih komunističkih vlasti za glavninu svećenstva nije bilo stvar odluke, dok je pristupanje svećeničkom zvanju bio dobrovoljan čin vjere i osobni odabir. Važno je istaknuti da su jugoslavenske komunističke vlasti nad nepokornim svećenstvom mogle koristiti instrumente oštre represije i kažnjavati svećenike teškim fizičkim i vremenskim kaznama, za kojima su redovito posezale.³¹ S druge strane, za neposluh i kršenje kanonskih odredbi, crkveni poglavari mogli su kažnjavati svoje svećenstvo duhovnim kaznama poput izopćenja ili obustave bogoslužja, ali ih nisu uvijek i primjenjivali.³² Unatoč tome, velika je većina katoličkih svećenika dosljedno odbijala odreći se crkvenoga nauka i stajališta svojih poglavara te legitimirati komunističku vlast, dok se maleni dio svećenstva poistovjetio s tim vlastima, barem u jednom razdoblju, te ulazio u stanovite pogodbe koje se mogu različito stupnjavati. U tome su najkonkretnije i najodlučnije korake poduzeli malobrojni katolički svećenici konkretnim preuzimanjem dužnosti u raznim tijelima jugoslavenske komunističke vlasti.

---

²⁹ Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 39.

³⁰ Branko Injac, *Crveni fratar: razgovor sa fra Zlatkom Sivrićem* (Zagreb: August Cesarec, 1979), 101.

³¹ O svećenicima žrtvama represije vidjeti u: Petar Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije 1941. – 1992.* (Split: vlastita naklada, 2000); Anto Baković, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća* (Zagreb: Martirium Croatiae, 2007).

³² Ante Crnica, *Priručnik kanonskoga prava Katoličke crkve* (Zagreb: Nakl. knjižare Sv. Antuna, 1945), 392–397; Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 350–351.

1.2. Participacija katoličkoga svećenstva u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti – uspostava interpretacijskih modela

Nakon Sedmoga kongresa Kominterne 1935. na kojemu je Staljin pozvao na suradnju s nekomunističkim strankama i pokretima odnosno na široko okupljanje protiv fašizma i nacizma, KPJ je u glavnim smjernicama slijedila novu liniju.³³ Usprkos obostranoj svijesti da su Katolička crkva i komunizam doktrinarno nespojivi, na toj je platformi jugoslavenski komunistički list *Proleter* 1936. u tekstu koji se pripisuje Josipu Brozu Titu poručio da „komunisti pružaju ruku katolicima da zajednički istupaju protiv fašizma i rata.“³⁴ Katolička crkva u Jugoslaviji tu ruku pomirnicu jugoslavenskih komunista nije prihvatila. K tome je Staljinova koncepcija narodne fronte prešutno napuštena već u kolovozu 1939. vanjskopolitičkim paktom s Hitlerovom Njemačkom, da bi njemačkim vojnim napadom na Sovjetski Savez u lipnju 1941., *mutatis mutandis*, ponovno pragmatično zaživjela. Kominternu je obnovila inkluzivnu antifašističku političku liniju, a Staljin se u obrani od invazije nije libio oživjeti progonjenu i desetkovanu Rusku pravoslavnu crkvu.³⁵ Vodeći se vojnom i geopolitičkom logikom, a ne ideološkom, Sovjetski Savez ubrzo je ušao u stabilnu ratnu koaliciju sa zapadnim Saveznicima.³⁶

Kao sekcija Kominterne, KPJ se, uz stanovite probleme, ipak postupno prilagodila izmijenjenim okolnostima i novoj liniji Kominterne, što se odrazilo i na njezin odnos prema Katoličkoj crkvi u Drugom svjetskom ratu.³⁷ Tako je Josip Broz Tito u svojstvu vrhovnoga komandanta (zapovjednika) uputio 23. lipnja 1942. naredbu štabovima (stožerima) proleterskih brigada o uspostavi zvanja vjerskih referenata, kojima se nastojalo uključiti svećenstvo različitih konfesija kao dušobrižnike u partizanskim postrojbama. Njihova bi nazočnost pospješila mobilizaciju tradicionalnoga seljačkog stanovništva, a time bi se ispunile vjerske potrebe brojnih unovačenih partizanskih boraca koji nisu bili ideološki komunisti. Do kraja 1942. u sklopu te inicijative uspostavljen je i Verski (vjerski) odsjek pri Izvršnom odboru AVNOJ-a.³⁸ Taj je odsjek

---

³³ Katarina Spehnjak, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945. – 1952.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2002), 61–63; Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 70–73; Deutscher, *Staljin*, 359–369; Gužvica, *Prije Tita*, 24–26; Kardum, *Između revolucije i obrane države*, 17–22.

³⁴ „Komunisti i katolici“, *Proleter* br. 9, prosinac 1936, 3–4. Pretiskano u: Pero Morača, ur. *Proleter: organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije: 1929 – 1942.* (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968), 477–478; Ćiril Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945.* (Zagreb: Vjesnikova press agencija; Globus, 1982), 7–12.

³⁵ Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 84–87; Ozren Žunec, *Gutaljinščik: Pasternak, Macbeth i logika Staljinove apsolutne diktature* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Hrvatsko katoličko sveučilište, 2023), 530–531.

³⁶ Deutscher, *Staljin*, 399–471.

³⁷ Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 19–32, 86–90; Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 63–66.

³⁸ Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u*, 25–35, 234–236.

preteča saveznih i republičkih komisija za vjerske poslove, pa je u kolovozu 1944. na prijedlog Svetozara Rittiga ustrojena Vjerska komisija pri Predsjedništvu ZAVNOH-a.³⁹ Donesene mjere najveći su uspjeh ostvarile među pravoslavnim svećenstvom, dok je kod katoličkih svećenika zvanje vjerskih referenata jedva zaživjelo, obnašalo ga je tek nekoliko Slovenaca.⁴⁰ Spoznaje o naravi komunizma, ali i način ratovanja jugoslavenskih komunista, utjecali su na negativan odnos velike većine katoličkoga svećenstva prema partizansko-komunističkom pokretu. Naime, opisana inkluzivna politika KPJ imala je svoja ograničenja i značajna odstupanja. Zbog preuranjenih i pretjeranih iskaza revolucionarnosti jugoslavenskih komunista višekratno je tijekom rata intervenirao Staljin, zauzdavajući javne manifestacije revolucionarnih zahtjeva i komunističku ikonografiju.⁴¹ Zabilježeni su i slučajevi masovnih partizanskih smaknuća svećenika, od čega su najpoznatije likvidacije na otočiću Daksi nakon ulaska u Dubrovnik u listopadu 1944.,⁴² te smaknuća franjevac nakon zauzimanja Širokoga Brijega u veljači 1945. godine.⁴³

Imajući na umu navedeno, može se kazati da se odnos KPJ prema Katoličkoj crkvi, riječima povjesničara Ive Banca, kretao unutar „komunističkoga raspona između iskorjenjenja i instrumentalizacije“.⁴⁴ Dakle, taj se odnos ne može razumjeti niti interpretirati isključivo u ključu negativnoga vrednovanja religije u teoriji marksizma, ni načelne osude komunizma od strane Katoličke crkve, ali niti plošnom interpretacijom političke koncepcije narodne fronte. Odnos KPJ i po njoj uspostavljenih tijela vlasti prema Katoličkoj crkvi i njezinom svećenstvu bio je znatno uvjetovan i stupnjem pokornosti svećenstva prema novoj vlasti, promjenama intenziteta provođenja pojedine partijske političke linije u različitim fazama rata, specifičnim lokalnim kontekstima, vjerojatno i stanovitom policentričnošću jugoslavenskoga partizansko-komunističkog pokreta u ratu, što sve zajedno historiografija još nije dovoljno istražila, a u mnogome nadilazi temu ovoga rada. Ta slojevitost odnosa, ali i uloga svećenika kao pojedinaca s

---

³⁹ Hodimir Sirotković, prir. *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: zbornik dokumenata 1944. (od 10. svibnja do 31. prosinca)*, sv. 3 (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1975), 11, 260.

⁴⁰ Ivica Mlivončić, „Crkve i religija u vrijeme narodno-oslobodilačke borbe“, *Naše teme* 6 (1967): 1119; Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u*, 27–29.

⁴¹ Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 19–32.

⁴² Joško Radica, *Sve naše Dakse: hrvatski jug u vrtlogu Drugog svjetskog rata i jugokomunističke strahovlade* (Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak, 2003), 224–261.

⁴³ Vladimir Šumanović, „Masovni zločini 11. dalmatinske brigade – Široki Brijeg i Kočevski Rog“, u *Komunistički zločini I*, ur. Vladimir Šumanović, Vlatka Vukelić i Danijel Jurković (Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2023), 48–63.

⁴⁴ Ivo Banac, *Hrvati i Crkva: kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti* (Zagreb: Profil knjiga; Sarajevo: Svjetlo riječi, 2013), 96.

različitim društvenim naslijeđem, motivacijom, psihološkim karakteristikama i emocionalnim stanjima, doprinijeli su raznolikim slučajevima i unutar uže grupe, a tu grupu čine svećenici koji su participirali u revolucionarnoj vlasti.

Broj svećenika koji su sudjelovali u tijelima jugoslavenskih komunističkih vlasti nitko nije ni pokušao utvrditi provedbom sustavnijega znanstvenog istraživanja.⁴⁵ Publicist Ćiril Petešić nastojao je popisati „katoličke svećenike i klerike učesnike NOB“ i „svećenike poginule zbog suradnje s NOP i NOB“.⁴⁶ Bilo je, primjerice u djelu povjesničara Miroslava Akmadže, usputnoga navođenja svećenika koji su „aktivno sudjelovali u partizanskom pokretu“, koji su „pomagali“ ili „simpatizirali“ partizanski pokret.⁴⁷ No da bi se uopće pokušalo utvrditi te brojeve, istraživač bi prvo trebao definirati što podrazumijeva pod navedenim, potpuno fluidnim pojmovima. Manjkave, a dijelom i pogrešne procjene, ovdje se neće podrobnije analizirati jer utvrđivanje broja svećenika u partizanima, pa čak ni u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti kao preciznijoj kategoriji, nije cilj rada. Unatoč tome, iznesene procjene generalno upućuju da je riječ o svega nekoliko desetaka svećenika, koji su na ovaj ili onaj način bili povezani s partizansko-komunističkim pokretom. Da je riječ o zaista neznatnom postotku svećenika ukazuju podatci iz prijeratnoga šematizma Katoličke crkve Krunoslava Draganovića, prema kojemu je na području Kraljevine Jugoslavije 1939. ukupno djelovalo čak 3089 dijecezanskih svećenika i 1168 redovnika, ne računajući hrvatske katoličke krajeve koji su nakon Prvoga svjetskog rata pripali Kraljevini Italiji.⁴⁸

Kad se govori o svećenicima povezanim s partizansko-komunističkim pokretom, potrebno je uvesti jasniji kriterij njihova sudjelovanja, a to u ovom radu postaje formalno obnašanje dužnosti u sklopu nekoga od tijela jugoslavenske komunističke vlasti uspostavljene po KPJ. Ta tijela, dakle, podrazumijevaju partijska tijela vlasti (komitete KPJ i slično), civilna tijela vlasti (narodnooslobodilačke odbore na svim razinama, zakonodavna i izvršna tijela na republičkoj i saveznoj razini, Komisiju za vjerske poslove pri Predsjedništvu Vlade NRH i slično), vojna tijela vlasti (zapovjedništva postrojbi, dužnosnike vojnih sudova i slično), ali i tijela drugih političkih organizacija uspostavljenih i vođenih od strane KPJ, poput JNOF/NF. Pritom je za sve njih

---

⁴⁵ Igor Graovac, „Sudjelovanje i stradanje katoličkog svećenstva u partizanima 1941. – 1945.“, u *Dijalog povjesničara – istoričara*, sv. 2, ur. Hans Georg Fleck i Igor Graovac (Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 2000), 541–543.

⁴⁶ Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u*, 274–276.

⁴⁷ Akmadža, *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 18.

⁴⁸ Gabrijel Štokalo, "Naša Crkva u našem svijetu", *Crkva u svijetu* 10, br. 1 (1975): 17–21.

najispravnije koristiti neodređeniji i općenitiji oblik „jugoslavenske komunističke vlasti“, jer je on zajednički nazivnik za partijska, civilna i vojna tijela, koja su u više navrata mijenjala ustroj i službene nazive, a obuhvaća i cjelokupnu vertikalnu vlasti, od mjesne razine do najviših središnjih tijela. Članovi svećeničkih staleških udruženja pritom se ne uzimaju u obzir, iako ih je organizirala i usmjeravala država posredstvom UDB-e. Premda nijedna organizacija u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata nije bila lišena politizacije, udruženja ipak nisu bila tijela vlasti niti primarno političke organizacije, već je njihova narav bila ponajprije staleška. Također, dio svećenstva pristupao im je pretežno iz materijalnih razloga, često i pod prisilom.⁴⁹ Pod prisilom je uglavnom djelovala i nekolicina svećenika koja je surađivala s UDB-om, ali oni, kao informatori ili suradnici, nisu obnašali dužnosti u hijerarhiji sigurnosno-obavještajne službe, stoga također nisu obuhvaćeni pojmom „jugoslavenske komunističke vlasti“.⁵⁰

Zbog nedostatka konceptualno usmjerenih istraživanja u dosadašnjoj historiografiji o odnosima Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti, ali i općenite sklonosti promatranoga povijesnog fenomena odstupanjima i varijacijama, potrebno je sistematizirati sudjelovanje svećenstva uspostavljanjem skupina odnosno interpretacijskih modela. Zbog različitih ostvarenja u realnosti slučaj svakoga svećenika treba proučavati u konkretnoj povijesnoj situaciji, pa se ti modeli uzimaju nominalistički i služe kao oruđe za pregledniju historiografsku analizu. Dakle, sve svećenike koji ispunjavaju postavljeni kriterij, da su obnašali barem jednu dužnost u nekom od tijela jugoslavenske komunističke vlasti, svrstava se u jednu od dvije skupine. Svećenike se u skupine razvrstava prema tome kako se na njihovo sudjelovanje u tim tijelima odrazila revolucionarna praksa i represija koja je činila bitan segment trajnoga osvajanja i konsolidacije komunističke državne vlasti od proljeća 1944. do jeseni 1946. godine.

Naime, na temelju postignuća postrojbi NOV i POJ, odnosno JA, ta se vlast u trajnom i neprekinutom obliku započinje uspostavljati u proljeće 1944., a dovršava početkom svibnja 1945. osvajanjem i vojnim nadzorom nad najsjevernijim dijelovima Jugoslavije.⁵¹ Time su ispunjena dva od tri ključna cilja koja je KPJ imala u Drugome svjetskom ratu: oslobođenje zemlje od okupacije i pobjeda u građanskom ratu koji se isprepletено odvijao u uvjetima okupacije. Zbog sputanosti međunarodnim okolnostima i unutarpolitičkim obzirima u vidu pučke fronte, trebalo je proteći

---

⁴⁹ Krišto, *Partija, UDBa i svećenička udruženja*, 53–97; Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 431.

⁵⁰ O svećenicima suradnicima Udbe vidjeti u: Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 1*, 135–205.

⁵¹ Jovan Marjanović, *Narodnooslobodilački rat, narodna revolucija u Jugoslaviji: 1941 – 1945.: (Kratak pregled)*, 7. izd. (Beograd: Kultura, 1961).

stanovito vrijeme da KPJ u potpunosti razotkrije revolucionarno lice. Zbog toga se treći cilj, provođenje proleterske revolucije po uzoru na Sovjetski Savez, odvijao paralelno s učvršćivanjem vlasti. Uključivao je masovne fizičke likvidacije tijekom i neposredno nakon preuzimanja vlasti u pojedinim područjima (uključujući i zločine nad svećenstvom), političko eliminiranje građanske oporbe uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu do studenoga 1945, te sve izraženije revolucionarno zakonodavstvo.⁵² Reorganizacija OZN-e u ožujku 1946. na civilni i vojni dio, ukazuje da centralna organizacija za provedbu represije, okarakterizirana kao „mač revolucije“, prelazi u mirnodopske uvjete.⁵³ Nakon sloma građanske oporbe Katolička crkva ostala je jedina ustanova izvan potpunoga nadzora režima. Jugoslavenski je komunizam tih godina proživljavao svoje herojsko doba, stoga se odvažio presudom nadbiskupu Stepincu u listopadu 1946. odlučno obračunati i s nepokornim vrhom Katoličke crkve u zemlji. Do presude Stepincu učvršćivanje komunističke vlasti u Jugoslaviji definitivno je prošlo svoj zenit, iako ne postoje potpuno usuglašena mišljenja oko slijeda i općenito suodnosa prve, buržoasko-demokratske faze i druge, proleterske, faze revolucije.⁵⁴ Neovisno o tome, već je na kraju naznačenoga razdoblja od dvije i pol godine, dakle od proljeća 1944. do jeseni 1946., postalo očigledno da je na djelu uspostava jednopartijskoga političkoga poretka koji provodi revolucionarne mjere po uzoru na Sovjetski Savez. Stoga se to tranzicijsko razdoblje u ovom istraživanju uzima kao međašno u odnosu između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti, odnosno ključno je za historiografsko pozicioniranje svećenika temeljem odnosa naspram njega.

Većinu svećenika u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti revolucionarna zbivanja u naznačenom razdoblju nisu previše pokolebala, niti svrnula s puta kojim su još ranije odlučili krenuti. Stoga oni čine prvu skupinu. Pripadnici te skupine nastavili su kontinuirano participirati u vlasti, a neki od njih napravili su poslijeratne karijere kao političari ili javni intelektualci, pri čemu su gotovo u pravilu nailazili na negodovanje i sumnjičavost crkvenih krugova, a neki su bili i sankcionirani od strane svojih biskupa. Korifej neograničene lojalnosti komunističkom poretku bio je monsijor Svetozar Rittig, poznati svećenik Zagrebačke nadbiskupije koji je nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943., u životnoj dobi od 70 godina, pristupio hrvatskim partizanima u Lici. Cijelo vrijeme djelujući u reverendi, taj je umirovljeni svećenik u ratu i poslije njega obnašao

---

⁵² Vodušek Starič, *Kako su komunisti osvojili vlast*, 9–10.

⁵³ Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve I*, 28.

⁵⁴ Vodušek Starič, *Kako su komunisti osvojili vlast*, 10, 417–420; Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 51–61.

istaknute dužnosti u raznim tijelima vlasti, od člana Predsjedništva ZAVNOH-a, zastupnika u Saboru NRH i Narodnoj skupštini FNRJ, ministra u Vladi NRH do predsjednika Komisije za vjerske poslove. Sve to kao paradna figura režima, lišen realne moći.⁵⁵ I nekoliko pojedinaca iz redova nižega, dijecezanskoga svećenstva slijedilo je Rittigove stope. Istarski svećenik Srećko Štifanić, župnik u Sovinjaku kraj Buzeta, postao je u rujnu 1943. član Pokrajinskoga NOO za Istru, a zatim i član ZAVNOH-a, te je nakon rata u dva uzastopna mandata bio zastupnik u Saboru NRH (1947. – 1953.).⁵⁶ Partizanima se pridružio i slavonski svećenik Franjo Didović, župnik u Drenju kod Đakova, koji je 1944. postao član Izvršnoga odbora JNOF za Slavoniju, a nakon rata zajedno je sa Štifanićem bio zastupnik u Saboru NRH (1946. – 1953.).⁵⁷ Svećenik Dubrovačke biskupije, don Ante Salacan, bio je župnik u Smokovljanima u Dubrovačkom primorju kada se po kapitulaciji Italije pridružio partizanima i već u rujnu 1943. postao predsjednikom NOO za Ston. Nakon rata bio je zastupnik u Narodnoj skupštini u Beogradu (1945. – 1950.).⁵⁸ Ta su četvorica svećenika dosljedno obnašala dužnosti u tijelima vlasti, za vrijeme rata i poslije njega, a istovremeno su u jeku sukoba između Crkve i države dalje obnašali i svoje župničke dužnosti, što znači da je Crkva prema njima zauzela poprilično tolerantno stajalište. Izgleda da zbog toga kod njih osobne drame, dvojbe i lomovi nisu bili toliko izraženi. Otvoreni sudar Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti znatno je više pogodio Jožu Lampreta i Metoda Mikuža, dvojicu od nekolicine slovenskih svećenika koji su sudjelovali u tijelima komunističke vlasti. Otac Lampret u ratu je za boravka u Lici pristupio partizanima. Po povratku u Sloveniju Glavni štab NOV i PO Slovenije imenovao ga je potkraj rujna 1943. vjerskim referentom 14. divizije. Obnašao je razne civilne dužnosti, te nakon rata postao zastupnik u republičkom parlamentu Slovenije i u Narodnoj skupštini FNRJ. Zbog neposluha prema biskupima, bio je više puta kažnjavan, 1950. čak i ekskomuniciran. Podvojenju lojalnost između Crkve i komunističke vlasti teško je podnosio, rehabilitiran je nakon izvršene pokore 1966. godine. Pronašli su ga mrtvoga 1969. uslijed trovanja

---

⁵⁵ Margareta Matijević, „*Između partizana i pristojnosti*“: život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.) (Zagreb: Plejada; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2019), 187, 195–196, 228, 365; Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 277, 282, 287, 292.

⁵⁶ Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HR-HDA), fond 1081, *Sabor Socijalističke Republike Hrvatske* (dalje: HR-HDA-1081 *Sabor SRH*). 16.1.1. Dokumentacija zastupnika Sabora SRH. Kutija 1776 – Štifanić, Srećko.

⁵⁷ HR-HDA-1081 *Sabor SRH*. 16.1.1. Kutija 1772 – Didović, Franjo.

⁵⁸ Zasedanje Ustavotvorne skupštine: 29. Novembar 1945 – 1. februar 1946: stenografske beleške (Beograd: Narodna skupština FNRJ, 1946.), 967; Franko Mirošević, "Velika župa Dubrava od kapitulacije Italije do kraja 1943. godine", *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 54, br. 2 (2016): 417.

plinom.⁵⁹ U svojoj je duhovnoj oporuci napisao: „S oba internacionalizma, tj. praktičnim kršćanstvom i međunarodnim socijalizmom, duboko sam razočaran – niti jedan od njih ne ostvaruje se sasvim – ako će se uopće ikada ostvariti?“.⁶⁰ Lampretov sunarodnjak, otac Metod Mikuž, također je bio istaknuti partizan, vjerski referent Glavnoga štaba Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Slovenije (NOV i POS) i član Predsjedništva AVNOJ-a, a svoju je podvojenju poziciju između Crkve i države razriješio potkraj rata tako što je u svibnju 1945. skinuo svećeničke halje i nastavio svjetovno djelovati kao političar, zastupnik u Narodnoj skupštini FNRJ, te istaknuti povjesničar.⁶¹ Crkva je na temelju kanonskih odredbi neuspješno nastojala disciplinirati i bosanskoga franjevca Bona Ostojića, koji je kao partizanski uzvanik, zajedno s fra Josipom Markušićem, potkraj studenoga 1943. nazočio Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu,⁶² a zatim, prema navodu u literaturi bez pozivanja na izvor, u travnju 1945. na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a postao članom toga tijela.⁶³ Fra Bono je 1950. izabran za prvoga predsjednika Udruženja katoličkih svećenika „Dobri pastir“, koje je organizirala i poticala UDB-a, a biskupi mu se protivili, zbog čega su Ostojića crkvene vlasti upozoravale i sankcionirale.⁶⁴ Poseban je slučaj istarskoga svećenika Bože Milanovića. On je početkom 1944. iz Trsta nudio zajednički nastup i suradnju Oblasnom NOO za Istru. No istarski su komunisti prema njemu bili neprijateljski raspoloženi, sve dok im u srpnju 1945. nije postao potreban u specifičnom kontekstu graničnoga spora s Italijom oko pripadnosti Julijske krajine. Nakon što su istarski komunisti krenuli *putem Canosse*, Milanović je postao jedan od najistaknutijih svećenika koji je pred međunarodnom javnošću zagovarao državni interes Jugoslavije oko razgraničenja, a pred jugoslavenskom vlašću zastupao interese svećenstva. Od formalnih dužnosti u tijelima vlasti tek je, kao Rittigov pouzdanik, bio vanjski član Komisije za vjerske poslove pri Vladi NRH. Premda je zbog protivljenja partije relativno kasno afirmiran pri vlasti, svakako ga treba ubrojiti u prvu skupinu

---

⁵⁹ Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u*, 28–29; Ljuba Dornik Šubelj, „Življenjepis Jožeta Lampreta“, u *Med zvezdo in križem: spomini Jožeta Lampreta*, ur. Ljuba Dornik Šubelj (Velenje: Muzej, 2011), 22–33; Marija Cigale, Vinko Blatnik i Lado Pohar, *Jože Lampret, upornik iz ljubezni* (Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2003), 25–54.

⁶⁰ Cigale, Blatnik i Pohar, *Jože Lampret*, 54.

⁶¹ Zdenko Čepič, „Oris življenske poti in dela prof. dr. Metoda Mikuža“, u *Mikužev zbornik*, ur. Zdenko Čepič, Dušan Nečak i Miroslav Stiplovshek (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1999), 371–372; Bogdan Kolar, „Nekatere razsežnosti odnosa med dr. Metodom Mikužem in ljubljanskim škofom dr. Gregorijem Rožmanom“, u *Mikužev zbornik*, 113–130.

⁶² Drago Bojić, ur. *Fra Josip Markušić (1880.–1968.): bosanski franjevac i crkveni pastir naroda u ratovima ideologija* (Zagreb; Sarajevo: Synopsis; Jajce: Franjevački samostan sv. Luke, 2018), 128–129.

⁶³ Banac, *Hrvati i Crkva*, 96.

⁶⁴ Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 30, 35, 366–367; Krišto, *Partija, UDBa i svećenička udruženja*, 53–97.

svećenika, jer je njegov stav bio afirmativan i prije komunističkoga preuzimanja, a nastavio je djelovati kroz Rittigovu komisiju i poslije presude Stepincu u listopadu 1946, čak i nakon što su u kolovozu 1947. u istarskome Lanišću lokalni komunisti svirepo ubili svećenika Miroslava Bulešića tijekom podjele krizme.⁶⁵

Na primjeru prve skupine, vidljivo je da se svi odabrani slučajevi, unatoč stanovitim empirijskim odstupanjima i specifičnostima nastalima zbog različitih situacijskih određenja, mogu podvesti pod uspostavljeni interpretacijski model dosljedne participacije u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti, koja nije prekinuta ni uslijed primjene revolucionarnih zahvata u komunističkom preuzimanju i učvršćivanju vlasti. Nasuprot njima, uspostavlja se druga skupina. Njoj pripadaju svećenici koji su u ratnim uvjetima sudjelovali u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti, ali dok se komunistička državna vlast uspostavljala i konsolidirala u razdoblju od proljeća 1944. do jeseni 1946, oni su prestali obnašati te dužnosti, distanciravši se od revolucije. Iako se historiografija nije konceptualno bavila ni svećenicima prve skupine, pripadnici druge skupine ostali su gotovo posve nepoznati. Kao svojevrsni rani i tihi disidenti iskliznuli su na marginu društva i ostali s druge strane službene jugoslavenske historiografije. K tome je njihovo djelovanje u tijelima vlasti bilo kratkotrajno i odvijalo se isključivo u vihoru rata, pa je i zbog oskudnosti izvora istraživačima ostalo teže primjetno i manje dostupno. Njihovo djelovanje nije se istraživalo, iako su svojim djelovanjem doprinijeli oslobodilačkoj komponenti partizanskoga rata, ali i usponu KPJ do pozicije apsolutne vlasti. To je razlog što u ovu skupinu zasad možemo uvrstiti tek svećenike Hvarske biskupije, među kojima je najreprezentativniji slučaj don Andra Štambuka. Kroz istraživanje njegova djelovanja nazret će se participacija i otpadanje od vlasti fra Anđelka Rabadana, dominikanca iz samostana u Bolu na otoku Braču, ali i nekolicine nižih svećenika Hvarske biskupije. Štambuk je osobito važan jer je u specifičnom kontekstu jugoslavenskoga zbjega u Egiptu obnašao najviše dužnosti u tijelima uprave zbjega, koja su činila integralnu sastavnicu partizansko-komunističke vlasti postupno izgrađivane u zemlji. Početkom 1946. na nekoliko je mjeseci postao i predsjednik Centralnoga odbora zbjega (COZ) u Egiptu, što je bila najviša upravna dužnost u zbjegu. Nakon povratka u zemlju, u sudaru između Crkve i države, ostao je lojalan svom biskupu i Katoličkoj crkvi. Svojim svrstavanjem signalizirao je nenaklonjenost političkom poretku koja ga je učinila žrtvom kaznenoga progona. Unatoč prijašnjoj

---

⁶⁵ Stipan Trogrlić, *Mons. Božo Milanović – istarski svećenik (1890. – 1980.): crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2011), 107–145; Matijević, „Između partizana i pristojnosti“, 230.

participaciji u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti, neposredno prije iznenadne smrti imenovan je 1955. biskupom.

Zbog iznimne rijetkosti, ali i reprezentativnih obilježja njegova slučaja, te zbog mogućnosti korištenja raznorodnih povijesnih izvora i inovativnih istraživačkih postupaka, slučaj biskupa Andra Štambuka uspostavlja se nasuprot prvoj skupini i u središnjem dijelu rada obrađuje kao model pod koji će se moći podvesti slučajevi drugih katoličkih svećenika koji su napustili tijela jugoslavenske komunističke vlasti i čije djelovanje povjesničari tek trebaju započeti istraživati. Štambukov slučaj ovdje se istražuje u skladu s tradicijom svjetske mikrohistorije.

1.3. Izvori i metodologija – mikrohistorija

Priredivači odabranih kritičkih tekstova o mikrohistoriji, prevedenih na hrvatski jezik, ustvrdili su da mikrohistorija „daje glas onima iz prošlosti, od kojih je ostalo vrlo malo izvora“.⁶⁶ I zaista, lik Andra Štambuka, iako je riječ o biskupu, u ovome se radu historiografski izgrađuje iz pepela. Izuzev razdoblja dvogodišnjega boravka u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu (1944. – 1946.) koje je solidno dokumentirano, o Štambuku je sačuvano i dostupno veoma malo povijesnih izvora. Razlog za to leži i u crtama njegova temperamenta, odnosno činjenici da je bila riječ o introvertiranoj, samozatajnoj osobi. Premda visokoobrazovani intelektualac s titulom doktora crkvenoga prava, don Andro očigledno nije bio vičan peru niti je bio plodan autor koji se pojavljivao na poprištu borbe idejama. Stoga njegov život i djelovanje čine veoma zahtjevan i izazovan predmet istraživanja. U potrazi za izvorima, crkvene i svjetovne provenijencije, naišli smo na brojne poteškoće i prepreke, te smo došli do otkrića da je važan dio dokumentacije o biskupu Andru Štambuku zametnut nizom neobičnih okolnosti.

Tijekom istraživanja u Arhivu nadbiskupskoga sjemeništa u Splitu utvrđeno je da, za razliku od drugih pitomaca iz njegove generacije, ondje nije sačuvan osobnik sjemeništarca Andra Štambuka. Nažalost, izgubio se svaki trag i privatnom dnevniku o sjemenišnim zbivanjima ondašnjega ravnatelja zavoda don Vicka Fulgosija, nakon što mu ga je iza Drugoga svjetskog rata oduzela UDB-a.⁶⁷ Jednako tako nije sačuvan ni Štambukov osobnik u Arhivu Zavoda sv. Jeronima

---

⁶⁶ Drago Roksandić i drugi, „Predgovor izboru radova“, u *Mikrohistorija: pola stoljeća inovacija*, ur. Drago Roksandić i drugi (Zagreb: Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije: SKD Prosvjeta, 2022), 37.

⁶⁷ Živan Bezić, „Duhovni i moralni odgoj u splitskom sjemeništu“, u *300. obljetnica splitskoga sjemeništa i klasične gimnazije: (1700. – 2000.)*, ur. Ivan Banić (Split: Crkva u svijetu; Nadbiskupsko sjemenište i Nadbiskupijska klasična gimnazija 'Don Frane Bulić', 2000.), 146.

u Rimu, gdje je boravio kao pitomac tijekom pohađanja doktorskoga studija (1938. – 1941.). Stoga će se ta razdoblja njegova života rekonstruirati pomoću fragmenata iz drugih izvora. Ali gdje su nestali osobnici? Zacijelo je tijekom procesa Štambukova imenovanja biskupom papinska Kongregacija za biskupe (*Congregatio pro Episcopis*) 1955. zatražila njegove osobnike, a nakon što je proces okončan, nisu vraćeni matičnim ustanovama. Premda je papa Franjo I. gradivo Vatikanskoga apostolskog arhiva (*Archivio Apostolico Vaticano*) nastalo za pontifikata pape Pija XII. (1939. – 1958.) u ožujku 2020. učinio dostupnim istraživačima, pristup procesnoj dokumentaciji nadležne papinske kongregacije ostao je posebno reguliran strožim odredbama.⁶⁸ Naime, istraživačima je vezano za imenovanja biskupa, prema članku 39 Vatikanskoga zakona o arhivima od 21. ožujka 2005., redovnim putem omogućen uvid samo u procesnu dokumentaciju nastalu do 1922. godine.⁶⁹ Tako su vrijedni crkveni izvori o don Andru Štambuku, koji uključuju mišljenja i karakterizacije od strane njegovih suvremenika, još uvijek skriveni od očiju gotovo cjelokupne znanstvene javnosti.

Puno bolje stanje nije ni s izvorima svjetovne provenijencije o biskupu Andru Štambuku. Naime, u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u Zagrebu evidentirano je i pohranjeno oko 68 800 dosjea građana nastalih djelovanjem sigurnosno-obavještajnih službi Titove Jugoslavije. Riječ je o arhivskome fondu 1561 naziva *Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske (SDS RSUP SRH)*.⁷⁰ Dostupne su preslike dosjea gotovo svih istaknutijih svećenika Hvarske biskupije, uključujući dosje biskupa Mihe Pušića,⁷¹ te, primjerice, župnika Štambukova rodna mjesta, don Luke Trebotića.⁷² Usprkos činjenici da je i Andro Štambuk bio u obradi službe, njegova dosjea nema u Hrvatskom državnom arhivu. Ipak, dosjei pojedinih svećenika iz Štambukove socijalne mreže, vrijedan su dopunski izvor podataka u istraživanju.

Nadalje, don Andro Štambuk proveo je gotovo dvije godine kao zatvorenik u KPD Stara Gradiška, od ožujka 1948. do listopada 1949. godine. U arhivskom fondu 1560 *Odjel/služba za izvršenje krivičnih i prekršajnih sankcija Republičkog sekretarijata za pravosuđe i upravu SRH*

---

⁶⁸ Vatican News, <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-03/holy-see-archives-pope-pius-xii-world-war-ii.html> (posjet 19. 7. 2024.)

⁶⁹ Acta Apostolicae Sedis XCVII, 372, https://www.vatican.va/archive/aas/index_ge.htm (posjet 18. 7. 2024.)

⁷⁰ HR-HDA, fond 1561 *Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske* (dalje: HR-HDA-1561: *SDS RSUP SRH*). 6. Dosjei građana.

⁷¹ HR-HDA-1561: *SDS RSUP*. 6. Br. 301415 – Pušić, Mihovil.

⁷² HR-HDA-1561: *SDS RSUP*. 6. Br. 317456 – Trebotić, Luka.

Hrvatskoga državnog arhiva pohranjeno je oko 34 400 dosjea nekadašnjih zatvorenika Stare Gradiške.⁷³ Iz te su kaznionice sačuvani zatvorenički dosjei petorice Štambuka, ali don Andro nije jedan od njih. S druge strane, sačuvani su dosjei drugih svećenika Hvarske biskupije koji su bili zatvorenici KPD-a „Stara Gradiška“ otprilike kad i don Andro Štambuk. Za slučaj da je Štambukov dosje još uvijek zaostao u Upravi za zatvorski sustav, koja je 2003. predala zatvoreničke dosjee Hrvatskom državnom arhivu, poslan je upit današnjemu Ministarstvu pravosuđa i uprave RH. Ono je ustvrdilo da je primopredajom između Uprave za zatvorski sustav i Hrvatskoga državnog arhiva 2003. predano sve arhivsko gradivo nastalo radom KPD-a Stara Gradiška od 1945. do 1991., uključujući i dosjee zatvorenika.⁷⁴ Dakle, netragom je nestao Štambukov zatvorenički dosje, kao i spomenuti dosje izrađen u sklopu njegove obrade od strane jugoslavenskih sigurnosno-obavještajnih službi.

Nestanku tih dosjea treba pridodati još jedno znakovito zapažanje. Don Andro Štambuk bio je pretučen pod okriljem mraka 1953. u gradu Hvaru, stoga se činilo razumnim provjeriti kakvo je stajalište prema tom događaju zauzeo Kotarski komitet Saveza komunista Hrvatske (SKH) za Hvar. Pregledavanjem zapisnika sjednica Kotarskoga komiteta za razdoblje od 1951. do 1954., pohranjenih u kutiji 5 fonda 447 Državnoga arhiva u Splitu, ustvrđeno je da su sačuvani zapisnici svih sjednica, osim onih iz 1953. godine.⁷⁵

Zagonetni nestanak veoma važnih dokumenata o poslijeratnoj sudbini Andra Štambuka, čiji je nedostatak uočen na tri različite arhivske pozicije, možda je rezultat nevjerojatnoga niza slučajnosti. Ipak je puno izglednije da su nedostajući arhivski dokumenti namjerno uklonjeni, neposredno uoči ili nakon demokratskih promjena i raspada SFRJ. Takvu pretpostavku podupiru svjedočanstava i radovi o procesu čišćenja arhiva, u sklopu kojega su brojni postojeći dosjei nastali radom jugoslavenskih sigurnosno-obavještajnih službi pročišćeni, dok su neki, poput Štambukova, u potpunosti nestali.⁷⁶ Da nije preminuo desetljećima prije raspada SFRJ, moglo bi se pomisliti da

---

⁷³ HR-HDA, fond 1560 *Odjel/sluzba za izvršenje krivičnih i prekršajnih sankcija Republičkog sekretarijata za pravosuđe i upravu SRH* (dalje: HR-HDA-1560 *KPD Goli otok i Stara Gradiška*).

⁷⁴ Odgovor Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske od 9. veljače 2024., Klasa: 008-03/24-01/04; URBROJ: 514-02-03-03-01/01-24-03.

⁷⁵ Hrvatska – Državni arhiv u Splitu, fond 447 *Kotarski komitet KPH Hvar* (dalje: *HR-DAST-447 KK KPH Hvar*). Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5.

⁷⁶ Josip Mihaljević, *Kako je operirala UDBA?: Operacija „Paromlin“ i sudbina Vinka Markovića* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima, 2022), 9–10; Zdenko Radelić, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj: (1942. – 1954.)*, sv. 1 (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019), 13–25; Christian Axboe Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva: povijest i naslijeđe Titova djelovanja protiv emigranata* (Zagreb: Profil knjiga, 2022), 58.

je njegov dosje uklonjen jer je možda i on u nekom trenutku postao informatorom ili suradnikom službe, kao nekolicina svećenika koji su u takve aranžmane ulazili nakon što su se našli pod pritiskom jugoslavenskoga sigurnosno-obavještajnog i pravosudnog aparata. Međutim, sudski proces protiv Štambuka rezultirao je zatvorskom kaznom odsluženom u cijelosti, bez pomilovanja, a represivan odnos prema njemu nastavio se i nakon izlaska iz zatvora, te ga je Katolička crkva u konačnici imenovala biskupom. K tome su, osim dosjea, nestali i zapisnici sjednica Kotarskoga komiteta SKH za Hvar. Sve to ukazuje da se pomisao o njegovoj možebitnoj suradnji s jugoslavenskim službama treba odbaciti *a limine*. Nasuprot tome, razborito je pretpostaviti da su njegovi dosjei uklonjeni intervencijom utjecajnih pojedinaca unutar sustava, koji su osobno odigrali ulogu u pravosudnom i fizičkom nasilju nad ovim katoličkim svećenikom, za njih naročito nečasnu iz razloga što se Štambuk nije uklapao u narativ o ratnoj suradnji katoličkoga svećenstva s ustaškim režimom, već je tijekom boravka u partizanskom zbjegu participirao u NOP-u. Ipak, čišćenja arhivske dokumentacije samo su djelomično učinkovita. Kao i kad bi se perle razbacale iznad gustoga šipražja, gotovo bi ih nemoguće bilo sve ponovno sakupiti i vratiti u pripadajuću nisku. Tako je i s tragovima prošlosti, pogotovo u moderno doba obilježeno neprestanim djelovanjem brojnih pisarnica razgranate i sveprisutne državne birokracije.

Naposljetku su ustrajnom potragom širokoga obuhvata na različitim mjestima pronađene pojedine od razbacanih perli, čak i izvan konvencionalnih arhivskih ustanova. Naime, spisi iz kaznenoga predmeta K.2/48 koji se vodio pred Okružnim sudom u Splitu tijekom 1947. i 1948. protiv don Andra Štambuka, a uključuju sadržajne iskaze dane UDB-inim isljednicima, pohranjeni su u arhivi Županijskoga suda u Splitu, sljedniku nekadašnjega Okružnog suda.⁷⁷ Budući da Državni arhiv u Splitu nije preuzeo opisane spise, kao što je Državni arhiv u Zagrebu napravio sa sličnim spisima iz toga razdoblja na području svoga djelokruga, oni su desetljećima ležali zaboravljeni u arhivi splitskoga suda, dok nisu locirani i uključeni u ovo istraživanje. Time su sudski spisi postali polazište za primjenu metodološki artikuliranoga mikrohistorijskog pristupa na temi iz suvremene crkvene i političke povijesti, po prvi put u hrvatskoj historiografiji.

Mikrohistorijski klasici poput studije *Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća* iz 1976. u kojoj Carlo Ginzburg analizira neobičan slučaj heretičnoga furlanskog mlinara Menocchija,⁷⁸ te djela Natalie Zemon Davis *Povratak Martina Guerra* iz 1983. o nevjerojatnoj zamjeni identiteta

---

⁷⁷ Arhiva Županijskoga suda u Splitu, predmet K.2/48 (dalje: ŽS Split, K.2/48)

⁷⁸ Carlo Ginzburg, *Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989).

u malom pirinejskom selu u režiji Menocchijeva suvremenika, varalice Arnauda du Tilha,⁷⁹ nastali su ponajprije zahvaljujući sačuvanim sudskim spisima. Prije toga je i Emmanuel Le Roy Ladurie u legendarnoj knjizi *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* iz 1975. istraživanje utemeljio na sudskim spisima, nastalima u 14. stoljeću djelovanjem okcitanskoga inkvizitora Jacquesa Fourniera.⁸⁰ Sudski spisi, posebice oni koji se odnose na ispitivanje osumnjičenika, povijesni su izvor čvrsto ugrađen u mikrohistorijsku tradiciju. Slučaj svećenika Andra Štambuka svojim se obilježjima uklapa u taj historiografski pristup. Samo se u Štambukovu slučaju u usporedbi s protagonistima mikrohistorijskih klasika zbio povijesni obrat, pa je svjetovni inkvizitor u obličju UDB-ina isljednika provodio istražni postupak nad katoličkim svećenikom zbog nedovoljno pravovjernoga držanja prema modernom i pseudoreligijskom komunističkom sustavu.

Mikrohistorijski pristup podrazumijeva dubinsko proučavanje dokumentarnog materijala, inzistiranje na pojedinačnosti i posebnosti svakoga izvora te na potrebi temeljite kritike svakoga dokumenta. Stoga se osobita pozornost u istraživanju posvećuje kritičkoj raščlambi gradiva nastaloga djelovanjem jugoslavenskih sigurnosno-obavještajnih službi, Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-e) odnosno Uprave državne bezbednosti (UDB-e), koje je odnedavno postalo dostupno povjesničarima. Budući da je kvaliteta takvih izvora djelomično umanjena jednostranom i ograničenom perspektivom njezinih stvaratelja, kao i ideološki obojenom terminologijom, pri postupku raščlambe ključno je primijeniti minuciozni kritički pristup, odnosno podatke iz tih dokumenata sustavno uspoređivati s podacima iz drugih dostupnih izvora, čime se ukrštavaju izvori različite provenijencije. Također, kritički se treba odnositi prema Štambukovim iskazima danim sigurnosno-obavještajnim i pravosudnim tijelima FNRJ tijekom istražnoga i sudskoga postupka 1947. i 1948., u kojima se izjasnio o motivima pristupanja zbjegu i odnosu prema NOP-u. Naime, nije riječ o samoinicijativnom prisjećanju don Andra Štambuka na boravak u zbjegu, već o odgovorima na konkretna pitanja službenika sigurnosno-obavještajnih i pravosudnih tijela FNRJ, te o tekstu žalbe na osuđujuću presudu Okružnoga suda u Splitu. Time je vjerodostojnost svećenikovih iskaza donekle narušena, kao i njegov osobni integritet pri ispitivanju, s obzirom na to da istražiteljima nije mogao potpuno slobodno i otvoreno odgovarati na pitanja bez bojazni za posljedice koje bi iz tih odgovora mogle proizaći. Međutim, analizirajući kontekst događaja o kojima don Andro svjedoči, nema razloga sumnjati u vjerodostojnost onih podataka koji u trenutku

---

⁷⁹ Natalie Zemon Davis, *Povratak Martina Guerrea* (Zagreb: Konzor, 2001).

⁸⁰ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (Paris: Gallimard, 1975).

davanja iskaza nisu bili od veće važnosti istražiteljima, odnosno bili su neutralni za ispitanikov status, poput podataka o odrastanju i školovanju, te vremenu i ruti dolaska u Egipat. Zbog toga su ti iskazi veoma vrijedni i prikladni za kritičko mikrohistorijsko iščitavanje, s obzirom na to da se o tim aspektima don Androva života do sada nije raspolagalo konkretnim i preciznim podacima.

Dvogodišnji boravak u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu ključno je razdoblje Štambukova života u kojemu se intenzivno politički aktivirao, prigrlivši pritom kao katolički svećenik elemente komunističke ideološke doktrine. Uz objavljene historiografske radove, njegovo se djelovanje u zbjegu, kao i povijest zbjega u cjelini, može temeljito istraživati zahvaljujući obimnom arhivskom gradivu pohranjenom u Državnom arhivu u Splitu⁸¹ te gradivu Hrvatskoga povijesnog muzeja,⁸² u kojemu su sačuvane i fotografije Andra Štambuka nastale u zbjegu. Ako se izuzmu rečeni sudski spisi, te gradivo nastalo djelovanjem administracije zbjega u Egiptu i s njime povezanih tijela, povijesni izvori o Štambuku poprilično su oskudni. Dokumentarne biljege njegova života i djelovanja uglavnom čine nenamjerno ostavljeni tragovi, razasuti kao oskudni fragmenti unutar veće količine arhivskoga gradiva, ili pak kao rijetki i raznorodni izdvojeni izvori.

Rani život i školovanje Andra Štambuka istražiti će se na temelju gradiva iz Župnoga arhiva u Selcima na Braču,⁸³ te gradiva odgojno-obrazovnih ustanova i zavoda u kojima je boravio, odnosno koje je pohađao tijekom školovanja. Riječ je o gradivu Državne klasične gimnazije u Splitu⁸⁴ te gradivu Nadbiskupskog arhiva u Splitu⁸⁵ i Arhiva nadbiskupskog sjemeništa u Splitu.⁸⁶ Proanalizirat će se i Štambukov doktorski rad. Umjesto primjerka disertacije pohranjenoga u arhivu Papinskoga sveučilišta Gregoriana u Rimu kao matične ustanove na kojoj je obranjena, zbog lakšega pristupa i jednostavnijih uvjeta korištenja upotrijebit će se onaj sačuvan u Župnome arhivu u Hvaru.⁸⁷ Unatoč nedostatku ključne dokumentacije u arhivskim ustanovama, činjenice oko Štambukove presude mogu se u potpunosti rekonstruirati pomoću već spomenutih sudskih kaznenih spisa iz predmeta u kojemu je osuđen, pohranjenih u arhivi Županijskoga suda u Splitu. Njih nadopunjavaju dokumenti Vrhovnoga suda Narodne Republike Hrvatske⁸⁸ i Prezidijuma

---

⁸¹ HR-DAST, fond 22 (dalje: HR-DAST-22 *JZ u Italiji*); HR-DAST, fond 23 *Jugoslavenski zbjeg u Egiptu* (dalje: HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*).

⁸² Hrvatski povijesni muzej, Zagreb – Dokumentarna zbirka II, fond *El Shatt* (dalje: HPM II *El Shatt*).

⁸³ Župni arhiv Selca na Braču (dalje: ŽAS).

⁸⁴ HR-DAST, fond 57 (dalje: HR-DAST-57) *Klasična gimnazija u Splitu*.

⁸⁵ Nadbiskupski arhiv u Splitu, fond *Katolički bogoslovni fakultet Split* (dalje: NAS, KBF)

⁸⁶ Arhiv nadbiskupskog sjemeništa u Splitu (dalje: ANSJST)

⁸⁷ Župni arhiv u Hvaru (ŽAH). Doktorska disertacija Andra Štambuka.

⁸⁸ HR-HDA, fond 1596 *Vrhovni sud Narodne Republike Hrvatske* (dalje: HR-HDA-1596 *Vrhovni sud NRH*).

Narodne skupštine FNRJ iz Arhiva Jugoslavije u Beogradu.⁸⁹ Više podataka o akterima Štambukova kaznenog proгона i o načinu funkcioniranja tadašnjega pravosudnog sustava pronađeni su u arhivskim fondovima o radu republičkoga Ministarstva pravosuđa i Javnoga tužilaštva.⁹⁰ O razdoblju izdržavanja kazne u KPD-u „Stara Gradiška“ arhivski su sačuvani malobrojni, ali vrijedni podatci nastali djelovanjem administracije kaznionice.⁹¹ Osobito su korisni objavljeni memoari i drugih svećenika kažnjenika iz Stare Gradiške.⁹² Aspekt Štambukova djelovanja u hijerarhiji Hvarske biskupije analizirat će se na temelju gradiva Župnoga arhiva u Selcima, Biskupskoga arhiva u Hvaru te OZN-ine dokumentacije.⁹³ Previranja unutar kotarske organizacije KPH/SKH za Hvar mogu se dobrim dijelom rekonstruirati zahvaljujući gradivu iz arhivskih fondova o radu Oblasnoga i Kotarskoga komiteta.⁹⁴ Okolnosti imenovanja don Andra Štambuka biskupom također će se istražiti pomoću gradiva iz Župnoga arhiva u Selcima te Biskupskoga arhiva u Hvaru, jer procesna dokumentacija pohranjena u Vatikanskom apostolskom arhivu još uvijek nije dostupna za redovno istraživanje. Odjeci iznenadne smrti mladoga biskupa Štambuka opisat će se na temelju sačuvane korespondencije i zapisanih sjećanja. Osim navedenih ključnih ustanova i fondova, u manjoj mjeri koristit će se i drugo, objavljeno i neobjavljeno, arhivsko gradivo. Također je konzultirana brojna i raznovrsna periodika. Među korištenim serijskim publikacijama najzastupljeniji je *Naš list*, glasilo zbjega u Egiptu. Gotovo svi primjerci tog lista pohranjeni su u sklopu fonda HR-DAST-23 *Jugoslavenski zbjeg u Egiptu*,⁹⁵ što se zbog preglednosti prilikom citiranja ne navodi u svakoj podnožnoj bilješci. Posebno je istaknuto gdje su pohranjena dva citirana broja *Našega lista* koja se mogu pronaći isključivo u Zbirci rukopisa i starih knjiga u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu,⁹⁶ što je slučaj i s jednim citiranim brojem zagrebačkoga *Vjesnika*.⁹⁷ Ukupno gledajući, život i djelovanje Andra Štambuka

---

⁸⁹ Srbija – Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), fond 15 *Prezidijum Narodne skupštine FNRJ 1943. - 1957.*

⁹⁰ HR-HDA, fond 290 *Ministarstvo pravosuđa Narodne Republike Hrvatske* (dalje: HR-HDA-290 *MP NRH*); HR-HDA, fond 421 *Javno tužilaštvo Socijalističke Republike Hrvatske* (dalje: HR-HDA-421 *JT SRH*).

⁹¹ HR-HDA-1560 *KPD Goli otok i Stara Gradiška*.

⁹² Josip Visković, *Sjećanja s robije* (Zagreb: Teovizija, 1994); Julijan Ramljak, *Nečastiva urota: zapisi o hapšenju i tamnovanju*, 3. izd. (Visovac: Franjevački novicijat, 2000); Ivo Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019* (Dubrovnik: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Podružnica, 2002).

⁹³ Biskupski arhiv u Hvaru (dalje: BAH); HR-HDA-1491 *Odjeljenje zaštite naroda za Hrvatsku* (dalje: HR-HDA-1491 *OZNA*).

⁹⁴ *HR-DAST-447 KK KPH Hvar*; HR-HDA, fond 1222 *Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju 1941. – 1953.*

⁹⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. 2.5.1. „Naš list“. Kutije 85–87, brojevi 1–758.

⁹⁶ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb (dalje: NSK), Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVp-4°-18 *Naš list*.

⁹⁷ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVHp-2°-37 *Vjesnik*

mikrohistorijski se analizira na temelju neobjavljenoga arhivskoga gradiva iz preko 30 zbirki i fondova unutar 10 različitih ustanova, te privatnih zbirki.

Dakle, zbog fragmentarno sačuvanoga arhivskog gradiva, kao i njegove naravi, bilo se potrebno okrenuti metodama i istraživačkim postupcima mikrohistoričara, osobito prvoj generaciji talijanske mikrohistorije, čija su vodeća imena utemeljiteljskoga značaja 1970-ih bili Carlo Ginzburg, Giovanni Levi i Edoardo Grendi, a koji su svoje pristupe afirmirali kroz uređivanje utjecajnoga časopisa *Quaderni storici*.⁹⁸ Nasuprot metodologiji globalne historije koja stvara društva bez ljudskih lica, koristeći njihov način pristupa primarnim izvorima, nakon „gustoga“ i pomnog iščitavanja premošćuje se dokumentacijski jaz te izranja ljudsko lice svećenika podvrgnuta pritiscima i očekivanjima crkvene i svjetovne vlasti. Nadalje, u radu se don Andra Štambuka promatra kao svećenika pojedinca podložnoga djelovanju Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti kao oprečnih, međusobno sudarajućih normativnih sustava. Stoga se Štambukovim djelovanjem i odabirima koje je donosio uspostavlja jedan od opisanih modela participacije svećenstva u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti. Standardnim mikrohistorijskim postupkom smanjenja razmjera promatranja odnosno usredotočenja na pojedinačni slučaj Andra Štambuka traga se za povijesnim slojevima odnosa između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti nevidljivima s veće razdaljine, a koji su značajni na općemu planu. Riječima američkoga povjesničara Charlesa Joynera, postavljaju se „velika pitanja na malim mjestima“.⁹⁹ Podrobnim mikrohistorijskim istraživanjem Štambukova slučaja ostvarit će se odnos između slučaja pojedinca (mikrorazine) koji čini okosnicu središnjega dijela rada i općega konteksta (makrorazine) opisanoga u uvodu. Eventualne manjkavosti i protuslovlja arhivskih dokumenata, te sumnje i nesigurnosti istraživača, nastojat će se uključiti u naraciju, uz literarniji stil pisanja, što je jedna od konstitutivnih odlika mikrohistorijskoga pristupa.

1.4. Historiografija – *status quaestionis*

Razmatrajući historiografski *status quaestionis* uočava se da hrvatski povjesničari dosad nisu provodili mikrohistorijski postavljena istraživanja na temama iz hrvatske političke i crkvene povijesti 20. stoljeća. Sadržajno mikrohistoriji pripada članak povjesničara Stipe Kljaića „Vodice između 'križa' i 'zvijezde“ iz 2010., u kojemu je ipak izostala osviještena artikulacija mikrohistorije

---

⁹⁸ Drago Roksandić i drugi, „Predgovor izboru radova“, 12–14.

⁹⁹ Isto, 11.

kao metodološkoga pristupa istraživanju.¹⁰⁰ Dosadašnja historiografija općenito nije bila naklona konceptualnom istraživanju odnosa između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti. Osobito je malo znanstvenoga bavljena svećenstvom koje je sudjelovalo u tijelima komunističke vlasti, a za njih veći interes nije pokazala ni jugoslavenska historiografija. S druge se strane postjugoslavenska hrvatska historiografija ipak donekle bavila onim svećenicima koje smo svrstali u prvu skupinu, kao nositelje dužnosti u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti nepokolebane revolucionarnim promjenama u razdoblju između proljeća 1944. i jeseni 1946. godine. To je i razumljivo, s obzirom na to da su oni bili brojniji i javno vidljiviji od svećenika druge skupine, koji su rano odustali od sudjelovanja u vlasti i od nje se distancirali. Premda samo kroz biografski pristup, kao u slučaju monografije Stipana Trogrlića o Boži Milanoviću i Margarete Matijević o Svetozaru Rittigu,¹⁰¹ postavljeni su barem temelji za daljnja konceptualna istraživanja i preispitivanje interpretacijskoga modela za takvu vrstu odnosa između svećenstva i jugoslavenskih komunističkih vlasti. S druge strane stoji historiografska praznina o svećenicima koji su odlučili napustiti tijela jugoslavenske komunističke vlasti, odbacivši danajske darove režima kad je njihov oslobodilački rat već bio dobiven, a visoke dužnosti u novome poretku na pladnju.

Tako je i svećenik Andro Štambuk u historiografskim istraživanjima ostao gotovo posve zapostavljen, iako je pred kraj života imenovan biskupom. Tome je zasigurno doprinijela i činjenica da se njegova najintenzivnija politička djelatnost zbivala u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu, daleko od glavnoga tijeka hrvatske nacionalne povjesnice. Naime, povijest zbjega tek je marginalno integrirana u sinteze hrvatske povijesti 20. stoljeća,¹⁰² ili je se u potpunosti zaobilazi.¹⁰³ K tome se po povratku u zemlju Štambuk rano distancirao od komunističke vlasti, što je doprinijelo šutnji izvora i historiografije o svećeniku zaista nesvakidašnje, ali i tragične sudbine. Nijedan povjesničar nije prepoznao važnost i potencijal sustavnoga prikupljanja tragova koje je Andro Štambuk ostavio za sobom, te njihova spajanja u historiografski mozaik. Unatoč tome što su

---

¹⁰⁰ Stipe Kljaić, „Vodice između 'križa' i 'zvijezde““, u *Disidentstvo u suvremenoj povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović, Zdenko Radelić i Katarina Spehnjak (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 223–239.

¹⁰¹ Npr. Margareta Matijević, „Između partizana i pristojnosti“: život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.) (Zagreb: Plejada; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2019), i: Stipan Trogrlić, *Mons. Božo Milanović – istarski svećenik (1890. – 1980.): crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2011).

¹⁰² Trpimir Macan, *Povijest hrvatskog naroda* (Zagreb: Školska knjiga, 1971), 224; Mario Jareb i Zdravka Jelaska Marijan, „Dalmacija nakon 1918. godine“, u *Prijelomna vremena: hrvatske zemlje nakon 1918.*, ur. Suzana Leček (Zagreb: Matica hrvatska, 2022), 683; Nikica Barić, „Hrvatska u Drugom svjetskom ratu“, u *Povijest Hrvata: 19. i 20. stoljeće* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2023), 293.

¹⁰³ Ivo Perić, *Povijest Hrvata* (Zagreb: Centar za transfer tehnologije, 1997).

njegov život i djelovanje prikladna istraživačka tema koja, uspostavljena kao model, doprinosi temeljitijemu poznavanju i razumijevanju odnosa između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti, u historiografiji ne postoji znanstveno djelo kojega bi cilj bio usmjeren prema istraživanju života i djelovanja biskupa Štambuka. U ključnim sintezama koje obrađuju pojedine aspekte, ili odnos između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti u cjelini, ime Andra Štambuka uglavnom se uopće ne spominje, ili se spominje uzgred.

U jugoslavenskoj historiografiji, koja je o temama iz ratne i poslijeratne povijesti Katoličke crkve i hrvatskoga svećenstva pisala oskudno, ideologizirano i tendenciozno, Andra Štambuka spominje Viktor Novak u obimnom, propagandno motiviranom, djelu *Magnum crimen: pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* iz 1948., navevši ga među "prijateljima i suradnicima NOP-a", bez pripadajućega obrazloženja.¹⁰⁴ Na Novakov podatak, preuzet iz novinskoga izvještaja, oslanja se Milan Basta u prvom dijelu knjige *Rat je završen 7 dana kasnije* ubrojivši don Andra Štambuka, zajedno s ostalim svećenicima iz zbjega u Egiptu, među "svijetle primjere držanja svećenika" na temelju vijesti da su pozdravili odlazak Svetozara Rittiga partizanima.¹⁰⁵ Unutar korpusa jugoslavenske historiografije najambicioznije, ali ne i znanstveno, djelo o tematici sudjelovanja katoličkoga svećenstva u partizansko-komunističkom pokretu tijekom Drugoga svjetskog rata objavio je publicist Ćiril Petešić pod naslovom *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*. U toj je knjizi uvrstio Štambuka među "učesnike NOBa", te se u nekoliko rečenica osvrnuo na djelovanje rimokatoličkih svećenika u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu.¹⁰⁶

Što se tiče postjugoslavenske hrvatske historiografije odnosno radova objavljenih nakon raspada SFRJ, u knjigama *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.* i *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, čiji je sadržaj znatnim dijelom istovjetan, Miroslav Akmadža spominje ga tek usputno, i to pod pogrešnim imenom „Ante Štambuk“, navodeći podatak da je 1953. bio pretučen u Hvaru, ne uzimajući u obzir njegovu participaciju u NOP-u, niti poslijeratni kazneni progon.¹⁰⁷ Povjesničarka Margareta Matijević u biografskoj monografiji o Svetozaru Rittigu, naslovljenoj „*Između partizana i pristojnosti*“: *život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)* spominje ga tek u jednoj bilješci. Zanimljivo, ne slijedom Novakova i Bastina podatka o

---

¹⁰⁴ Viktor Novak, *Magnum crimen: pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, 2. izd. (Beograd: Nova knjiga, 1986), 1096.

¹⁰⁵ Milan Basta, *Rat je završen 7 dana kasnije* (Zagreb: Globus, 1976), 190.

¹⁰⁶ Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u*, 218–220, 275.

¹⁰⁷ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 206; Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 258.

Štambukovoj podršci Rittigu, već na temelju izjave kojom je Štambuk zajedno s još nekoliko katoličkih svećenika u zbjegu istupio protiv pastirskoga pisma jugoslavenskih biskupa iz rujna 1945. godine.¹⁰⁸ Povjesničari Jure Krišto i Josip Jurčević koji su objavili vrijedne monografije o odnosima Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti ne donose niti jedan podatak o Štambuku, kao ni Stipan Trogrlić, koji se, doduše, u istraživanjima Katoličke crkve uglavnom prostorno ograničio na područje Istre.

Osnovni podatci o životopisu biskupa Štambuka, ne dulji od nekoliko rečenica, objavljuvani su u djelima žrtvoslovne naravi, čiji su autori uglavnom katolički svećenici, ali ne i povjesničari. U takve radove mogu se ubrojiti knjige don Ante Bakovića *Stradanja Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu: svećenici - žrtve rata i poraća*,¹⁰⁹ i fra Petra Bezine *Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije 1941. – 1992.*,¹¹⁰ te članak fra Stipe Marčinkovića „O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji u doba komunističke vladavine“, objavljen u zborniku *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine*.¹¹¹ Slične biografske natuknice sadrži i knjiga Augustina Franića *KPD Stara Gradiška: mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika*¹¹² te djelo mons. Jurja Batelje *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija*,¹¹³ kao i porodična monografija Darija Štambuka i suradnika *Štambuk: povijest i rodoslovlje*.¹¹⁴ Osnovne biografske podatke o biskupu Štambuku kao pitomcu Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu naveo je i mons. Jure Bogdan u pregledu zavodskih pitomaca u članku "Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima", objavljenom u zborniku *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901. – 2001.)*.¹¹⁵

U historiografiji se najviše podataka o djelovanju don Andra Štambuka može pronaći u radovima koji tematiziraju povijest jugoslavenskoga zbjega u Egiptu. Prvi takav rad jest iscrpni

---

¹⁰⁸ Matijević, „Između partizana i pristojnosti“, 288.

¹⁰⁹ Anto Baković, *Stradanja Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu: svećenici - žrtve rata i poraća 1941. – 1945 i dalje* (Zagreb: Anto Baković, 1994), 66.

¹¹⁰ Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 123–124.

¹¹¹ Stipo Marčinković, „O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji u doba komunističke vladavine“, u *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012. godine*, ur. Mile Bogović (Zagreb: Glas Koncila, 2013), 268–269.

¹¹² Augustin Franić, *KPD Stara Gradiška: mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika* (Dubrovnik: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Podružnica, 2009), 256.

¹¹³ Juraj Batelja, *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija* (Zagreb: vlastita naklada, 2021), 161–164.

¹¹⁴ Dario Štambuk i suradnici, *Štambuk: povijest i rodoslovlje* (Zagreb: Udruga Štambuk, 2019), 396–397.

¹¹⁵ Jure Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima“, u *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima: (1901. – 2001.): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, prir. Jure Bogdan (Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima; Zagreb: Glas Koncila, 2001), 920–921, 974.

članak Dušana Plenče „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“ iz 1967. godine.¹¹⁶ Plenča se kratko dotaknuo i položaja katoličkoga svećenstva u zbjegu, ali ga nije sustavnije analizirao, kao ni ulogu don Andra Štambuka u tom kontekstu. Pojedini podatci o Štambukovu djelovanju u zbjegu objavljeni su i 2007. u katalogu izložbe Hrvatskoga povijesnog muzeja *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipat (1944. – 1946.)*, koji je uredila Nataša Mataušić. U jednom od popratnih tekstova unutar kataloga, Rhea Ivanuš obradila je vjerski život u zbjegu, navodeći pritom i nekoliko podataka o don Andru Štambuku.¹¹⁷ Vrijedno historiografsko djelo o zbjegu u Egiptu jest doktorska disertacija Matea Bratanića „Hrvatski zbjegovi u Egipat 1943. – 1946.“ iz 2009. godine. U njoj je Bratanić naveo dužnosti koje je don Andro Štambuk obnašao u tijelima uprave zbjega, kao i u tamošnjoj crkvenoj organizaciji, te naveo neke od njegovih aktivnosti u zbjegu. Međutim, nije dubinski analizirao način, značaj i razmjere njegova svrstavanja uz NOP, niti je pobliže analizirao izvorišta inkluzivne politike koju je uprava jugoslavenskoga zbjega provodila prema svećenstvu u Egiptu.¹¹⁸ U tome je smjeru iskorak napravio Branko Radonić u obimnoj monografiji *El Shatt: Dalmatinci u pustinji: povijest dalmatinskog zbjega u Italiji i Egiptu od 1943. do 1946. godine: opći i lokalni (vrgorski) pregled*. U tom, dosad najcjelovitijem historiografskom djelu o povijesti zbjega u Egiptu, Radonić na temelju arhivskoga gradiva donosi nekoliko novih podataka o aktivnostima don Andra u zbjegu, ali mu ne posvećuje veću pozornost niti usmjerava fokus svog istraživanja na njega.¹¹⁹

Valja spomenuti da se don Andro Štambuk spominje i u hrvatskim dokumentarnim filmovima koji su snimljeni o temi formiranja i djelovanja jugoslavenskoga zbjega u Egiptu. Riječ je o dokumentarnom filmu *Pustinjska priča - El Shatt* (2009.) i *El Shatt - nacrt za utopiju* (2023.) Taj snimljeni materijal nema veću znanstvenu vrijednost, a korišteni podatci već su poznati u navedenoj literaturi, stoga ti dokumentarci nemaju veći značaj u ovom istraživanju.

---

¹¹⁶ Dušan Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, u *Istorija radničkog pokreta 4*, ur. Pero Morača (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1967).

¹¹⁷ Rhea Ivanuš, „Vjerski život“, u *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipat (1944. – 1946.)* (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007), ur. Nataša Mataušić, 61–67.

¹¹⁸ Mateo Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat 1943.-1946.“ (Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, 2009).

¹¹⁹ Branko Radonić, *El Shatt, Dalmatinci u pustinji: povijest dalmatinskog zbjega u Italiji i Egiptu od 1943. do 1946. godine: opći i lokalni (vrgorski) pregled* (Zagreb: Plejada: Synopsis; Vrgorac: Društvo prijatelja vrgorske starine, 2023).

1.5. Cilj, hipoteze i struktura istraživanja

Cilj je rada primjenom mikrohistorijskoga pristupa detaljno analizirati život i djelovanje svećenika Andra Štambuka kao pojedinca na kojega istovremeno djeluju Katolička crkva i jugoslavenske komunističke vlasti kao dva snažna a oprečna normativna sustava, te utvrditi kakve implikacije njegov slučaj ima na općemu historiografskome planu glede odnosa Katoličke crkve i jugoslavenskoga komunizma.

Nakon opširnoga uvodnog dijela u kojemu se zadaju koordinate odnosa između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti kao dvaju oprečnih normativnih sustava unutar kojih se kreće svećenik pojedinac, uspostavljaju se dva modela participacije svećenstva u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti, te donosi pregled izvora i literature, pa postavlja teorijsko-metodološki okvir mikrohistorijskoga istraživanja, slijedi središnji dio rada prema kronološkom i tematskom kriteriju podijeljen u tri velike cjeline. Prvo će se u cjelini „Rani život, školovanje i počeci svećeničke službe (1913. – 1943.)“ istražiti djetinjstvo i mladenaštvo Andra Štambuka, kako bi se ispitalo jesu li i u kojoj mjeri porijeklo don Andra Štambuka i lokalni ambijent otoka Brača utjecali na njegov svećenički poziv i na kasnije pristupanje partizanskom zbjegu te uključivanje u tijela jugoslavenske komunističke vlasti. U drugoj cjelini „Političko djelovanje u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu (1944. – 1946.)“ istražiti će se kako je Štambuk ušao u tijela jugoslavenske komunističke vlasti, koja je bila njegova uloga u provedbi političke linije pučke fronte u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu, kako se prema toj liniji odnosilo jugoslavensko komunističko vodstvo oko Josipa Broza Tita i koliko je u tome značajan čimbenik bilo specifično međunarodno okruženje zbjega u Egiptu. U trećoj cjelini „Povratak u Hvarsku biskupiju, kazneni progon i imenovanje biskupom (1946. – 1955.)“ ispitat će se kako su se na Štambukovu participaciju u NOP-u odrazila revolucionarna događanja u Jugoslaviji i kako se pozicionirao u sudaru između normativnih sustava Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti nakon povratka u zemlju. Utvrdit će se koji su bili uzroci kaznenoga progona koji su protiv njega vodila sigurnosno-obavještajna i pravosudna tijela FNRJ, uklapa li se njegov slučaj u propagandni narativ o kaznenim postupcima protiv svećenstva zbog njihove aktivnosti za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, te kako je na njega utjecalo zatvoreničko iskustvo. Razmotrit će se zbog čega su partijski članovi i aktivisti prema njemu zauzeli neprijateljski stav koji je kulminirao njegovim premlaćivanjem 1953., te zbog čega ga je papa Pio XII. 1955. imenovao biskupom.

U zaključku će se sumirati rezultati istraživanja, provjerit će se održivost Štambukova slučaja kao modela sudjelovanja katoličkoga svećenstva u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti, te će se ustvrditi koje implikacije taj slučaj ima na općemu planu odnosa između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti.

2. RANI ŽIVOT, ŠKOLOVANJE I POČETAK SVEĆENIČKE SLUŽBE ANDRA ŠTAMBUKA (1913. – 1943.)

2.1. Selca na Braču u sutonu Austro-Ugarske Monarhije

Nestajanje javnoga fonda znanja, kakvo je kroz sustavno uništavanje knjiga plamenom dočarao američki pisac Ray Bradbury 1953. u romanu *Fahrenheit 451*,¹²⁰ ima i svoje nefikcionalne, povijesne pandane. Ipak, povijesna paljenja knjiga, poput onih u Savonarolinoj Firenci ili Hitlerovom Trećem Reichu, nisu rezultirala potpunim i nepovratnim gubitkom proskribiranoga znanja, osobito u doba razvijene knjižnične mreže. Ali ako palež, osim knjižnične građe, obuhvati čitavo javno i privatno gradivo jedne lokalne sredine, dolazi do diskontinuiteta u kolektivnom sjećanju pogođene zajednice. Kad su kažnjeničke postrojbe talijanske Druge armije 9. kolovoza 1943. gotovo u potpunosti zapalile Selca na otoku Braču, osim bogatoga fundusa mjesne čitaonice „Hrvatski sastanak“, zajedno s balkonima mjesnih palača u dimu su nestala mnoga pisana svjedočanstva, kako iz javnih, tako i iz privatnih arhiva selačkih porodica. Glavnina tog fonda potpuno je uništena.¹²¹ Tako od pravnika, političara i veleposjednika Vicka Didolića (1831. – 1898.), koji je doktorirao u Padovi i naizust deklamirao grčke, latinske i talijanske klasike, osim zidina izgorene obiteljske palače u Selcima nije ostalo povijesnoga traga, čak ni u usmenoj predaji.¹²² Iako su u drugoj polovici 19. stoljeća bila istaknuto intelektualno središte na srednjodalmatinskim otocima, Selca nemaju cjelovito i znanstveno napisanu povijest, a zbog pogubnoga paleža potrebno ju je rekonstruirati iz fragmenata.

Kao sastavni dio austrijske krunovine Dalmacije, Brač je do 1918. pripadao Austro-Ugarskoj Monarhiji, odnosno njezinoj austrijskoj polovici – Cisaljtaniji. Nakon sloma Bachova apsolutizma, obnove ustavnosti i organiziranja prvih stranačkih grupacija u Dalmaciji 1860./61. Selca su postala jednim od žarišta hrvatskoga narodnog preporoda na otoku. Uski sloj nove mjesne elite priključio se tada prvim redovima političkoga narodnjaštva, određujući dinamiku nacionalno-integracijskoga procesa na otoku.¹²³ Preporodna narodnjačka elita u Dalmaciji bila je otvorena prema

---

¹²⁰ Ray Bradbury, *Fahrenheit 451* (Zagreb: Pegaz, 1997).

¹²¹ Ivo Vuković, *Talijansko paljenje Selaca na Braču 9. kolovoza 1943: povodom 70. godišnjice* (Zagreb: Udruga Didolić, 2013), 37–129.

¹²² „Dr Vicko Didolić I.“, *Narodni list* br. 1, 4. 1. 1899., 2; „Dr. Vicko Didolić III.“, *Narodni list* br. 3, 11. 1. 1899., 2.

¹²³ „Budjenje narodne sviesti na Braču“, *Narodni list*, jubilarni broj, 1. 3. 1912., 79; Josip Badalić, „L. N. Tolstoj kod Hrvata“, *Hrvatska revija* 8, br. 11 (1935): 579–585; Josip Vrandečić, „Narodni preporod na otoku Braču“, u *Brački zbornik 22: 75. obljetnica života Petra Šimunovića*, ur. Ivo Šimunović (Supetar: Brački zbornik; Split: Naklada Bošković, 2007), 169–187.

jugoslavenskim kulturnim i nacionalnim programima, osobito u otočnom i priobalnom dijelu pokrajine, gdje je ustroj nekadašnje stare mletačke stečevine činio plodonosan temelj za pojavu integralnijih varijanti jugoslavenstva.¹²⁴ Unatoč tome, odgovarajući na promijenjene političke i društvene okolnosti, Selca su već 1883. postala poprištem prve organizirane manifestacije pravaštva u Dalmaciji.¹²⁵

Tom je prigodom mladi franjevac pustolovna duha, fra Ivan Despot, ispravno prepoznao ne samo orijentire urbane fizionomije Selaca već i ključne nositelje političke, kulturne i društvene aktivnosti u mjestu, zapisavši: „Posred bijelih Selaca dižu se visoki dvori čiste hrvatske vlastele, glasovitih Didolića i Štambuka.“¹²⁶ Zahvaljujući podacima iz matičnih knjiga i katastarskih operata te raznorodnim fragmentima o njihovoj ekonomskoj i političkoj djelatnosti, može se ustanoviti da su obje selačke porodice koje ističe Despot pripadale sloju samonikloga građanstva, odnosno novoj mjesnoj eliti pučkoga, neplemićkog porijekla.¹²⁷ Trgovačkim poslovima i brodarskim investicijama tijekom druge austrijske uprave u Dalmaciji probile su se iz gotovo posve agrarnoga, kolonatski ustrojenoga društva na monarhijsko tržište, ali i izvan njega, zahvaljujući razdobljima konjunktura jedrenjačkoga brodarstva i trgovine dalmatinskim vinima.¹²⁸

Posjednička obitelj Didolić svoj je uzlet tijekom 19. stoljeća temeljila na vinogradarskom agraru, diversificiravši svoju djelatnost kroz trgovinu kamenom i žitom. Njezin je gospodarski kapital gotovo posve počivao u krilu obiteljske grane „Veli Didolići“, čiji je uspon okrunjen podizanjem velebnoga stambeno-gospodarskog kompleksa, istaknutoga primjera građanske arhitekture otoka Brača.¹²⁹ Granu „Velih Didolića“ činila su braća Vicko (1831. – 1898.), Antun

---

¹²⁴ Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji: Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.* (Zagreb: Sveučilište, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, 1980), 42–43.

¹²⁵ Ivo Perić, „Politički skup hrvatske mladeži u Selcima (1883.) u svjetlu početnog širenja pravaštva na dalmatinskom prostoru“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 37, (1995): 717–728.

¹²⁶ „Dvie o sastanku hrvatske mladeži u Selcih na otoku Braču, 27. kolovoza 1883.“, *Vienac*, br. 40, 6. 10. 1883., 651.

¹²⁷ Model oblikovanja nove preporodne elite i tip nacionalne ideologije u srednjodalmatinskoj otočnoj sredini objasnio je akademik Nikša Stančić na primjeru Jelse. Taj je model zbog veoma sličnoga povijesnog i društvenog naslijeđa primjenjiv i na Selca. Vidi: Nikša Stančić, „Jelsa na otoku Hvaru u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda – o jednom modelu oblikovanja mediteranskih gradića i tipu nacionalne ideologije na hrvatskoj obali Jadrana u 19. stoljeću“, u: *Jelsa u hrvatskom narodnom preporodu Dalmacije*, ur. Pavao Palaversić (Jelsa: Matica hrvatska, 1994), 13–35.

¹²⁸ Dinko Foretić, „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“, u *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić (Zagreb: Matica hrvatska, 1969), 16–17, 30–31; „Podlistak. U spomen Petru Didoliću I.“, *Narodni list* br. 15, 19. 2. 1906., 1–2; Ostavština Venceslava Štambuka (OVŠ), u privatnom posjedu njegove unuke Vlaste Bishop: Neobjavljeni zapis Venceslava Štambuka o paljenju Selaca 1943., 1948., 7. Zapis je tek djelomično objavljen u knjizi Ivo Vuković, *Talijansko paljenje Selaca na Braču 9. kolovoza 1943: povodom 70. godišnjice* (Zagreb: Udruga Didolić, 2013), 49–58.

¹²⁹ HR-DAST, fond 152 *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju* (dalje: HR-DAST-152 *Arhiv mapa*). Katastarska općina Selca/Selza. Kutija 828. Iskaz zemljišnih posjeda svih posjednika u K.O. s popisom svih čestica zemlje i zgrada te s ukupnom površinom i čistim prihodom iz 1883. godine; Neva Ursić i Ivo Vuković, *prir., 100. obljetnica prvog na*

(1834. – 1910.), Tomo (stariji) (1837. – 1918.), Petar (1845. – 1906.), Nikola (1848. – 1916.), Marko (1850. – 1915.) i Dragutin (1854 – ?).¹³⁰ Doktor prava Vicko u dva je navrata bio zastupnik u Dalmatinskom saboru,¹³¹ Nikola profesor i ravnatelj nautičkih škola u Kotoru i Dubrovniku,¹³² Dragutin pjesnik i političar u Senju,¹³³ dok su Petar i Marko obnašali dužnost načelnika Općine Selca.¹³⁴ Zastupnik u Dalmatinskom saboru i načelnik Općine Selca bio je i njihov rođak, Tomo Didolić (mlađi) (1845. – 1907.) iz grane „Malih Didolića“.¹³⁵

S druge strane, vodeći je značaj u porodici Štambuka tijekom druge austrijske uprave u Dalmaciji preuzela grana „Zorini“. Ona je svoje zlatno doba proživjela u drugoj polovici 19. stoljeća eksploatacijom kamena iz mjesnih kamenoloma i njegovim izvozom obiteljskim jedrenjacima za Crno more i Levant.¹³⁶ Time su uspijevali statusom parirati Didolićima, uselivši u monumentalnu obiteljsku palaču od usko sljubljenih klesanaca, dovršenu u neoklasicističkom slogu 1869. godine.¹³⁷ Među viđenijim pripadnicima te loze bili su Ivan Štambuk (1857. – 1920.), liječnik i zastupnik u Dalmatinskom saboru,¹³⁸ te pravnik Ante Štambuk (1859. – 1939.).¹³⁹ Istovremeno je selačka plemićka obitelj Nisiteo (Niseteo), na čiji su se staleški kapital ženidbenim

---

svijetu spomenika L. N. Tolstoju u Selcima na otoku Braču 1914.–2014. (Selca; Zagreb: Udruga Didolić, 2014), 19–20; Jedna kopija neobjavljenoga teksta izlaganja don Stanka Jerčića pod naslovom „Selački Didolići u drugoj polovini XIX. stoljeća“ održanoga 29. 10. 1988. u Selcima na simpoziju povodom 100. obljetnice osnutka čitaonice Hrvatski sastanak, pohranjena je u privatnoj arhivi autora Jure Trutanića.

¹³⁰ Privatna arhiva Alejandra Fabrisa Didolića, Buenos Aires: Fragmentarno rodoslovlje Didolića.

¹³¹ Ivo Perić, *Dalmatinski sabor: 1861.-1912. (1918.) god.* (Zadar: Centar Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1978), 228.

¹³² „Domaće vijesti. † Prof. Niko Didolić“, *Narodni list*, br. 20, 11. 3. 1916., 2.

¹³³ „Gradski izbori u Senju“, *Hrvatsko pravo* br. 1778, 12. 10. 1901.; Ivan Kazimir Ostojić, *Tomo Didolić i njegovo dopisivanje* (Split: Narodna tiskara, 1929), 84–85.

¹³⁴ „Podlistak. U spomen Petru Didoliću. II.“, *Narodni list* br. 16, 22. 2. 1906., 1–2; „Domaće vijesti. † Marko Didolić“, *Naše jedinstvo* br. 297, 27. 12. 1915.

¹³⁵ Jure Trutanić, „Kontroverze oko izbora kandidata otoka Brača za Dalmatinski sabor u kotaru vanjskih općina Brača, Hvara i Visa 1901. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 63 (2021): 304; Juro Štambuk, *Selca kroz povijest* (Split: Naklada Bošković, 2017), 28–29; Perić, *Dalmatinski sabor*, 228.

¹³⁶ HR-DAST-152 *Arhiv mapa*. Katastarska općina Selca/Selza. Kutija 828. Iskaz zemljišnjih posjeda svih posjednika u K.O. s popisom svih čestica zemlje i zgrada te s ukupnom površinom i čistim prihodom iz 1883. godine; Petar Didolić, „Bračko kamenarstvo u toku vremena“, u *Brački zbornik 2*, ur. Andre Jutronic (Split: Savjet za prosvjetu i kulturu NO Kotara Brač, 1954), 217; OVŠ, Neobjavljeni zapis Venceslava Štambuka o paljenju Selaca 1943., 1948., 1–2.

¹³⁷ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 362–363.

¹³⁸ Ostojić, *Tomo Didolić i njegovo dopisivanje*, 75; Trutanić, „Kontroverze oko izbora kandidata otoka Brača“, 291; Perić, *Dalmatinski sabor*, 230.

¹³⁹ Branko Nižetić, „Dr. Ante Štambuk 20 I 1859 – 10 XI 1939“, u *Brački zbornik 1*, ur. Andre Jutronic (Split: Udruženje Bračana, 1940), 74–77. Na pojedinim privatnim dokumentima tijekom 1892., 1893. i 1894. godine kao načelnik Općine Selca potpisan je Ante L. Štambuk. Nije u potpunosti jasno o kome je riječ, ali mogao bi to biti upravo ovaj Ante Štambuk.

vezama naslonili Didolići, kopnjela uslijed raseljavanja mlađe generacije, koja se okrenula intelektualnim zvanjima u gradskim sredinama.¹⁴⁰

Od izdvajanja iz pučiške općine 1885. Selca su bila središte istoimene općine na istoku Brača,¹⁴¹ na čijem se čelu do sloma Monarhije 1918. izmjenilo nekoliko načelnika, ponajviše Didolića.¹⁴² Kada je pojavom stranački organiziranoga pravaštva politička diferencijacija u Dalmaciji na prijelazu stoljeća uzela maha, unutarhrvatski narodnjačko-pravaški rascjep pretočio se s pokrajinske razine na lokalne prilike. U tom se kontekstu relativno stabilan, ali dotrajali, narodnjački blok u Selcima nasukao i raspao na antagonizmu i razmiricama mjesne elite, predvođene upravo Didolićima i Štambucima, unatoč međusobnim rodbinskim sponama.¹⁴³ Sukobi oko općinske uprave utjecali su i na odlazak iz Selaca slovačkoga književnika Martina Kukučina, koji je od 1894. do 1907. obnašao dužnost općinskoga liječnika oženivši se 1904. mladom Pericom Didolić (1880. – 1971.), kćerkom dr. Vicka, posredstvom čije je obitelji iz Praga i bio došao na otok Brač.¹⁴⁴

Dugogodišnji Kukučinov boravak u Selcima doprinio je širenju raspoloženja slavenske uzajamnosti, osobito u ambijentu mjesne čitaonice *Hrvatski sastanak*. Ta je pojava bila odraz neoslavističkoga pokreta, koji je obilježio posljednje godine Austro-Ugarske Monarhije svojim težnjama za uspostavom solidarnosti i suradnje Slavena na političkom, kulturnom i ekonomskom polju u srednjoj, istočnoj i jugoistočnoj Europi.¹⁴⁵ Oduševljenje Dalmatinaca za ostatak slavenskoga svijeta nije zahvatio samo selo, već i gradska primorska središta. Tako je splitski intelektualac Bogdan Radica u uspomenu na dječake dane zabilježio kako je vijest o smrti

---

¹⁴⁰ Milovan Buchberger, *Petar Nisiteo: posljednji polihistor Dalmacije* (Stari Grad: Muzej Staroga Grada, 2017), 11, 194–195.

¹⁴¹ Dinko Foretić, „Borba za ponarodivanje općina u Dalmaciji (1865. – 1900.)“, u *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić (Zagreb: Matica hrvatska, 1969), 90.

¹⁴² ŽAS, passim. Arhiva Općine Selca izgorjela je tijekom Drugoga svjetskog rata. Imena i redosljed selačkih načelnika do 1918., osim pregledavanjem dalmatinskoga periodičnoga tiska, mogu se poprilično precizno rekonstruirati na temelju raznih potpisanih spisa koje je općinsko upraviteljstvo upućivalo župnome uredu u Selcima.

¹⁴³ Trutanić, "Kontroverze oko izbora kandidata otoka Brača", 292–297, 320.

¹⁴⁴ Privatna zbirka Dragana Jutrovića, Split: brošura *Borba u Općini Selačkoj u pravomu svjetlu!* (Selca, pred Uskrs 1908); „Iz Selaca“, *Naše jedinstvo* br. 72, 15. 6. 1907; Branko Nižetić „Spomenik Lavu N. Tolstoju na Braču“, u *Brački zbornik 2*, ur. Andre Jutrović (Split: Savjet za prosvjetu i kulturu NO Kotara Brač, 1954), 96; Badalić, „L. N. Tolstoj kod Hrvata“, 579–585.

Tekstovi o podizanju Tolstojeva spomenika sakupljeni su i objavljeni uz dodatne komentare u: Neva Ursić i Ivo Vuković, prir. *100. obljetnica prvog na svijetu spomenika L. N. Tolstoju u Selcima na otoku Braču 1914.–2014.* (Selca; Zagreb: Udruga Didolić, 2014).

¹⁴⁵ Badalić, „L. N. Tolstoj kod Hrvata“, 579–585; Zdravka Zlodi, „Hrvati i slavenski svijet u 19. stoljeću“, u *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger i Jasna Turkalj (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 685–686.

Lava Nikolajevića Tolstoja bila primljena u njegovoj obitelji: „Na dan smrti Lava Tolstoja (1910.) moj je otac, koji nije bio čovjek neke književne naobrazbe, došao kući sav tronut i gotovo zaplakan, najavivši nam tužnu vijest, kako je negdje u dalekoj Rusiji umro najveći prorok Slavena, Lav Nikolajevič Tolstoj. On je negdje, ako se ne varam, u nekom talijanskom ilustriranom listu pronašao i Tolstojevu sliku, pa ju je izložio i postavio na stol u predsoblju, postavivši ispred nje dvije upaljene voštane svijeće, kao što se to obično čini ispred vjerskih slika i ikona. Zatim je kleknuo i sve nas pozvao, da se pomolimo za dušu velikog pokojnika, duhovnog oca svih Slavena“.¹⁴⁶

Na tom je valu u Selcima, u središtu novouređenoga parka, na lokaciji netom izmještenoga groblja, 1914. postavljena Tolstojeva bista, vjerojatno prva u svijetu. Pripremljeno je to za mandata općinskoga upravitelja Grge Andreisa iz Supetra, koji se izdignuo iznad lokalnih političkih razmirica i prihvatio uređenja komunalne infrastrukture, nakon što je bio imenovan od strane pokrajinskih vlasti. Naime, dugotrajni politički prijepori lokalnoga značaja bili su rezultirali raspuštanjem općinske uprave načelnika Janislava Vrsalovića (1906. – 1909.), koji je u razdoblju svoga načelništva zastupao pozicije Hrvatske stranke, nastale 1905. fuzijom dviju dalmatinskih stranaka – stare Narodne stranke i matice Stranke prava.¹⁴⁷ Početak Prvoga svjetskoga rata, koji će otpuhati Austro-Ugarsku Monarhiju s pozornice povijesti, Selca su ipak dočekala s izabranom općinskom upravom, jer je 1912. načelništvo od Andreisa preuzeo Marko Didolić, treći po redu pripadnik te posjedničke obitelji na čelu mlade selačke općine.¹⁴⁸

2.2. Rod Štambuka

U metalnome ormaru župnoga ureda u Selcima, na policama iza zavravljenih ormarskih krila, poredane su matične knjige tamošnje župe Gospe Karmelske. U nizu knjiga dobrano požutjelih stranica, od kojih najstarije sežu u prvu polovicu 17. stoljeća, nalazi se hrbat III. knjige krštenih (*Liber III Baptizarum*) za razdoblje od 1870. do 1940. godine. U njoj je na latinskome jeziku upravitelj župe Slavko Štambuk krasopisom upisao da je „Andreas Štambuk“, rođen 14. svibnja 1913. od majke Katarine (Kate) Štambuk i oca Nikole Štambuka, primio sakrament krštenja 31.

---

¹⁴⁶ Bogdan Radica, *Živjeti nedoživjeti*, sv. 1. *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada* (München; Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1982), 21–22.

¹⁴⁷ „Skupština Hrvatske stranke u Splitu“, *Narodni list* br. 40., 17. 5. 1906., 1; „Priobćeno*“). Proglas bivšeg načelnika općine Selca pučanstvu“, *Narodni list*, br. 58, 21. 7. 1909., 3; Nižetić „Spomenik Lavu N. Tolstoju na Braču“, 95–99; Josip Badalić, „L. N. Tolstoj kod Hrvata“, 579–585.

¹⁴⁸ „Iz Selaca“, *Naše jedinstvo* br. 4, 9. 1. 1912; Nižetić „Spomenik Lavu N. Tolstoju na Braču“, 97.

toga mjeseca.¹⁴⁹ Nešto dalje, na polici se nalazi i knjiga Stanje duša (*Status animarum*) u župi Selca. Tamo je, među selačkim obiteljima koje nose prezime Štambuk, popisana Androva obitelj. Mali krštenik upisan je pod kroatiziranim dvostrukim imenom „Andrija – Dušan“,¹⁵⁰ iako će ga cijeloga života oslovljavati pokraćenim imenom Andro, kojim će se i sam potpisivati.

Ime Andrija u hrvatskom je imenskom fondu potvrđeno još od srednjega vijeka. Dječak ga je prema tradiciji nasljeđivanja osobnog imena dobio po djedu s očeve strane. To je ujedno bilo u skladu s crkvenim običajem nadijevanja dvostrukog osobnog imena, od čega je barem jedno biblijsko-svetačkoga podrijetla.¹⁵¹ No, roditelji Nikola (1887. – 1933.) i Kate (1887. – 1971.) nadjenuli su mu i krsno ime Dušan.¹⁵²

Prelistavanjem starih katoličkih kalendara može se ustanoviti da se pomični kršćanski blagdan Pedesetnice, koji se obilježava pedeseti dan poslije Uskrsa, 1913. godine slavio 11. svibnja. Dakle, mali se Andro rodio tek tri dana poslije Pedesetnice. Tu svetkovinu, po silasku Duha Svetoga na apostole i druge koji su u cenakulu iščekivali dar Duha Svetoga, hrvatski narod naziva Duhovima.¹⁵³ Stoga je nadnevak Androva rođenja neposredno nakon blagdana Duhova jamačno jedan od razloga zašto su mu roditelji nadjenuli i ime Dušan, što je u skladu s tradicionalnim kalendarskim načelom nadijevanja osobnoga imena.¹⁵⁴ Taj zaključak potvrđuje podatak da je i prvi Štambuk evidentiran u rodoslovlju selačkih Štambuka pod imenom Dušan rođen 9. lipnja 1908, samo dva dana poslije Pedesetnice iliti Duhova.¹⁵⁵ Da takva praksa nadijevanja imena nije bila neuobičajena, potvrđuje slučaj Dušana Bezića sa susjednoga otoka Šolte. Taj je hrvatski emigrant i poduzetnik rođen u Grohotama 25. svibnja 1925., točno na blagdan Duhova, zbog čega je ponio ime Dušan, kako izrijekom navodi u svojoj memoarskoj knjizi.¹⁵⁶

S druge strane, znakovito je da se prije 1908. u objavljenom rodoslovlju Štambuka osobno ime Dušan ne pojavljuje niti jedan put, iako je porodica nazočna na otoku Braču i u Selcima od početka

---

¹⁴⁹ ŽAS, Liber III Baptizarum ab. A.D. 1870.

¹⁵⁰ ŽAS, Stanje duša u župi Selca, 387.

¹⁵¹ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 118; Andrea Rogošić, „Osobna imena u Splitu u razdoblju preporodnoga pokreta“, *Folia onomastica Croatica*, br. 25 (2016): 151–152; Ankica Čilaš Šimpraga, Dubravka Ivšić Majić i Domagoj Vidović, *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena* (Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2018), 83.

¹⁵² ŽAS, Stanje duša u župi Selca, 387.

¹⁵³ Adalbert Rebić, ur., *Opći religijski leksikon* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002), 703.

¹⁵⁴ Rogošić, „Osobna imena u Splitu“, 152–153.

¹⁵⁵ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 94.

¹⁵⁶ Dušan Bezić, *Šoltanin na tankon ledu* (Rijeka: Izdavački centar, 2011), 15.

18. stoljeća.¹⁵⁷ Ta okolnost upućuje na možebitnu ideološku motivaciju odabira toga imena od strane Androvih roditelja. Naime, riječ je o imenu iz fonda narodnih imena koja su se tek tijekom narodnoga preporoda u drugoj polovici 19. stoljeća počela ponovno pojavljivati u Dalmaciji, nakon što su poslije Tridentskoga koncila (1545. – 1563.) iznimno rijetko nadijevana. Ovo je ime karakteristično ponajprije za srpski imenski fond, a nosio ga je u 14. stoljeću prvi srpski car Dušan Silni. Usporedo s jačanjem narodnoga preporoda, u sklopu jugoslavenske sinteze nemanjićke su se tradicije počele sidriti u Dalmaciji, zajedno s imenima narodnoga postanja.¹⁵⁸ Na to je utjecao i program narodnoga jedinstva Srba i Hrvata, koji se u novome ruhu uzdignuo politikom novoga kursa početkom 20. stoljeća. Taj je ideološki razvoj također notiran u uspomenama Splićanina Bogdana Radice, koji piše: „...slavjanstvo se pretvaralo kroz starčevićanstvo u južnoslavensko bratimljenje sa Srbima...“.¹⁵⁹ Dakle, može se zaključiti da su Androvi roditelji pri nadijevanju krsnoga imena Dušan bili motivirani vjerom i tradicijom, no vjerojatno je već taj čin bio i prvi događaj u životu Andra Štambuka koji je sadržavao ideološku komponentu. Može se pretpostaviti, ali ne i sa sigurnošću dokazati, da je odražavao duh vremena odnosno tadašnja političko-ideološka shvaćanja njegovih roditelja, najvjerojatnije oca Nikole, ako se uzmu u obzir patrijarhalna obilježja, još uvijek snažno zastupljena u društvu dalmatinskih varoši početkom 20. stoljeća.

Demografski se razvoj Selaca u tom razdoblju uklapao u opće trendove u pokrajini Dalmaciji. Snažan prirodni prirast početkom 20. stoljeća omogućavao je i dalje kontinuirano povećanje broja stanovnika pokrajine. No, sve je teže uspijevaao amortizirati negativno mehaničko kretanje odnosno iseljavanje mladoga stanovništva, uvjetovano ponajviše nepovoljnim stanjem u poljoprivrednom sektoru.¹⁶⁰ Tako je Štambukovo rodno mjesto 1912. doseglo demografski vrhunac od 1893 stanovnika, nakon čega je uslijedilo postupno opadanje broja stanovnika.¹⁶¹ U društveno-gospodarskom pogledu Selca su početkom 20. stoljeća i dalje bila izrazito ruralna sredina, s težačkim odnosima u agraru. Sjajan uvid u društvene aspekte sredine može se ostvariti posredstvom književnosti, jer je za motivima iz tamošnjega težačkog života obilato posegnuo

---

¹⁵⁷ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 33–290.

¹⁵⁸ Čilaš Šimpraga i drugi, *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena*, 46–47, 127; Rogošić, "Osobna imena u Splitu", 153–155.

¹⁵⁹ Radica, *Živjeti nedoživjeti 1*, 21.

¹⁶⁰ Božena Vranješ-Šoljan, *Dalmacija: stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.* (Zagreb: Educa, 2021), 354–359, 430–434; Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, 2. izd. (Zagreb: Graphis, 2003), 331–334; Marinković, Ivo, ur., *Brački zbornik 13: Iseljenici otoka Brača* (Zagreb: SIZ za kulturu Općine Brač, 1982), 41–48.

¹⁶¹ Joško Bracanović, *Tri stoljeća župe Gospe Karmelske* (Selca: Župa Gospe Karmelske, 2015), 29.

Martin Kukučin u svojoj najvećoj uspješnici izvorno napisanoj na slovačkom jeziku, romanu *Dom u strani* (*Dom u strani*), ali i u pripovijetkama koje pripadaju njegovu bračkome opusu.¹⁶²

Zbog društvene diferencijacije koja je bila u začetcima, veći su značaj u društvenom životu Selaca krajem 19. i početkom 20. stoljeća imali samo pojedini odvjetci istaknutih porodica, poput Didolića i Štambuka. Obitelji iz porodice Štambuk u tom su razdoblju bile znatno brojnije od Didolića, iako se njihov rodonačelnik Antun Standelpergher zvan „Stambucco“, trajno nastanio na otoku Braču tek početkom 18. stoljeća. Kako se njegova porodica povećavala i granala, nastajali su novi obiteljski odvjetci s istim prezimenima, odnosno „kazate“ (kuće, loze), koje su, zadržavši isto prezime, dobivale nove obiteljske nadimke u svrhu razlikovanja.¹⁶³

Standelpergher je bio klesarski majstor, rođen u Pragu, kojega je kao veslača s mletačke galije 1712. otkupio Mate Nisiteo (1664.–1739.), veleposjednik iz stare bračke plemićke obitelji, kako bi za nj obavljao zidarske i klesarske poslove. Oslobođenik se oženio za djevojku iz glasovite klesarske obitelji Bokanić iz Pučišća, te se s obitelji skrasio u Selcima, gdje je Nižetić posjedovao lukrativni kamenolom pod starohrvatskom crkvicom sv. Nikole.¹⁶⁴ Naime, većina bračkih naselja, među njima Pučišća i Selca, leži na bijelome vapnencu senonske starosti od kojega su pretežno načinjeni gornji geološki slojevi otoka. Još od rimskih vremena na širem području Selaca otvarani su kamenolomi iz kojih se eksploatirao arhitektonsko-građevinski kamen.¹⁶⁵ Stoga ne čudi da su gotovo sve „kazate“ razgranate porodice Štambuk, nastanjene u Selcima, još od Standelpergherova vremena bile orijentirane prema kamenarstvu, a tijekom 18. i 19. stoljeća prezime Štambuk bilo je najučestalije među selačkim kamenoklesarima.¹⁶⁶

Za razliku od pripadnika politički i društveno aktivne i utjecajne kuće „Zorini“, koja je položajem i posjedom dominirala među Štambucima, većina je njihovih prezimenjaka početkom 20. stoljeća ipak živjela skromno, privređujući nadničarski u teškim uvjetima rada u kamenolomima. Unatoč tome, neki od njih istaknuli su se u umjetničkoj obradi kamena izradivši

---

¹⁶² Martin Kukučin, *Dom u strani* (Split: Naklada Bošković, 2010); Martin Kukučin, *Riđa junica i druge pripovijetke* (Zagreb: Matica slovačka; Filozofski fakultet, 2011); Martin Kukučin, *Bračke priče* (Split: Naklada Bošković, 2020). I povjesničar Stijepo Obad jedan od izvora za istraživanje povijesti dalmatinskoga sela pronašao je u književnim djelima dalmatinskih pisaca. Vidjeti: Stijepo Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti: (od sredine osamnaestog stoljeća do prvog svjetskog rata)* (Logos: Split, 1990), 144–151.

¹⁶³ Štambuk, *Štambuk: Povijest i rodoslovlje*, 34, 322, 24–25.

¹⁶⁴ Buchberger, *Petar Nisiteo*, 15–17; Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 18–21.

¹⁶⁵ Vladimir Jelaska, „Geološki aspekti ukrasnog kamena otoka Brača“, u *Brački zbornik 14: prirodne osnove otoka*, ur. Ivo Marinković (Supetar: SIZ za kulturu Općine Brač, 1984), 43–44.

¹⁶⁶ Nevenka Bezić Božanić, „Selački kamenari 18. i 19. stoljeća“, *Klesarstvo i graditeljstvo* 5, br. 3–4 (1994), 38–39; Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, 215–217.

značajna graditeljsko-umjetnička ostvarenja, ne samo u Selcima, već i izvan otoka Brača. Najistaknutiji je bio Ivan Štambuk Kanova (1848. – 1890.) iz kuće „Puhalka“, koji je na lokalnoj razini dominirao umijećem izrade arhitektonske plastike.¹⁶⁷

Istraživanjem različitih historiografskih tema i pregledavanjem raznovrsnoga gradiva relativno se često nailazi na službenike i intelektualce iz selačkoga roda Štambuk, koji su se afirmirali u gradskim središtima. Stječe se dojam da ih se u trostoljetnom razdoblju nesrazmjerno više ostvarilo u intelektualnim zvanjima u odnosu na pripadnike drugih selačkih porodica. Osim brojnosti nositelja prezimena, ta se pojava može objasniti činjenicom kako najveći dio porodice Štambuk zbog naravi zanata svoga rodonačelnika te kasnijega doseljenja u bračku postojbinu, nije nikada bio primarno okrenut poljoprivredi, već kamenarstvu, i teže je dolazio do većih zemljišnih posjeda. U takvim su okolnostima Štambuci bili primorani pronalaziti druge, intelektualnije putove privređivanja i afirmacije, pa je vertikalna društvena prodornost postala transgeneracijsko porodično obilježje.

I obitelj Andra Štambuka bila je jedna od takvih obitelji čiji potomci nisu ovisili ponajprije o zemlji, nego su privređivali iskorištavanjem i obradom kamena, te nastojali, zavisno od materijalnih mogućnosti, osigurati obrazovanje barem nekoj od svoje djece u nadi da će postati intelektualcima. Patrilinearno je pripadala manje istaknutim obiteljima Štambuka iz „kazate“ „Kocio“.¹⁶⁸ Njezino radničko obilježje potvrdio je početkom 1948. sam don Andro Štambuk u žalbenom postupku protiv presude jugoslavenskih vlasti, pri čemu mu kao svećeniku suočenom s optužbama za protunarodno djelovanje nije bilo naodmet istaknuti rečenu obiteljsku pozadinu, s obzirom na središnje mjesto i povijesnu misiju koji su u marksističkoj ideologiji pridodani radničkoj klasi. Tako je Andro Štambuk u sudskim spisima povodom kaznenoga postupka koji se protiv njega vodio krajem 1947. i početkom 1948. ustvrdio da potječe iz „siromašne radničke obitelji“ u kojoj su gotovo svi već stotinama godina zaposleni kao kamenoklesarski radnici. Naveo je da su radnici njegov otac i brat, kao i svi rođaci.¹⁶⁹ U ranijemu je iskazu precizirao da je njegov otac Nikola bio kamenoklesarski radnik koji je radio na vađenju kamena iz mjesnoga kamenoloma.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ Didolić, „Bračko kamenarstvo u toku vremena“, 213–214; Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 358–372.

¹⁶⁸ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 24.

¹⁶⁹ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 2.

Osim u arhivi Županijskoga suda u Splitu, prijašnjega Okružnoga suda u Splitu pred kojim je bio vođen kazneni postupak protiv don Andra Štambuka, prijepis don Androve žalbe pohranjen je i u Biskupskom arhivu u Hvaru (BAH).

¹⁷⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 1.

U zapisanoj obiteljskoj predaji stoji da se kamenoklesarskim zanatom bavio i očev brat Roko (1888. – 1957.), koji je do prisilnoga izvlaštenja nakon Drugoga svjetskog rata bio u vlasništvu dijela kamenoloma Sv. Nikola iznad Selaca.¹⁷¹ Stoga je logično pretpostaviti da je u vlasništvu te zemlje ranije bio njihov otac Andrija (1853. - ?), Androv djed, koji je dvojicu sinova postupno uvodio u posao eksploatacije i obrade kamena. Prema svemu sudeći, upravo je Androv djed bio poduzetnik, u dokumentima imenovan kao „Andrija P. (Puše) Štambuk“, koji je iz svoga kamenoloma Sv. Nikola 1920-ih vadio kamen korišten za gradnju nove župne crkve Krista Kralja, nakon što je njegova ponuda 1919. odabrana kao najpovoljnija za taj posao.¹⁷² Iz don Androva iskaza istražiteljima doznaje se da su zarada njegova oca Nikole te novčana pomoć koja im je povremeno stizala „iz Amerike“ uglavnom bile dovoljne da dječakova obitelj, iako brojna, ne oskudijeva u osnovnim životnim potrebama. Na temelju ovih navoda može se zaključiti da je za vrijeme Androva djetinjstva, unatoč napornom kavadurskom radu oca Nikole kao izdržavatelja, obitelj živjela na rubu siromaštva.¹⁷³

Androva obitelj bila je početkom 20. stoljeća s očeve i majčine strane snažno uključena u tijekove ekonomske emigracije prema zemljama Sjeverne i Južne Amerike u kontekstu snažnoga prirodnog prirasta i sloma poljoprivrede u Dalmaciji. Naime, čak četvoricu braće njegova oca nalazimo na popisima selačkih iseljenika. Kazimir Štambuk (1883. – ?) emigrirao je u Kanadu 1905., Maksim (1894. – ?) je od 1911. boravio u Čileu, Metod (1880. – 1914.) je 1912. otišao na rad u Boliviju pa nestao, a Vitomir (1891. – ?) je 1923. iselio u SAD.¹⁷⁴ Zahvaljujući velikom broju ekonomskih iseljenika u zemljama Novoga svijeta, koji nisu prekinuli veze sa starim zavičajem, pristizanje financijske pomoći članovima obitelji na otoku Braču bilo je uobičajenom pojavom.¹⁷⁵ Unatoč brojnosti rodbine s očeve strane koja je privređivala u Americi te činjenici da je u spomenutom iskazu Andro precizirao da ih je iz iseljeničtva financijski potpomagao „stric“ Stjepan Štambuk, financijska pomoć očigledno nije pristizala od očeve braće.¹⁷⁶

Naime, braća i sestre Androve majke također su se u potrazi za prosperitetom u većemu broju uputili preko Atlantika. Nadalje, iz rodoslovnih relacija unutar te obitelji, također mnogobrojne,

---

¹⁷¹ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 118.

¹⁷² Joško Bracanović, *Selčani - Bogu i sebi: gradnja župne crkve Krista Kralja u Selcima* (Split: Naklada Bošković, 2023), 29, 44; Štambuk, *Štambuk: Povijest i rodoslovlje*, 79.

¹⁷³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 1.

¹⁷⁴ Marinković, *Iseljenici otoka Brača*, 398; Štambuk, *Štambuk: Povijest i rodoslovlje*, 79.

¹⁷⁵ Vjera Nižetić-Barantić, *Zapisi za kraj: selačke crtice* (Split: Naklada Bošković, 2016), 167–183; Marinković, *Iseljenici otoka Brača*, 48; Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, 333–334.

¹⁷⁶ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 1.

razvidno je da spomenuti Stjepan koji je slao novčanu pomoć nije bio Androv „stric“, kako je netočno navedeno u zapisniku, već ujak. Riječ je o Stjepanu Štambuku (1880. – 1943.), bratu njegove majke Kate, koji je 1902. iselio u SAD. Nekoliko godina nakon udaje sa suprugom i djecom se u SAD 1908. zaputila i njihova sestra Tomažina (udata Rošin) (1874. – 1960.). Brat Miljenko (1885. – 1924.), još jedan Androv ujak, također je iz Selca emigrirao u SAD, 1909. godine, vjerojatno posredovanjem starijega brata i šurjaka.¹⁷⁷ Iako nije naveden u popisu selačkih iseljenika objavljenome u *Bračkome zborniku*,¹⁷⁸ prema podacima iz knjige rođenih župe Gospe Karmelske i brat Ivan (1889. – ?) boravio je u inozemstvu, točnije u Čileu, gdje se i oženio.¹⁷⁹ Članovi majčine obitelji koji su emigrirali u SAD jedno su vrijeme dijelili zajedničko kućanstvo, a živjeli su na području Tacome, potom San Pedra.¹⁸⁰ Za Androva ujaka Miljenka znamo da je dobio američko državljanstvo baveći se tunolovom na potezu između San Pedra i ribarskoga naselja Cabo san Lucas u Meksiku. Prema dokumentu američkoga konzulata u Meksiku utopio se u lipnju 1924. kao kapetan broda prilikom rada na plivarici u blizini meksičkoga gradića San José del Cabo, na izlazu iz Kalifornijskoga zaljeva.¹⁸¹ U izvorima nije zabilježeno da je Miljenko prije stradanja slao financijsku pomoć Androvoj obitelji, a nije poznato ni kako su njezini članovi reagirali na vijest o njegovoj pogibiji.

Uz Andra, koji je bio najstarije dijete, roditelji Nikola i Kate imali su mlađega sina Miljenka (1915. – 2001.), te kćeri Irmu (1917. – 1973.), Mariju (1920. – 1948.) i Lidiju (1922. – 2001.). Brat Miljenko, koji je za razliku od Andra doživio duboku starost, unatoč rečenoj obiteljskoj pripadnosti „kazati“ „Kocio“ bio je među Selčanima poznat po nadimku majčine obitelji – „Trumbun“. To je neobično, jer su se obiteljski nadimak odnosno pripadnost „kazati“ u patrijarhalnoj sredini poput selačke u pravilu utvrđivali prema načelima agnatskoga, patrilinearnog sustava. Izuzetak se može objasniti činjenicom da je njihova majka Kate obudovjela 1933., kad je otac Nikola preminuo u 47. godini.¹⁸² Time je njegova *patria potestas* dovršena, a majka je preuzela vodeću ulogu u obitelji. Veoma je izgledno da se iz toga razloga njezin obiteljski nadimak prenio na djecu, dok je agnatski nadimak „Kocio“ s vremenom izbljedio.

---

¹⁷⁷ Štambuk, *Štambuk: Povijest i rodoslovlje*, 69; Marinković, *Iseljenici otoka Brača*, 398.

¹⁷⁸ Marinković, *Iseljenici otoka Brača*, 392–400.

¹⁷⁹ Vidjeti Knjigu rođenih župe Selca, godinu 1889.

¹⁸⁰ Podatci preuzeti iz obiteljske arhive Jakše Rošina iz Splita.

¹⁸¹ „American Consulate, Mazatlan, Sinalca, Mexico, june 1924.“, br. 1354. Preslika dokumenta objavljena je 3. kolovoza 2024. u Facebook grupi *Selca kroz povijest*, a izvorno je preuzeta s web stranice www.ancestry.com.

¹⁸² ŽAS, Stanje duša u župi Selca, 387.

Djevojačko prezime majke Kate također je bilo Štambuk, a nadimak „Trumbun“ zapravo je još jedna od „kazati“ selačkih Štambuka.¹⁸³ Kad se posebno iščitaju rodoslovne relacije unutar selačke porodice Štambuk uočava se da su Katin pradjed Andrija Štambuk (1763. – 1832.) i pradjed njezina muža Nikole, također imenom Nikola (1779. – 1833.) bili braća.¹⁸⁴ Prema kanonskom pravilu računanja krvnoga srodstva, može se ustvrditi da je njih dvoje kao prauučad dvojice braće bilo u 8. stupnju krvnoga srodstva pobočne linije.¹⁸⁵ To svjedoči o relativnoj socijalnoj zatvorenosti bračke zajednice i tijekom demografske ekspanzije na otoku koja kulminaciju postiže početkom 20. stoljeća, jer dotad se u manje od 80 godina stanovništvo Brača više nego podvostručilo.¹⁸⁶ Povremeno su se, dakle, sklapali brakovi unutar iste porodice, no prema kanonskim odredbama Katoličke crkve ženidba je smatrana nevaljanom u pobočnoj lozi samo do trećega koljena uključivo, što je uneseno u Kodeks kanonskog prava iz 1917. godine.¹⁸⁷ Prema tome, brak Androvih roditelja bio je valjan usprkos krvnoj srodnosti, jer ona nije bila dovoljno bliska.

Spomenutoj „kazati“ „Trumbun“ pripadao je i dugogodišnji selački župnik don Slavko (Slavo) Štambuk (1874. – 1943.), bratić Androve majke Kate.¹⁸⁸ Nakon smrti dugogodišnjega župnika, ostarjeloga don Marka Margetića s otoka Hvara, on je kao upravitelj 1912. preuzeo župu Gospe Karmelske, utemeljenu 1714. godine. Don Slavo je formalno ustoličen za župnika 1915. te je ostao na toj dužnosti sve dok kao kanonik Hvarske biskupije 1937. nije preselio u Hvar, a cijelo to vrijeme vodio je kroniku selačke župe, koju je započeo ispisivati još 1906. kao Margetićev provizor.¹⁸⁹ Dakle, u formativnom razdoblju života Andra Štambuka, koji se također spremao za svećenički poziv, službu selačkoga župnika obnašao je njegov stariji rođak.

Iz povijesnih crtica župe koje je don Slavo Štambuk marljivo bilježio, kao i iz objavljenih novinskih vijesti, vidljivo je kako je selački puk teško proživio Prvi svjetski rat. Čim su 1914. otpočele prve ratne operacije, iz selačke župe mobilizirano je oko 400 muškaraca u dobi od 18 do

---

¹⁸³ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 28–29.

¹⁸⁴ Isto, 37.

¹⁸⁵ Vjera i djela: portal katoličkih teologa, <https://www.vjeraidjela.com/krvno-srodstvo-ili-rodbinstvo-i-nacin-njihova-racunanja/> (posjet 22. srpnja 2024.)

¹⁸⁶ Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, 331.

¹⁸⁷ Kan. 1076. Vidjeti u: Berljak, ur., *Kodeks kanonskog prava s izvorima, 1917.*, 672–673; Adalbert Rebić, ur., *Opći religijski leksikon*, 359.

¹⁸⁸ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 67.

¹⁸⁹ „Selca na Braču“, *Dan* br. 187, 19. 8. 1915; Bracanović, *Selčani - Bogu i sebi*, 229–231. U knjižici *Tri stoljeća župe Gospe Karmelske* Bracanović je dokazao da je župa utemeljena 1714., a ne 1815. kako se dugo smatralo. Vidi: Bracanović, *Tri stoljeća župe Gospe Karmelske*, 7.

60 godina. Uslijedile su četiri gladne godine obilježene aprovizacijom, raznim bolestima i stradanjem mobiliziranih mladića.¹⁹⁰ Jasno da je i politički život bio umrtvljen, ali je evidentirano da je sredinom 1918. upravu Općine Selca preuzeo još jedan Didolić – Petar Krešimir (1877. – 1960.).¹⁹¹ Nakon što je potkraj listopada 1918. proglašena provizorna Država SHS, novinski su dopisnici početkom studenoga javljali da u Selcima sve više vlada oduševljenje, da su se lokalne službe podložile Narodnome vijeću SHS, a austrijski grbovi da su skinuti i zamijenjeni trobojnicama.¹⁹²

Kad je Veliki rat napokon završio, u studenom 1918. na stanovništvo Selaca, kao i na ostatak Dalmacije, obušila se španjolska gripa, što je zapisivanjem obiteljskih uspomena notirala i Vjera Nižetić-Barantić.¹⁹³ Kratkotrajna dalmatinska vlada u tom je razdoblju zahtijevala od vodstva Narodnoga vijeća SHS što žurnije ujedinjenje u novu državnu zajednicu s Kraljevinom Srbijom, pripremitivši kako će Dalmacija u suprotnome ujedinjenje izvršiti neovisno o ostatku hrvatskih zemalja.¹⁹⁴ No, za tim nije bilo potrebe jer je već 1. prosinca 1918. srpski regent Aleksandar proglasio uspostavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁹⁵ Na otok Brač potom se početkom prosinca 1918. u pobjedničkom raspoloženju iskrao manji broj pripadnika srpske kraljevske vojske, svečano dočekan uz burno klicanje i posipanje cvijećem.¹⁹⁶ U splitskome katoličkom listu *Dan* objavljen je 12. prosinca 1918. brzojav, potpisan od bračkoga svećenstva, a upućen Narodnom vijeću SHS u Zagrebu, u kojemu se oduševljeno pozdravlja proglašenje Države SHS, iako je prema nadnevku objavljivanja i sadržaju brzojava jasno da je povod njegovu nastanku zapravo uspostava Kraljevine SHS. Bračko je svećenstvo u toj prigodi zazvalo Božji blagoslov nove države: „Svemogući, u čijim su rukama udesi naroda, zagovorom Presvete Bogorodice i Svetitelja naših Ćirila i Metoda obasuo obilnim blagoslovom našu slobodnu Jugoslaviju.¹⁹⁷ Takvo je stajalište nižega klera o nacionalnom pitanju bilo podudarno držanju glavnine višega hrvatskoga svećenstva

---

¹⁹⁰ ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906; Andre Jutronić, *Brački zbornik 9: Bibliografija otoka Brača* (Supetar: Skupština općine Brač, Savjet za prosvjetu i kulturu, 1971), *passim*.

¹⁹¹ „Selca na Braču“, *Naše jedinstvo* br. 100, 2. 5. 1918.

¹⁹² „Selca na Braču, 2. studenoga“, *Novo doba* br. 147, 3. 11. 1918., 3.

¹⁹³ „Smrtna kosa“, *Narodni list* br. 50, 24. 10. 1918; 3; ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906; Nižetić-Barantić, *Zapisi za kraj*, 180–181.

¹⁹⁴ Marko Trogrlić i Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću* (Zagreb: Leykam International, 2015), 109.

¹⁹⁵ Duje Jakovčević, *Naprednjaštvo u Dalmaciji: Hrvatska demokratska stranka/Hrvatska pučka napredna stranka 1905. – 1914.* (Zagreb: Srednja Europa, 2021), 99–106.

¹⁹⁶ „Srbske čete na otoku Braču“, *Narodni list* br. 59, 10. 12. 1918, 2; „Dolazak srpske vojske na otok Brač“, *Novo doba* br. 185, 11. 12. 1918., 3.

¹⁹⁷ „Katoličko svećenstvo za narodnu slobodu“, *Dan* br. 50, 12. 12. 1918.

u zadnjoj fazi rata,¹⁹⁸ a pod paskom tog dijela svećenstva, okupljenoga u Hrvatskom katoličkom pokretu, izlazio je i citirani list *Dan*.¹⁹⁹

Unatoč istupima svećenstva, širi su slojevi stanovništva ostali posve isključeni iz procesa stvaranja prve jugoslavenske države. No vlast Habsburga svejedno je zamijenjena vlašću Karađorđevića.²⁰⁰ Time su dječaćka iskustva Andra Štambuka iz razdoblja austrijske uprave nad Dalmacijom, u povijesnim izvorima jedva zastupljena, ustupila mjesto njegovim prvim dodirima s jugoslavenskim državnim zajednicama.

2.3. Privatist na Državnoj klasičnoj gimnaziji u Splitu

Narodnjački je preporodni program u otočnim i priobalnim područjima Dalmacije sadržavao izraženiju jugoslavensku komponentu, a naslijeđe poraženoga autonomističkog pokreta manifestiralo se i kroz stanovit protuhrvatski refleksi.²⁰¹ Stoga su se djelovanje jugonacionalističke omladine i pojava borbenoga, zanesenjačkoga jugoslavizma u uvjetima prijetnje talijanske iredente posebno snažno manifestirali u takvim sredinama.²⁰²

Ni Selca nisu ostala otporna na jugoslavensku nacionalnu panaceju. Nimalo atipična ideološka amplituda vidljiva je na primjeru javnih istupa lokalnoga poduzetnika i inovatora Venceslava Štambuka (1876. – 1948.). On je kao starčevićanac 1902. politički napadao selačke Didoliće s pozicija Čiste stranke prava,²⁰³ da bi nakon promjene državnoga okvira 1921. povodom postavljanja kamena temeljca za novu župnu crkvu u Selcima održao upečatljiv govor o troimenom narodu, u kojemu je sintetizirao hrvatske i srpske tradicije. Govorio je o crkvenim zadužbinama srpske dinastije Nemanjića i „ljubavi srpskih vladara“ koju je prijestolonasljednik Aleksandar prihvaćanjem pokroviteljstva nad gradnjom selačke crkve „htjeo prenijeti i na nas (Selčane, op. a.)“.²⁰⁴ Međutim, ubrzo nakon stabilizacije političko-stranačke scene prevagu među Hrvatima odnijela je Hrvatska seljačka stranka (HSS). Na parlamentarnim izborima za Narodnu skupštinu

---

¹⁹⁸ Zlatko Matijević, *U sjeni dvaju orlova: prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005), 115–116.

¹⁹⁹ Ivanka Kuić, „Splitske novine u fondu Sveučilišne knjižnice u Splitu (1880. – 1918.)“, *Kulturna baština* 31, (2002): 297–298.

²⁰⁰ Jakovčević, *Naprednjaštvo u Dalmaciji*, 122–124.

²⁰¹ Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija*, 42–43; Josip Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću* (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 194.

²⁰² Ivan Bošković, *Orjuna: ideologija i književnost* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2006), 84–90.

²⁰³ „Priobćeno*“, *Hrvatska kruna* br. 15, 22. 2. 1902.

²⁰⁴ Bracanović, *Selčani Bogu i sebi*, 51–52.

1925. u Selcima je premoćno pobijedila Radićeva stranka, osvojivši dvije trećine glasova, a taj će utjecaj u mjestu, kao i na pokrajinskoj razini Dalmacije, zadržati sve do Drugoga svjetskog rata.²⁰⁵

U takvom je političko-ideološkom ozračju Andro Štambuk u rodnim Selcima završio šest razreda osnovne škole.²⁰⁶ Naime, zbog različitoga naslijeđa prosvjetnih rješenja Dvojne Monarhije, dalmatinske su pučke škole, za razliku od onih u središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji, do prosinca 1929. i novoga školskog zakona Kraljevine Jugoslavije bile šestogodišnje. U skladu s time, u Dalmaciji su školski obveznici bila sva djeca od 6. do 12. godine.²⁰⁷ Andro Štambuk priveo je kraju osnovnoškolsko obrazovanje 1926. godine. Prema poslijeratnom iskazu istražiteljima, sve je razrede završio vrlo dobrim uspjehom. Nadalje je kazao da su njegovi roditelji željeli djeci omogućiti daljnje školovanje, pri čemu je odlučeno da se školuje on, jer je bio najstarije dijete.²⁰⁸ Nastojanjem roditelja Andro Štambuk dobio je priliku nastaviti napredovanje kroz obrazovni sustav kao privatist na uglednoj srednjoškolskoj ustanovi – Državnoj klasičnoj gimnaziji u Splitu.²⁰⁹

Ta je škola sa svojom stoljetnom tradicijom bila stožerna gimnazijska ustanova u srednjoj Dalmaciji, te se u njoj obrazovala dalmatinska intelektualna elita. Naravno, promjena državnoga okvira 1918. odrazila se i na državnu gimnaziju, s obzirom na to da moderne države kroz odgojno-obrazovni sustav legitimiraju dominantne narative. Tako su u splitskoj Državnoj klasičnoj gimnaziji u razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije redovito održavane proslave u čast važnih događaja i osoba iz srbijanske povijesti, primjerice, proslava povodom stogodišnjice rođenja političara Svetozara Miletića, ili pak obilježavanje proboja Solunskoga fronta iz 1918. godine.²¹⁰

Kontrolu nad Državnom klasičnom gimnazijom u Splitu politički je poredak dodatno učvrstio 1924. ukazom kralja Aleksandra Karađorđevića o postavljanju za njezina ravnatelja (direktora) Silvija Alfirevića, ostrašćenoga jugoslavenskog nacionalista i monarhista, koji će tu dužnost

---

²⁰⁵ HSS je 1925. u Selcima osvojio 286 od ukupno 444 glasova. Političke trendove i rezultate izbora u Selcima evidentirao je don Slavo Štambuk u župnoj kronici, vidjeti: ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906.

²⁰⁶ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 1; BAH, *Andro Štambuk. Curriculum vitae* od 1. 5. 1940., 1.

²⁰⁷ Dubravka Miljković, „Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941.“, *Odgovne znanosti* 9, br. 1 (2007): 138, 141; Mate Zaninović, *Iz prošlosti školstva Dalmacije* (Zagreb: Školske novine, 1978), 27, 91.

²⁰⁸ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. kolovoza 1947., 1.

²⁰⁹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. kolovoza 1947., 1; Hrvatska – Državni arhiv u Splitu, fond 57 (HR-DAST-57) *Klasična gimnazija u Splitu*, K-95: Zapisnici ispita izvanrednih (privatnih) učenika, 1927., Andrija Štambuk.

²¹⁰ HR-DAST-57 *Klasična gimnazija u Splitu*, K-16: Glavni zapisnik od šk. god. 1924. – 25. do konca šk. god. 1928.

napustiti tek 1939.,²¹¹ što je vjerojatno bilo povezano s kadrovskim promjenama nakon uspostave Banovine Hrvatske. Nekadašnji polaznik te gimnazije, Bogdan Radica, koji je aktivno proživljavao prve međuratne godine u Splitu, u uspomenama je zapisao da je Alfrević bio „prototip karijerizma“ i „beogradski lakaj“, svima „oduran“.²¹² Privatni učenik Josip Mišetić (1917. – 1943.), iz Štambukova rodnoga mjesta,²¹³ također je po lošem upamtio režimskoga intelektualca Silvija Alfrevića, držeći da mu je upropastio daljnje školovanje. Tako je Mišetić kao općinski bilježnik 1941. u molbi za promaknuće upućenoj poglavniku Anti Paveliću tvrdio da je uplitanjem ravnatelja Alfrevića, kojega naziva „mrziteljem svega što je hrvatsko“, u lipnju 1936. bio oboren na privatnim ispitima viših razreda Državne klasične gimnazije zato što je bio hrvatski nacionalist, denunciran gimnazijskoj upravi kao „pavelićanac“. Prema popratnom svjedočenju školskoga druga Bernarda Štambuka, Alfrević je po završetku ispita na izlazu iz školske zgrade pričekao mladoga Mišetića te mu sa smiješkom pružio ruku, kazavši: „Vidiš li, što čini politika! Sada zahvali Hrvatima i moli ih da te oni dalje školuju!“²¹⁴

S druge strane, u splitskoj je gimnaziji između dvaju svjetskih ratova i dalje predavao čitav niz uglednih pojedinaca,²¹⁵ no nastavni kadar doživljavao je izvjesne promjene, u velikoj mjeri prema zahtjevu političkoga diktata. Primjerice, književni kritičar don Ante Petravić (1874. – 1941.) bio je od 1926. potpuno posvećen nastavničkom radu na Državnoj klasičnoj gimnaziji i slovio za omiljenoga profesora, ali ga je Ministarstvo prosvjete 1932. brzojavno umirovilo, na njegovu žalost i razočaranje.²¹⁶ Još jedan rimokatolički svećenik, don Niko Matulić (1894. – 1943.) s otoka

---

²¹¹ HR-DAST-57 *Klasična gimnazija u Splitu*, K-16: Glavni zapisnik od šk. god. 1924. – 25. do konca šk. god. 1928, nadnevak 23. rujna 1924; Šimun Jurišić, „Ravnatelji Klasične gimnazije“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990), 230.

²¹² Radica, *Živjeti nedoživjeti 1*, 69.

²¹³ Pripadao je obitelji Mišetić nadimka „Sisak“. Poginuo je 21. prosinca 1943. godine. Vidjeti: ŽAS, Stanje duša u župi Selca, 276.

²¹⁴ HR-HDA, fond 1549 *Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta* (dalje: HR-HDA-1549 *Zbirka zapisa*). 2.1. Ustaška obavještajna služba, I-86, str. 421–429.

Dostupno gradivo Državne klasične gimnazije potvrđuje da je Josip Mišetić 1936. zaista polagao privatni ispit V. razreda, te da nije pripušten usmenome ispitu, uz obrazloženje da je ostvario slab uspjeh na pismenome ispitu iz latinskoga, francuskoga, grčkoga i matematike. Vidjeti: HR-DAST-57 *Klasična gimnazija u Splitu*, K-22: Upisnica privatnih učenika, br. 256 – Josip Mišetić; K-23: Zapisnici privatnih ispita, br. 256/36. – Josip Mišetić.

²¹⁵ „Popis direktora, profesora i maturanata 1817. – 1967.“, u *Spomenica 150-godišnjice Klasične gimnazije u Splitu 1817-1967.*, ur. Josip Posedel (Split: Odbor za proslavu, 1967), 89–92; Radica, *Živjeti nedoživjeti 1*, 34–36.

²¹⁶ Mihaela Kovačić, „Don Ante Petravić (1874. – 1941.) i njegova rukopisna ostavština u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu“, u *Ante Petravić: iz rukopisne ostavštine u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu*, autorica kataloga i izložbe Mihaela Kovačić (Split: Sveučilišna knjižnica, 2017), 17–18; Radica, *Živjeti nedoživjeti 1*, 34–36.

Brača, bio je gimnazijski vjeroučitelj od 1924., ali je zbog revnoga angažmana oko katoličkih udruženja 1936. za Alfrevičeva upravljanja dobio premještaj.²¹⁷

Spomenuti Radica maturirao je na Državnoj klasičnoj gimnaziji u Splitu u školskoj godini 1922./23., prije imenovanja Silvija Alfreviča ravnateljem. U objavljenim uspomenama iskazao je znatno poštovanje za tu ustanovu i njezine tadašnje nastavnike, istaknuvši njezinu važnost u formiranju intelektualca: „...još i danas mislim, da se intelektualac mogao izgraditi samo iz tih škola i iz takvog odgoja. Iako se danas u svijetu ide za tim, da se takav odgoj ograniči i eventualno odstrani, imam osjećaj, da se poslije takvog odgoja nitko od nas nije mogao zasramiti ni u kakvoj sredini Zapada. Taj odgoj dao nam je uglavnom onu formu *mentis*, koja je čitave generacije inteligencije znala da učini onim *homo universalis*, koji se tako razlikuje od *homo faber*-a iz današnjih škola. Iako iz tih škola svi nismo izlazili ni uvjereni katolici niti ateisti, one su nam dale onu osnovu, bez koje nema harmonije u životu, koja se sastojala u načelu Istine, Dobra i Lijepoga.“²¹⁸

Andro Štambuk prvi se put susreo sa splitskom gimnazijom tek nekoliko godina nakon Radice. Nije u punini ni mogao doživjeti iskustvo školovanja u trošnome zdanju u Nodilovoj ulici, u kojemu je ustanova bila smještena do preseljenja 1940. godine.²¹⁹ Štambuk nije mogao prodrijeti u unutarnji svijet gimnazije i njezina nastavnoga osoblja, jer ju nije polazio kao redoviti učenik. Naime, siromašniji roditelji iz dalmatinske provincije, poput onih s otoka Brača, često nisu mogli priuštiti djeci redovno školovanje i stalni boravak u gradu. Stoga su njihova djeca u kojekakvim uvjetima privatno primala poduku, da bi zatim, uz odobrenje ravnatelja gimnazije, prijavljivala i polagala privatne ispite.²²⁰ Na popisu privatnih učenika koji su polagali ispite na Državnoj klasičnoj gimnaziji u Splitu između 1924. i 1929., uz Andra Štambuka, nalazimo još nekoliko privatnih učenika iz Selaca: Josipa Štambuka (1911. – ?), Ivu Ursića (1910. – 1984.), Hermana Štambuka (1915. – 2012.), Mihovila Ursića (1916. – 1943.), ali i druge mladiće srednjodalmatinskih otoka koji će, kao i Andro, kasnije postati svećenici, poput Rajka Valerijeva

---

²¹⁷ NAS. Kartoteka svećenika, don Niko Matulić; „† Don Niko Matulić“, *List biskupije Splitsko-makarske, ujedno službeno glasilo Hvarske biskupije* br. 1–6., siječanj – lipanj 1943., 29–30.

²¹⁸ Radica, *Živjeti nedoživjeti* 1, 36.

²¹⁹ Josip Posedel, „Iz povijesti Klasične gimnazije“, u *Spomenica 150-godišnjice Klasične gimnazije u Splitu 1817. – 1967.*, ur. Josip Posedel i dr. (Split: Odbor za proslavu, 1967), 16; Stanko Piplović, „Zgrade Sjemeništa i Klasične gimnazije u Splitu“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990), 185, 189–190.

²²⁰ HR-DAST-57 *Klasična gimnazija u Splitu*, K-95: Zapisnici privatnih ispita.

(1911. – 1945.) i Zdravka Ostojića – Knežića (1914. – 1992.) s Brača, Nike Bogdanića (1912. – 1945.) i Ivana Tržoka (1912. – 1985.) s Hvara te Ante Cevića (1912. - ?) sa Šolte.²²¹

U poslijeratnim iskazama pred tijelima sigurnosno-obavještajnog aparata FNRJ Andro Štambuk osvrnuo se na svoje, tada osmogodišnje, gimnazijsko obrazovanje.²²² Tom je prigodom izjavio da je kao privatni učenik položio dva razreda, te da mu je u školovanju instrukcijama pomagao rođak Bogomir Štambuk (1906. – 1984.), koji je privatno pohađao više razrede gimnazije.²²³ Iako taj podatak Andro nije izriječno naveo, može se pretpostaviti da mu je i selački župnik Slavo Štambuk, s kojim je bio rodbinski povezan, držao privatnu poduku i pomagao mu u pripremi ispita, kao što je to običavao raditi s drugim privatistima iz Selaca.²²⁴ Prema nekrologu *Katoličkoga tjednika* don Slavo je „bez ikakve nagrade u gimnazijskim naukama izučio cijelu jednu seljačku generaciju“.²²⁵

Sačuvano arhivsko gradivo o radu Državne klasične gimnazije u Splitu potvrđuje navod don Andra Štambuka da je kao privatist uspješno položio prva dva gimnazijska razreda. Na temelju privatne svjedodžbe pristupio je u kolovozu 1927. polaganju ispita prvoga razreda. Položio je nastavno gradivo iz predmeta: hrvatski ili srpski jezik, vjeronauk, latinski jezik, talijanski jezik, zemljopis, matematika, prirodopis, prostoručno crtanje, kaligrafija i gimnastika. Iz svih je predmeta ostvario veoma skromnu ocjenu – dovoljan 2. Međutim, glavni je cilj bio ispunjen. Izdana mu je svjedodžba o uspješno položenom privatnom ispitu, koja je imala jednaku vrijednost kao svjedodžba o redovito završenom prvom razredu gimnazije.²²⁶

---

²²¹ HR-DAST-57 *Klasična gimnazija u Splitu*, K-94: Glavni katalog (upisnica) privatnih učenika; K-95: Zapisnici privatnih ispita.

²²² Mate Zaninović, „Pregled razvoja gimnazije do naših dana“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990), 30–32.

²²³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 1–2.

Bogomir Štambuk bio je Androv rođak po majčinoj strani, koji je 1926. kao privatist položio 6. razred Kraljevske državne realne gimnazije u Dubrovniku, nakon čega se zaposlio u rodnom mjestu ušavši u općinsku službu Općine Selca. Nakon Drugoga svjetskog rata, prema don Androvu iskazu, živio je u Splitu i bio namješten pri Oblasnom narodnom odboru za Dalmaciju. Vidjeti: HR-HDA, fond 890 (dalje: HR-HDA-890) *Zbirka personalnih spisa državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava Nezavisne Države Hrvatske* (dalje: *Zbirka personalnih spisa*). Personalni spisi Banovine Hrvatske. Br. 13789 – Štambuk, Bogomir; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2; Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 99, 150.

²²⁴ Ivo Ursić (1910. – 1984.) uspješno je kao privatist 1924. položio gradivo 1. i 2. razreda Državne klasične gimnazije u Splitu. Prema kazivanju njegove kćeri Neve Ursić autoru, privatnu poduku njemu i ostalim privatnim učenicima iz Selaca u tom je razdoblju davao župnik Slavo Štambuk. Vidjeti: HR-DAST-57 *Klasična gimnazija u Splitu*, K-95: Zapisnici privatnih ispita, br. 359/24/25. – Ivo Ursić.

²²⁵ „Hvar: Smrt odlična svećenika“, *Katolički tjednik* br. 30, 25. 7. 1943., 5.

²²⁶ HR-DAST-57 *Klasična gimnazija u Splitu*, K-94: Glavni katalog (upisnica) privatnih učenika, br. 72. – Andrija Štambuk.

Iako ni drugi privatni učenici iz Selaca uglavnom nisu postizali osjetno bolje ocjene, što ukazuje na nedostatnu kvalitetu privatnoga podučavanja, Štambuk je bio među slabijim učenicima u toj grupici.²²⁷ Unatoč tomu, na osnovu demonstrirane razine znanja i svjedodžbe o položenom privatnom ispitu prvoga razreda već mu je dva dana kasnije omogućeno polaganje privatnoga ispita za drugi gimnazijski razred. Iz svih je predmeta ponovno ostvario tek dovoljan uspjeh, izuzev povijesti, iz koje je zaslužio dobar 3. Time je kao privatist izjednačen s učenicima koji su kroz redoviti program završili drugi razred, a u svjedodžbu mu je upisano da prema pokazanom uspjehu smije za godinu dana pristupiti privatnom ispitu za četvrti razred.²²⁸ Međutim, na tom ispitu ga ispitni odbor Državne klasične gimnazije u Splitu nikada nije dočekao, jer je u ljeto 1927. Andro Štambuk definitivno odabrao svoj životni put, opredijelivši se za život posvećen Bogu. Naime, školovanje je nastavio redovnim putem na Privatnoj biskupskoj (klasičnoj) gimnaziji s pravom javnosti u Splitu, te ujedno postao pitomcem tamošnjega dječaćkog Biskupskog sjemeništa, crkvenoga zavoda u kojemu su se mladi kandidati pripremali za svećeničku službu.²²⁹

2.4. Pitomac dječaćkoga Biskupskog sjemeništa u Splitu

Prema iskazu komunističkim istražiteljima, Andro Štambuk već je 1927., dakle kao četrnaestogodišnjak, osjećao nagnuće za pristupanjem svećeničkom redu. Objasnio je da je njegova težnja prema duhovnom pozivu bila motivirana kršćanskim odgojem, za koji je bila zadužena ponajprije njegova majka Kate, pobožna žena. Iako otac Nikola, za razliku od supruge nije bio osobito pobožan čovjek, složio se sa sinovljevom odlukom.²³⁰ Dakle, za odabir svećeničkoga zvanja, prema kasnijemu don Androvu kazivanju, ključan je utjecaj imala pobožnost njegove majke i vjerski odgoj koji mu je pružila. Inače je njezina obitelj bila posvećena vjeri, što se može zaključiti na temelju već spomenutoga podatka da je njezin bratić Slavo Štambuk bio svećenik. Ta činjenica da je mladi Andro među bliskom rodbinom imao svećenika, koji ga je krstio, a kasnije će predvoditi i njegovu mladu misu, zasigurno je dodatno potaknula odluku o pristupanju svećeničkom zvanju. Da su takve obiteljske predaje imale stanovitu važnost u tradicionalnom dalmatinskom društvu, svjedoči i slučaj jednoga od prvaka Narodne stranke u Dalmaciji, don

---

²²⁷ HR-DAST-57 *Klasična gimnazija u Splitu*, K-94: Glavni katalog (upisnica) privatnih učenika, redni br. 9, 10, 11, 72, 73, 78, 79, 151, 156.

²²⁸ HR-DAST-57 *Klasična gimnazija u Splitu*, K-94: Glavni katalog (upisnica) privatnih učenika, redni br. 78.

²²⁹ ANSJST. Dnevnici Privatne biskupske gimnazije V. razreda za šk. god. 1929./30., VI. razreda za šk. god. 1930./31., VII. razreda za šk. god. 1931./32. i VIII. razreda za šk. god. 1932./33; ANSJST. 1.5. Katastri pitomaca, 1927/28. – 1932/1933.

²³⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 1–2.

Mihovila Pavlinovića (1831. – 1887.). Naime, na odluku Pavlinovićevih roditelja da sina pošalju u sjemenište, uz materijalne okolnosti, utjecala je i obiteljska tradicija odnosno činjenica da je Pavlinovićev otac zadržao živo sjećanje na svoga strica, učenoga arcizakana Ivana Pavlinovića.²³¹

U školskoj godini 1927./28. Andro Štambuk tako se prvi puta našao na redovitoj nastavi u gimnazijskim klupama, i to u trećemu razredu Biskupske klasične gimnazije u Splitu, kao pitomac Biskupskoga sjemeništa.²³² U 19. stoljeću to je sjemenište bilo ostalo bez svoje gimnazije, koja je obnovljena 1906., ali samo s nastavom viših razreda. Tek nakon što joj je Ministarstvo prosvjete u Beogradu 1925. priznalo pravo javnosti, stavivši je time pod državni nadzor, postupno su oformljeni i svi niži razredi. Treći razred uveden je školske godine 1927./28., a prvi i drugi gimnazijski razred 1928./29., zbog čega Andro Štambuk i drugi sjemeništarci iz njegove generacije 1927. nisu ni imali izbora, nego prva dva razreda polagati kao privatisti Državne klasične gimnazije, a zatim upisati treći razred u Biskupskoj gimnaziji, što su i učinili.²³³

Biskupska gimnazija i tada je bila smještena u današnjoj Zrinjsko-frankopanskoj ulici. No stara, tzv. Ostočina, zgrada iz sredine 19. stoljeća postala je pretijesna za novouseljene bogoslove i rastući broj gimnazijalaca, koji su dolazili i iz drugih biskupija, ponajviše Hvarske. Stoga je od 1924. do 1930. trajala nadogradnja sjevernoga i povećanje južnoga krila, nakon čega je zavod mogao primiti preko 200 pitomaca.²³⁴ Tako je Androva generacija, useljena početkom rujna 1927., bila jedna od prvih koja je stanovala u proširenoj zgradi. Pri useljenju je zacijelo prošla standardni postupak. Upis učenika u novu školsku godinu obavljao se u prvim danima rujna, kad bi se novi učenici u pratnji roditelja ili njihovih zamjenika prijavljivali u direkciju škole. Nova je školska godina službeno započinjala 10. rujna svečanom misom i zazivom Duha Svetoga u sjemenišnoj kapelici, čemu su nazočili svi učenici, nastavnici i odgojitelji.²³⁵

Dolazak pitomaca u sjemenište opisao je Nakličanin Nedo Pavešković (1921. – 2014.), koji je u taj zavod stupio tek godinu dana nakon što je Andro Štambuk maturirao. Ambijent kojega su obojica doživjeli, morao je biti gotovo istovjetan:

---

²³¹ Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija*, 65.

²³² ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 1–2.

²³³ Ivan Banić, „Biskupska klasična gimnazija u Splitu (1906. – 1956.)“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990), 133–137.

²³⁴ Ivan Ostojić, *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu (1700. – 1970.)* (Split: Nadbiskupsko sjemenište, 1971), 77–80; Bezić, „Duhovni i moralni odgoj u splitskom sjemeništu“, 184; Stanko Piplović, „Zgrade Sjemeništa i Klasične gimnazije u Splitu“, 176–181.

²³⁵ Banić, „Biskupska klasična gimnazija u Splitu“, 138–139.

„Stižu iz Splita, Vranjica, Solina, Klisa, Kaštela, Trogira, Mravinaca, Kučina, Žrnovnice, iz bivše starohrvatske državnice 'poštene župe poljičke', iz južnohrvatske Zagore; sinjske, livanjske, tomislavgradske i imotske krajine, iz šibenskog područja, s 'naši škoji' i iz kotorskog zaljeva te budvanskog kraja. Stižu i slijevaju se odozdo i odozgo Zrinjsko-frankopanskom ulicom k velikim vratima, nasuprot 'Vukovu igralištu' u Biskupsko sjemenište Split. Dolaze sjemeništarcima. Prate ih očevi i majke, braća, sestre i druga rodbina, muškarci pod teretom 'štramaca' i ostale posteljine, ženske s konistrama na glavi, poneko sa sprtom pod rukom, poneko s krtolom u ruci ili torbom o ruci punima grožđa i voća, 'slatkoga' (kolača), sira, štruca ili brašenica kruha. Stižu dovodeći sina, brata, rođaka, koje očekuje i prima dvokatna sivobijela zgrada s dozivom i pozivom na zidu 'Ora et labora'. Dolaze po prvi put dječaci 'prvaši', vraćaju se s ljetnih praznika 'drugaši' i ostali sjemeništarcima. Dolaze i vraćaju 9. rujna, sutradan po Maloj Gospi, dva dana pred početkom nove školske godine. Dočekuju ih: blagi lik svećenika – duhovnika don Grge Bušića (Bučića op. a.), stariji prefekti don Jakov Marović, don Ivan Kalajzić, bogoslov Janko – Ivan Pavlinović, upravitelj zavoda don Vicko Fulgosi „ćaća Vice“ i ravnatelj sjemenišne srednje škole dr. Lovre Katić 'did direktor'. Tu je i pomoćno osoblje: vratar Ivan i Jozo, te 'bidelo' velo načitan i umni Ante – gornjopoljički Dočani. Ravno pred ulazom je s unutrašnje strane Sjemeništa kapelica otvorenih vrata kroz koja Bog s oltara šapće pitomcima dobrodošlicu.“²³⁶

Opisana atmosfera očito se dojmila Andra Štambuka. Pred istražiteljima je kasnije izrijeком ustvrdio da mu se sviđao život u internatu, te da se dobro osjećao u sjemeništu. Slagao se sa starješinama sjemeništa, kao i s drugim pitomcima, te nije nikada ni po čemu odudaraо.²³⁷ Dakle, mladome Andru odgovarao je zavodski način života i odgoj utemeljen u katoličkome moralu te krepostima koje iz njega proizlaze.²³⁸ Na to upućuju i odlične ocjene koje je tijekom školovanja stalno dobivao iz vladanja.²³⁹ U Paveškovićevim sjećanjima i školskim izvješćima ostalo je zabilježeno da su tih godina pitomci sjemeništa dane provodili pod geslom *ora et labora*, u molitvi, učenju i pohađanju predavanja. No imali su slobodnoga vremena za odmor i igru, te su redovito pod vodstvom disciplinskih odgojitelja (prefekata) odlazili na zajedničke šetnje po Marjanu, Poljudu i drugdje po tadašnjoj gradskoj periferiji. Nekoliko puta godišnje uprava i odgojitelji vodili

---

²³⁶ Nedo Pavešković, „Đačke uspomene“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990), 363.

²³⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

²³⁸ Bezić, „Duhovni i moralni odgoj u splitskom sjemeništu“, 150.

²³⁹ ANSJST. Dnevnicu Privatne biskupske gimnazije V. razreda za šk. god. 1929./30., VI. razreda za šk. god. 1930./31., VII. razreda za šk. god. 1931./32. i VIII. razreda za šk. god. 1932./33.

su sjemeništarcu na školske ekskurzije.²⁴⁰ Zgrada gimnazije i sjemeništa nalazila se pokraj Hajdukova igrališta na Starome placu, pa su pitomci sa zida kojim je vrt kompleksa odijeljen od gradskih ulica redovito gledali nogometne utakmice.²⁴¹ Povremeno su odlazili i svojim obiteljskim kućama. Tako je Andro Štambuk, prema vlastitu iskazu, za vrijeme gimnazijskoga školovanja u svakoj prigodi odlazio kući u Selca, gdje je provodio božićne, uskrсне i ljetne praznike.²⁴²

Za Androva boravka u sjemeništu i pohađanja tamošnje gimnazije biskupov zastupnik odnosno ravnatelj sjemeništa (1919. – 1955.) bio je Trogiranin don Vicko Fulgosi (1884. – 1955.),²⁴³ dok je upravitelj gimnazije (1919. – 1934.) bio klasičar don Stjepan Bašić iz Donjega Doca (1873. – 1951).²⁴⁴ Prema sjećanju pitomaca veoma je važna osoba u njihovu razvoju bio Hvaranin Grgo Bučić (1889. – 1936.) On je kao duhovnik sjemeništa (1926. – 1936.) brinuo za duhovni i moralni odgoj pitomaca. Bio im je stalni ispovjednik, išao s njima u šetnju i vodio duhovne razgovore.²⁴⁵ Stoga je njegova preuranjena smrt 1936. izazvala veliku žalost, nalik onoj kada djeci preminu roditelji.²⁴⁶ Među sačuvanim izrazima sućuti, upućenima tim povodom ravnateljstvu splitskoga Biskupskog sjemeništa, sačuvan je i ovaj: „Duboko dirnut smrću neprežaljenog duhovnika iskreno suosjećam“, potpisan od tada već bivšega pitomca Andra Štambuka.²⁴⁷ Činjenica da je mladi Štambuk individualno poslao izraz sućuti, pokazuje da je imao poseban odnos s preminulim duhovnikom, te da ga je Bučićeva smrt pogodila. Zasiurno je don Grgo bio Androva podrška u teškim životnim trenucima, poput očeve smrti.

Bivši sjemeništarci Nedo Pavešković i Živan Bezić (1921. – 2007.), nekoliko godina mlađi od Štambuka, sve su viđenije svećenike iz sjemenišnoga doba zadržali u lijepoj uspomeni,²⁴⁸ kao i don Franu Bulića. On je od 1927. do smrti 1934., kao crkveni nadzornik gimnazije, često u nju navraćao, na što je utjecala činjenica da se zgrada Arheološkoga muzeja nalazi pored sjemeništa.²⁴⁹

---

²⁴⁰ Pavešković, „Đačke uspomene“, 366; Banić, „Biskupska klasična gimnazija u Splitu“, 141.

²⁴¹ Živan Bezić, „Sjećanja na gimnazijske dane i profesore“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990), 373; Pavešković, „Đačke uspomene“, 364.

²⁴² ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

²⁴³ Ostojčić, *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu*, 79.

²⁴⁴ Luka Vrljićak, „Direktori sjemenišne gimnazije u Splitu“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990), 156.

²⁴⁵ Ostojčić, *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu*, 83; Bezić, „Duhovni i moralni odgoj u splitskom sjemeništu“, 155–156. Jure Bogdan i Andrija Vojko Mardešić, ur., *Don Grgo Bučić: uzor kreposti i samoprijedora* (Split: Crkva u svijetu, 1995), 75–80.

²⁴⁶ Bogdan i Mardešić, *Don Grgo Bučić*, 31.

²⁴⁷ Isto, 14.

²⁴⁸ Pavešković, „Đačke uspomene“, 365–366; Bezić, „Sjećanja na gimnazijske dane i profesore“, 373.

²⁴⁹ Ostojčić, *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu*, 77; Bezić, „Sjećanja na gimnazijske dane i profesore“, 374.

Ministarstvo je svake godine u Biskupsku gimnaziju slalo državne inspektore koji su, prema Bezićevim sjećanjima, „najčešće bili protuhrvatski i protukatolički raspoloženi“, a jedan od njih bio je i neomiljeni ravnatelj Državne klasične gimnazije Silvije Alfirević.²⁵⁰ Nastavnike je na prijedlog školske uprave imenovao Biskupski ordinarijat u Splitu, uz prethodno odobrenje Ministarstva prosvjete. U nedostatku vlastitoga osoblja na Biskupskoj su gimnaziji honorarno predavali učitelji iz Državne klasične gimnazije i ostalih splitskih srednjih škola.²⁵¹ Između ostalih, Andru su, barem neko vrijeme, predavali i brački nastavnici: don Toma Karmelić (1897. – 1981.) iz Bola matematiku i fiziku, povijest i zemljopis Ivo Rubić (1897. – 1961.) rođen u Sumartinu, te francuski Zvonimir Zlatar iz Povalja, a filozofiju Ivan Ostojić (1893. – 1980.), također iz Povalja.²⁵²

Iz Štambukova zavičaja nisu dolazili samo nastavnici, već i sjemeništarci. Do šk. god. 1930./31. s Androm je sjemenišnu gimnaziju pohađao i sumještani Herman Štambuk, koji je prije toga kao privatist zajedno s njime pristupao ispitima prvih razreda u splitskoj Državnoj klasičnoj gimnaziji. No Herman je naposljetku odustao od svećeničkoga poziva i napustio sjemenište, maturirao na Državnoj klasičnoj gimnaziji i živio kao svjetovnjak.²⁵³ Zajedno s Androm Štambukom u sjemeništu je istovremeno boravilo čak 30-ak pitomaca s područja Hvarske biskupije.²⁵⁴ U splitsko sjemenište dolazili su i pitomci iz udaljenijih biskupija, poput kasnijega krčkog biskupa Karmela Zazinovića (1914. – 1997.), koji je u gimnaziji bio ponajbolji đak.²⁵⁵ Andro se družio sa Zazinovićem, koji će nazočiti njegovoj mladoj misi, ali i s mlađim sjemeništarcima. Tako ga je u lijepome sjećanju zadržao Šoltanin don Živan Bezić, koji je prvi razred upisao 1931., ubrojivši Štambuka *post mortem* među vrijedne svećenike i biskupe koji su prošli kroz klupe Biskupske gimnazije u Splitu.²⁵⁶

---

²⁵⁰ Bezić, „Sjećanja na gimnazijske dane i profesore“, 378–379.

²⁵¹ Uroš Pazini, „Odnos sjemenišne i državne klasične gimnazije u Splitu“, u *300. obljetnica splitskoga sjemeništa i klasične gimnazije: (1700. – 2000.)*, ur. Ivan Banić (Split: Crkva u svijetu; Nadbiskupsko sjemenište i Nadbiskupijska klasična gimnazija 'Don Frane Bulić', 2000.), 648; Banić, „Biskupska klasična gimnazija u Splitu“, 138.

²⁵² Ivan Banić, prir. „Profesori (Nad)biskupijske klasične gimnazije u Splitu od 1906. do 1990.“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990), 524, 530, 536, 542.

²⁵³ ANSJST. Dnevnic Privatne biskupske gimnazije V. razreda za šk. god. 1929./30. i VI. razreda za šk. god. 1930./31.; „Popis direktora, profesora i maturanata 1817. – 1967.“, u *Spomenica 150. godišnjice Klasične gimnazije u Splitu*, 114; Štambuk, *Štambuk: Povijest i rodoslovlje*, 100.

²⁵⁴ ANSJST. 2.5.13. Hvarska biskupija – pitomčevine, br. 221/8., Biskupski ordinarijat Hvar, 10. listopada 1932.

²⁵⁵ ANSJST. Dnevnic Privatne biskupske gimnazije V. razreda za šk. god. 1929./30., VI. razreda za šk. god. 1930./31., VII. razreda za šk. god. 1931./32. i VIII. razreda za šk. god. 1932./33.

²⁵⁶ Bezić, „Sjećanja na gimnazijske dane i profesore“, 373, 379.

Živan Bezić je, kao i Andro Štambuk, tijekom Drugoga svjetskog rata dospio pod okrilje NOP-a. Pod nedovoljno jasnim okolnostima je nakon kapitulacije Italije 1943. kao đakon završio u I. dalmatinskoj brigadi, gdje je uskoro

Pitomci Hvarske biskupije iz generacije Andra Štambuka nisu ostvarivali najbolje rezultate, pa tako ni on. No Štambuk je uredno završavao gimnazijske razrede, uglavnom ocjenom dobar 3, a rjeđe je dostizao ocjenu vrlo dobar 4. U Biskupskoj gimnaziji redovno je učio još dva jezika: grčki i francuski, što se nadovezalo na klasične i strane jezike koje je učio otprije: latinski i talijanski.²⁵⁷

Dio troškova materijalnoga uzdržavanja Andra Štambuka u Biskupskome sjemeništu u Splitu, prema njegovu iskazu, snosili su roditelji, a drugi, manji dio, Biskupska kurija u Hvaru.²⁵⁸ To potvrđuju i arhivski spisi sjemeništa, koji omogućuju detaljniji uvid u financiranje Androva boravka u sjemeništu. Njihov sadržaj otkriva da je neredovito i zakašnjelo podmirivanje troškova izazivalo prijepore i napetosti između uprave sjemeništa, Biskupskoga ordinarijata u Hvaru, a posredno i Štambukovih roditelja. Uprava Biskupskoga sjemeništa stalno je Ordinarijatu u Hvaru upućivala protestne dopise.²⁵⁹

U jednom od takvih dopisa u kolovozu 1932. traženo je poduzimanje konkretnih mjera kako bi već jednom prestale „anomalije neurednog i netačnog isplaćivanja pitomčevina i drugih troškova za tamošnje pitomce“. Materijalno izdržavanje pitomaca uzrokovalo je zavodu svakodnevne troškove, pa je nepodmirivanje pitomčevina za stan i hranu uprava sjemeništa doživljavala veoma ozbiljno, osobito u to vrijeme kad su se u Kraljevini Jugoslaviji još uvijek osjećali učinci velike gospodarske krize. Stoga je u nastavku citiranoga dopisa upozoravala: „U ovo doba kada se ne može doći do gotovine, a nemamo svojih imovinskih prihoda, dokle je teško doći kod banaka do vjeresije, za nas je ova svota dugovanja osjetljiv udarac, pa slično u nijednom slučaju ne možemo dalje da trpimo.“ Na koncu je obznanjeno da je na sjednici delegata za ekonomiju sjemeništa bilo zaključeno da „se pozove hvarski Ordinarijat da, kako to čine krčki i kotorski Ordinarijati, preuzme direktno plaćanje prama sjemeništu, i to odmah početkom nove školske godine, bilo za stare ili nove pitomce.“ Ako se tom zaključku ne udovolji „onda se neće

---

ranjen u glavu. Nakon ranjavanja je zarobljen i ostatak rata proveo je u njemačkim logorima. Logoraško iskustvo opisao je u knjizi *U sjeni krematorija: uspomene jednog logoraša* (Split: vlastita naklada, 1975). Vidjeti i: „Bezić, Živan“, Hrvatski biografski leksikon, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bezic-zivan> (posjet 24. 6. 2024.); Bezić, *Šoltanin na tankon ledu*, 51–52.

²⁵⁷ ANSJST. Dnevnic Privatne biskupske gimnazije V. razreda za šk. god. 1929./30., VI. razreda za šk. god. 1930./31., VII. razreda za šk. god. 1931./32. i VIII. razreda za šk. god. 1932./33; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

²⁵⁸ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

²⁵⁹ ANSJST. 2.5.13. Hvarska biskupija – pitomčevina.

primiti nijedan djak hvarske biskupije u sjemenište.“²⁶⁰ Kao što je razvidno, komunikacija je poprimala oštre tonove i sadržavala ultimativne poruke.

Nakon toga je Ordinarijat u Hvaru putem župnika „strogo opomenuo roditelje svećeničkih kandidata i naredio im da isplate dugove Sjemeništu i pri početku školske godine da moraju uplatiti tangentu za dva mjeseca pod ozbiljnim uvjetom, da inače sinovi neće biti primljeni u sjemenište,“²⁶¹ te je od početka školske godine 1932./33. jamčio upravi sjemeništa za isplaćivanje mjesečnine svojih pitomaca.²⁶² Iz svega navedenog može se zaključiti da je Hvarska biskupija dijelom participirala u troškovima Štambukova boravka u sjemeništu kroz stipendiju, koja se vjerojatno isplaćivala roditeljima. S druge strane, iznos koji su trebali podmirivati roditelji, nije bio redovito uplaćivan.

Kad se sagledaju prethodno opisane imovinske prilike u obitelji Andra Štambuka, može se pretpostaviti da je bila riječ o nedostatku sredstava uslijed neimaštine, a ne o nemarnom i nesavjesnom odnosu prema sinovljevu školovanju i boravku u crkvenom zavodu. Za iznos dugovanja terećen je Androv otac, Nikola Štambuk, uz opasku da se nije odazivao na upućene mu opomene.²⁶³ No, kad mu je ravnateljstvo Biskupskoga sjemeništa u Splitu 7. kolovoza 1933. otposlalo posljednji račun dugovanja za njegova sina,²⁶⁴ Nikola Štambuk bio je mrtav. Preminuo je 17. svibnja te godine. Iako u knjizi umrlih župe Gospe Karmelske nije zabilježen uzrok njegove smrti, jasnijom postaje situacija oko neizvršavanja financijskih obveza prema sjemeništu, posebice ukoliko je duže bolovao i prolazio predsmrtnu agoniju.²⁶⁵ Te je godine don Slavo Štambuk u svojoj kronici zabilježio da je narod njegove župe pogođen velikom neimaštinom uslijed ekonomske krize, a pragove otočanima obijaju prosjaci iz zagorskih i primorskih mjesta. Notirao je da zbog opće nezaposlenosti, bijede i nevolje stradaju i selački iseljenici „u Americi“, pa više ne pomažu kao prije ovdašnje stanovništvo.²⁶⁶ Na temelju toga nije neutemeljeno pretpostaviti da je i Androvoj obitelji možda obustavljena novčana pripomoć koja je pristizala iz inozemstva, što bi u trenutku Nikoline smrti bila još jedna velika nevolja.

---

²⁶⁰ ANSJST. 2.5.13. Hvarska biskupija – pitomčevina. Br. 571/32 od 5. 8. 1932.

²⁶¹ ANSJST. 2.5.13. Hvarska biskupija – pitomčevina. Br. 951, Biskupski Ordinarijat Hvar, 17. 8. 1932.

²⁶² ANSJST. 2.5.13. Hvarska biskupija – pitomčevina. Br. 2785/33, Biskupski Ordinarijat Hvar, 11. 1. 1934.

²⁶³ ANSJST. 2.5.13. Hvarska biskupija – pitomčevina. Br. 869/33. Likvidacija dugova bivših pitomaca Hvarske biskupije od šk. god. 1927./28. do uključivo 1932./33., 14. 11. 1933., ad) 12.

²⁶⁴ ANSJST. 2.5.13. Hvarska biskupija – pitomčevina. Br. 665/33. Likvidacija duga djaka Hvarske biskupije šk. god. 1932./33., račun dugovanja za štíćenika Andra Štambuka, 7. 8. 1933.

²⁶⁵ ŽAS, Knjiga umrlih.

²⁶⁶ ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906., 1933. godina.

Neovisno o uzroku smrti njegova oca, ujedno i glave obitelji, godina 1933. nedvojbeno je bila osobito teška za Andra i najužu obitelj. Iako je učenicima 8. gimnazijskog razreda nastava završavala 15. svibnja, kako bi imali dovoljno vremena za pripremu višega tečajnog ispita (ispita zrelosti, mature),²⁶⁷ Andro je već 9. svibnja okončao svoj boravak u dječaćkom sjemeništu,²⁶⁸ što je možda bilo povezano s teškom obiteljskom situacijom. Za razdoblje koje je Andro Štambuk proveo u sjemeništu, dakle od rujna 1927. pa do svibnja 1933. naposljetku su podmirena dugovanja.²⁶⁹

Zacijelo Andru nije bilo lako savladavati ispitno gradivo i polagati maturu neposredno nakon očeve smrti. No, budući da je završio gimnaziju s najmanje dobrim uspjehom, te imao visoku ocjenu iz vladanja, ispunio je potrebne uvjete i u lipnju 1933. pristupio višemu tečajnom ispitu pred ispitnim odborom kojim je predsjedao ministrov izaslanik.²⁷⁰ Zapisnici o polaganju viših tečajnih ispita pohranjeni su unutar nesređenoga fonda Arhiva nadbiskupskog sjemeništa u Splitu s gradivom Biskupske gimnazije, dakle bez izrađenoga inventara. Stoga nije pronađen zapisnik o Štambukovoj maturi. Ali iz njegova kasnijega iskaza doznaje se da je uspješno položio usmeni i pismeni dio ispita te maturirao konačnom ocjenom dobar 3.²⁷¹ U njegovoj generaciji tada su maturirala još trojica svećeničkih kandidata Hvarske biskupije: Andrija Bogdanović (1913. – 1996.) iz Komiže, Mirko Kačić (1912. – 1976.) iz Pučišća te Ivan Tržok iz Jelse (1912. – 1985.).²⁷²

2.5. Bogoslov Centralnoga bogoslovnog sjemeništa u Splitu

Abiturijent Biskupske klasične gimnazije Andro Štambuk, napola siročić, nakon mature je 1933. upisao četverogodišnji studij teologije na Centralnoj visokoj bogoslovnoj školi u sklopu Centralnoga bogoslovnog sjemeništa u Splitu.²⁷³ To je sjemenište, zajedno s učilištem, bilo 1826. utemeljeno u Zadru, tadašnjemu upravnom središtu Dalmacije, ali je njegov rad obustavljen nakon sloma Austro-Ugarske. Pošto je Zadar u Rapallu izručen Kraljevini Italiji, djelovanje bogoslovije obnovljeno je 1922. u Splitu. Tamo je privremeno useljena u prostorije dječaćkoga Biskupskog sjemeništa, u kojemu je Štambuk proveo gimnazijske dane. Po dovršetku dvogodišnjih radova

---

²⁶⁷ Banić, „Biskupska klasična gimnazija u Splitu“, 139.

²⁶⁸ ANSJST. 1.5.6. Katastar pitomaca za šk. god. 1932./33., Štambuk, Andro.

²⁶⁹ ANSJST. 2.5.13. Hvarska biskupija – pitomčevina. Br. 869/33. Likvidacija dugova bivših pitomaca Hvarske biskupije od šk. god. 1927./28. do uključivo 1932./33., 14. 11. 1933.

²⁷⁰ Banić, „Biskupska klasična gimnazija u Splitu“, 140.

²⁷¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

²⁷² Ivan Banić, prir. „Maturanti (Nad)biskupijske klasične gimnazije u Splitu od 1906. do 1990.“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990), 550.

²⁷³ NAS, KBF. 2.1.5. Uredovni spisi, 1933. – 1934. Br. 336/33. od 12. 9. 1933.

Centralno sjemenište s bogoslovijom dobilo je 1928. vlastitu zgradu u južnom produžetku sjemenišne, čime je kompleks objedinjen u arhitektonsku cjelinu.²⁷⁴ Na taj se način Andro Štambuk upisivanjem bogoslovnoga studija samo premjestio u neposredno susjedstvo odnosno u novu zgradu naslonjenu na Biskupsko sjemenište, njegovo dotadašnje boravište.

Tek što su maturirali, zajedno sa Štambukom u bogoslovno sjemenište stigla su i navedena trojica kandidata Hvarske biskupije, svi kao redoviti studenti.²⁷⁵ Don Vicko Fulgosi, ravnatelj Biskupskoga sjemeništa koje su novopečeni bogoslovi netom napustili, poslao je ravnateljstvu Centralnoga bogoslovnog sjemeništa izvješća o njihovoj moralnoj sposobnosti. U izvješću za Andra Štambuka naveo je karakteristike gotovo u cijelosti pogodne pripravljanju za svećeničku službu: „Veoma je osjetljive naravi i nesamostalan. Draga su mu posebna drugovanja. Inače je uredan, marljiv i pobožan.“²⁷⁶ Budući da u Arhivu nadbiskupskoga sjemeništa u Splitu nije sačuvan njegov osobnik, Fulgosijeva karakterizacija mladoga Štambuka vrijedan je izvor koji dopunjuje sliku o njemu kao samozatajnoj, marljivoj i pobožnoj osobi, koja je utemeljena u raznovrsnim povijesnim izvorima o njegovu kasnijemu životu.

Glede pitomaca Hvarske biskupije, Fulgosi je povoljne karakteristike dao i bivšim gimnazijalcima Kačiću i Bogdanoviću, dok je Tržoka poprilično negativno opisao: „Nije otvorena karaktera. Izgleda dosta pobožan. Nije velikih sposobnosti, ali ne ulaže ni truda, koliko bi mogao. Prama drugovima je svojeglav i nametljiv.“. S njima je u bogosloviju pripušten još jedan šticićenik Hvarske biskupije, Juraj Petrović (1913. – 1945.) iz Pučišća, iako je prema priloženome izvješću „na maturi propao, jer se odavna podao lijenosti i nesredjenosti“.²⁷⁷ Uz uvjet polaganja dodatnih gimnazijskih ispita na zamolbu Ordinarija u Hvaru primljen je u bogosloviju i Ante Brešković (1914. – 1982.), rođen u Trstu.²⁷⁸ Ti su kandidati Hvarske biskupije stupili u zavod „na ime i račun“ svoje biskupije. Dakle, za razliku od gimnazijskoga doba u Biskupskom sjemeništu, trošak boravka u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u potpunosti je snosila Hvarska kurija, bez

---

²⁷⁴ Slavko Kovačić, *Iz povijesti škola i odgojnih ustanova* (Split: Književni krug, 2020), 276–277; Ostojić, *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu*, 85; Piplović, „Zgrade Sjemeništa i Klasične gimnazije u Splitu“, 181–182.

²⁷⁵ NAS, KBF. 2.1.5. Uredovni spisi, 1933. – 1934. Br. 336/33. od 12. 9. 1933.

²⁷⁶ NAS, KBF. 2.1.5. Uredovni spisi, 1933. – 1934. Br. 337/33. od 13. 9. 1933.

²⁷⁷ NAS, KBF. 2.1.5. Uredovni spisi, 1933. – 1934. Br. 337/33. od 13. 9. 1933.

²⁷⁸ NAS, KBF. 1.3.1. Zapisnici sjednica profesorskog zbora Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Splitu (dalje: Zapisnici sjednica). Sjednica pri otvoru šk. god. 1933. – 1934., 30. 9. 1933; NAS, KBF. 1.1.13. Katalozi studenata od šk. god. 1933./34. do šk. god. 1936./37.

participacije roditelja,²⁷⁹ što je istaknuo i Andro Štambuk u iskazu poslijeratnim vlastima.²⁸⁰ Samim time i doznačivanje novčanih sredstava zavodu bilo je urednije nego prije.²⁸¹

Nakon zaziva Duha Svetoga 30. rujna 1933. započela je prva školska godina Štambukova studija,²⁸² te je održana prva sjednica profesorskog zbora Centralnoga bogoslovnog sjemeništa. Sjednicama je predsjedao rektor sjemeništa Ivan Kasandrić (1879. – 1948., rektor od 1926.) iz Hvara,²⁸³ dok je naslov i služba vrhovnoga direktora zavoda pripadala splitsko-makarskome biskupu Kvirinu Klementu Bonefačiću (1870. – 1957., biskup od 1923.), koji je povremeno osobno predsjedao sjednicama.²⁸⁴ Andro Štambuk bio je kao student upućen i na otprije poznata profesorska lica unutar zavoda. Primjerice, najmlađi član profesorskoga zbora bio je Bračanina don Ivan Ostojić, koji je, uz održavanje nastave, od 1934. sustavno vodio brigu o biblioteci za studente i bogoslove.²⁸⁵

Tijekom Štambukova boravka u bogosloviji, a nakon marsejskoga atentata na kralja Aleksandra Karađorđevića 1934. te skupštinskih izbora 1935., nastupilo je razdoblje popuštanja stega autoritarnog i poludemokratskoga jugoslavenskoga režima. Hrvatska je inteligencija, iako heterogena, sve otvorenije odbacivala represivni model države, ali i jugoslavenski okvir u cjelini, okupljajući se oko ideje samostalne hrvatske države.²⁸⁶ Generacije omladinaca koje su svjedočile zavođenju kraljeve diktature te represiji nad hrvatskim narodom i njegovom elitom bile su sve sklonije prikloniti se radikalnijim rješenjima, pa tako i ustaškome pokretu.²⁸⁷ Stoga su se pojedinci nakloni hrvatskome nacionalizmu već kao adolescenti susretali s opstrukcijama tijekom školovanja, poput privatista Josipa Mišetića iz Selaca u prethodno opisanome slučaju na Državnoj klasičnoj gimnaziji u Splitu 1936. godine.²⁸⁸

Iz zapisnika sjednica profesorskoga zbora razvidno je da se obnova hrvatskoga stranačko-političkoga života te dinamizacija idejnih borbi odražavala na ponašanje bogoslova unutar

---

²⁷⁹ NAS, KBF. 2.1.5. Uredovni spisi, 1933. – 1934. Br. 336/33. od 12. 9. 1933.

²⁸⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

²⁸¹ NAS, KBF. 1.2.1. Upisnik spisa, 1933. – 1937.

²⁸² NAS, KBF. 2.1.5. Uredovni spisi, 1933. – 1934. Br. 336/33. od 12. 9. 1933.

²⁸³ NAS, KBF. 2.3.1. f) Službenički list dr. Ivan Kasandrić; ŽAH, Kronika župe Hvar (župnik don Pavo Tomić), 10. 7. 1948.

²⁸⁴ NAS, KBF. 1.3.1. Zapisnici sjednica 1933. – 1937; Ivan Ostojić, „Centralno bogoslovsko sjemenište za Dalmaciju“, *Crkva u svijetu* 4, br. 5–6 (1969): 391; Kovačić, *Iz povijesti škola i odgojnih ustanova*, 277–278.

²⁸⁵ Kovačić, *Iz povijesti škola i odgojnih ustanova*, 282–286.

²⁸⁶ Stipe Kljaić, *Nikada više Jugoslavija: intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929. – 1945.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017), 17–19.

²⁸⁷ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2019), 152–153.

²⁸⁸ HR-HDA-1549 *Zbirka zapisa*. I-86, str. 421–429.

Centralnoga bogoslovnog sjemeništa u Splitu. Zabilježeni su povremeni ekscesi, koje je profesorski zbor doživljavao kao „nerede“, tumačeći pritom da je kršenje propisa „plod zavedenja đaka od stranih elemenata“, misleći pod time sasvim izgledno na hrvatsku nacionalističku emigraciju odnosno ustaško-domobranski pokret.²⁸⁹ U školskoj godini 1934./35. zbog kršenja kućnoga reda i neposluha prema prefektima zabilježene su konkretne pritužbe na bogoslove druge godine, koju je pohađao i Štambuk. Ceh je na kraju platio bogoslov Ante Buterin (1914. – ?), kandidat Šibenske biskupije, koji je bio isključen jer se istaknuo u buntovništvu i otporu prema predstavnicima zavoda.²⁹⁰

Riječ je uglavnom bila o bezazlenim istupima, ali ih je uprava zavoda na čelu s rektorom Kasandrićem ipak sankcionirala, najčešće pod pritiskom civilne vlasti. Tako je 48 bogoslova, uz rektorovu dozvolu, 1935. sudjelovalo na 100. godišnjici objavljivanja nacionalne budnice „Hrvatska domovina“ („Lijepa naša“). U toj su prigodi pjevali „razne pjesme“, zbog kojih je uprava Primorske banovine namjeravala policijski postupati protiv njih. Na koncu je Kasandrić intervenirao kod vlasti, što je rezultiralo time da je kažnjavanje bogoslova zbog njihova prijestupa prepušteno biskupu Bonefačiću. On im je podijelio ukore, što je podrazumijevalo i sniženje ocjene iz vladanja. Među ukorenima bio je i student treće godine Andro Štambuk, ali i gotovo svi kandidati iz njegove generacije.²⁹¹ Brojnost bogoslova uključenih u taj kolektivni događaj možda je u povučenom bogoslovu poput Štambuku disperzirala nelagodan osjećaj odgovornosti koji se mogao pojaviti pri sudjelovanju u potencijalno zabranjenoj aktivnosti. Neovisno o tome, može se ustanoviti da je pjevanje rodoljubnih pjesama 1935., u kontekstu uzleta hrvatskoga nacionalnog pokreta u Kraljevini Jugoslaviji, prvi zabilježeni istup Andra Štambuka kojemu se može upisati političko-nacionalna konotacija.

Generalno gledajući, Andro Štambuk bio je marljiv i uzoran bogoslov, a po ocjenama se nije isticao u odnosu na druge kandidate Hvarske biskupije.²⁹² Pritom treba napomenuti da se u tom razdoblju latinski još uvijek djelomično zadržao kao nastavni jezik, iako su nakon preseljenja bogoslovije u Split profesori postupno počeli održavati predavanja na hrvatskome jeziku.²⁹³ Ponajbolje ocjene (*eminenter, bene*) Štambuk je ostvarivao iz teoloških predmeta i kanonskoga

---

²⁸⁹ NAS, KBF. 1.3.1. Zapisnici sjednica. Sjednica pri zaključku šk. god. 1933./34., 17. 6. 1934; sjednica pri zaključku šk. god. 1936./37., 5. 6. 1937.

²⁹⁰ NAS, KBF. 1.3.1. Zapisnici sjednica. Sjednica pri zaključku šk. god. 1934./35., 16. 6. 1935.

²⁹¹ NAS, KBF. 1.3.1. Zapisnici sjednica. Sjednica pri zaključku šk. god. 1935./36., 28. 5. 1936.

²⁹² NAS, KBF. 1.1.13. Katalozi studenata od šk. god. 1933./34. do šk. god. 1936./37.

²⁹³ Ostojčić, "Centralno bogoslovsko sjemenište za Dalmaciju", 394.

prava, što je kasnije rado istaknuo u iskazu komunističkim vlastima.²⁹⁴ No nije im spomenuo manji eksces u kojemu se našao na trećoj godini bogoslovije. Vjerojatno je bio svjestan da bi mu povezivanje s bilo kakvim oblikom hrvatskoga nacionalizma dodatno otežalo položaj pred pravosudnim tijelima poslijeratne komunističke vlasti. I bez toga, njegov je retrospektivni osvrt na studentske dane dovoljno sadržajan: „Bogosloviju sam dobro učio, a naročito teološke predmete. Ispite – semestralne polagao sam redovito sa uspjehom. Život u bogosloviji, sličan ovome u sjemeništu, meni se lično svidjao i ja nikada nisam osjećao sumnju u mojoj odluci za svećeničkim pozivom. Sve potrebe koje mi je priroda nametala za životom van internata uspevao sam da savladam.“²⁹⁵

Dakle, Andro Štambuk nije se pokolebao na životnome putu koji je odabrao, te ga je četverogodišnje pohađanje bogoslovije pripravilo za primanje svećeničkoga reda. I prije nego li je u srpnju 1937. formalno završio boravak u Centralnom bogoslovnom sjemeništu,²⁹⁶ uputio je početkom travnja molbu da bude zaređen.²⁹⁷ Uskoro mu je bila ispunjena.²⁹⁸

2.6. Svećeničko ređenje i mlada misa u rodnim Selcima

Sredinom 1937. Andro Štambuk prometnuo se u središnju figuru vjerskoga života u matičnoj župi Gospe Karmelske u Selcima. Prvo ga je kao bogoslova 27. lipnja 1937. hvarski biskup Miho Pušić (1880. – 1972.) u splitskoj katedrali zaređio za subđakona.²⁹⁹ Višanin Pušić bio je svečano ustoličen za nasljednika preminuloga biskupa Luke Pappafave još 1926., otprilike kad je Andro Štambuk završavao osnovnu školu.³⁰⁰ Čin njegova ređenja za subđakona jamačno nije njihov prvi susret, ali jest prva konkretna spona zabilježena u povijesnim izvorima između don Andra i njegova biskupa. To je važno istaknuti jer je daljnji Štambukov život bio snažno obilježen djelovanjem ordinarija Mihe Pušića kao utjelovljenja normativne vlasti Katoličke crkve.

Nakon što je postao subđakon, već ga je 29. lipnja 1937. splitski biskup Bonefačić zaređio za đakona, također u splitskoj katedrali.³⁰¹ Povodom blagdana zaštitnice selačke župe Gospe Karmelske Andro Štambuk je 16. srpnja kao đakon, zajedno s župničkim pomoćnikom don Jurjem

---

²⁹⁴ NAS, KBF. 1.1.13. Katalozi studenata od šk. god. 1933./34. do šk. god. 1936./37.

²⁹⁵ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

²⁹⁶ Isto, 2.

²⁹⁷ NAS, KBF. 1.2.1. Upisnik spisa. Br. 231/1937.

²⁹⁸ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

²⁹⁹ ŽAS, Biskupski Ordinarijat hvar, Br. 1165. 6. srpnja 1937.

³⁰⁰ „Iz hvarske biskupije“, *List dubrovačke biskupije – službeno glasilo i za biskupije kotorsku i hvarsku* br. 10, 11. i 12., 31. prosinca 1926, 87–89.

³⁰¹ ŽAS, Biskupski Ordinarijat hvar, Br. 1165. 6. srpnja 1937.

Burićem, asistirao predvodniku misnoga slavlja, gvardijanu franjevačkoga samostana u Sumartinu fra Leonardu Buljanu. Održana je i vjerska procesija kroz mjesto, u kojoj je sudjelovalo mnoštvo puka, uz veliku pobožnost. Tradicionalno proštenje (fjera) privuklo je u Selca velik broj sajamskih trgovaca i namjernika iz drugih mjesta, a priređen je i veliki vatromet.³⁰² Sudeći prema kronici don Slava Štambuka najvažnija se pučka svetkovina u mjestu jednako svečano i masovno obilježavala kao i na prijelazu stoljeća, u vrijeme Martina Kukučina, koji ju je realistički opisao u retcima svoje najveće književne uspješnice.³⁰³

Ni mjesec dana od proslave Gospe Karmelske, 8. kolovoza 1937., uslijedio je novi važan događaj za lokalnu zajednicu. Deset godina nakon što je izabrao svoj životni poziv, Andro Štambuk postao je svećenikom. Hvarski biskup Miho Pušić zaređio ga je na mjesnom trgu, pred općinskom zgradom.³⁰⁴ U jednoj od posljednjih kroničarskih zabilješki prije nego li je kao rezidencijalni kanonik preselio u Hvar, selački župnik i Androv rođak don Slavo Štambuk,³⁰⁵ zapisao je da je svečanost bila popraćena velikim slavljem i oduševljenjem selačkoga puka. Uz biskupa, ređenju su nazočili biskupski tajnik don Šime Kovačić i još sedmorica svećenika.³⁰⁶

Tjedan dana kasnije u Selcima je upriličeno još jedno slavlje oko osobe mladoga klerika Andra Štambuka. Naime, na blagdan Velike Gospe, 15. kolovoza 1937., Štambuk je u rodnom mjestu slavio mladu misu pred brojnim i oduševljenim narodom. Nazočila su i sedmorica svećenika. Tijekom tradicionalne procesije pred njegovom je obiteljskom kućom župnik don Slavko Štambuk održao prigodni govor. Kasnije je u crkvi govorio Kaštelanin don Ivan Jurčev, don Androv prijatelj iz sjemeništa. Uvježbani pjevači pjevali su misu, a dirigirao im je još jedan Štambukov školski drug, don Karmelo Zazinović s Krka. Poslije je mladomisnik dijelio slike uspomene mlade mise.³⁰⁷

Osim navoda u župnoj kronici don Slava Štambuka i nekoliko fotografija, s Androve mlade mise u cijelosti je sačuvan tekst jednoga od održanih govora. Riječ je o govoru Stjepana (Stipice) Rošina (1907. – 1972.), sina Androve ujne Tomažine. On se obratio mladomisniku Štambuku u ime odsutnih rođaka, kojih je puno živjelo u Americi, pa nisu mogli nazočiti mladoj misi. U govoru je, između ostaloga, Androv rođak Stipica Rošin kazao:

---

³⁰² ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906., 1937. godina.

³⁰³ Kukučin, *Dom u strani*, 35–58.

³⁰⁴ ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906., 1937. godina; BAH, *Andro Štambuk. Curriculum vitae* od 1. 5. 1940., 1.

³⁰⁵ Bracanović, *Selčani - Bogu i sebi*, 231.

³⁰⁶ ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906., 1937. godina.

³⁰⁷ ANSJST. 1.5. Katastri pitomaca, 1927/28. – 1932/1933; ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906., 1937. godina.

„Današnje doba ekonomske i mogu da kažem, duhovne krize u momentu socijalnih pokreta, općeg previranja i oštih kontrasta, raznih političkih i opće društvenih ideologija, dužnost koju si primio na svoja mlada i neiskusna ledja, zaista je teška. Na polju svojeg budućeg djelovanja pojavljuješ se u dvojakoju ulozi, pojavljuješ se kao svećenik, tumač nauke svete matere Crkve, ali se pojavljuješ i kao intelektualac – kao čovjek – sa svim njegovim manama i vrlinama. (...) Bit će momenata kad će svećenik Andro možda doći u sukob sa čovjekom Androm. U tim krizama mirne duše mogu da rečem, da se prepustiš svojoj savjesti, svom odgoju, svom osjećaju pravednosti, svom razumu, jer sam uvjeren da će te u danom momentu uputiti na pravilan izbor. (...) Budi im predvodnik. Ako se bore radi pravice, budi onaj koji ćeš ih predvoditi, ali i uvjeravati. Ne stoj u pozadini. Nacionalno i socijalno ih probudi. Tvoje je polje rada ogromno i važno. Iskoristi ga ostavivši uspomenu na sebe u onoj sredini u kojoj djeluješ kao svećenik i čovjek. Ne budi svećenik birokrat. Budi svećenik narodni. (...) Ne zaboravi pak nikada da te hrvatska majka rodila i dojila, da si pod hrvatskim nebom odgojio, ne zaboravi da si radnički sin i da su te žuljevite ruke prehranjivale i sva tvoja ljubav neka bude u prvom redu namijenjena poniženim i potlačenim.“³⁰⁸

Rošin je ispravno iščitavao znakove vremena u osvit Drugoga svjetskog rata. Na temelju društvenih napetosti i uzleta totalitarnih ideologija može se reći da je anticipirao izazove i dvojbe s kojima će se don Andro Štambuk susresti u ratnome kontekstu, već za nekoliko godina. U govoru je nastojao potaknuti Štambuka na preuzimanje predvodničke uloge među narodom, koju će on kasnije zaista i preuzeti. Uz to su tekstom Rošinova govora dodatno potvrđene spoznaje o skromnom i radničkom obilježju Androve obitelji, ali su u njemu nazočne i snažne poruke ispunjene nacionalnim nabojem, što je još jedan dokaz da se Štambuk tih godina nije kretao u krugu lišenom osjećaja za nacionalno pitanje.

Nakon opisanih događaja kojima je u ljeto 1937. stupio u svećeničku službu, Andro Štambuk uskoro je ponovno bio javno aktivan u vjerskome životu Selaca. Naime, na blagdan Male Gospe, 8. rujna 1937., sudjelovao je u podjeli sakramenta selačkim prvopričesnicima.³⁰⁹ Na temelju iznesenih primjera nedvojbeno se može zaključiti da je don Andro Štambuk bio čvrsto vezan uz svoju župu, gdje je za školskih dana običavao provoditi praznike, te da su ga Selčani zdušno primali i ponosili se njegovim uspjehom. Tijekom navraćanja i kratkih boravaka u rodnome mjestu

---

³⁰⁸ Preslika govora koji je Stjepan Rošin održao prigodom mlade mise Andra Štambuka 15. kolovoza 1937. ustupljena je iz obiteljske arhive Jakše Rošina iz Splita.

³⁰⁹ ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906., 1937. godina.

zasigurno je susretao prve tamošnje članove i agitatore Komunističke partije Jugoslavije, što u Splitu jamačno nije mogao zbog nadziranoga i zatvorenoga načina života unutar sjemeništa.

Selca su bila mjesto s dugogodišnjom tradicijom vađenja („branja“) i obrade kamena, te su početkom 20. stoljeća zajedno s Pučišćima prednjačila u tehničkom unapređivanju kamenarske djelatnosti. Bili su to začetci industrijalizacije otoka Brača koja je postupno proletarizirala ruralno društvo.³¹⁰ U tim su mjestima još za Austro-Ugarske uspostavljena prva sindikalno-radnička udruženja, a u Selcima je od 1935. djelovala obnovljena organizacija KPJ. Prema poslijeratnom pisanju bračkoga partizana Jerka Radmilovića imala je 10 članova, od kojih imenom navodi devetoricu. Riječ je o Mili Bulimbašiću, Zori Nižetiću „Žeravici“, Rajku Štambuku, Venciju Ursiću, Petru Štambuku, Anti Ursiću, Ivanu Mišetiću, Stipi Vukoviću i Mići Deškoviću. Daljnji razvoj radničkoga pokreta u Selcima pospješio je 1939. dolazak iz Pariza Zdenka Štambuka (1912. – 1976.),³¹¹ kasnije istaknutoga kulturnog djelatnika i diplomata Titove Jugoslavije.³¹²

Djelovanje te grupe očito je doprinijelo širenju komunističkih ideja, što nije prošlo nezapaženo peru selačkoga župnika Slava Štambuka. Liste koje bi različitim manevrima, zbog zakonske zabrane djelovanja KPJ, na skupštinskim izborima postavljali komunisti, dobile bi u Selcima i ranije poneki glas. No 1936. don Slavo je u svojoj kronici ustvrdio da se kod naroda sporadično javlja „neka sklonost marksizmu“, naročito među radnicima.³¹³ Na stanovit utjecaj KPJ u Selcima, ali i Pučišćima, upućuju i rezultati posljednjih provedenih izbora uoči Drugoga svjetskog rata. Na općinskim izborima u Banovini Hrvatskoj, održanima 19. svibnja 1940., među rijetkim mjestima u Dalmaciji u kojima su izabrani kandidati s lista neizravno postavljenih od strane komunista, jedina na Braču bila su Selca (5 „radničkih“ mandata od ukupno 24) i Pučišća (2 „radnička“ mandata od ukupno 18).³¹⁴ Premda nisu pronađeni povijesni izvori koji bi to eksplicitno potvrdili, jasno je da don Andro Štambuk u maloj sredini poput Selaca nije mogao ne primijetiti pojavu komunističkih ideja, i da je poznao navedene članove KPJ. Kasnije će u sklopu zbjega u Egiptu

---

³¹⁰ Petar Didolić, „Bračko kamenarstvo u toku vremena“, 210–214; Venceslav Štambuk, „Kamenarstvo i kamenoklesarstvo na Braču“, u: *Brački zbornik 1*, ur. Andre Jutronić (Split: Udruženje Bračana, 1940), 69–70; Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, 337–338; „Napredak naše klesarske industrije: električne naprave u Selcima na otoku Braču“, *Novo doba* br. 59, 10. 3. 1928.

³¹¹ Jerko Radmilović, „Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi“, u *Brački zbornik 2*, ur. Andre Jutronić (Split: Savjet za prosvjetu i kulturu NO Kotara Brač, 1954), 5–9.

³¹² „Štambuk, Zdenko“, *Istrapedia*, <https://istra.lzmk.hr/clanak/stambuk-zdenko> (posjet 2. 9. 2024.)

³¹³ ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906., 1937. godina.

³¹⁴ Stipica Grgić i Tomislav Kardum, *Maček nam je vođa!: općinski izbori u Banovini Hrvatskoj* (Zagreb: Srednja Europa, 2023), 122.

dijeliti izbjeglički logor sa selačkim komunistom Milom Bulimbašićem, kao i s obitelji Jurja (Zore) Nižetića „Žeravice“, istaknutoga rukovoditelja KPJ na Braču.³¹⁵

Don Andro Štambuk povremeno je boravio u rodnim Selcima, osobito sredinom 1937., ali nije se tamo dugo zadržao ni trajnije određivao prema tamošnjem političkom i društvenom životu. Krajem rujna 1937. biskup Pušić bio ga je imenovao župničkim pomoćnikom (kapelanom) u selačkoj župi,³¹⁶ koju je 30. kolovoza, nakon odlaska don Slava Štambuka, kao upravitelj župe nakratko preuzeo don Mladen Relja.³¹⁷ Međutim, izgleda da don Androvo imenovanje za župničkog pomoćnika nije provedeno,³¹⁸ jer je 29. rujna 1937. splitsko-makarski biskup Kvirin Klement Bonefačić, uz pristanak hvarskoga biskupa Pušića, imenovao don Andra Štambuka prefektom Biskupskoga sjemeništa u Splitu. Tako se don Andro vratio u dječjačko sjemenište čiji je pitomac i sam bio.³¹⁹

Prefekti su bili ravnateljevi pomoćnici u odgoju i upravi sjemeništa. Brinuli su ponajprije o kućnome redu i disciplini, ispravnom vladanju pitomaca, te njihovu nadzoru i higijeni. Također su pratili pitomce u zavodu i školi, te na izletima i šetnjama. Starijim prefektima u pravilu su bili imenovani svećenici, dok su mlađi prefekti mogli biti bogoslovi ili stariji gimnazijalci, a biralo ih se na temelju njihovih karakteristika. Ponekad se mlade svećenike samo privremeno postavljalo na mjesto prefekta, ako im još nije bila dodijeljena služba, ili su pak čekali poziv za služenje vojnoga roka.³²⁰ Slučaj don Andra Štambuk odgovara drugoj mogućnosti. Stoga se na dužnosti prefekta u splitskom dječjačkom sjemeništu zadržao samo nekoliko mjeseci, do veljače 1938. godine. Tada su ga jugoslavenske kraljevske vlasti pozvale na odsluženje vojnoga roka, nakon čega je upućen u Valjevo.³²¹ Budući da je bio svećenik, Štambuk je u bolničarskoj četi trebao odslužiti skraćeni vojni rok od 6 mjeseci, od 23. veljače do 23. kolovoza 1938. godine.³²² Prvih dvadeset dana don Andro je usvajao vojničke vještine i disciplinu vršeći egzercir. Ostatak roka u cijelosti je proveo na službi u vojnoj ljekarni. Činjenica da je bio katolički svećenik nije mu prouzročila poteškoće pri odsluženju vojnoga roka,³²³ unatoč nezadovoljavajućem položaju

---

³¹⁵ Vjera Nižetić, *U pustinji El Shatta: o doživljenom i pročitano* (Split: Naklada Bošković, 2007), 130–132.

³¹⁶ BAH, Biskupski ordinarijat br. 1686/37, Hvar, 30. rujna 1937.

³¹⁷ Bracanović, *Selčani – Bogu i sebi, ...*

³¹⁸ Prigodnik 11/2005. (143)

³¹⁹ BAH, Velečasnom gospodinu.

³²⁰ Bezić, „Duhovni i moralni odgoj u splitskom sjemeništu“, 155.

³²¹ BAH, *Andro Štambuk*, Uručbeni zapisnik 1937. – 1939.

³²² ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2; BAH, *Andro Štambuk*. Službenički list NDH, 2.

³²³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

Katoličke crkve u usporedbi sa statusom i utjecajem Srpske pravoslavne crkve u Kraljevini Jugoslaviji.³²⁴ Naprotiv, Štambuk je kazao da su mu navike usvojene u sjemeništu pomogle da se s lakoćom prilagodi vojničkome životu, a iz vojske je čak otpušten ranije, dvadeset dana prije isteka roka.³²⁵ Čini se da se na njega kao svećenika u vojsci nisu odrazile ni napetosti izazvane minulim krvavim zbivanjima na beogradskim ulicama uslijed Konkordatske krize iz 1937.,³²⁶ koja je svakako privukla njegovu pozornost, što će se manifestirati kasnije pri odabiru teme njegove doktorske disertacije.

2.7. Pitomac Zavoda sv. Jeronima u Rimu

Biskupski ordinarijat u Hvaru upoznao je don Andra Štambuka s mogućnošću da bude upućen na doktorski studij u Rim prije njegova odlaska na služenje vojnoga roka, za što je mladi svećenik dao svoj načelni pristanak. Štambuk je komunističkim istražiteljima naveo da konačna odluka nije bila donesena već tada, nego se Biskupski Ordinarijat bavio tom mišlju dok je on bio na služenju vojnoga roka, od veljače do kolovoza 1938. godine.³²⁷ No, izgleda da je stvar bila utanačena prije kraja listopada 1937., dok je don Andro bio na službi prefekta u splitskome sjemeništu. Rektor Juraj Mađerec odgovorio je 22. listopada na prethodno Pušićevo pismo, obavijestivši ga da je svećenik Hvarske biskupije Andro Štambuk, već na osnovu njihova usmenoga razgovora, predbilježen na prvome mjestu za primitak u Zavod sv. Jeronima u Rimu naredne šk. god. 1938./39.³²⁸

Time je Štambuku pružena prilika da postane jedan od malobrojnih svećenika Hvarske biskupije sa stečenim doktorskim naslovom. Nije poznato zbog čega je biskup Miho Pušić baš njega odabrao za nastavak školovanja na najvišoj razini u Rimu, s obzirom na to da obrazovnim postignućima nije nadmašivao druge bogoslove Hvarske biskupije. Može se pretpostaviti da je biskup osobito cijenio predanost te osobine ličnosti Andra Štambuka, koje su pozitivno vrednovali i drugi svjedoci njegova mladenaštva. Stoga mu je školovanjem u Rimu biskup Pušić zacijelo želio omogućiti intelektualno izgrađivanje kako bi u potpunosti iskoristio svećenički potencijal te postao spreman za preuzimanje najviših položaja u hijerarhiji Hvarske biskupije.

---

³²⁴ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije: 1918. – 1991. – 2003.*, 2. izd. (Zagreb: Naklada Pavičić, 2003), 119–126; Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, 209–210.

³²⁵ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

³²⁶ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 123–126; Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, 209–210.

³²⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2-3.

³²⁸ BAH, Roma 22. oktobra 1937.

Prve jeseni po povratku iz Valjeva don Andro Štambuk je rješenjem Ministarstva pravde Kraljevine Jugoslavije 11. listopada 1938. imenovan činovnikom pripravnikom Biskupskoga ordinarijata u Hvaru.³²⁹ Ishodio je putovnicu za Italiju, a zatim početkom studenoga 1938. oputovao u Rim kako bi studirao crkveno pravo. Budući da je kao pitomac primljen u tamošnji Zavod svetog Jeronima, odmah po dolasku Rim don Andro se javio rektoru Mađercu, za kojega je u poslijeratnom iskazu pogrešno ustanovio da je bio iz Međimurja.³³⁰ Time su započeli Štambukovi studentski dani o kojima će desetak dana uoči neočekivane smrti 1955. napisati: „O da je moguće malo opet prošetati Rimom i osvježiti nezaboravne uspomene iz rimskih studija. To doba je najsvjetliji i najljepši period iz mog života.“³³¹

Moderni zavod sv. Jeronima u Rimu ustanovio je papa Lav XIII. 1901. apostolskim pismom *Slavorum gentem* u svrhu izobrazbe višega svećenstva, no njegovi korijeni sežu još u 15. stoljeće. Prvotno mu je dan naziv Svetojeronimski zavod za hrvatski narod (*Collegium Hieronymianum pro Chroatica gente*), ali je zbog brojnih protesta i diplomatskih intervencija već sljedeće godine službeno ime zavoda promijenjeno u Ilirski Zavod svetog Jeronima (*Collegium Hieronymianum Illyricorum*). Tako je glasio službeni naziv zavoda dok je u njemu boravio don Andro Štambuk, a ponovno je promijenjen tek 1971. godine.³³² Djelovanje Zavoda bilo je obustavljeno tijekom Prvoga svjetskog rata. Ponovno je započelo 1924. nakon potpisivanja sporazuma između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije, kojim je Zavodu priznat crkveni status. Stoga je, kao i ostali rimski zavodi, izravno podređen Svetoj Stolici, koja od 1928. imenuje njegovu upravu. Te je godine rektorom imenovan podravski svećenik Juraj Mađerec,³³³ koji će ostati na toj dužnosti do iznenadne smrti 1957. godine.³³⁴

Kad je don Andro Štambuk doputovao u Rim, kompleks Zavoda sv. Jeronima na lijevoj obali Tibera bio je zahvaćen zamašnim građevinskim radovima. Naime, početkom 1930-ih rimske su

---

³²⁹ ŽAS. Uvjerenje od 11. 10. 1938.

³³⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

³³¹ BAH, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka od 10. 8. 1955., bez adresata. Po svemu sudeći upućeno J. Mađercu.

³³² Jure Bogdan, „Uvod“, u *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima: (1901. – 2001.): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, prir. Jure Bogdan (Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima; Zagreb: Glas Koncila, 2001), 9–10.

³³³ Grgo Grbešić, „Zavod svetog Jeronima od konačnog rješenja do kraja Drugoga svjetskog rata (1928-1945, u *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima: (1901. – 2001.): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, prir. Jure Bogdan (Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima; Zagreb: Glas Koncila, 2001), 335–337.

³³⁴ Damir Bobovec, „Mons. Dr. Juraj Mađerec (1885-1957): Prilog za životopis“, u *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima: (1901. – 2001.): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, prir. Jure Bogdan (Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima; Zagreb: Glas Koncila, 2001), 484.

lokalne vlasti odlučile temeljito preurediti urbani prostor oko mauzoleja cara Augusta, zbog čega su trebale biti srušene pripadajuće zgrade oko zavodske crkve, koju je potkraj 16. stoljeća dao izgraditi papa Siksto V. Ponajprije zahvaljujući nastojanjima rektora Jurja Mađerca, koja su podržale i jugoslavenske vlasti, u zamjenu za izvlaštene zgrade dobiveno je građevinsko zemljište istočno od crkve, na kojemu je izgrađena nova, prostranija zavodska zgrada. U nju su pitomci iz stare zgrade preseljeni u rujnu 1939. godine.³³⁵ Među njima bio je i Štambuk. Slično kao i pri useljenju u nadograđeni sjemenišni kompleks u Zrinjsko-frankopanskoj ulici u Splitu, Štambuk je i u Rimu imao čast biti dio generacije koja je prva boravila u novoj zavodskoj zgradi. Svečana inauguracija novoizgrađenoga prostora održana je 12. studenoga 1939., povodom velikoga hrvatskog hodočašća u Rim. Stoga je na svečanosti sudjelovao hrvatski episkopat, predvođen zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincom.³³⁶

Don Andro Štambuk bio je pitomcem Zavoda sv. Jeronima gotovo tri godine, do srpnja 1941. godine. Ključni razlog njegova boravka u Rimu bilo je, naravno, pohađanje doktorskoga studija. Upisao je studij crkvenoga prava na Fakultetu kanonskoga prava glasovitoga Papinskog sveučilišta Gregoriana.³³⁷ O njegovom boravku u Zavodu nije sačuvano puno povijesnih izvora. Njegov osobnik nije ostao pohranjen u arhivu Zavoda sv. Jeronima, gdje se nalaze osobnici ostalih pitomaca. S druge strane, pojedinosti njegova studija na Gregoriani nisu poznate, ali je pronađen primjerak njegove doktorske disertacije, pohranjen u Župnom arhivu u Hvaru.³³⁸ Sretna je okolnost što je svoj boravak u Rimu Štambuk poslije Drugoga svjetskog rata u osnovnim crtama opisao komunističkim istražiteljima.

Trošak njegova školovanja i uzdržavanja u Rimu, izuzev školske takse, snosio je Zavod sv. Jeronima. Bio je u materijalnom smislu dobro osiguran i imao je sve što mu je bilo potrebno. Stoga je na studiju crkvenoga prava učio vrlo dobro, te je postizao najbolji uspjeh u cjelokupnom dotadašnjem školovanju.³³⁹ To ne čudi jer su ga i na bogosloviji zanimali ponajprije teološki predmeti, a ponajbolje ocjene dobivao je iz kanonskoga prava.³⁴⁰

---

³³⁵ Grbešić, „Zavod svetog Jeronima“, 338–344.

³³⁶ Bobovec, „Mons. Dr. Juraj Mađerec (1885-1957)“, 474.

³³⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 1–3; BAH, *Andro Štambuk*. U Rimu na Gregoriani – pitomac sv. Jeronima, nedatirano, 1.

³³⁸ ŽAH. Doktorska disertacija Andra Štambuka.

³³⁹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 3.

³⁴⁰ NAS, KBF. 1.1.13. Katalozi studenata od šk. god. 1933./34. do šk. god. 1936./37; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 2.

Za Štambukova boravka u Rimu u veljači 1939. preminuo je poglavar Katoličke crkve, papa Pio XI. Uskoro je, početkom ožujka 1939., na jednodnevnim konklavama za njegova nasljednika izabran spretni diplomat Eugenio Pacelli, koji je uzeo papinsko ime Pio XII. U godinama prije izbora za papu kardinal Pacelli bio je državni tajnik Svete Stolice, posebno angažiran oko sklapanja nekoliko konkordata. Nakon što je bio uključen u dugotrajne pregovore oko sadržaja ugovora, zastupao je 25. srpnja 1935. Svetu Stolicu na svečanom potpisivanju konkordata s predstavnicima Kraljevine Jugoslavije.³⁴¹

Mišljenje don Andra Štambuka o kardinalu Pacelliju sačuvano je u dopisnici upućenoj rođaku Stjepanu Rošinu, koji je Štambuka jednom i posjetio u Rimu, sa suprugom u sklopu bračnoga putovanja, što je zabilježeno fotoaparatom. U spomenutoj dopisnici Rošinu don Andro početkom ožujka 1939. o novome papi piše: „Vrlo je sretan izbor, koji je mislim svakome ugodio. Možda si slušao na radiju i čuo kojim je odobravanjem bio primljen. Puno mi je drago da sam se ovih dana našao u Rimu.“ U nastavku teksta pisao je da se Pacellija prije imenovanja moglo često sresti na Pinciu, pa ga je, po svemu sudeći, i Štambuk osobno tamo viđao. Nadalje, obavijestio je Rošina da je uspio rezervirati mjesto za skorašnju papinu koronaciju, te će joj nazočiti. Don Andro je također ustanovio da novi papa dobro poznaje „naše prilike“, jer je osobno vodio pregovore oko sklapanja konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije.³⁴² Dakle, Štambuka je obradovao izbor pape Pija XII., čiji će se pontifikat protegnuti do 1958., te će obuhvatiti dinamično razdoblje zaoštrenih odnosa između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti, u čijemu se vrtlogu našao i don Andro. Nekoliko mjeseci prije smrti, u jednome pismu Štambuk se prisjetio da se za studentskih dana u Rimu susreo sa Svetim Ocem: „...pred čijim nogama sam ja klečao, a on je očinski u svojoj ruci držao moju ruku.“ Pritom je kazao da su to bili „sjetni i lijepi dani“, koje nikada neće zaboraviti.³⁴³ Dok je 1939. bio na Trgu sv. Petra tijekom Pacellijeva ustoličenja, prvoga koje je uživo prenosio radio,³⁴⁴ vjerojatno nije mogao ni slutiti da će ga taj papa jednoga dana imenovati biskupom.

Zavodsku svakodnevicu Štambuk je dijelo s ostalim svećenicima iz Kraljevine Jugoslavije, gotovo u potpunosti Hrvatima, koji su pohađali razne studije u Rimu. U iskazu je izrijekom naveo

---

³⁴¹ Jedin i Repgen, *Velika povijest crkve*, 30–31; Ivan Mužić, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji: politički i pravni aspekti konkordata između Stolice i Kraljevine Jugoslavije* (Split: Crkva u svijetu, 1978), 73–75, 79–80.

³⁴² Preslika dopisnice don Andra Štambuka Stjepanu Rošinu od 2. ožujka 1939. ustupljena mi je iz obiteljske arhive Jakše Rošina iz Splita.

³⁴³ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 11. 1. 1955., 1.

³⁴⁴ Jedin i Repgen, *Velika povijest crkve*, 31.

nekoliko pitomaca koji su s njime boravili u Zavodu, a uz to su i studirali na Gregoriani. Bili su to Frane Franić (1912. – 2007.) iz Splitsko-makarske, te Karmelo Zazinović iz Krčke biskupije. Oni su kasnije, kao i Štambuk, postali biskupima. Od studenata Gregoriane koji su boravili u Zavodu sv. Jeronima don Andro je poimenice naveo još Alojzija Kolaka (Pollaka, op. a.) (1911. – 1940.) iz Ljubljanske biskupije, te Zvonka (Zvonimira) Damjanova (1915. - ?) iz Splitsko-makarske biskupije.³⁴⁵ Iz školskih je kataloga vidljivo da je Damjanov zajedno s njime pohađao splitsku bogosloviju, no prema zavodskim podacima, u Zavodu sv. Jeronima boravio je tek od 1942., nakon što je Štambuk već napustio Rim. Ostaje nejasno zašto ga Štambuk navodi kao kolegu pitomca. Možda je Damjanov u Zavod neformalno navraćao i prije.³⁴⁶ Andro Štambuk u poslijeratnom je iskazu izdvojio i pitomca Albu Vidakovića (1914. – 1964.), svećenika Bačke apostolske administrature koji je studirao na Papinskom institutu za crkvenu glazbu.³⁴⁷

Budući da je sveučilište Gregoriana po ustroju međunarodno, Štambuk je, prema vlastitu kazivanju, u Rimu ostvarivao poznanstva i susretao se sa svećenicima koji su dolazili na studije iz raznih zemalja svijeta. Ali sa stranim studentima uglavnom nije ostvarivao prisnije, prijateljske odnose, pa s njima nije održavao ni pismenu korespondenciju. Od stranaca se intenzivnije družio tek s jednim Francuzom, što mu je koristilo pri usavršavanju francuskoga jezika.³⁴⁸ Dakle, najbliže prijatelj je don Andra Štambuka za njegova boravka u Rimu valja tražiti među pitomcima Zavoda sv. Jeronima.

Brački benediktinac Martin Kirigin (1908. – 2001.), don Androv prijatelj koji je uoči i početkom Drugoga svjetskog rata boravio u samostanu Emaus u Pragu,³⁴⁹ podijelio je u pismu iz 1999. s tadašnjim hvarskim biskupom Slobodanom Štambukom (1941. – 2023.) davne uspomene na Andra Štambuka. Prisjetio se da je don Andro za vrijeme studija u Rimu s prijateljem Karmelom Zazinovićem više puta odlazio u crkvu sv. Anselma kako bi nazočio koralnom pjevanju benediktinaca. Također je naveo da su Štambuk i Zazinović bili „vrlo različite čudi“, ali ih je do kraja života vezalo „tjesno prijateljstvo“.³⁵⁰ Dakle, don Andro se i u Rimu nastavio družiti sa

---

³⁴⁵ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 3; Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 919–921.

³⁴⁶ NAS, KBF. 1.1.13. Katalogi studenata od šk. god. 1933./34. do šk. god. 1936./37.; Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 924–925.

³⁴⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 3; Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 920.

³⁴⁸ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 3.

³⁴⁹ Marin Škarica, „In memoriam Martinu Kiriginu (1908.–2001.): Zaljubljenik liturgije“, *Crkva u svijetu* 36, br. 4 (2001): 482–486.

³⁵⁰ BAH. Pismo M. Kirigina S. Štambuku od 8. 10. 1999., 1.

Zazinovićem, kojega je dobro poznao još od dječaćkoga sjemeništa.³⁵¹ Budući da je Zazinović ranije dirigirao pjevačima na Štambukovoj mladoj misi u Selcima,³⁵² jasno je da su dijelili interes za crkvenu glazbu. Po toj je osnovi dio njihova užega društvenog kruga zasigurno postao i Albe Vidaković iz Subotice, kojega je Štambuk istaknuo u iskazu, a bio je stručan u gregorijanskome pjevanju.³⁵³

Osim nekolicine spomenutih svećenika, barem neko je vrijeme zajedno sa Štambukom u Zavodu sv. Jeronima proveo još čitav niz pitomaca: Franjo Cvetan (1911. – 1986.), Nikola Šojat (1914. – 1984.), Branko Župančić (1912. – 1990.), Antun Igrec (1913. – 1980.), Ilija Živković (1910. – 1989.), Petar Čiklić (1911. – 1985.), Viktor Pičuljan (1908. – 1949.), Vjekoslav Žabkar (1914. – ?), Marin Tadin (1914. – 2010.), Srećko Diomartić (1914. – 2016.), Stjepan Bogutovac (1913. – 1942. ili 1943.), Đuro Marić (1913. – 1997.), Ljubomir Kučan (1916. – 1978.), Antun Špika (1909. – 1999.), Krešimir Zorić (1912. – 1983.), te Stjepan Lacković (1913. – 2007.) i Ivan Šalić (1910. – 1981.),³⁵⁴ Stepinčevi tajnici tijekom rata.³⁵⁵ Neki od njih također su na Gregoriani studirali crkveno pravo,³⁵⁶ dok je neke Štambuk poznao iz vremena zajedničkoga boravka u splitskome sjemeništu i bogosloviji.³⁵⁷

Budući da su u godinama uoči Travanjskoga rata iz 1941. političko-nacionalni i ideološki konflikti u redovima hrvatskoga naroda posve zaoštreni,³⁵⁸ nisu zaobišli ni Zavod sv. Jeronima u Rimu.³⁵⁹ Zbog toga je komunističke istražitelje nakon rata zanimalo kakvo su stajalište don Andro Štambuk i ostali pitomci bili zauzeli prema novonastalim okolnostima.

Don Andro je u iskazu objasnio da je bavljenje politikom u svećeničkim zavodima bilo zabranjeno, pa tako i u Zavodu sv. Jeronima. Kazao je da se osobno nije bavio politikom, ali je svjedočio diskusijama koje su vođene među studentima o aktualnim problemima, između ostaloga

---

³⁵¹ ANSJST. Dnevnic Privatne biskupske gimnazije V. razreda za šk. god. 1929./30., VI. razreda za šk. god. 1930./31., VII. razreda za šk. god. 1931./32. i VIII. razreda za šk. god. 1932./33.

³⁵² ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906., 1937. godina.

³⁵³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 3; Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 920.

³⁵⁴ Ratko Perić, „Studenti Hrvatskog zavoda u Rimu“, *Bogoslovska smotra* 53, br. 2-3 (1983): 251–252; Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 918–923.

³⁵⁵ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Br. 319727 –Lacković, Stjepan; br. 239596 –Šalić, Ivan.

³⁵⁶ Perić, „Studenti Hrvatskog zavoda u Rimu“, 251–252; Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 918–923.

³⁵⁷ ANSJST. Dnevnic Privatne biskupske gimnazije V. razreda za šk. god. 1929./30., VI. razreda za šk. god. 1930./31., VII. razreda za šk. god. 1931./32. i VIII. razreda za šk. god. 1932./33.

³⁵⁸ Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1941.*, 2. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 470–568.

³⁵⁹ Grbešić, „Zavod svetog Jeronima“, 344–351.

i političkim. Ustvrdio je da je najveći dio pitomaca iz Kraljevine Jugoslavije osuđivao Mussolinijev fašistički režim. Ali nije napomeno kakav je bio odnos većine pitomaca, pa i njega osobno, prema ustaškoj emigraciji koja je bila okupljena na tlu Kraljevine Italije. Umjesto toga, po imenu je istaknuo samo svećenika Stjepana Bogutovca „Slavonca“, kao „simpatizera ustaškoga pokreta“, koji je kasnije poginuo kao pripadnik „ustaške ili domobranske vojske“.³⁶⁰

Budući da je poginuo kao vojni svećenik, može se ustanoviti da je don Stjepan Bogutovac iz Gunje, svećenik Đakovačke i Srijemske biskupije, zaista bio sklon ustaškome pokretu.³⁶¹ No hrvatski je nacionalizam imao znatno više pristaša među pitomcima Zavoda nego što je to don Andro Štambuk bio voljan priznati jugoslavenskim komunističim vlastima. Naime, nedugo nakon Štambukova dolaska u Zavod sv. Jeronima, pitomci su 1. prosinca 1938. u zavodskoj crkvi izostavili predviđeno pjevanje jugoslavenske himne, ali su otpjevali pjesmu „Rajska djevo, Kraljice Hrvata“. Zbog toga je jugoslavenski poslanik Niko Mirošević-Sorgo prosvjedovao kod rektora Mađerca, a pitomci su također odbili sudjelovati na primanju u jugoslavenskom poslanstvu.³⁶² Nakon toga su u siječnju 1939., u kontekstu poodmakloga vanjskopolitičkog približavanja vlade Milana Stojadinovića Kraljevini Italiji,³⁶³ talijanske vlasti zabranile daljnji boravak u zemlji don Branimiru Župančiću, pitomcu Zavoda sv. Jeronima iz Banjalučke biskupije. Pod optužbom da je bio veza između ustaških emigranata u Italiji i njihovih pristaša u domovini sproveden je u Jugoslaviju u pratnji policije.³⁶⁴

Među pitomcima Zavoda slom Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu bio je pozdravljen uz oduševljenje. Rektor Mađerec u svojim je bilješkama opisao atmosferu koja je u travnju 1941. vladala među tamošnjim studentima povodom proglašenja Nezavisne Države Hrvatske: „Zanosu i veselju nije bilo kraja ni konca. Mlada gospoda su mislila, da je rat gotov i njegova se svrha postigla time, što se Jugoslavija raspala, a mlada Nez. Drž. Hrvatska se uspostavila. I ja sam se kao Hrvat veselio, ali sam ga izražavao na sasna drugi način nego li mlada gospoda. Ja sam bio uvjeren, da je to samo jedna epizoda rata, a nipošto njegov svršetak.“³⁶⁵

---

³⁶⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 3.

³⁶¹ Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 922–923.

³⁶² Grbešić, „Zavod svetog Jeronima“, 348.

³⁶³ Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 432–437.

³⁶⁴ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Br. 315683 –Župančić, Branimir; Bobovec, „Mons. Dr. Juraj Mađerec (1885-1957)“, 478–479.

³⁶⁵ Grbešić, „Zavod svetog Jeronima“, 345.

Uzavrele strasti unutar Zavoda sv. Jeronima eskalirale su kada je nekoliko pitomaca nakon uspostave NDH poslalo hrvatskim vlastima pismenu prijavu protiv rektora Jurja Mađerca, u kojoj su navedeni primjeri njegova suzdržanijega odnošenja prema hrvatskome nacionalizmu i ustaškome pokretu, te afirmativnoga odnosa prema dotadašnjim predstavnicima Kraljevine Jugoslavije. Trojica pitomaca koji su prijavili rektora bili su, po svemu sudeći, Petar Čiklić, Đuro Marić i već spomenuti Stjepan Bogutovac, kojega je i don Andro označio pristašom ustaškoga pokreta. Na koncu su vlasti NDH odustale od daljnje istrage i namjere smjenjivanja Mađerca s mjesta rektora Zavoda sv. Jeronima, ponajprije zbog intervencije i protivljenja zagrebačkoga nadbiskupa Stepinca.³⁶⁶

Na temelju dostupnih izvora nije moguće precizno ustvrditi kakvo je stajalište don Andro Štambuk zauzeo prema opisanim događajima i je li u njima aktivnije sudjelovao. No sa sigurnošću se može ustanoviti da je bio dio socijalne mreže mladih svećenika koja je u velikoj većini oduševljeno pozdravila propast prve jugoslavenske države i uspostavu NDH. Zasigurno je u takvome okruženju i osobno sudjelovao u nekoj od nacionalno motiviranih manifestacija, kao što je to napravio 1936. kao splitski bogoslov. Budući da je imao uvid iz prve ruke, Štambuk je zasigurno znao da su pojedini pitomci i radikalnije istupali u duhu hrvatskoga nacionalizma, a u prilog Pavelićeva pokreta. Stoga je veoma znakovito što je don Andro Štambuk u iskazu komunističkim vlastima 1947. kao ustaškoga simpatizera po imenu naveo samo jednoga svećenika, i to onoga koji je u međuvremenu poginuo – Stjepana Bogutovca.³⁶⁷ Premda su Branimir Župančić, Đuro Marić i Petar Čiklić, a vjerojatno i još neki pitomci, također simpatizirali ustaški pokret, Štambuk njihova imena nije iznosio, očigledno ih ne želeći ugroziti kompromitiranjem pred vlastima nakon komunističkoga preuzimanja.

Tri mjeseca po uspostavi NDH, don Andro Štambuk oprostio se od Zavoda sv. Jeronima i njegovih pitomaca nakon što je 9. srpnja 1941. na Papinskom sveučilištu Gregoriana javno obranio doktorsku disertaciju iz kanonskoga prava pod naslovom *Matrimonium catholicorum iuxta Ius civile in Jugoslavia (Brak katolika prema civilnom pravu u Jugoslaviji)*.³⁶⁸ U njoj je don Andro iznio sintezu ženidbenoga prava za katolike u Kraljevini Jugoslaviji. Raščlanio je razlike u zakonodavstvu pojedinih zemalja integriranih u prvu jugoslavensku državu, koje su proistekle iz

---

³⁶⁶ Isto, 344–350.

³⁶⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 3.

³⁶⁸ BAH, *Andro Štambuk*. U Rimu na Gregoriana – pitomac sv. Jeronima, nedatirano, 1.

njihove drugačije tradicije i državopravnoga položaja do 1918. godine.³⁶⁹ Štambuk je zaključio da su pokušaji ujednačavanja zakonodavne prakse doživjeli neuspjeh, unatoč konkordatskom sporazumu potpisanom 25. srpnja 1935. između Kraljevine Jugoslavije i Svete Stolice, koji nije ratificiran i posve je stavljen izvan snage „zbog velikoga protivljenja i goleme mržnje protiv Svete Rimske Crkve od strane raskolničke otpadničke Srpske crkve“.³⁷⁰ Profesori su disertaciju napisanu na latinskom jeziku ocijenili velikom pohvalom, a iz teksta disertacije te korištene literature proizlazi zaključak da je don Andro Štambuk poznao barem osnove talijanskoga, njemačkoga i francuskoga jezika.³⁷¹ Zaista, u službeničkom spisu Nezavisne Države Hrvatske (NDH) iz 1941. izrijekom je navedeno da Štambuk vlada talijanskim, a služi se još njemačkim i francuskim jezikom.³⁷² Kako je don Andro 1947. napisao Rektoratu Visoke bogoslovne škole u Splitu, doktorska disertacija ostala je u rukopisu i nije tiskana zbog njegovih „slabih materijalnih prilika“.³⁷³

2.8. Povratak u Hvarsku biskupiju zahvaćenu ratom

Za trogodišnjega boravka u Rimu don Andro Štambuk ostao izvan tijeka dinamičnih političkih zbivanja u njegovu rodnom mjestu, gdje su sve više jačale pozicije HSS-a. Dok se Štambuk još pripremao za odlazak u Rim, u Selcima je 23. listopada 1938. održana velika svečanost otkrivanja spomenika Stjepanu Radiću, prvoga na jadranskoj obali. Uz tisuće posjetitelja s otoka Brača i iz čitave srednje Dalmacije, svečanost je kao Mačekov izaslanik uvećao i istaknuti HSS-ovac Ivan Pernar. Tom je prigodom, između ostalih, govor održao Bračćanin Ivan Petar Mladineo (1889. – ?), HSS-ov zastupnik bračkoga kotara u Narodnoj skupštini u Beogradu.³⁷⁴

Nekoliko mjeseci ranije, 10. srpnja 1938., Mladineo je u Selcima bio kum još jednom selačkom mladomisniku Celestinu Bezmalinoviću, dominikancu i kasnijemu hvarskom biskupu,³⁷⁵ dok je 11. prosinca 1938. na posljednjim skupštinskim izborima u Kraljevini Jugoslaviji bio ponovno izabran na listi HSS-a za zastupnika bračkoga sreza (kotara) u Narodnu skupštinu u Beogradu. Za

---

³⁶⁹ ŽAH. Doktorska disertacija Andra Štambuka.

³⁷⁰ Isto, „Conclusio“. Izravni citat u latinskom izvorniku glasi: „propter maximam oppositionem et nimium odium contra S. Romanam Ecclesiam schismatica dissidentisque ecclesiae Serbicae.“

³⁷¹ BAH, *Andro Štambuk*. U Rimu na Gregorijani – pitomac sv. Jeronima, nedatirano, 1; ŽAH. Doktorska disertacija Andra Štambuka.

³⁷² BAH, *Andro Štambuk*. Službenički list NDH, 3.

³⁷³ ŽAS, Andro Štambuk 1947.

³⁷⁴ *Novo doba* „Veličanstvena svečanost otkrića spomenika Stjepanu Radiću u Selcima na otoku Braču“, 24. 10. 1938., str. 4–5.

³⁷⁵ ŽAS: Povjesne crtice u župi Selca na Braču od siječnja 1906., 1938. godina.

njegova zamjenika izabran je Selčanin Toma Ursić.³⁷⁶ Na Mladineov poziv je uoči izbora na skupštini HSS-a u Supetru 11. rujna 1938. zastave HSS-a blagoslovio hvarski biskup Miho Pušić, kazavši da su te zastave „vidljivi simboli žive hrvatske narodne svijesti.“³⁷⁷ Kad se tome pridoda podatak da je na izborima u seoskim općinama Banovine Hrvatske HSS-ova lista predvođena Ivanom Štambukom „Ivulićem“ 19. svibnja 1940. ostvarila uvjerljivu pobjedu u Selcima,³⁷⁸ jasno je da je zavičaj don Andra Štambuka dočekao uspostavu Nezavisne Države Hrvatske prateći trend rasta HSS-a na otoku Braču i u cijeloj Dalmaciji, prema čemu nije ostao potpuno ravnodušan ni biskup Pušić.³⁷⁹

Postavši doktorom kanonskoga prava, Štambuk se u srpnju 1941. vratio u domovinu. Prvo se uputio obitelji u Selca na otoku Braču, odakle se pismeno javio hvarskom biskupu Mihi Pušiću, koji mu je povratnim pismom priopćio da je imenovan činovnikom u kuriji Hvarske biskupije. Don Andro se ostao odmarati u Selcima mjesec dana, poslije čega je otišao na Hvar, prijavio se svom biskupu i preuzeo dodijeljenu mu dužnost.³⁸⁰ Ta dva otoka, Brač i Hvar, uz koja je obiteljskim i društvenim životom te svećeničkim djelovanjem Štambuk bio osobito povezan, nisu poput Splita i susjednih otoka temeljem Rimskih ugovora od 18. svibnja 1941. anektirani Italiji. Postali su integralni dio NDH i administrativno ušli u sastav Velike župe Cetina sa sjedištem u Omišu.³⁸¹ No, na njima je i dalje ostala nazočna talijanska okupacijska vojska, koja je 23. travnja 1941. bila zaposjela srednjodalmatinske otoke temeljem naredbe Zapovjedništva 2. talijanske armije.³⁸² S druge strane, otok Vis je razgraničenjem u Rimu pripao Kraljevini Italiji, točnije, inkorporiran je u Guvernerat Dalmacije (*Governatorato della Dalmazia*).³⁸³ Time se otočno

---

³⁷⁶ Hrvatska – Državni arhiv u Splitu, Split (dalje: HR-DAST), fond 409, *Sekretarijat unutrašnjih poslova za Dalmaciju* (dalje: *SUP za Dalmaciju*), kutija 21, fascikl 182: Izvještaji o građ. strankama HSS-JNS 1945-1948., Elaborat za građanske stranke na Kotaru-Braču, u 1948. godini: HSS, 4; „Završena je agitacija na otoku Braču“, *Jadranski dnevnik*, 9. prosinca 1938., 5; „Službeno saopćenje o rezultatima izbora u Savskoj i Primorskoj banovini“, *Novo doba*, 14. prosinca 1938., 1.

³⁷⁷ „Hvar: Govor biskupa Msgr. Pušića i narodnog zastupnika Dr. Ivana Pernara na blagoslovu zastava HSS“, *Katolički tjednik* br. 40, 2. listopada 1938., 5.

³⁷⁸ Grgić i Kardum, *Maček nam je vođa*, 122, 152.

³⁷⁹ Tomo Jančiković, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.* (Zagreb: Tiskara Merkantile, 1939) 42–44; Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2018), 251–252.

³⁸⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 3–4.; BAH, nedatirani dokument s podacima o A. Štambuku, „Dragi don Pavo!“.

³⁸¹ Hrvoje Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 2. izd. (Zagreb: Naklada Pavičić, 2002), 87–88; Nikica Barić, „Otok Brač u Drugome svjetskom ratu (I.)“, *Politički zatvorenik* 30, br. 281 (2019), 29.

³⁸² Barić, „Otok Brač u Drugome svjetskom ratu (I.)“, 29; Radmilović, „Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi“, 17.

³⁸³ Neva Žurić-Scotti, „*Talijanska okupacija Dalmacije 1941-1943.*“ (Doktorska disertacija, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru, 1979), 223–224. Vidjeti povijesni zemljovid u: Ljubo Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine* (Zagreb: Školska knjiga, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1992), 49.

područje obuhvaćeno crkvenom jurisdikcijom Hvarske biskupije našlo podijeljeno između NDH i Kraljevine Italije, pri čemu je najveći dio ostao u sastavu NDH, uključujući Brač i Hvar, ali pod okupacijom postrojbi Druge talijanske armije.

O djelovanju Andra Štambuka u novonastalim uvjetima, dakle, u razdoblju od povratka sa studija u Rimu u srpnju 1941. pa do odlaska s partizanskim zbjegom preko Jadranskoga mora krajem prosinca 1943., sačuvano je razmjerno malo povijesnih izvora. U kronici župe Hvar, koju je 1957. započeo župnik don Pave Tomić bilježeći i starije događaje, zapisano je na mjestu o smrti don Andra Štambuka da je nakon povratka iz Rima bio imenovan upraviteljem kurije Hvarske biskupije te duhovnikom pri samostanu časnih sestara benediktinki u Hvaru.³⁸⁴

U poslijeratnom iskazu istražiteljima don Andro je šturo naveo da je po dolasku u Hvar, uz dužnosti u kuriji, preuzeo i mjesto vjeroučitelja u građanskoj školi u Hvaru. U toj je školi predavao kao honorarni nastavnik, oko 30 kuna po satu. Štambuk je naveo da je kao činovnik biskupije također bio plaćen iz državnoga proračuna NDH, oko 1400 kuna mjesečno.³⁸⁵ U sačuvanom službeničkom listu NDH iz 1941. njegove tri sestre i majka spominju se kao osobe koje uzdržava.³⁸⁶ U Hrvatskom državnom arhivu pohranjen je njegov personalni dosje kao prosvjetnoga djelatnika, iz kojega proizlazi da je i sljedeće godine nastavio predavati u građanskoj školi. Naime, Ministarstvo narodne prosvjete NDH imenovalo ga je 20. studenoga 1942. pomoćnim nastavnikom u državnoj građanskoj školi u Hvaru, da predaje vjeronauk 8 sati tjedno, uz nagradu od 40 kuna za svaki održani sat.³⁸⁷ Zatim ga je Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH 5. prosinca 1942. imenovalo perovođom Biskupskog ordinarijata u Hvaru.³⁸⁸ Iz dokumenata Biskupskoga arhiva u Hvaru doznaje se da je Ordinarijat 8. siječnja 1943. tražio od uprave Državne ženske zanatske škole u Hvaru da se don Andru Štambuku povjeri poučavanje vjeronauka i u toj školi,³⁸⁹ no nije poznato je li tom zahtjevu udovoljeno.

Iz navedenih podataka može se zaključiti da je don Andro Štambuk od dolaska na otok u ljeto 1941. bio posvećen činovničkom i katehetskom djelovanju u gradu Hvaru kao sjedištu biskupije, a tamo se nalazio i tijekom 1943. godine. Te, po mnogo čemu prijelomne, ratne godine civilno

---

³⁸⁴ ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 21. kolovoza 1955.

³⁸⁵ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4.

³⁸⁶ BAH, *Andro Štambuk*. Službenički list NDH, 2.

³⁸⁷ HR-HDA, fond 216 *Ministarstvo narodne prosvjete Nezavisne Države Hrvatske*. Personalije II. Br. 6217 – Štambuk, Andrija.

³⁸⁸ BAH, *Andro Štambuk*. Službenički list NDH, 4.

³⁸⁹ BAH, br. 42, Hvar 8. 1. 1943.

stanovništvo srednjodalmatinskih otoka Hvara, Brača i Visa, koji čine teritorij Hvarske biskupije, našlo se u izuzetno teškom položaju. U tom je razdoblju stanovništvo ova tri otoka bilo izloženo vojnim represalijama postrojbi talijanske 2. armije, preciznije njezina 18. armijskoga korpusa sa sjedištem u Splitu. Prvo su 3. siječnja 1943. na otoku Hvaru talijanske kažnjeničke postrojbe spalile naselja Dol i Vrbanj.³⁹⁰ Zatim je tijekom prve polovice kolovoza 1943. u odmazdi koja je trajala nekoliko dana spaljeno šest naselja na istočnom dijelu otoka Brača, uključujući i Selca, rodno mjesto don Andra Štambuka.³⁹¹ Stanovništvo otoka Visa, koji je od svibnja 1941. bio integralni dio Kraljevine Italije, nastradalo je između 19. i 20. kolovoza 1943., kada su talijanske postrojbe nakon blokade otoka izvršile bombardiranje, uz strijeljanje zarobljenika i paljenje kuća.³⁹² Vojne represalije 2. talijanske armije u sva tri navedena slučaja provedene su kao neposredne posljedice prethodno poduzetih oružanih akcija tamošnjih partizanskih jedinica. Taj zaključak jasno je vidljiv i iz podataka objavljenih u citiranoj literaturi koja pripada korpusu jugoslavenske historiografije. Riječ je o radovima Jerka Radmilovića, Sibe Kvesića i Veseljka Huljića.³⁹³

Samo jedan povijesni dokument donekle rasvjetljuje kako su se na don Andra Štambuka odrazila opisana tragična zbivanja na području Hvarske biskupije, uslijed kojih je u paležu Selaca nastradala i njegova obiteljska kuća. Prema poslijeratnom obrazloženju prijedloga za Štambukovo odlikovanje, datiranom 28. travnja 1946., izgleda da je Štambuk bio u Selcima tijekom fašističkoga paljenja. U tekstu je navedeno: „Od početka pomalo simpatizira NOP. Za vrijeme terora fašista priključuje se potpuno, a osobito nakon što su fašisti popalili skoro čitavo selo Selca na Braču, kojom prilikom skoro da nije i sam stradao.“³⁹⁴

No, dokumenti pokazuju da njegov biskup Miho Pušić nije ostao suzdržan. Među prvima je intervenirao u siječnju 1943. povodom paljenja hvarskih naselja, obavještavajući vlasti NDH o razmjerima nedaća otočnoga stanovništva i tražeći pomoć za stanovništvo izloženo talijanskoj

---

³⁹⁰ Miki Bratanić, *Otok u plamenu* (Split: M. Bratanić, 2021), 11–13; Sibe Kvesić, *Hvar u Narodnooslobodilačkoj borbi* (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1981), 155–157.

³⁹¹ Nikica Barić, „Otok Brač u Drugome svjetskom ratu (V.)“, *Politički zatvorenik* 31, br. 285 (2020), 12–16; Vuković, *Talijansko paljenje Selaca*, 21–36; Radmilović, „Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi“, 48–50.

³⁹² Veseljko Huljić, *Vis 1941.–1945.* (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1979), 139–146.

³⁹³ Radmilović, „Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi“, 48–50; Kvesić, *Hvar u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 155–157; Huljić, *Vis 1941.–1945.*, 139–146.

³⁹⁴ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. 2.3.2. Oblasni NOO Dalmacije, kutija 71, fascikl Oblasni N.O.O. Dalmacije: Tajništvo – personalni odsjek – odlikovanja, 1946. god. Prijedlog za odlikovanje ordenom „Bratstvo i jedinstvo II. reda“. Andro Štambuk.

vojnoj odmazdi.³⁹⁵ Naknadno se 30. ožujka 1943. za uspjeh biskupovih apela upućenih poglavniku NDH Anti Paveliću osobno založio i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, koji je uoči Drugoga svjetskog rata u više navrata posjećivao otoke Hvarske biskupije.³⁹⁶ Biskup Pušić ponovno se za pomoć obratio Stepincu nakon paljenja bračkih naselja i stradanja tamošnjega stanovništva u kolovozu 1943.,³⁹⁷ dok su istovremeno vlasti NDH na različitim instancama istupale protiv talijanske odmazde, a u korist ugroženoga stanovništva na Braču.³⁹⁸ Bio je to zlokobni uvod u vojno-politički *intermezzo* koji je na srednjodalmatinskim otocima uslijedio nakon kapitulacije Kraljevine Italije 8. rujna 1943. godine, tijekom kojega će don Andro Štambuk odlaskom u zbjeg napustiti dalmatinski ratni kovitlac.

---

³⁹⁵ Bratanić, *Otok u plamenu*, 10–12.

³⁹⁶ Batelja, *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija*, 131–133; Benigar, *Alojzije Stepinac*, 367; Bratanić, *Otok u plamenu*, 16–17, 31.

³⁹⁷ Batelja, *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija*, 133–134.

³⁹⁸ Barić, „Otok Braču Drugome svjetskom ratu (V.)“, 16–19.

3. DON ANDRO ŠTAMBUK U PARTIZANSKOM ZBJEGU (1944. – 1946.)

3.1. Formiranje zbjega

Prema Matejevu evanđelju anđeo Gospodnji javio se Josipu u snu napativši ga neka uzme dijete i njegovu majku te bježi u Egipat. Tamo je Sveta obitelj pronašla privremeno utočište pred Herodovim pokoljima djece. Tijekom Drugoga svjetskog rata, iako u znatno profanijemu kontekstu, privremeno utočište na tlu Egipta pronašlo je više od 27 tisuća izbjeglica, pretežno Dalmatinaca. Uvertira za epski egzodus civilnoga stanovništva Dalmacije, u velikoj mjeri i s područja Hvarske biskupije, otpočela je kapitulacijom Kraljevine Italije.

Nedugo nakon kolovoških represalija na Braču i Visu, američki general Dwight D. Eisenhower pustio je u predvečerje 8. rujna 1943. u radijski eter vijest o kapitulaciji Kraljevine Italije, odnosno talijanskom primirju sa Saveznicima potpisanom u šatorima savezničkoga stožera pokraj Sirakuze još 3. rujna 1943.³⁹⁹ Narednih dana posade talijanske 2. armije smještene na Braču, Hvaru i Visu razoružane su pri predaji tamošnjim partizanskim jedinicama.⁴⁰⁰ U sljedećim tjednima uspostavljena je na srednjodalmatinskim otocima privremena partizanska vlast s osloncem u narodnooslobodilačkim odborima. Oni su ilegalno formirani kao paralelna tijela vlasti još u uvjetima talijanske vojne nazočnosti.⁴⁰¹ Međutim, partizanski izlazak iz gerile pokazao se kratkotrajnim. Kad je otpočeo vojno-politički zaokret Kraljevine Italije zapovjedništvo Wehrmachta aktiviralo je preventivno pripremljeni operativni plan „Achse“. U skladu s tim planom, postrojbe njemačke 2. oklopne armije ušle su početkom rujna 1943. u talijansko posadno područje s ciljem razoružavanja talijanskih vojnih postrojbi i zaposjedanja istočne obale Jadrana.⁴⁰²

Krajem rujna 1943. ulaskom u Split postrojbe 2. oklopne armije završile su s uspostavljanjem kontrole nad najvećim dalmatinskim gradovima.⁴⁰³ Daljnjim napadajnim djelovanjima, kojima se postrojbe novouspostavljenoga 8. dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije

---

³⁹⁹ Nicholas Farrell, *Mussolini: novi život* (Zagreb, Naklada Ljevak, 2008), 474, 477.

⁴⁰⁰ Barić, „Otok Braču Drugome svjetskom ratu (V.)“, 21; Kvesić, *Hvar u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 233–242; Huljić, *Vis 1941.–1945.*, 146–151.

⁴⁰¹ Nikica Barić, „Otok Brač u Drugome svjetskom ratu (II.)“, *Politički zatvorenik* 30, br. 282 (2020), 29; Kvesić, *Hvar u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 254–256; Huljić, *Vis 1941.–1945.*, 190–191.

⁴⁰² Nikola Anić, *Njemačka vojska u Hrvatskoj* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2002), 76; Nikola Anić, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske: 1943.-1945.* (Split: Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada; Zagreb: Dom i svijet, 2004), 59–60.

⁴⁰³ Anić, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa*, 59–61.

(NOVJ) nisu uspijevale oduprijeti, snage njemačke 2. oklopne armije zaposjele su do sredine studenoga 1943. preostalo područje kopnene Dalmacije, završno s Makarskim primorjem.⁴⁰⁴ Do kraja siječnja 1944. postrojbe 2. armije ovladale su svim srednjodalmatinskim otocima, izuzev Visa, na kojemu su se utvrdile snage 26. dalmatinske divizije i Mornarice NOVJ-a, pojačane savezničkim borbenim jedinicama i logističkom podrškom.⁴⁰⁵ Dakle, od otoka don Androve Hvarske biskupije njemačke postrojbe u tom su razdoblju uspjele zauzeti Brač (13. siječnja 1944.) i Hvar (19. siječnja 1944.), dok je Vis do kraja Drugoga svjetskog rata ostao pod kontrolom Titove vojske.⁴⁰⁶

U kontekstu osvajanja 2. njemačke armije, dio civilnoga stanovništva Splita i okolice još se u rujnu 1943. sklonio na obližnje srednjodalmatinske otoke. Formirani su prvi zbjegovi. Broj izbjeglica u njima povećavao se usporedo s povlačenjem partizanskih postrojbi pred njemačkim postrojbama.⁴⁰⁷ Uoči gubitka Korčule, tijela partizanske vlasti organizirala su pred Božić 1943. užurbanu evakuaciju i daljnje prebacivanje izbjeglica po otocima. Organizirane su etapne stanice zbjega na Šolti, Braču i Hvaru, odakle su izbjeglice brodovima u službi Ratne mornarice NOVJ noću transportirane na udaljeniji Vis. Stotine dalmatinskih izbjeglica pristizalo je svakodnevno.⁴⁰⁸

Daljnju sudbinu zbjega odredio je Vrhovni štab NOVJ na čelu s Titom. Prihvatio je 24. prosinca 1943. prijedlog Oblasnoga NOO za Dalmaciju da se razmotri mogućnost prebacivanja zbjega na područje južne Italije, gdje bi skrb o izbjeglicama preuzela administracija Saveznika. Inicijativu su savezničke vojne ustanove načelno prihvatile.⁴⁰⁹ Ta suradnja partizansko-komunističkoga pokreta sa zapadnim Saveznicima bila je ostvariva zahvaljujući zaključcima Teheranske konferencije o podršci Titovu pokretu.⁴¹⁰ No, važnu logističku pretpostavku za povezivanje sa savezničkim snagama u južnoj Italiji, a posljedično i za transport izbjeglica, omogućila je Delegacija NOVJ u Bariju, uspostavljena još u listopadu 1943. na inicijativu dalmatinskoga vojno-političkoga vodstva, bez sudjelovanja Vrhovnoga štaba na čelu s Titom, koji

---

⁴⁰⁴ Anić, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa*, 65; Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 337.

⁴⁰⁵ Huljić, *Vis 1941.–1945.*, 230–236.

⁴⁰⁶ Radmilović, „Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi“, 57; Kvesić, *Hvar u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 293; Anić, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa*, 75.

⁴⁰⁷ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egiptu“, 39–40, 44–46.

⁴⁰⁸ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egiptu“, 50–51, 54–55; Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 337–339, 343; Radonić, *El Shatt*, 46–49.

⁴⁰⁹ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 339–341; Radonić, *El Shatt*, 49–51.

⁴¹⁰ Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji, 1941–1945.* (Zagreb: EPH; Novi Liber, 2010), 352.

je tek naknadno podržao njezino osnivanje.⁴¹¹ Ta je epizoda važan indikator potencijalnoga sukoba i prekoračenja nadležnosti unutar jugoslavenskoga partizansko-komunističkoga pokreta, a ujedno i značajan segment jugoslavensko-savezničkih ratnih odnosa. No ostaje nedovoljno historiografski rasvijetljena.

U dogovorima oko prebacivanja zbjega iz Dalmacije u južnu Italiju sudjelovali su i predstavnici Vojne misije NOVJ-a pri Savezničkom vrhovnom zapovjedništvu za Sredozemlje (*Allied Force Head Quarter – AFHQ*). Pregovori oko zbrinjavanja i smještaja dalmatinskih izbjeglica dovršeni su tek 20. siječnja 1944. preciznim reguliranjem načina i uvjeta suradnje sporazumom predstavnika Vrhovnoga štaba NOVJ i POJ s predstavnicima Vrhovnoga stožera AFHQ.⁴¹² Te su pregovore vodili britanski časnici, a politiku Saveznika na Sredozemlju u tom su razdoblju provodile britanske vojne vlasti. Britanska prevlast dodatno je naglašena kada je nakon objedinjavanja zapovjedništva za mediteransko područje britanski general Henry Maitland Wilson u siječnju 1944. od američkoga generala Dwighta Eisenhowera preuzeo vrhovno zapovjedništvo AFHQ.⁴¹³ Dakle, saveznička politika prema partizanskom zbjegu u suštini čini značajnu sastavnicu britanske politike na čelu s Winstonom Churchillom prema Titovoj Jugoslaviji.

Dok pregovori još nisu bili završeni, izbjeglice su krajem 1943. i početkom 1944. u partizansko-britanskom aranžmanu s otoka Visa organizirano transportirane na područje južne Italije pod kontrolom britanskih vojnih vlasti, gdje je osiguran njihov prihvat.⁴¹⁴ Od prvoga transporta, koji je s Visa krenuo 30. prosinca 1943., pa do posljednjega, koji je napustio otok 18. rujna 1944. popisano je 34 995 osoba upućenih prema južnoj Italiji u sklopu zbjegova.⁴¹⁵ Od toga je selekcijom u Italiji više od 3 500 izbjeglica vraćeno u zemlju uslijed mobilizacije u jedinice NOVJ.⁴¹⁶ Zbog nemogućnosti zbrinjavanja i opskrbe tolikog broja izbjeglica na području južne

---

⁴¹¹ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 339; Radonić, *El Shatt*, 31–35; Vasiljević, Đorđe i drugi, *prir. Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941–1945.*, sv. 1 (Beograd: Jugoslovenski pregled, 1988), 384–385, 390–391; Vicko Krstulović, *Memoari jugoslavenskog revolucionera: 1943–1945*, sv. 2 (Zagreb; Sarajevo: Baybook; Beograd: Most art, 2013), 17–18.

⁴¹² Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 341–345.

⁴¹³ Thomas Wisbith, „Allied Force Headquarters during the North African Campaign: A study of Allied integrated multi-national command organization from August 1942 – May 1943“ (research thesis), The Ohio State University: 2018., 85; Vladimir Velebit, *Sećanja* (Zagreb: Globus, 1983), 150–151.

⁴¹⁴ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egiptu“, 53–61; Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 341–346.

⁴¹⁵ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egiptu“, 54, 60. Neki autori spominju i veći ukupni broj izbjeglica. Primjerice, Marko Škomrlj piše da su Saveznici tijekom Drugoga svjetskog rata ukupno prihvatili 39 674 jugoslavenske izbjeglice, odnosno 35 992 je smješteno u logore, kada se oduzmu oni koji su mobilizirani i vraćeni u zemlju. Vidjeti: Marko Škomrlj, „Od dalmatinskog krša do afričkog pijeska“, *Mornarički glasnik* br. 2 (1961), 189, 192.

⁴¹⁶ Huljić, *Vis 1941.–1945.*, 298–299.

Italije, na inicijativu Britanaca oko 28 000 izbjeglica upućeno je iz južne Italije u Egipat. Tamo su fomirani izbjeglički logori, od kojih su najpoznatiji oni u El Shattu. Gotovo sve izbjeglice, uključujući one u Italiji i one u Egiptu, dolazile su s područja Dalmacije, a u strukturi zbjega dominirala su djeca, punoljetne žene i starci, dok su odrasli, vojno sposobni muškarci bili manjina.⁴¹⁷

Prema podacima anagrafskoga ureda u El Shattu i podacima COZ-a u Italiji, značajan dio izbjeglica došao je s otoka Hvarske biskupije: s otoka Brača i Šolte (Šolta nije dio Hvarske biskupije, ali je s Bračom činila zajednički kotar) u zbjeg je otišlo 4 324 izbjeglica, s otoka Hvara 2 989, a s otoka Visa 3 784.⁴¹⁸ Među izbjeglicama koji su prešli standardnu rutu, od Hvara preko Visa i južne Italije do Egipta, bio je i don Andro Štambuk, katolički svećenik Hvarske biskupije. U malobrojnoj literaturi koja spominje Štambuka uglavnom se navodi podatak da zbjegu nije pristupio svojevolutno, već je poput još nekih svećenika Hvarske biskupije prisilno odveden iz svoje biskupije.

3.2. Prisilno uključivanje svećenstva u zbjeg

Fenomenu prisilnoga uključivanja pojedinaca ili skupina u partizanski zbjeg tek je u recentnoj historiografiji posvećena stanovita pozornost. Usprkos tome što je obilato potvrđen u povijesnim izvorima partizansko-komunističke provenijencije. Uzroci i motivi pristupanja stanovništva zbjegu još uvijek nisu cjelovito istraženi. U najznačajnijem radu jugoslavenske historiografije o temi zbjega Dušan Plenča 1967. objasnio je pristupanje stanovništva Dalmacije zbjegu isključivo kao posljedicu grubih nasilja postrojbi njemačke 2. armije. Plenča prisilno uključivanje civila u partizanski zbjeg nije spomenuo.⁴¹⁹ U opsežnom katalogu izložbe Hrvatskoga povijesnog muzeja o El Shattu iz 2007. povjesničarka Nataša Mataušić također je kao uzrok odlaska stanovništva u zbjeg navela strah civila izazvan počinjenim njemačkim zločinima te strah od odmazde njemačkih postrojbi. Evidentirala je prisilnu evakuaciju stanovništva otoka Visa, provedenu iz vojnih razloga, ali joj nije pridodala veću pozornost.⁴²⁰ Povjesničar Mateo Bratanić u doktorskoj disertaciji o

---

⁴¹⁷ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 76, 98; Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 344.

⁴¹⁸ Mate Barbić, „Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu (1943–1946)“, u *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv. 3 (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1975), 799; Mate Barbić „Zbjeg s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja u južnoj Italiji i El Shattu“, u *Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945*. (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1983), 774.

⁴¹⁹ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 337.

⁴²⁰ *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipat (1944.–1946.)* (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007), ur. Nataša Mataušić, 8, 12.

zbjegovima u južnoj Italiji i Egiptu slojevitije je 2007. objasnio motivaciju pristupanja dalmatinskoga stanovništva zbjegu. Uz spomenute razloge koji se uobičajeno navode, Bratanić je prepoznao dimenziju partizanskoga pojačavanja kolektivne psihoze u narodu te prenaglašavanja opasnosti od nadolazećih njemačkih postrojbi.⁴²¹ Uzgred spominje i važnu činjenicu da izbjeglice pri pristupanju zbjegu nisu raspolagale spoznajom o konačnom odredištu zbjega, što je bila važna ali historiografski zanemarena povijesna okolnost.⁴²² Bratanić je spomenuo više slučajeva prisilnoga uključivanja civilnoga stanovništva u zbjeg, bez da je detaljnije analizirao uzroke i razmjere te pojave.⁴²³ U obimnoj monografiji o zbjegu iz 2023. povjesničar Branko Radonić također je nijansirano pisao o uzrocima i motivaciji pristupanja zbjegu. Ujedno je prvi povjesničar zbjega koji se detaljnije osvrnuo na praksu uključivanja stanovništva u partizanski zbjeg protiv vlastite volje, navevši nekoliko dokumentiranih primjera. Raščlambom dostupnih izvora Radonić je iznio zaključak da se prisilna evakuacija ponekad provodila nad osobama za koje su partizanske vlasti smatrale da bi u slučaju njemačke okupacije mogle surađivati s neprijateljem, ili su bile rodbinski povezane s dužnosnicima NDH. No prisilna evakuacija nije bila učestala pojava, a mogla se provoditi samo u okolnostima partizanske kontrole terena, prije uspostave njemačke okupacijske vlasti na pojedinom području.⁴²⁴

Navedeni zaključci znanstvenih istraživanja mogu se dopuniti objavljenim memoarskim zapisima dvoje istaknutih javnih osoba, koje povjesničari zbjega nisu citirali, barem kada su pisali o prisilnoj evakuaciji stanovništva. Riječ je o Savki Dabčević Kučar i Dinku Šuljku, koji su u sklopu jugoslavenskoga zbjega prešli put od otoka Visa preko južne Italije do Egipta. Kratki komparativni uvid u njihove uspomene zanimljiv je i zbog toga što su im pozicije i stajališta o partizansko-komunističkome pokretu te upravljanju zbjegom međusobno suprotstavljene. Savka Dabčević Kučar, predvodnica reformnoga dijela Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH) u razdoblju Hrvatskoga proljeća, pristupila je KPJ krajem 1943. i s nepunih 20 godina preko otoka Brača i Visa otišla sa zbjegom u južnu Italiju, a zatim u veljači 1944. stigla u Egipat.⁴²⁵ U El Shattu je obnašala značajne dužnosti u partijskim organizacijama i upravnim tijelima zbjega.⁴²⁶ Usprkos tome, nakon raspada socijalističke Jugoslavije u svojim je sjećanjima 1997.

---

⁴²¹ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 40, 57, 210.

⁴²² Isto, 67.

⁴²³ Isto, 60, 72.

⁴²⁴ Radonić, *El Shatt*, 63–64.

⁴²⁵ Savka Dabčević Kučar, *'71.: hrvatski snovi i stvarnost*, sv. 1 (Zagreb: Interpublic, 1997), 40–43.

⁴²⁶ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 119.

usputno zapisala da su se izbjeglice prilikom evakuacije sa srednjodalmatinskih otoka ukrcavali na partizanske brodove „dobrovoljno, ali i prisilno.“⁴²⁷ S druge strane, HSS-ovac i poslijeratni politički emigrant Dinko Šuljak cijeloga je života zadržao antikomunističko raspoloženje. Izbjegavši mobilizaciju u partizanske jedinice ušao je u sklop zbjega na Visu. U tome je vidio jedinu priliku za odlazak u inozemstvo i napuštanje ratom zahvaćene zemlje. Šuljak je putovao sličnom rutom kao i Savka Dabčević Kučar te je u veljači 1944. stigao u logorsko naselje El Shatt, koje je uz pomoć britanskih časnika veoma brzo napustio zajedno s grupom antikomunistički raspoloženih istomišljenika.⁴²⁸ U posthumno objavljenoj memoarskoj knjizi iz 1988. zapisao je: „Partizani su svijet silom gonili. Tjerali su svijet, da bi dokazali Englezima, kako narod pred Nijemcima bježi i slijedi Titove partizane.“⁴²⁹

Njihove uspomene nisu usamljene. Nadopunjuju ih, primjerice, uspomene poslijeratnih emigranta koji su u zbjegu boravili kao djeca. Rusko Matulić prisilno je odveden u zbjeg kao desetogodišnji dječak, zajedno s majkom i sestrom. Dogodilo se to oko Nove godine 1943./44., nakon što su mu u listopadu na otoku Braču partizani likvidirali oca Roka Matulića, istaknutoga jugoslavenskog monarhista. Obitelj je stigla u Egipat istim transportom kao i don Andro Štambuk, i po dolasku kratkotrajno bila smještena u logoru 1 El Shatta. Odatle su u veljači 1944., nedugo po dolasku, prebjegli u jugoslavenski monarhistički logor, zajedno s ostalim nekomunistima na čije nedaće u partizanskom zbjegu Matulić ukazuje u objavljenoj knjižici.⁴³⁰ Slično Matuliću, još jedan poslijeratni emigrant, Joe Talaich, prisilno je u siječnju 1944. kao dvanaestogodišnji dječak odveden s otoka Šolte i uključen u zbjeg, zajedno s ujom koja je skrbila o njemu. Boravio je u El Shattu i nakon repatrijacije zbjega, a potom i po drugim izbjegličkim logorima. Ukupno sedam godina izbjegličkih logora.⁴³¹

Objavljena svjedočanstva o povremenoj primjeni sile pri uključivanju civilnoga stanovništva u zbjeg, nadopunjuju povijesni dokumenti. U zapovijedi stožera (štaba) 26. dalmatinske divizije od 22. veljače 1944., kojom se otok Vis proglašava ratnim garnizonom, naređeno je prisilno evakuiranje viškoga stanovništva. Tako je krajem veljače i početkom ožujka 1944. u izbjegličke

---

⁴²⁷ Dabčević Kučar, *'71.: hrvatski snovi i stvarnost*, 43, 45–46.

⁴²⁸ Dinko Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku* (Barcelona; München: Knjižnica Hrvatske revije, 1988), 205–225.

⁴²⁹ Isto, 205.

⁴³⁰ Rusko Matulić, *February 1944 El Shatt Egypt Nov 1948* (USA: 2014), 13–15.

⁴³¹ Joe Talaich, *Tihi izgon: hrvatski dječak odrasta kao izbjeglica II. svjetskog rata* (Split: Naklada Bošković, 2019), 55, 61–63, 71.

logore u južnu Italiju i Afriku upućeno 3784 stanovnika Visa, dio njih protiv svoje volje.⁴³² Na Visu su sanitetsko-trijažne stanice prije upućivanja izbjeglica u južnu Italiju provodile izdvajanje vojno sposobnih muškaraca iz sastava zbjega, pri čemu se učestalo primjenjivala prisila. Njih više od 3500 na jednak je način izdvojeno iz zbjega u Italiji i vraćeno u zemlju kako bi popunilo borbene i pozadinske jedinice NOVJ.⁴³³

Nadalje, britanski dokumenti svjedoče da je nakon dolaska jugoslavenskoga zbjega u Egipat, u veljači 1944., dakle još prije prisilne evakuacije stanovnika otoka Visa, zapovjednik svih logora zbjega, bojnik Langman, zaključio da su nekolicinu izbjeglica partizanske snage silom uključile u zbjeg. Nakon toga su mu i rukovoditelji partizanskoga zbjega priznali da su sa zbjegovima iz Jugoslavije odvodili civile, bez obzira na to jesu li bili pristalice ili protivnici pokreta. Taj podatak prvotno su skrivali od britanskih časnika kako bi stvorili dojam da su svi članovi zbjega pristalice partizana koji su svojevolumeno napustili Dalmaciju.⁴³⁴

U sačuvanoj arhivi jugoslavenskoga zbjega u Egiptu u Državnom arhivu u Splitu pohranjen je dokument koji popisuje 50-ak osoba prisilno odvedenih u zbjeg. Popisane osobe opisane su kao politički neistomišljenici, pretežno jugonacionalisti i HSS-ovci.⁴³⁵ Međutim, na temelju prethodno opisane memoarske građe, kao i pozamašnoga broja izbjeglica koji se po završetku rata nisu htjeli vratiti u komunističku Jugoslaviju,⁴³⁶ može se ustanoviti da je broj osoba prisilno uključenih u zbjeg bio znatno veći, i da se ovaj dokument odnosi samo na dio prisilno odvedenih izbjeglica. Nadalje, u zapisniku sastanka COZ-a od 25. veljače 1944., član COZ-a Zvonko Bešker neposredno po dolasku u Egipat ustvrdio je da se dvije trećine onih koji su otišli iz zbjega odnosi na „ustaše“ i „četnike“ koji su tamo prisilno dovedeni.⁴³⁷

Naravno, sagledavanjem cjelovitoga držanja izbjeglica tijekom boravka u zbjegu, koje je dobro istraženo u dosadašnjoj historiografiji, ali i iz dokumenata vojnih vlasti NDH, može se zaključiti da je u znatnoj većini odlazak u zbjeg bio dobrovoljan. Prema tome nije usporediv s prisilnim evakuacijama civilnoga stanovništva koje su u prvoj polovici 1944. u Dalmaciji provodile

---

⁴³² Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 357–358; Huljić, *Vis 1941.–1945.*, 297–298; HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 10, Izvještaj Centralnog odbora iz Jugoslavije od 15. 5. 1944, str. 3

⁴³³ Škomrlj, „Od dalmatinskog krša do afričkog pijeska“, 189, 192; Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 343; Huljić, *Vis 1941.–1945.*, 298–299; Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“ 54, 70; Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, 205–208.

⁴³⁴ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 107–109.

⁴³⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, COZ Upravno-admin odjel, kutija 5, fascikl: Prisilno dovedeni u zbjeg, dokument: „Imena lica koja su u zbjegu dovedena prisilno“

⁴³⁶ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 195; Talaich, *Tihi izgon*, 137–138.

⁴³⁷ Hrvatski povijesni muzej, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944., str. 1.

njemačke vojne vlasti.⁴³⁸ No, ostaju nedovoljno istražena pitanja koja je u svojoj disertaciji vezano za taj aspekt započeo otvarati Mateo Bratanić. Koliko je, pored nasilja njemačkih vojnih postrojbi, na uključivanje u partizanski zbjeg utjecala partizanska propaganda i sustavno širenje psihoze straha? Koliko je važna bila okolnost što većina izbjeglica u trenutku napuštanja doma nije znala kamo točno odlazi? Koliko je na držanje i povratak izbjeglica utjecala komunistička indoktrinacija provedena kroz cenzuru i novinsku propagandu u zbjegu? U kojoj su mjeri političko-ideološka stajališta izbjeglica ovisila o spolnoj, dobnoj i obrazovnoj strukturi zbjega? Neovisno o nedostatku preciznih odgovora, na temelju prethodno objašnjenih primjera može se nedvojbeno ustanoviti barem to da je dio civilnoga stanovništva Dalmacije, premda ne uvijek iz jednakih razloga, bio prisilno uključen u zbjeg i protiv svoje volje odveden u južnu Italiju odnosno Egipat. Među pojedincima koji su protiv svoje volje u sklopu zbjega odvedeni iz Dalmacije, bilo je i svećenika.

Poslijeratni emigrant Dušan Bezić u knjizi uspomena iz 2011. zapisao je da su šoltanski svećenik don Ante (Toni) Cecić, njegova majka, dvije sestre i tri nećakinje prisilno uključeni u zbjeg. Bezić je držao da je Cecić „otjeran“ sa Šolte, jer je bio svećenik.⁴³⁹ U prilog njegovoj tezi o prisili govori rasplet u kojemu se don Ante Cecić po dolasku u Egiptu izdvojio iz zbjega čim se ukazala prigoda.⁴⁴⁰

Dostupna svjedočenja ukazuju da je don Niko Bogdanić, župnik Gdinja na otoku Hvaru, također bio uključen u zbjeg protiv svoje volje. To su istraživaču don Josipu Franuliću kao neposredni svjedoci posvjedočili don Nikin brat Neven Bogdanić i književnik Veljko Ćurin.⁴⁴¹ Zanimljivo, don Andro Štambuk u sudskoj je raspravi ustanovio da je Bogdanić prije odlaska u zbjeg pomogao jednom Talijanu da prebjegne u partizane.⁴⁴² Jedan od svjedoka u poslijeratnom kaznenom procesu protiv Štambuka također je izjavio da je don Niko Bogdanić do odlaska u zbjeg moralno i materijalno pomagao NOP, čak i skrivao partizanske borbe, ali da se potom u zbjegu pasivizirao.⁴⁴³ Dokumentirano je da je Bogdanić, kao i Andro Štambuk, preko južne Italije na koncu dospio u El Shatt, no detalji njegova pristupanja zbjegu ostaju nepoznati.⁴⁴⁴

---

⁴³⁸ Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012), 709–711, 383–416.

⁴³⁹ Bezić, *Šoltanin na tankon ledu*, 81–82.

⁴⁴⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4.

⁴⁴¹ Josip Franulić, „Jedna od prvih žrtava jugokomunističke nepodobnosti“, *Služba Božja* 40, br. 1 (2000): 100–102, 108–110; Franulić, *Skrajnje pogubna zabluda*, 40–41.

⁴⁴² ŽS Split, K.2/48, Rasprava od 14. 1. 1948., 2.

⁴⁴³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947., 1–3.

⁴⁴⁴ Neven Bogdanić, *El Shatt naš nezaboravljeni: 50. obljetnica Hrvatskoga zbjega na Sinaju 1944-1994*. (Split: Crkva u svijetu, 1996), 29–30.

Slučaj don Jurja Burića, koralnoga vikara u Hvaru kojega su nakon kapitulacije Italije 1943. hvarski partizani pod optužbom za „protunarodno djelovanje“ umalo strijeljali,⁴⁴⁵ nije moguće do kraja rasvijetliti. Naime, u kasnijim dokumentima OZN-e zabilježeno je da je Burić „zbog svog protunarodnog djelovanja bio prisilno otpremljen u zbjeg“.⁴⁴⁶ Međutim, u kronici hvarske župe don Pavo Tomić zabilježio je da je don Juraj Burić bio jedan od svećenika koji su preko Visa krenuli u zbjeg na temelju dozvole koju im je izdao biskup Pušić.⁴⁴⁷ Teško je sa sigurnošću ustvrditi zbog čega je nastalo opisano proturječje, no interna dokumentacija OZN-e iz 1944. pouzdaniji je izvor od don Pavine kroničarske bilješke, koji je, prema uvodnoj napomeni, kroniku započeo pisati tek 1957., pa je u nju retrospektivno uvrstio značajnija zbivanja od svoga dolaska u Hvar 1941. godine.⁴⁴⁸ Usprkos navedenim svjedočenjima, Ćiril Petešić, koji je pisao o sudjelovanju katoličkoga svećenstva u partizansko-komunističkome pokretu, don Niku Bogdanića i don Jurja Burića u svojoj je publicističkoj knjizi na temelju boravka u partizanskom zbjegu u Egiptu nekritički svrstao među „katoličke svećenike i klerike učesnike NOB“.⁴⁴⁹

U UDB-inu dosjeu bračkoga svećenika Luke Trebotića poživaju podatci o dramu još jednoga svećenika Hvarske biskupije. Naime, Trebotić je u vrijeme Drugoga svjetskog rata bio župnik Selca, rodnog mjesta don Andra Štambuka. Partizani su ga nakon kapitulacije Italije prisilno odveli iz njegove bračke župe na otok Vis.⁴⁵⁰ Međutim, nije otišao sa zbjegom u južnu Italiju, već se na inicijativu biskupa Pušića, uz suglasnost Zapovjedništva (Komande) NOV na Visu i Hvaru,⁴⁵¹ vratio u Selca. Zapravo se nije želio vratiti jer se nije osjećao sigurno. Ali biskup je bio neumoljiv. Dakle, Trebotić je već bio odveden iz svoje selačke župe i transportiran na Vis, te je želio otići u zbjeg, ali ga Pušić nije pustio kazavši da će on kao biskup ostati i da mu savjest ne dozvoljava odobrenje odlaska u evakuaciju župnicima, koji moraju biti u župi uz svoj narod.⁴⁵²

---

⁴⁴⁵ Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 466–467.

⁴⁴⁶ HR-HDA-1491 OZNA. 11.31.10. Elaborati 1945., „Elaborat 'Kler' (nedatirano, 1945.), str. 3; HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Opućništvo OZNE za srednjodalmatinsko otočje, mjesećni izvještaji i druge informacije. Br: 233/44 dne 26. 12. 1944. Predmet: izvještaj o svećenstvu Otsjeku Zaštite Naroda Oblasti VIII Korpusa OZNE za Hrvatsku, str.1

⁴⁴⁷ ŽAH, Kronika župe Hvar, sijećanj 1944.

⁴⁴⁸ ŽAH, Kronika župe Hvar, uvod.

⁴⁴⁹ Petešić, *Katolićko svećenstvo u NOB-u*, 274–275.

⁴⁵⁰ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Br. 317456 – Trebotić, Luka. Opućništvo UDB-e za kotar Brać, Supetar dne 10. VI. 1954. godine: Podaci za svećenika don Luku Trebotića župnika u Selcima, str. 2

⁴⁵¹ Takva su zapovjedništva djelovala kao tijela vojnopozadinske vlasti, uz nadležne NOO odbore. Vidjeti: Nada Kisić Kolanović, „Prilog proućavanju narodne vlasti u Hrvatskoj 1943-1945.“, *Ćasopis za suvremenu povijest* 11, br. 2–3 (1979): 110.

⁴⁵² HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Br. 317456 – Trebotić, Luka. Zapisnik o ispitivanju od 15. 10. 1952., str. 2.

Zabilježen je i drugačiji primjer među katoličkim svećenstvom. Franjevac konventualac Josip Vlahović (1909. – 2007.) pristupio je zbjegu bez prisile, štoviše na vlastitu inicijativu, u dogovoru s Oblasnim NOO Dalmacije. Naime, Oblasni NOO Dalmacije 16. svibnja 1944. obavijestio je Centralnu komisiju zbjega u Italiji da upućuje u zbjeg svećenika Vlahovića, kako bi vršio vjersku službu i pomogao život naroda u zbjeg, a do njegova odlaska došlo je prema njegovoj želji i molbi samostana sv. Jerolima na Prirovu u Visu. Oblasni NOO usvojio je zaprimljeni zahtjev smatravši da je Vlahovićev odlazak u zbjeg politički koristan, ali da može doprinijeti i organizaciji zbjega. Uz to se preporučilo upravi zbjega u Italiji da fra Josipa postavi u neki logorski odbor, ako se bude voljan uključiti.⁴⁵³

Dakle, bilo je i svećenika prisilno odvedenih iz svojih župa, od kojih su neki uključeni u zbjeg. U njih pripada svećenik Splitsko-makarske biskupije don Ante Cecić s otoka Šolte. Zatim, po svemu sudeći, i svećenik Hvarske biskupije don Niko Bogdanić, a možda i don Juraj Burić. Prisilno je iz svoje bračke župe bio odveden i don Luka Trebotić, ali mu hvarski biskup Miho Pušić potom nije dopustio odlazak u zbjeg kao svećeniku vezanom uz župu. Zabilježen je i primjer fra Josipa Vlahovića koji je na vlastitu inicijativu upućen u zbjeg u južnoj Italiji. Opisani primjeri ukazuju da su uzroci pristupanja zbjegu, osobito kada je riječ o katoličkome svećenstvu, znatno kompleksniji nego što su ih historiografska i publicistička djela dosad tumačila. Stoga je potrebno utvrditi kojoj je kategoriji svećeničkih izbjeglica pripadao don Andro Štambuk i zbog čega je uopće napustio otok Hvar u sklopu partizanskoga zbjega organiziranog i nadziranog od strane KPJ, antipoda Katoličke crkve i njezina nauka.

3.3. Don Androvo pristupanje zbjegu

Potpuno negativno stajalište koje su vrhovni crkveni autoriteti dosljedno iznosili o naravi komunističke ideologije još od njezinih začetaka, u međuratnome razdoblju javno je zastupao katolički episkopat Kraljevine Jugoslavije.⁴⁵⁴ A propovijed zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca na Marijanskom kongresu u Glogovnici 15. kolovoza 1940. bila je konzekvenca kolektivnoga stava. U toj je prigodi Stepinac kazao: „Takav pakao stvorila je već u nekim državama družba onih zločinaca, koje svijet zove komunistima. Takav pakao željeli bi sada, dok traje svjetski rat (jer riba se u mutnome najlakše lovi), stvoriti isti i u našoj domovini Hrvatskoj.“

---

⁴⁵³ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 70. Fascikl: Oblasni N.O.O. Dalmacije, Vis. 1944. god. r. br. 253-995. Oblasni NOO Dalmacije Centralnoj komisiji zbjega u Italiji, 16. maja 1944.

⁴⁵⁴ Franulić, *Skrajnje pogubna zabluda*, 11.

U nastavku je upozorio: „A prava istina jest, da s komunistima nikada ne može biti suradnje, dok se ne odreknu svojega nauka i svojih zločinstava i tako prestanu biti ono što jesu.“⁴⁵⁵

Hvarski biskup Miho Pušić svoje je međuratne okružnice također čvrsto uglavio u protukomunistički katolički bedem. U okružnici iz prosinca 1933. upozorio je na „razorno djelovanje raznih protivnika vjere, osobito opake štampe i komunizma“. U srpnju 1934. primijetio je da se u mjestima njegove biskupije „širi komunistički bezbožni duh“, te upozorio neka se pazi na „pojedince širitelje takvih ideja“, kojima je potrebno suprotstaviti „prikladno oružje“. Hvarski je biskup frekventnije prokazivao komunističku promidžbu u drugoj polovici tridesetih godina, potaknut vijestima iz Španjolskoga građanskog rata. Zadnji je put uoči posvemašnjega ratnog zapletaja Pušić protucrkvenu djelatnost jugoslavenskih komunista demaskirao u okružnici iz 1941. upozorivši da „lukava komunistička promidžba izrabljuje svaku sitnicu samo da omrazi dušobrižnike pred narodom“.⁴⁵⁶ Protukomunistička stajališta hvarskoga biskupa iz međuratnoga razdoblja nisu promaknula ni poslijeratnim službenicima UDB-e, koja je revno nadzirala i rezimirala obavještajne podatke o Pušiću.⁴⁵⁷

Pušićev štićenik don Andro Štambuk bio je učeni, visokoobrazovani svećenik. Intelktualno se izgrađivao u Rimu, na izvorištu papine riječi. Stoga je nedvojbeno bio veoma dobro upoznat s papinim osudama radikalnih modernih ideologija, kao što je izvan svake sumnje trebao biti upoznat i s učestalim upozorenjima na komunističke aktivnosti u okružnicama svoga ordinarija. Štoviše, jedan od viđenijih intelektualca koji je s filozofskoga polazišta dekonstruirao totalitarne ideologije u usponu bio je don Androv sumještanin, dominikanac Hijacint Bošković (1900. – 1947). On je u svojim djelima pobijao komunizam, nacionalsocijalizmom i fašizam, videći u njima novo poganstvo.⁴⁵⁸

Protukomunističko raspoloženje vrhova Katoličke crkve nije se promijenilo u Drugome svjetskome ratu. Ni prva imena Crkve u Hrvatskoj nisu odstupala od svojih stavova. Tako je Stepinac u siječnju 1943. objavio okružnicu u kojoj zahtijeva da Crkva prednjači u borbi protiv

---

⁴⁵⁵ Alojzije Stepinac, *Propovijedi, govori, poruke (1934. – 1940.)* Prir. Juraj Batelja (Zagreb: Postulatura blaženog Alojzija Stepinca, 2000), 433.

⁴⁵⁶ Josip Franulić, *Uspravan na svakome vjetru: don Jakov Lušić (1893. – 1985.)* (Makarska: Služba Božja, Franjevačka teologija; Vrboska: Društvo prijatelja kulturne baštine, 1996), 212–215.

⁴⁵⁷ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Br. 301415 – Pušić, Mihovil. Rezime materijala, str. 1.

⁴⁵⁸ Borislav Dadić, „Filozofski temelji totalitarnih ideologija dvadesetog stoljeća u misli Hijacinta Boškovića“, *Obnovljeni život* 58, br. 1 (2003): 31–32; Ivan Armanda, *Dr. fr. Hijacint Bošković OP: velikan vjere i razuma* (Selca; Zagreb: Mala biblioteka Selački korijeni, 2009), 14–15.

komunizma.⁴⁵⁹ No, u ratnim okolnostima za dio svećenstva nastupilo je vrijeme neminovnoga manevriranja i prilagođavanja događajima koji su se na pojedinim područjima ubrzano izmjenjivali. Kad je na Hvaru između kapitulacije Italije u rujnu 1943. te njemačkoga preuzimanja u siječnju 1944. nastupila višemjesečna partizanska vladavina, biskup Pušić bio je pripravan prilagoditi joj se do određene mjere. Prema ratnome kroničaru Dalmacije, Dragi Gizdiću, u Hvaru je 28. studenoga 1943. održana velika konferencija NOO-a tog otoka, kojoj je u ime Oblasnoga odbora NOO Dalmacije nazočio Miloš Žanko. Navečer je za delegate i istaknute uzvanike bila priređena svečana akademija u hvarskome kazalištu. Na njoj je sudjelovao hvarski biskup Pušić „s još nekim svećenicima“.⁴⁶⁰ U rečenoj knjizi Drage Gizdića još je navedeno da su 28. prosinca 1943. tri člana Oblasnoga NOO-a Dalmacije, koji je tada još uvijek boravio na Hvaru, „uzvratila posjet“ biskupu Pušiću. Prema Gizdiću hvarski se biskup u toj prigodi još jednom zahvalio Oblasnom i ostalim narodnooslobodilačkim odborima na brizi za svećenstvo, posebno za njihovu ishranu. K tome je obećao lojalno držanje svećenstva Hvarske biskupije prema NOP-u, pa i u slučaju povlačenja partizana s otoka.⁴⁶¹

Kroničarske zabilješke Drage Gizdića, istaknutoga dalmatinskog komunista i onodobnog člana Oblasnog NOO Dalmacije, ukazuju da je biskup Miho Pušić unatoč njegovoj oštroj negaciji teorije i prakse komunizma u uvjetima partizanskoga preuzimanja vlasti bio spreman uspostaviti dodire s nositeljima „bezbožničke“ ideologije. Unatoč dogmatičnosti svoga stava, uslijed nestabilnih i nedovoljno iskristaliziranih državno-pravnih pozicija te neposredne nazočnosti partizanske oružane sile na području Hvarske biskupije, Pušić je radije posezao za kompromisom nego za otvorenim konfliktom. Uostalom, prema obavještajnim podacima UDB-e, tako je tijekom rata činio i u odnosu prema talijanskim i njemačkim vojnim vlastima na otoku Hvaru.⁴⁶² Očigledno je prekaljeni biskup sa svoje 63 godine prepoznao da je nastupilo vrijeme pragme, ali i gologa preživljavanja. Biskupov takt bio je na kušnju krajem 1943. i početkom 1944., a do krajnjih je granica testiran nakon konačnoga partizanskoga preuzimanja vlasti u Dalmaciji potkraj 1944. godine. Zenit će Pušićeva kooperativnost dosegnuti njegovom nazočnošću na svečanosti

---

⁴⁵⁹ Franulić, *Skrajnje pogubna zabluda*, 13.

⁴⁶⁰ Drago Gizdić, *Dalmacija 1943: prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe* (Zagreb: Epoha, 1962), 807.

⁴⁶¹ Gizdić, *Dalmacija 1943.*, 884.

⁴⁶² HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Br. 301415 – Pušić, Mihovil. Rezime materijala, str. 2–3.

formiranja prve vlade Federalne Države Hrvatske 14. travnja 1945. u Splitu.⁴⁶³ Uskoro će se stropošati, kao što će biti objašnjeno.

Uzevši u obzir pragmatično držanje hvarškoga ordinarija Mihe Pušića prema NOP-u krajem 1943., logičnim bi se činilo pretpostaviti da je njegov pouzdanik i upravitelj kurije don Andro Štambuk zauzeo slično, kompromisno stajalište. Usprkos tome, kao i utvrđenoj činjenici da se dosadašnja historiografska literatura nije detaljnije bavila prisilnim uključivanjem stanovništva u partizanski zbjeg, rijetki autori koji su prigodno pisali o Štambuku, posegnuli su ponajprije za prisilom kao obrazloženjem njegova uključivanja u zbjeg.

Malobrojni redci napisani o don Andru Štambuku uglavnom su nastali iz pera svećenika i redovnika koji nisu ujedno bili i povjesničari. Gotovo je u cijelosti riječ o djelima viktimološke naravi. Tako je u knjizi o svećeničkim žrtvama rata i poraća don Anto Baković naveo da je don Andro Štambuk „početkom 1944. odveden u zbjeg u El Shatt u Egiptu“.⁴⁶⁴ Jednako je ustanovio i fra Petar Bezina u knjizi o progonima svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije. Oslanjajući se na podatke koje mu je ustupio tadašnji hvarski biskup Slobodan Štambuk zaključio je da je Štambuk „odveden u zbjeg početkom 1944.“⁴⁶⁵ Bezinin podatak preuzeo je fra Stipo Marčinković u članku o stradanjima svećenika inkardiniranih u Hvarsku biskupiju napisavši da su Štambuka „komunisti početkom 1944. odveli u logor u El Shatt na Sinaju“.⁴⁶⁶ Obrađujući odnos zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca prema Hvarskoj biskupiji mons. Juraj Batelja, nasuprot njima, naveo je: „Štambuk je zajedno s još trojicom katoličkih svećenika upućen sa zbjegom u Bari pa u El Shatt da bi ondje bio dušobrižnik i vodio matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih.“⁴⁶⁷ Batelja je kao izvor za taj podatak citirao sakupljača fragmenata o povijesti Selaca, Iva Vukovića, koji je o don Andru Štambuku zapravo na tom mjestu zapisao bitno različit navod: „Odvođe ga za Drugoga svjetskog rata u El Shatt, gdje je izbjeglom dalmatinskom puku dušobrižnik, vodi matice krštenih, vjenčanih i umrlih.“⁴⁶⁸ Don Stanko Jerčić u kratkoj je bilješci u knjizi Darija Štambuka o selačkim Štambucima ustvrdio da je

---

⁴⁶³ *Narodna vlada Hrvatske formirana u gradu Splitu dana 14. travnja 1945.* (Državno nakladno poduzeće Hrvatske, 1945), 9.

⁴⁶⁴ Baković, *Stradanja Crkve u Hrvata*, 66.

⁴⁶⁵ Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 123–124.

⁴⁶⁶ Marčinković, „O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji“, 268.

⁴⁶⁷ Batelja, *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija*, 163–164.

⁴⁶⁸ Ivo Vuković, „O nekim značajnijim i zaslužnijim Štambucima 19. i 20. stoljeća“, u *Štambuk 300*, ur. Marito Mihovil Letica (Zagreb: Udruga Štambuk, 2013), 39.

„upućen sa zbjegom u Bari, pa u El Šat“.⁴⁶⁹ Iz citiranih tumačenja razvidno je da su svi, izuzev Batelje i Jerčića, tvrdili da je Štambuk bio „odveden“ u zbjeg. Pritom za svoj zaključak nisu prinijeli dokaze u vidu povijesnih izvora.

S druge strane, ostali podatci sadržani u arhivskome gradivu i opsežnoj sudskoj dokumentaciji, kao i njegovo ponašanje u zbjegu, opovrgavaju tezu o odvođenju don Andra Štambuka s područja Hvarske biskupije protivno njegovoj volji. Unatoč ograničenoj pouzdanosti podataka iz iskaza nastalih u sklopu istražnih radnji i kaznenoga postupka, naročito tijekom prvih poslijeratnih godina u FNRJ, don Androva objašnjenja izuzetno su informativna, a najvećim dijelom provjerljiva i kompatibilna podacima iz povijesnih izvora drugačije provenijencije. Stoga valja uvažiti dijelove koji se odnose na njegovo uključivanje u zbjeg.

U iskazu komunističkim istražiteljima od 21. kolovoza 1947. don Andro Štambuk je o okolnostima svog pristupanja zbjegu i odnosu prema NOP-u izjavio: „Na Hvaru sam ostao do Božića 1943. godine kada sam na vlastitu pobudu otišao sa zbjegom u Italiju. Kroz čitavo moje bavljenje kroz okupaciju na Hvaru nisam uzimao učešća u javnom životu. Također nisam aktivno učestvovao u radu NOP-a, iako sam dvaputa dao manju novčanu pomoć pok. Juri Selimu.“⁴⁷⁰

Drugi iskaz Štambuk je dao 23. listopada 1947., ali ovaj put u istražnom zatvoru u svojstvu osumnjičenika. Tada je ustvrdio: „U zbjeg sam pošao iz razloga što sam kao svećenik htio da budem sa narodom, a to u toliko više što su sa Oblasnog NO-a Dalmacije traženi svećenici, koji će poći s narodom u zbjeg. Još prije toga ja sam zatražio dozvolu od hvarskoga biskupa da bi mogao poći u zbjeg... (..) „Prema NOB-i, kako za vrijeme mog boravka na Hvaru, tako i kasnije za vrijeme mog boravka u El Shattu odnosio sam se dobro, što potvrđuje i činjenica da sam od narodnih vlasti izabran za odbornika.“⁴⁷¹

Ponovno saslušanje održano je 26. listopada 1947. godine. No tom prigodom don Andro Štambuku nisu bila postavljena o razdoblju Drugoga svjetskog rata i o zbjegu, već isključivo o poslijeratnim zbivanjima na partizanskoj gimnaziji u Hvaru, zbog čega je inicijalno i pozvan pred istražitelje.⁴⁷²

O pristupanju zbjegu ispitan je opet 14. studenoga 1947. godine. U tom je iskazu o pristupanju zbjegu don Andro izjavio: „Sa zbjegom sam otišao u namjeri da u granicama mogućnosti

---

⁴⁶⁹ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 396.

⁴⁷⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4.

⁴⁷¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., 1.

⁴⁷² ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 26. 10. 1947.

pomognem tome narodu. Pomoć koju sam ja trebao pružiti narodu, zamišljao sam je takovom, kakvom sam je ja, kao svećenik, intelektualac i rodoljub mogao dati“.⁴⁷³

Na saslušanju 2. prosinca 1947. Štambuk je još jednom upitan o motivima odlaska u zbjeg, na što je kazao: “Ja, dok sam bio u Hvaru i ako su bili partizani, nisam bio s nijednim rukovodiocem u vezi, ali sam partizanski pokret gledao sa simpatijama. Radio sam kroz vjerske obrede sa narodom i nisam se isticao u nekom političkom radu. /mislim za vrijeme partizana/. U zbjeg sam pošao sa narodom misleći da mu pomognem u vjerskom smislu, da ne budu bez svećenika, jer je tada išlo dosta naroda, a s druge strane rukovodilo me i to, što sam se bojao Nijemaca. Uz ovo bio sam primoran da pružim pomoć Narodnim vlastima i na drugim poljima.“⁴⁷⁴

Na okolnosti uključivanja u zbjeg don Andro Štambuk u raspravi pred donošenje presude, 14. siječnja 1948., nije se posebno osvrnuo, ali je naveo da je u vrijeme okupacije, dok se nalazio na Hvaru, „otkazivao čak i poslušnost ustaškim naredjenjima“.⁴⁷⁵

Ali je nakon nepovoljnoga ishoda prvostupanjske presude Okružnoga suda u Splitu don Andro u žalbi Vrhovnom sudu NRH 23. siječnja 1948. zapisao: „Ja sam doduše posvetio se svećeničkom staležu, ali me to nije otrglo od moje sredine. I kao svećenik, moje je mišljenje ostalo slobodno, i ono se je uvijek ispoljavalo na način, da se je mene uvijek smatralo nekim 'enfant terrible' među svećenicima i zbog toga sam imao i prigovora. Svakako taj mi je moj stav donio to, da sam, za vrijeme okupacije, morao, da se pred okupatorom sklanjam, pak sam stoga i pošao u zbjeg. A inače, iz mojih neznatnih sretstava odmah sam pomagao NOP i na drugi način ispoljio svoje simpatije za NOP. Tako npr. izjavio sam odmah spremnost, da dadem svoj potpis na korist sad mrtvog narodnog borca, u Hvaru svima poznatog, Dra Žunkovića, itd.“⁴⁷⁶

Premda je u prvom iskazu don Andro Štambuk u svojstvu svjedoka lakonski, pomalo nehajno odgovorio kako „nije aktivno učestvovao u radu NOP-a“, već da je pojedinačno pomagao pojedincima povezanim s pokretom. Tu je okolnost i kasnije koristio kao argument obrane. No nakon što je istraga proširena na njega, zbog čega je 22. listopada 1947. završio u istražnom zatvoru,⁴⁷⁷ don Andro se prilagodio ozbiljnosti situacije, te sve više nastojao isticati elemente koji dokazuju njegov afirmativan stav prema NOP-u. Na koncu je u žalbi naglašavao činjenicu da

---

⁴⁷³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 1.

⁴⁷⁴ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947.

⁴⁷⁵ ŽS Split, K.2/48, Rasprava od 14. 1. 1948., 5.

⁴⁷⁶ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 2.

⁴⁷⁷ ŽS Split, K.2/48, Krivična prijava protiv A. Štambuka od 4. 1. 1948., 1.

potječe iz siromašne radničke obitelji i ambijenta u kojemu je od djetinjstva slušao samo „o radu, o radnim odnosima, o borbama za prava radnika, o nevoljama radnog života pod bivšim režimima itd.“, iz čega je „vrlo jasno i naravno, da sam ja NOP prigrlio kao nešto svoje čim se je on pojavio.“ Tvrdnjom da je bio spreman dati potpis u korist hvarskoga komunista, liječnika Oresta Žunkovića (1896 – 1943.), pri čemu se pozivao na njegovu udovicu, Štambuk je nastojao dokazati da je bio pristaša NOP-a već potkraj 1941. godine.⁴⁷⁸ Naime, Žunkovića su početkom prosinca 1941. bile uhvatile talijanske okupacijske vlasti tijekom sudjelovanja u partizanskoj akciji na Hvaru.⁴⁷⁹

Svi iskazi don Andra Štambuka glede njegova pristupanja zbjegu komplementarni su, ali se razlikuju prema proširenosti i količini iznesenih podataka. Da je otišao u zbjeg na vlastitu pobudu naveo je još na prvome ispitivanju kao svjedok, a ne suoptuženik. U kasnijim iskazima proširio je izjavu obrazloženjem da je htio biti s narodom, da je Oblasni NOO za Dalmaciju tražio svećenike, te da mu je biskup dozvolio odlazak sa zbjegom. U žalbi je to nastojao dodatno elaborirati napisavši da mu je zbog slobodoumnijega ponašanja u uvjetima talijanske okupacije život bio ugrožen od strane okupatora. Dakle, kako je vrijeme odmicalo Štambuk je neznatno mijenjao i nadopunjavao iskaze kako bi poboljšao svoj položaj, koji je postajao sve nezavidniji. Iz citiranih iskaza može se ustanoviti da je don Andro Štambuk odmicanjem istrage nastojao uvjeriti istražitelje da je prije odlaska u zbjeg simpatizirao NOP, te da je bio osobno ugrožen, što se ne može provjeriti zbog nedostatka povijesnih izvora koji donose podatke o tome. No postoji niz dokaza i argumenata koji potvrđuju don Androve dosljedne tvrdnje o dobrovoljnom pristupanju zbjegu.

U kronici hvarske župe don Pavo Tomić u bilješci za siječanj 1944. zapisao je: „Na temelju dozvole koju je koncem prošle godine Preuzvišeni Biskup dao svećenicima da mogu poći u zbjeg, Veleč. Dr. Andro Štambuk upravitelj Kurije i Veleč. Don Jure Burić, koralni vikar, krenuli su u zbjeg preko Visa.“⁴⁸⁰ Kao što je pokazao ranije opisani slučaj don Jurja Burića, ove su bilješke pisane retrospektivno, i nisu uvijek potpuno pouzdane. No Tomićeva bilješka istovjetna je citiranim iskazima Andra Štambuka. Da su Štambukovi i Tomićevi podatci istiniti, dokazuju i drugi izvori. U opisanom slučaju iz dosjea selačkoga župnika don Luke Trebotića iznesen je

---

⁴⁷⁸ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 2.

⁴⁷⁹ Tonko Novak, „Dr Orest Žunković – hvarski liječnik i revolucionar“, u *Hvarski zbornik 3*, ur. Milan Dorotka (Split: Samoupravna interesna zajednica za kulturu općine Hvar, 1975), 68–69.

⁴⁸⁰ ŽAH, Kronika župe Hvar, siječanj 1944.

podatak da su samo katehete mogli ishoditi odobrenje biskupa Pušića za odlazak u zbjeg,⁴⁸¹ a don Andro Štambuk krajem 1943. bio je upravo to – kateheta u hvarskim školama.⁴⁸² Stoga je, za razliku od župnika Trebotića, ispunjavao biskupov uvjet za pristupanje zbjegu. Nadalje, Štambuk je u iskazu naveo podatak da je Oblasni NOO za Dalmaciju tražio svećenike koji bi pošli s narodom u zbjeg,⁴⁸³ što je komplementarno prethodno opisanome slučaju fra Josipa Vlahovića. Krunski dokaz da je don Andro zbjegu pristupio uz znanje i privolu svoga ordinarija, ostavio je sam biskup Pušić, i to u pismu Svetoj Stolici 1955., povodom zamolbe za imenovanje Štambuka pomoćnim biskupom. Biskup Pušić tamo je spomenuo da je don Andro Štambuk s njegovim dopuštenjem u prosincu 1943. „prigodom egzodusa mnogih otočana u Egipat i on otišao u El Shatt, gdje je bio vrlo zauzet za duhovnu skrb svojih zemljaka“.⁴⁸⁴ Svi ovi dokazi obaraju osamljen, te očigledno pogrešan dio obrazloženja prijedloga odlikovanja za don Andra Štambuka, datiranoga 28. travnja 1946., koji glasi: „Kao svećenik dolazi u zbjeg, i ako ga hvarski biskup ne pušta.“⁴⁸⁵

Da je don Andro Štambuk svojevolumino pristupio zbjegu, osim navedenih izvora, dokazuje i cjelokupno njegovo držanje u zbjegu. Naime, u Egiptu je preuzeo dužnosti u najvišim tijelima uprave zbjega i u javnim nastupima dosljedno propagirao NOP. Također je za vrijeme boravka u zbjegu od strane komunističkih tijela Štambuk bio percipiran pouzdanim, što je logički suprotstavljeno tezi o nasilnom odvođenju. Doduše, i ime don Nike Bogdanića, koji je prema svemu sudeći protiv svoje volje odveden u zbjeg, nalazimo na čelu Vjerskoga odsjeka Prosvjetnoga odjela Logorskog odbora 2. logora u El Shattu.⁴⁸⁶ No iz sudskih spisa vidljivo je da su poslijeratne vlasti Bogdanića smatrale nepouzdanim svećenikom koji se pasivizirao po dolasku u Egipat, i dovodile ga u vezu sa sumnjivim aktivnostima usmjerenima potkopavanju prevlasti KP u zbjegu.⁴⁸⁷

---

⁴⁸¹ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Br. 317456 – Trebotić, Luka. Zapisnik o ispitivanju od 15. 10. 1952., str. 2.

⁴⁸² ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4.

⁴⁸³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., str. 1.

⁴⁸⁴ Juraj Batelja, „Biskup Miho Pušić i euharistijski kongresi u Hvarskoj biskupiji“. Neobjavljeni članak koji će biti uvršten u zbornik o biskupu Pušiću.

⁴⁸⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. 2.3.2. Oblasni NOO Dalmacije, kutija 71, fascikl Oblasni N.O.O. Dalmacije: Tajništvo – personalni odsjek – odlikovanja, 1946. god. Prijedlog za odlikovanje ordenom „Bratstvo i jedinstvo II. reda“. Andro Štambuk.

⁴⁸⁶ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 5, COZ Upravno-administrativni odjel – Izvještaji, fascikl COZ-67/2 1944 (VI)/20, Logorski odbor br. 2.

⁴⁸⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947., 1–3; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947, 2; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947., 5–7, 12.

Nadalje, da je don Andro Štambuk zaista bio prisilno otrgnut iz svoje biskupije i upućen u zbjeg, u više se navrata mogao izdvojiti iz partizanskoga zbjega. U siječnju 1948. u žalbi na prvostupanjsku presudu i sam je istaknuo: „Da sam ja bio neprijateljski raspoložen prema NOP mogao sam, da ostanem u Italiji, da se iz sklopa izbjeglica izvučem. Mogao sam, a ako ništa drugo, da ostanem po strani, neaktivan, pasivan.“⁴⁸⁸ Štambukov argument bio je utemeljen u praksi. Primjerice, u proljeće 1944. od zbjega se u Italiji odvojila grupa od 164 osobe koje su navele da su uoči vojnih operacija prisilno odvedene iz svojih sela na otoku Visu i preko Komiže evakuirane za Italiju.⁴⁸⁹ Tamo su zabilježeni i prelasci izbjeglica iz partizanskoga zbjega u jugoslavenski monarhistički logor Orsano.⁴⁹⁰ Slična izdvajanja nezadovoljnika, pretežno manjih skupina nezadovoljnih komunističkom dominacijom u organizaciji i upravi zbjega, dokumentirana su i nakon što je jugoslavenski zbjeg stigao u Egipat.⁴⁹¹ Među buntovnim prebjezima u jugoslavenske nekomunističke logore bili su i istaknuti pojedinci poput HSS-ovca Dinka Šuljka i splitskoga odvjetnika Branka Radice.⁴⁹² Uostalom, tako je partizanski izbjeglički logor u El Shattu napustio don Ante Cević sa Šolte, u zbjeg uključen protivno svojoj volji. Uspio se domoći logora jugoslavenski orijentiranih nekomunista u El Arishu, a nakon završetka rata opredijelio se za život emigranta, daleko od Titove Jugoslavije.⁴⁹³ No, don Andro Štambuk nije slijedio primjer šoltanskoga svećenika, kojega je dobro poznao iz zajedno provedenih godina u splitskome sjemeništu.⁴⁹⁴ Naprotiv, prema pisanju glasila COZ-a *Naš list* od 19. veljače 1944. Štambuk je „u ime katoličkih svećenika u zbjegu osudio popa Cevića sa Šolte, talijanskog doušnika, koji je otišao izdajnicima, kamo i pripada.“⁴⁹⁵ I prije dolaska u Egipat preko Italije, za don Andra je Rubikon već bio prijeđen.

---

⁴⁸⁸ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 2.

⁴⁸⁹ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 357–358.

⁴⁹⁰ HR-HDA-1491 OZNA. 11.17.2. Polumjesečni i dnevni izvještaji 4. 10.1943. – 7. 4. 1945., Popis članova zbjega koji su prešli u četnički logor Orsano; i: Popis članova zbjega koji su prešli u četnički logor „Orsano“ a koji pripadaju komandama područja van ovog područja.

⁴⁹¹ Radonić, *El Shatt*, 206–212.

⁴⁹² Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, 225–227.

⁴⁹³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4; Bezić, *Šoltanin na tankon ledu*, 81–86.

⁴⁹⁴ ANSJST. Dnevnicu Privatne biskupske gimnazije V. razreda za šk. god. 1929./30., VI. razreda za šk. god. 1930./31., VII. razreda za šk. god. 1931./32. i VIII. razreda za šk. god. 1932./33.

⁴⁹⁵ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVp-4°-18 *Naš list*: „Vrlo uspješni zbor u prvom logoru“, *Naš list* br. 9, 19. 2. 1944., 6.

3.4. Tranzitni boravak u južnoj Italiji i dolazak u Egipat

Put don Andra Štambuka od hvarskih obala do pijeska Sinaja bio je dugačak. Usporedbom podataka iz arhivskih dokumenata s podacima razasutima po objavljenim radovima može se prilično precizno rekonstruirati vrijeme njegova odlaska iz sjedišta Hvarske biskupije, te naznačiti kojom je rutom prolazio u sklopu partizanskoga zbjega. Štambuk je u prvome poslijeratnom iskazu komunističkim istražiteljima 21. kolovoza 1947. iznio podatak da je na Hvaru boravio do Božića 1943. i odatle otišao sa zbjegom u Italiju.⁴⁹⁶ U iskazu danom 23. listopada 1947. iznio je precizniji podatak da je na svojim dužnostima u Hvaru ostao do 26. prosinca 1943., kada je s ostalim izbjeglicama s Hvara otišao u zbjeg.⁴⁹⁷ U iskazu od 14. studenoga 1947. naveo je da je sa zbjegom krenuo 27. prosinca 1943., iz Hvara, preko Visa, a odatle za Italiju.⁴⁹⁸ Očigledno je kako se navedeni datumi koje je naveo don Andro Štambuk međusobno ne podudaraju. Brodovi su izbjeglice prebacivali noću, pa bi se razlika od jednoga dana mogla protumačiti različitim bilježenjem uslijed prijelaza iz jednoga nadnevka u drugi. Prema svemu sudeći, precizan nadnevak don Androva dolaska s otoka Hvara u Komižu bio je 27. prosinca 1943., kada je pod okriljem mraka oko 2000 izbjeglica iz Hvara i Staroga Grada prebačeno na Vis.⁴⁹⁹

Štambukovi iskazi ne sadrže precizan podatak kada je iz Visa prebačen za Italiju. Prvi je transport zbjega za južnu Italiju, točnije za luku Bari, iz Komiže na otoku Visu otpremljen partizanskim i britanskim brodovljem 30. prosinca 1943. godine.⁵⁰⁰ Zbog toga ni don Andro nije mogao u sklopu zbjega krenuti za Italiju prije tog datuma. Veoma je značajno što je u iskazima naveo da je u južnoj Italiji i El Shattu bio „član kazališne grupe zbjega“, te da se s „drugovima iz te grupe najčešće kretao“.⁵⁰¹ Stoga dostupni podatci o okolnostima prebacivanja kulturnjaka, koji će kasnije postati članovima kazališne grupe zbjega, posredno otkrivaju vrijeme i rutu putovanja don Andra Štambuka.

Prema kronici Drage Gizdića, dio članova Centralnoga odbora zbjega (COZ), Ivo Tijardović, Mate Barbić i još neki rukovoditelji, otputovali su za južnu Italiju 30. prosinca 1943. u prvoj grupi

---

⁴⁹⁶ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4.

⁴⁹⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., 1.

⁴⁹⁸ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 1.

⁴⁹⁹ Gizdić, *Dalmacija 1943.*, 882.

⁵⁰⁰ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 55; Gizdić, *Dalmacija 1943.*, 887; Ante Palavrić, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji“, u *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 9, ur. Ante Palavrić (Split: Historijski arhiv, 1977), 261; Radonić, *El Shatt*, 62.

⁵⁰¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 1.

od 2600 izbjeglica.⁵⁰² Njegove podatke upotpunjuje rad arhivista Ante Palavršića koji je naveo da je Tijardović iz Komiže u južnu Italiju bio prevezen britanskim parobrodom „Liberty“ u grupi od preko 1000 izbjeglica, među kojima su bili i drugi utemeljitelji te pripadnici kasnije kazališne grupe zbjega.⁵⁰³ Usporedbom Gizdićevih i Palavršićevih podataka dolazi se do zaključka da je poznati skladatelj međuratnoga Splita, Ivo Tijardović, iz Visa za južnu Italiju otišao britanskim parobrodom „Liberty“ 30. prosinca 1943., s prvim transportom zbjega, u kojemu su bili i drugi utemeljitelji te pripadnici kasnije kazališne grupe zbjega. Dakle, može se zaključiti da je don Andro Štambuk zajedno s njima napustio Vis 30. prosinca 1943. na brodu „Liberty“.

Drago Gizdić je zabilježio da je u prvoj grupi, u kojoj se našao i Štambuk, bio otpremljen veći broj bolesnih i nesposobnih, te nešto staraca i žene s više male djece. Pri isplovljavanju su izbjeglice bile pozdravljene „borbenim pjesmama“ i „toplim drugarskim ispraćajima“, što je izazvalo pozornost britanske posade, pa su svi saveznički časnici i mornari izašli na palubu broda. No brod se nije otisnuo na mirno more. Tih je dana u kanalima srednjodalmatinskog arhipelaga bijesnio snažan vjetar,⁵⁰⁴ što su izbjeglice u pravilu teško podnosile. Proživljeno iskustvo plovidbe po nemirnom moru opisao je Korčulanin Frano Klisura: „Velikom broju ovih ispaćenih putnika more je pozlilo, pa su po brodskoj palubi i u njegovoj utrobi ležali kao mrtvaci.“⁵⁰⁵ Usprkos nemirnom moru, prva je grupa zbjega ugledala obale Apulije 31. prosinca 1943. godine. Prema svemu sudeći don Andro Štambuk se sa ostalim izbjeglicama na Staru godinu iskrcao u Bariju, premda te detalje ne spominje u svojim iskazima. Prve dalmatinske izbjeglice pristigle u Italiju vlakom su prevožene iz Barija prema ravnici južnoga poluotoka Salento, u prihvatni logor u mjestu Tutturano. Tamo su mogli promijeniti odjeću, okrijepiti se, dezinficirati i eventualno primiti liječničku skrb.⁵⁰⁶

Za Mussolinijeve vlade u Tutturano pokraj Brindisija bili su smješteni britanski vojni zarobljenici, a potom je tamošnje barake koristila britanska vojska. Na koncu je prenamijenjen za prihvata civilnih izbjeglica. Radonić na temelju povijesnih dokumenata piše da su se izbjeglice iz Dalmacije u talijanskim logorima Tutturano i Carbonara, koji su bili prihvatno-tranzitne naravi,

---

⁵⁰² Gizdić, *Dalmacija 1943*, 887.

⁵⁰³ Ante Palavršić, „Centralna kazališna grupa i pjevački zbor jugoslavenskog zbjega u Egiptu“, u *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 8., ur. Ante Palavršić (Split: Historijski arhiv, 1974), 327.

⁵⁰⁴ Gizdić, *Dalmacija 1943*, 887–888.

⁵⁰⁵ Radonić, *El Shatt*, 50.

⁵⁰⁶ Isto, 50, 79, 88.

zadržavali svega dva do pet dana, uglavnom zbog čišćenja i dezinfekcije.⁵⁰⁷ Međutim, don Andro Štambuk u Tukuranu je boravio znatno duže, sve do polaska u Egipat u veljači 1944. godine. Budući da je u jednom od iskaza kazao da je u tom logoru ujedno radio i na prihvatu novih izbjeglica iz domovine,⁵⁰⁸ zasigurno je razlog zbog čega se dio izbjeglica, uključujući Štambuka, duže zadržao u Tukuranu bio taj što su funkcionirali kao članovi logorskoga osoblja.

U prvom je iskazu Štambuk 21. kolovoza 1947. naveo da je po dolasku u Italiju oko mjesec i pol dana bio smješten „u Tarantu“.⁵⁰⁹ U iskazu od 14. studenoga 1947. don Andro još jednom spominje da je bio član kazališne grupe COZ-a, ali ovaj put „u Tukuranu“.⁵¹⁰ Naravno da je talijanski grad Taranto u prvome iskazu naveden omaškom, vjerojatno zapisničara, jer iz svega navedenoga nedvojbeno proizlazi da je don Andro Štambuk po dolasku u Apuliju bio sproveden i smješten u logor Tukuran. To se mjesto kao don Androvo privremeno boravište u južnoj Italiji spominje i u iskazu od 2. prosinca 1947. godine.⁵¹¹

U Tukuranu je 9. siječnja 1944. formalno osnovana kazališna grupa zbjega, koje je Štambuk bio član. Imala je pjevački zbor, dramsku i baletnu sekciju, a svoj prvi nastup održala je u tom logoru 16. siječnja 1944. godine.⁵¹² Prema prisjećanju don Andra Štambuka pred komunističkim istražiteljima u kazališnoj grupi bili su: „maestro [Josip] Hatze, Branko Kovačić, [V?]ilim Kovačević, profesor Kljaković i njegova žena Marija Ga[t]tin, Miljenko Grubišić, Iv[anković], Luka, profesor Muljačić koga smo zvali Mujo.“⁵¹³ Dakle, Štambuk navodi poznate djelatnike u kulturi poput skladatelja Josipa Hatzea, dramskoga glumca Branka Kovačića, operne pjevačice Marije Gattin, profesora Ante Muljačića i Luke Ivankovića... No, u kazališnoj grupi zbjega istaknutu ulogu imala su i druga poznata lica, koja don Andro poimenice ne navodi. Primjerice, jezgru grupe još su činili skladatelj Ivo Tijardović, glazbeni stručnjaci Tibor Dukes i Niko Martinis, operni pjevač Ante Grgurin, kipar Ante Kostović, književnici Ranko Marinković, Marin Franičević i Šime Vučetić.⁵¹⁴

Don Andro Štambuk u logoru Tukuran zasigurno je najviše vremena provodio sa spomenutim kulturnjacima, a svoj je širi društveni krug tamo povećao barem za još jedno svećeničko ime.

---

⁵⁰⁷ Isto, 85, 88–89.

⁵⁰⁸ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4.

⁵⁰⁹ Isto, 4.

⁵¹⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 1.

⁵¹¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947, 7.

⁵¹² Palavršić, „Centralna kazališna grupa“, 327–328.

⁵¹³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 1.

⁵¹⁴ Palavršić, „Centralna kazališna grupa“, 327.

Posvjedočio je da je u Tuturanu upoznao don Tomu Moškateľa, također svećenika Hvarske biskupije.⁵¹⁵ Među dokumentacijom administracije zbjega sačuvan je popis izbjeglica evidentiranih u logoru Tuturano 6. i 7. veljače 1944., neposredno nakon odlaska ove dvojice svećenika. Primjetno je da se među 1527 izbjeglica na tom popisu nalazi ime još jednoga Andrije Štambuka iz Selaca na otoku Braču.⁵¹⁶ Riječ je o Andru Štambuku pok. Mate (1910. – 1978.).⁵¹⁷ Taj je klesar poslije Tuturana također pristigao u El Shatt i tamo boravio pod rednim brojem 24 4023, u istom logoru s don Androm, koji je službeno bio zaveden pod logorskim rednim brojem 24 4024. Dvojica imenjaka i sumješšana, približno su bili i vršnjaci.⁵¹⁸ Sve to bi nedovoljno pozorna istraživača veoma lako navelo na pogrešne tragove i usmjerilo prema pogrešnim zaključcima o don Androvim aktivnostima u zbjegu. Naime, prema arhivskim dokumentima klesar Andro Štambuk pok. Mate prije odlaska u zbjeg bio je simpatizer NOB-a, te sekretar općinskoga NOO,⁵¹⁹ a nakon povratka iz zbjega bio je 1948. zadrugar i član Kotarskog odbora Narodne fronte za Brač.⁵²⁰

Budući da je don Andro Štambuk u trima iskazima istražiteljima okvirno naveo da je upućen u Egipat nakon mjesec i po dana provedenih u zbjegu u Italiji,⁵²¹ sasvim je izgledno da je sve do dolaska u El Shatt, ali i jedno vrijeme nakon toga, dijelio sudbinu kazališne grupe. Naime, nakon više od mjesec dana boravka u Tuturanu pjevački je zbor kao dio kazališne grupe preko luke Taranto otišao za Egipat.⁵²² Naime, sve izbjeglice koje su nastavljale put preko Sredozemlja, dovođene su vlakovima ili kamionima u Taranto, gdje bi često morali čekati nekoliko dana dok se popuni kapacitet broda. U tu je svrhu bio otvoren tranzitni logor u napuštenom proizvodnom pogonu, u kojemu uvjeti za stanovanje nisu bili na zadovoljavajućoj razini.⁵²³ Dušan Bezić o tome je zapisao: „Boravak od dva dana i noći u toj tvornici bio je pravi pakao“.⁵²⁴ Ukoliko kao

---

⁵¹⁵ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947, 7.

⁵¹⁶ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. COZ, Upravno-admin odjel, - popisi izbjeglica i Italije, 1944. godina, Kutija 1: fascikl 6.-7.II.1944. Tuturano,

⁵¹⁷ Štambuk, *Štambuk: Povijest i rodoslovlje*, 140, 171.

⁵¹⁸ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Knjiga 10. Popis izbjeglica

⁵¹⁹ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Fascikl Spisi i izvještaji o političkoj situaciji u logoru (povjerljive naravi) 1944.-1946. god. Izvještaj COZ iz Jugoslavije za razdoblje od 1. do 31. III. 1944. Oblasnom NOO Dalmacije, str 11.

⁵²⁰ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.8.4. Popisi članova kotarskih i mjesnih odbora i vijeća izvanpartijskih organizacija. Kutija 26. Popis članova odbora Narodne fronte – kotarski odbor Narodne fronte Brač.

⁵²¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., 1; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 1.

⁵²² Palavršić, „Centralna kazališna grupa“, 328.

⁵²³ Radonić, *El Shatt*, 91–96.

⁵²⁴ Bezić, *Šoltanin na tankon ledu*, 80.

intelektualci nisu uživali privilegirani status, kroz tu su tvornicu trebali proći don Andro Štambuk i ostali kazalištarci, prije nego su 9. veljače 1944. u tarantskoj luci, u sklopu velike grupe izbjeglica, bili ukrcani na britanski prekoceanski brod „Durban Castle“. Putovanje te grupe preko Sredozemlja trajalo je četiri dana, a protekao je u znaku opasnosti od neprijateljskih zrakoplova i podmornica. Izbjeglice su po dolasku na afričku obalu iskrcane u egipatskoj luci Port Said. Odatle su stočnim vagonima odvezene željeznicom do El Shatta, kamo su stigle 15. veljače 1944. godine.⁵²⁵ Ti su podatci podudarni s iskazom don Andra Štambuka da je u El Shatt otputovao sredinom veljače 1944. drugim transportom zbjega.⁵²⁶ Iskaz člana COZ-u Ivana Jurline, koji je nakon Drugoga svjetskog rata svjedočio protiv don Andra Štambuka, sadrži jednake podatke o vremenu Štambukova dolaska u El Shatt.⁵²⁷

Opisujući putovanje brodom do Egipta, don Andra Štambuka u svojim je uspomenama spomenuo Šoltanin Dušan Bezić. Putovao je putničkim brodom SS Samaria, koji je preuređen za prijevoz vojnih trupa.⁵²⁸ U iskazu istražiteljima Štambuk je naveo da su skupa s njime u El Shatt došli svećenici don Toma Moškateo, don Niko Ivanović i don Ante Cecić.⁵²⁹ No Dušan Bezić je tijekom plovidbe provodio vrijeme s don Antom Cecićem, svojim poznanikom sa Šolte, te don Androm Štambukom i don Nikom Bogdanićem. Zapisao je da su sve izbjeglice bile smještene u potpalublju broda, i nije im bilo dopušteno ulaziti u prostorije prve klase. Trojica svećenika bila su smještena u kabine prve klase, u kojima se, zahvaljujući don Anti Ceciću, uspio smjestiti i Bezić. Opisujući njihovo držanje prema partizanima Bezić uspostavlja distinkciju između don Andra Štambuka i druge dvojice svećenika. Bezić je zapisao: „Jeli smo u blagovaonici prve klase, a zapovjednik broda pozove svećenike i mene da sjedimo za njegovim stolom. Don Andro odbije ovu ponudu i nastavi se hraniti s partizanskim glavešinama. Nakon nekoliko dana, za vrijeme doručka, kapetan broda reče nam da ne možemo i dalje sjediti za njegovim stolom jer da se tomu žestoko protive partizanski starješine. Postavi nam novi stol pokraj svoga. Don Ante Cecić i don Niko Bogdanić nosili su svećeničku odoru, dok je don Andro bio u engleskoj uniformi.“⁵³⁰ Sve to ukazuje da je je Štambuk već tada, prije dolaska u El Shatt, imao stanovite simpatije prema NOP-u, za razliku od don Ante Cecića i don Nike Bogdanića, koji su bili uključeni u zbjeg protivno

---

⁵²⁵ Palavršić, „Centralna kazališna grupa“, 328.

⁵²⁶ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4.

⁵²⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja I. Jurline od 5. 11. 1947., 1–2.

⁵²⁸ Bezić, *Šoltanin na tankon ledu*, 81.

⁵²⁹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4.

⁵³⁰ Bezić, *Šoltanin na tankon ledu*, 81.

svojoj volji. Pokazat će to i daljnji razvoj događaja po dolasku u Egipat, gdje je zaključno s lipnjem 1944. dospjelo oko 28 000 izbjeglica, gotovo u cijelosti iz Dalmacije, koje je dočekaao nepregledni pijesak i neumoljivi pustinjski vjetar gibli.⁵³¹

3.5. Ustroj zbjega i ishodišta provedbe političke koncepcije narodne fronte

Za razumijevanje držanja katoličkih svećenika prema upravi partizanskoga zbjega, ali i odnosa uprave zbjega prema svećenstvu i vjerskoj praksi, presudno je važno pojasniti ustroj vlasti u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu, uključujući poziciju don Andra Štambuka unutar te vlasti. Potrebno je ustanoviti u kakvu su odnosu bila tijela uprave zbjega prema tijelima jugoslavenske komunističke vlasti paralelno izgrađivane u zemlji, te koja su tijela te vlasti i kako politički oblikovala razvitak unutarnje uprave zbjega.

Jugoslavenski zbjeg u Egiptu bio je organiziran podjelom na logore, logora na rajone, a rajona na šatore. Kriterij grupiranja izbjeglica po tim organizacijskim jedinicama bio je njihova rodbinska povezanost te zavičajna pripadnost.⁵³² Kroz čitavo razdoblje djelovanja zbjega u Egiptu, najveći broj logora (3 do 6) djelovao je u azijskom dijelu Egipta, u pustinjskom predjelu El Shatt na sinajskom poluotoku, unutar nekadašnjega vojnog logora britanske 8. armije. Stoga se pogrešno uvriježilo izjednačavati cijeli jugoslavenski zbjeg u Egiptu s toponimom El Shatt, premda su jedno vrijeme postojali i manje poznati logori u El Katatbi, sjeveroistočno od Kaira, te Tolumbatu, istočno od Aleksandrije.⁵³³

Unutarnji ustroj zbjegova u južnoj Italiji i Egiptu prvotne je obrise poprimio još potkraj 1943., prije nego su izbjeglice evakuirane iz Dalmacije. Organizaciju i transport izbjeglica nadzirala je mreža NOO, od općinske do oblasne razine, koja je od kapitulacije Italije u rujnu 1943. do dolaska njemačkih postrojbi u siječnju 1944. bila nakratko preuzela vlast i na srednjodalmatinskom otočju.⁵³⁴ Ključnu ulogu u formiranju i prvim kretanjima zbjegova imao je Oblasni NOO Dalmacije, tijelo koje je 23. prosinca 1943. predložilo Vrhovnom štabu NOVJ-a prebacivanje zbjega u Italiju te njegovo zbrinjavanje uz logističku podršku Saveznika. Oblasni NOO za Dalmaciju prvo je početkom studenoga 1943. osnovao Centralnu komisiju zbjega.⁵³⁵ Potom je to

---

⁵³¹ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 68–70; Radonić, *El Shatt*, 86, 147–148.

⁵³² Ante Palavršić, „Prosvjetni rad u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu“, u *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, sv.7, ur. Ante Palavršić (Split: Historijski arhiv, 1969), 9–10.

⁵³³ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 96, 285; Radonić, *El Shatt*, 146; Palavršić, „Prosvjetni rad“, 9–12.

⁵³⁴ Kisić Kolanović, „Prilog proučavanju narodne vlasti u Hrvatskoj 1943-1945.“, 109–110.

⁵³⁵ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 338–339.

tijelo, prema kronici Drage Gizdića, na konferenciji predstavnika seoskih, općinskih, kotarskih i okružnih NOO za srednjodalmatinsko otočje i južnu Dalmaciju, održanoj 22. prosinca 1943. u Vrboskoj, zamijenjeno Centralnim odborom zbjega (COZ).⁵³⁶ Formiranjem zbjega u Italiji istovremeno su djelovala dva tijela istoga imena, ali nadležna za različite zbjegove: COZ nadležan za izbjeglice trajno smještene u južnoj Italiji, i COZ u Egiptu nadležan za izbjeglice transportirane iz južne Italiju u Egipat. Oba su tijela bila odgovorna Oblasnom NOO za Dalmaciju,⁵³⁷ ali ih ne treba miješati, a u daljnjemu tekstu spominjanje COZ-a odnosi se isključivo na onaj egipatski.

U skladu sa sporazumom predstavnika Vrhovnoga štaba NOV i POJ s predstavnicima Vrhovnog štaba AFHQ, potpisanoga 20. siječnja 1944., COZ-u je bila prepuštena samo unutarnja uprava zbjega, dok su za vanjsku upravu, daljnji transport i opskrbu bile zadužene britanske vojne vlasti.⁵³⁸ Zbog dominantne uloge britanske vojske u formiranju i transportu zbjega, izbjeglice su, ili barem dio njih poput HSS-ovca Dinka Šuljka, nakon dolaska u Egipat na britanskim brodovima očekivali da će daljnju upravu nad zbjegom u potpunosti preuzeti Britanci, što se nije dogodilo. Stoga su pojedinci i skupine nesklone komunizmu ostale zatečene uspostavom unutarnje samouprave zbjega pod nadzorom članova KPJ.⁵³⁹

Tijela vlasti uspostavljena u zbjegu, na čelu sa COZ-om kao nositeljem zajamčene samouprave, bila su ustrojena po modelu paralelno izgrađivane partizansko-komunističke civilne vlasti u zemlji. COZ je po dolasku u Egipat prvo imenovao privremena povjereništa narodnooslobodilačkih odbora, a zatim je u proljeće 1944. imenovao logorske i rajonske NOO. Dakle, unutarnjom upravom zbjega, prema načelu demokratskoga centralizma, upravljali su odbori na tri razine. Najnižu razinu vlasti činili su rajonski odbori, podređeni logorskim odborima, dok su logorski odbori bili podređeni COZ-u, najvišem tijelu vlasti unutar zbjega. Struktura odbora u glavnim je crtama bila prilagođena ustroju općinskih, kotarskih i okružnih NOO u zemlji.⁵⁴⁰ Primjerice, COZ zbjega u Egiptu bio je u administrativnoj podjeli „narodne vlasti“ izjednačen s okružnim NOO.⁵⁴¹ Stoga je bio izravno podređen Oblasnom NOO Dalmacije,⁵⁴² tijelu koje je još

---

⁵³⁶ Gizdić, *Dalmacija 1943.*, 788–789.

⁵³⁷ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 350.

⁵³⁸ Isto. 344–345, 364.

⁵³⁹ Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, 217–219.

⁵⁴⁰ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 388–389.

⁵⁴¹ HR-DAST-21 *Oblasni narodni odbor Dalmacije*. Administrativna podjela

⁵⁴² Osnivačka konferencija, kojom je osnovan Pokrajinski narodnooslobodilački odbor Dalmacije, održana je 28. i 29. siječnja 1943. u Livnu, kada je izabrano predsjedništvo od 7 te plenum od 25 članova. U rujnu 1943. predsjedništvo postaje Izvršni odbor, a Pokrajinski NOO mijenja naziv u Oblasni narodnooslobodilački odbor Dalmacije.

11. siječnja 1944., prije dolaska zbjega u El Shatt, naglašavalo da su narodnooslobodilački odbori u zbjegu „logičan i nužan nastavak narodne vlasti u zemlji“.⁵⁴³ Time je čitavi zbjeg od 28 000 izbjeglica planski integriran u sustav partizansko-komunističke vlasti, koja je na jugoistoku Europe porađala novu Jugoslaviju.⁵⁴⁴

Kako bi KPJ uspostavila što veći stupanj nadzora nad zbjegom te osigurala većinu u upravnim tijelima preko lojalnih kadrova, u odbore zbjega inicijalno su na svim razinama kooptirani članovi NOO postavljeni u zemlji u razdoblju prije evakuacije. Od 195 odbornika, koliko ih je u odborima zbjega bilo 28. srpnja 1944., 137 ih je bilo izabrano u zemlji, dok ih je 58 kooptirano odnosno imenovano iz korpusa ostalih izbjeglica.⁵⁴⁵ Važno je naglasiti da izbori za odbore u zbjegu nikada nisu provedeni. Tako će i don Andro Štambuk u sastav COZ-a naknadno ući kooptiranjem. U brošuri naziva „Reorganizacija u svim odborima“ objašnjavalo se izbjeglicama da se izbori ne održavaju zbog izvanrednih uvjeta u kojima se zbjeg nalazi. Tumačilo se da u Egiptu nisu nazočna čitava mjesta, općine i kotarevi, ali zato postoji COZ kao „opunomoćenik naših narodno-oslobodilačkih vlasti u zemlji, a time i opunomoćenik naših naroda“.⁵⁴⁶ Budući da sastavi NOO-a u Dalmaciji, u skladu s političkom koncepcijom narodne (pučke) fronte, nisu bili popunjavani isključivo članovima partije,⁵⁴⁷ KPJ je nastojala osigurati što veći stupanj nadzora i presudan utjecaj nad članovima odbora i cjelokupnim životom u zbjegu. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju ništa nije prepustio slučaju te je u zbjeg uputio kontingent članova partije. Već je u prvu grupu zbjega uključeno 208 članova KPH i drugih partijskih organizacija. S osloncem u tim kadrovima, po dolasku u Egipat u zbjegu su organizirane partijske organizacije zbjega. Ni njihovi članovi, krajem srpnja 1944. njih 371, nisu bili birani, već postavljeni od strane viših partijskih foruma, konkretno od strane Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju.⁵⁴⁸

Iz dosadašnje historiografije zbjega neosporno proizlazi da je u zbjegu bio na snazi afirmativan odnos prema vjerskoj praksi. No, izgleda da stajalište uprave zbjega prema političkim neistomišljenicima, pa tako i svećenstvu, nije bilo afirmativno od samoga početka, tj. od

---

⁵⁴³ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 388.

⁵⁴⁴ Palavršić, „Prosvjetni rad“, 11, 14.

⁵⁴⁵ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 389.

⁵⁴⁶ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2 Brošura Reorganizacija u svim odborima, str. 4-5.

⁵⁴⁷ Nada Kisić Kolanović, „Razvoj narodne vlasti u Hrvatskoj 1942. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 14, br. 3 (1982): 19–20.

⁵⁴⁸ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 378; Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u*, 274–275.

Vidi: HR-HDA, fond 2033 *Komitet Komunističke partije zbjega iz Jugoslavije El Shatt* (dalje: HR-HDA-2033 *Komitet KP zbjega*)

utemeljenja prvih logora partizanskoga zbjega u Egiptu početkom veljače 1944. godine. Neposredno formativno razdoblje zbjega obilježeno je nesnošljivim odnosom COZ-a prema neistomišljenicima u redovima izbjeglica, te učestalim prijeporima između COZ-a i nadležnih britanskih ustanova. Na čelo vojnoga zapovjedništva cjelokupnoga partizanskog zbjega u Egiptu prvo je bio imenovan bojnik John Langman, pristalica britanske Konzervativne stranke, nesklon komunističkoj ideologiji. Njemu su bili podređeni zapovjednici pojedinih logora zbjega, također britanski časnici.⁵⁴⁹ U unutarnjemu ustroju jugoslavenskoga zbjega u Egiptu, Langman i dio njemu sklonih britanskih dužnosnika i časnika, prepoznali su u samome početku monolitnost i diktatorske težnje jedne političke skupine – jugoslavenskih komunista.⁵⁵⁰ Stoga su upravo u osobi bojnika Langmana pronašli potporu antikomunistički orijentirani pojedinci i manje skupine koje nisu htjele ostati u zbjegu pod dominacijom KPJ,⁵⁵¹ o čemu svjedoče uspomene autora poput HSS-ovca Dinka Šuljka, nešto mlađega Dinka Bezića, te Ruska Matulića i Joea Talaicha koji su tim zbivanjima svjedočili kao djeca.⁵⁵² S druge strane, članovi COZ-a držali su da britanski zapovjednici nastoje degradirati samoupravu zbjega, zaobilazeći u svome postupanju COZ kao središnje upravno tijelo i odraz zajamčene partizanske samouprave.⁵⁵³

Uz memoare hrvatske emigrantske provenijencije, djela jugoslavenskih autora, kao i britanski dokumenti, dokazuju da je Langmanovo nezadovoljstvo unutarnjom upravom zbjega imalo stvarno uporište u inicijalnom držanju COZ-a, neposredno po dolasku prvih izbjeglica u Egipat. U jednom takvom dokumentu ostao je zabilježen istup neimenovanoga katoličkog svećenika, vjerojatno don Ante Cecića, koji se odmah po dolasku u Egipat, u veljači 1944., žalio bojniku Langmanu na tretman COZ-a. Ustvrdio je da se boji za vlastiti život zbog komunističke kontrole nad logorom, na što mu je Langman savjetovao da se zajedno s istomišljenicima odupre i izbori za demokratsko uređenje.⁵⁵⁴ Držanje COZ-a neposredno po dolasku u Egipat, *post festum* je u

---

⁵⁴⁹ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 364, 367; Radonić, *El Shatt*, 186.

Kornelija Ajlec, „Odnosi med begunci iz Jugoslavije in Unro v Egiptu v letih 1943-1946“ (doktorska disertacija). Ljubljana, 2013.

⁵⁵⁰ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 366–367.

⁵⁵¹ HR-DAST-23 JZ u Egiptu. Kutija 2, fasc. 1944. Izvještaji – Prosvjetnog odjela COZ, imenovanja i organizacija u logore, opće stanje, Izvještaj od 10. 8. 1944.

⁵⁵² Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, 218–223; Bezić, *Šoltanin na tankon ledu*, 81–86; Matulić, *February 1944 El Shatt Egypt Nov 1948*, 14–16; Talaich, *Tihi izgon*, 116–117.

⁵⁵³ HR-DAST-23 JZ u Egiptu. Kutija 10, Izvještaji o polit. Situaciji u zbjegu, Izvještaj COZ iz Jugoslavije za razdoblje od 1. do 31. III. 1944., str. 4

⁵⁵⁴ Mateo Bratanić, „Vjera i vjerska praksa u hrvatskim zbjegovima u El Shattu (1944. – 1946.)“, *Croatica Christiana periodica* 35, br. 68 (2011): 146–147; Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 107.

razgovoru s novinarom *Nedjeljnoga vjesnika* kritizirao Mato Jakšić, koji je bio poslan u Kairo da sanira narušene odnose između tijela samouprave zbjega i britanske administracije. Jakšić se u tom razgovoru 1976. prisjećao: „Situacija u zbjegu bila je dosta ozbiljna. Vidite, bilo je tamo mnogo krasnih ljudi, ali i dogmatičara koji su htjeli provoditi usku i nefleksibilnu politiku, nisu razumjeli gdje su se našli, da više nemamo iza sebe svoju armiju, nego da jedino snalaženjem možemo nešto izboriti...“⁵⁵⁵

Prvotnu manifestaciju uske i nefleksibilne politike nakon Jakšića je potvrdio i Mate Barbić, doduše, nešto probranijim riječima. Barbić je kao tajnik COZ-a bio izvrsno upućen u zbivanja u zbjegu. U tekstu iz 1983. otvoreno je zapisao da je „Centralni odbor ponekad kruto postavljao svoje zahtjeve i iznosio svoje stavove, ne uzimajući realne mogućnosti i okolnosti u kojima se je u početku našao i na taj način i objektivno i sa svoje strane pridonosio zaoštavanju odnosa, što je objektivno štetilo uspostavljanju normalnijih odnosa.“⁵⁵⁶ U arhivi jugoslavenskoga zbjega u Egiptu također su pohranjeni dokumenti koji upućuju na isključiv odnos koji je COZ prvotno zauzeo prema britanskoj administraciji i političkim neistomišljenicima. Tako su pojedini članovi COZ-a u internom razgovoru s nezadovoljnicima unutar logora nakon uvođenja promjena osobno priznali da je ranije bilo nezgodnih ispada prema nezadovoljnicima, ali da je to bila posljedica stava tih izbjeglica, zbog čega su znatno bile uvećane poteškoće na koje je COZ u početku nailazio s mnogo strana. Sve to rezultiralo je „izjavama nezgodnim“ i „incidentima“.⁵⁵⁷

Dok se provodila „uska“, „nefleksibilna“ i „kruta“ politika sastav COZ-a jugoslavenskoga zbjega u Egiptu još nije bio kompletiran. Među prvim članovima COZ-a koji su početkom veljače 1944. došli u Egipat i vodili unutarnju upravu logora bili su Zvonko Bešker, Ivan Jurlina i Milivoj Visković.⁵⁵⁸ Njima su se također u veljači pridružili Marin Franičević, Dušan Ćurčija i Savka Dabčević, te kao predsjednik COZ-a Ivo Markić, učitelj iz mjesta Desne kod Opuzena. U ožujku je stigao Mate Barbić, agronom iz Pitvi na Hvaru te preuzeo dužnost tajnika (sekretara) COZ-a, koju je dotad obnašao Zvonko Bešker.⁵⁵⁹ Prema izvješću Mata Jakšića od 14. svibnja 1944. do

---

⁵⁵⁵ Darko Stuparić, „Ambasadori mira – Mato Jakšić: Partizanski grad u pustinji“, *Nedjeljni Vjesnik* br. 10488, 31. 10. 1976., 6.

Stuparićev razgovor s Jakšićem, prvotno objavljen 31. listopada i 7. studenoga 1976. u dva uzastopna broja *Nedjeljnoga Vjesnika* cjelovito je pretiskan u knjizi: Darko Stuparić, *Diplomati izvan protokola: ambasadori Titove Jugoslavije* (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine, 1978), 243–270.

⁵⁵⁶ Barbić „Zbjeg s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja“, 775.

⁵⁵⁷ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Izvještaj o razgovoru s nezadovoljnicima, nedatirano, str. 1

⁵⁵⁸ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 97.

⁵⁵⁹ Gizdić, „Dalmatinski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 746; Radonić, *El Shatt*, 163.

pozitivne promjene u držanju i širini pogleda COZ-a došlo je dolaskom u Egipat Ive Markića i Mate Barbića. Oni su preuzeli glavne konce u upravi zbjega u svojstvu predsjednika odnosno tajnika COZ-a.⁵⁶⁰ Iz Jakšićeve konstatacije proizlazi zaključak da su isključivo stajalište zauzeli navedeni članovi koji su pred Britancima i izbjeglicama zastupali COZ prije Markićeva i Barbićeva dolaska. Do uključivanja u partizanski zbjeg Markić i Barbić bili su članovi Okružnoga NOO, po svemu sudeći onoga za srednjodalmatinsko otočje, što znači da je bila riječ o donekle prokušanim kadrovskim rješenjima.⁵⁶¹ Prema Jakšićevu izvješću, njih su dvojica „pravilnom primjenom linije NOB“ i „svojom elastičnošću“ ulijevali sve više povjerenja britanskim zapovjednicima logora, mijenjajući njihovo mišljenje o monolitnosti zbjega i diktatorskim težnjama jedne političke skupine.⁵⁶² Nakon što su Markić i Barbić otklonili lijeva skretanja, utvrđena politička linija nije se mijenjala sve do njihova povratka u domovinu početkom 1946. godine.⁵⁶³ Štoviše, poprimala je sve inkluzivnije tonove. No, tko je artikulirao takvu strategiju?

Kao što je već objašnjeno, COZ je bio imenovan od strane Oblasnoga NOO za Dalmaciju. Prema naređenju NKOJ-a bio mu je i izravno podređen,⁵⁶⁴ time i obavezan podnositi redovite mjesečne izvještaje povjerljive naravi.⁵⁶⁵ Stoga je Vrhovni štab NOVJ i POJ, nezadovoljan zbivanjima po dolasku zbjega u Egipat, 12. ožujka 1944. na neispravno držanje COZ-a prema savezničkim ustanovama bio upozorio upravo Oblasni NOO za Dalmaciju. Dušan Plenča citira da je u tom dokumentu, čiji se izvornik nalazio u nekadašnjemu Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (današnjemu Vojnom arhivu Ministarstva odbrane Republike Srbije), o savezničkoj pomoći jugoslavenskom zbjegu u Egiptu navedeno: „To nam ni u kom slučaju ne daje pravo da se prema savezničkoj pomoći odnosimo bahato, ali ni ponižavajuće. Naši odnosi moraju biti dostojanstveni i tolerantni kako to dolikuje ravnom s ravnim... To izgleda da naši drugovi u zbjegu nisu najbolje shvatili, te svojom krutošću nanose sami sebi velike štete“. Zatim je uslijedio važan zaključak: „Verovatno se organi rukovodstva zbjega nisu najbolje snašli u novim dosta složenim uslovima daleko od otadžbine. Zato smo odlučili da u najskorije vreme uputimo u Kairo

---

⁵⁶⁰ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 366.

⁵⁶¹ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Izvještaji o polit. Situaciji u zbjegu, Izvještaj COZ iz Jugoslavije za razdoblje od 1. do 31. III. 1944., str. 6; Kisić Kolanović, "Prilog proučavanju narodne vlasti u Hrvatskoj 1943-1945.", 109.

⁵⁶² Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 366.

⁵⁶³ Hrvatski povijesni muzej, Kutija 2a, Inv. br. 196, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1945.,

⁵⁶⁴ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 350.

HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Izvještaji o polit. Situaciji u zbjegu, Izvještaj COZ iz Jugoslavije od 15. 5. 1944., str. 5

HR-DAST-23 *JZ u Egiptu* Kutija 2, fasc. COZ-67/2 1944.(VI//20), Organizacija zbjega, str. 2

⁵⁶⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu* Kutija 10

predstavnik iz naše vojne misije koja se nalazi kod britanske vlade. Ovo predstavništvo imaće potrebna ovlaštenja od nas da pred saveznicima zastupa interese i predstavlja naš zbjeg.“⁵⁶⁶

Navedena odluka Vrhovnoga štaba realizirana je sljedećeg mjeseca, tijekom travnja 1944. godine. Krajem tog mjeseca počelo je s radom tijelo službenoga naziva Vojna misija NKOJ u Velikoj Britaniji, ured u Kairu. Ona je preuzela brigu oko reguliranja odnosa jugoslavenskoga zbjega u Egiptu prema Britancima. To tijelo, proizašlo iz Vojne misije NOVJ u Bariju predvođene Vladimirom Velebitom, utemeljeno je kao predstavništvo NKOJ-a,⁵⁶⁷ privremene jugoslavenske komunističke vlade na čelu s Josipom Brozom Titom konstituirane na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu potkraj studenoga 1943. godine.⁵⁶⁸ Na čelo Vojne misije NKOJ-a u Kairu postavljen je Dubrovčanin bojnič (major) Mato Jakšić, dotadašnji član Oblasnog NOO Dalmacije i Vojne misije NOVJ u Bariju.⁵⁶⁹ U izvještajima o organizaciji zbjega precizno se navodi da COZ za svoj rad odgovara NKOJ-u kao vrhovnom tijelu, zatim njemu podređenom Oblasnom NOO Dalmacije. Od Jakšićeva dolaska u Egipat COZ je odgovarao i Vojnoj misiji NKOJ u Kairu.⁵⁷⁰

Dakle, nad provedbom političke koncepcije Narodne fronte u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu bdjela je središnjica jugoslavenskog partizanskog pokreta, posredstvom ovih dvaju tijela. U Oblasnom NOO za Dalmaciju vodeće su izvršne uloge imali Vice Buljan, Miloš Žanko i Drago Gizdić, a Vojnom misijom u Kairu glavnu je riječ vodio Mato Jakšić, pripadnik iste dalmatinske frakcije.⁵⁷¹ Pritom treba napomenuti da su partijske organizacije u zbjegu račune polagali Oblasnom KPH za Dalmaciju, čiji je sekretar bio Vicko Krstulović.⁵⁷² Posredstvom vodeće uloge i nadležnosti dalmatinskih komunista, političku liniju zbjega u njegovu formativnom razdoblju usmjeravala su centralna tijela pokreta oko Josipa Broza Tita. Time je u potpunosti zaobiđena formalna nadležnost vojnih, partijskih i civilnih tijela partizanske Hrvatske pod vodstvom Andrije Hebranga, a koja su do njegove smjene u listopadu 1944. uživala znatnu vojnu i političku autonomiju u odnosu na središnjicu jugoslavenskoga komunističkog pokreta. Također, od Titova dolaska na Vis početkom lipnja 1944., vlast je mjesecima bila koncentrirana na tom otoku. Na

---

⁵⁶⁶ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 367–368.

⁵⁶⁷ Darko Stuparić, „Ambasadori mira – Mato Jakšić: Partizanski grad u pustinji“, *Nedjeljni Vjesnik*, 31. listopada 1976.; Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 365–368; Barbić, „Zbjeg s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja“, 775.

⁵⁶⁸ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 257.

⁵⁶⁹ Darko Stuparić, „Ambasadori mira – Mato Jakšić: Partizanski grad u pustinji“, *Nedjeljni Vjesnik*, 31. listopada 1976.; Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 365, 368.

⁵⁷⁰ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2, fasc. COZ-67/2 1944.(VI/20), Organizacija zbjega, str. 1

⁵⁷¹ HR-DAST-21 *Oblasni narodni odbor Dalmacije – zapisnici Izvršnog odbora*

⁵⁷² Radonić, *El Shatt*, 243–244.

Visu su istovremeno boravila središnja vojna, partijska i civilna tijela jugoslavenskoga komunističkog pokreta: Vrhovni štab NOV i POJ, CK KPJ, AVNOJ, NKOJ, OZN-a, ali i civilno i partijsko vodstvo Dalmacije: Oblasni NOO Dalmacije i Oblasni KPH za Dalmaciju,⁵⁷³ dok se glavnina središnjih tijela pokreta na razini Hrvatske, predvođena Hebrangom, nalazila u središnjoj Hrvatskoj i obalnoj Dalmaciji.⁵⁷⁴ Faktičnu izdvojenost zbjega stanovništva Dalmacije, ali i čitave dalmatinske strukture, iz domašaja Hebrangova autoriteta u vrijeme formiranja i početnoga razvitka zbjega, povjesničari nisu uočili ni istraživali. No ta se izdvojenost jasno iščitava iz dokumentacije administracije zbjega,⁵⁷⁵ kao i iz segmenata pojedinih znanstvenih radova, ponajprije onih o Andriji Hebrangu i Vicku Krstuloviću.⁵⁷⁶

Po uspostavi ureda u Kairu Mato Jakšić je radio na popravljajući odnosa između uprave zbjega i britanske administracije, a COZ je stavljen pod njegovo svojevrsno tutorstvo.⁵⁷⁷ Nastojao relaksirati odnose, iskorijeniti zaostatke lijevih skretanja u tijelima uprave zbjega, te nepovjerljivost i antikomunističko raspoloženje u britanskim redovima,⁵⁷⁸ o čemu je podnosio izvještaje NKOJ-u.⁵⁷⁹ Naposljetku je nakon pritiska na brigadira A. Rossa, zapovjednika svih logora na Srednjemu istoku potčinjenoga šefu UNRRA-e,⁵⁸⁰ uspio 8. kolovoza 1944. ishoditi premještaj bojnika Langmana. Na dužnosti zapovjednika zbjega zamijenio ga je dotadašnji zapovjednik 2. logora, bojnik A. J. Bekker, koji je imao puno više simpatija za Titov pokret, čime su stvorene pretpostavke za daljnju afirmaciju narodne vlasti uspostavljene na tlu Egipta.⁵⁸¹

Osim odnosa s Britancima, NKOJ je preko Oblasnoga NOO Dalmacije i Jakšićeve misije u Kairu utjecao i na proširenje političke osnovice na kojoj je počivala njegova vlast, što je

---

⁵⁷³ Huljić, *Vis 1941.–1945.*, 316–323, 361–370.

⁵⁷⁴ Nada Kisić Kolanović, *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja* (Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1996), 109–110, 113.

⁵⁷⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2, fasc. COZ-67/2 1944.(VI//20), Organizacija zbjega, str. 1

⁵⁷⁶ Josip Mihaljević, „Razilaženja u SKJ – marginalizacija Vicka Krstulovića“, u *Disidentstvo u suvremenoj povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović, Zdenko Radelić i Katarina Spehnyak (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 250–252; Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 100–103, Kisić Kolanović, *Andrija Hebrang*, 112–114; Vodušek Starič, *Kako su komunisti osvojili vlast*, 91–92.

⁵⁷⁷ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu* Kutija 10, Izvještaji o polit. Situaciji u zbjegu, Izvještaj COZ iz Jugoslavije od 15. 5. 1944., str. 5: Barbić „Zbjeg s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja u južnoj Italiji i El Shattu“, 775–776.

⁵⁷⁸ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu* Kutija 2, Izvještaj sekretara COZ-a druga Mate Barbića od 27. VI. 1944., 3; Barbić „Zbjeg s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja“, 775.

⁵⁷⁹ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 365–366.

⁵⁸⁰ HPM, kutija 3, podatci

⁵⁸¹ HPM, Kutija 3, Inv. br. 251, COZ Matu Jakšiću, članu Vojne misije NKOJ, 9. VIII. 1944; Darko Stuparić, „Ambasadori mira – Mato Jakšić: Partizanski grad u pustinji (2), U zagrljaju Ho Ši Mina“, *Nedjeljni Vjesnik*, 7. studenoga 1976; Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 368; Gizdić, „Dalmatinski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 754.

uključivalo i inkluzivan odnos prema vjeri i svećenstvu. Dušan Plenča citira pismo, čiji je izvornik bio pohranjen u nekadašnjemu Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, iz kojega je vidljivo da je afirmativna politika prema vjeri i svećenstvu COZ-u sugerirana iz same vrhuške partizansko-komunističke vlasti. Naime, u tom pismu od 5. svibnja 1944. NKOJ je COZ-u naglasio važnost slobodnoga prakticiranja vjerskih aktivnosti, objasnivši i razloge: „Vi ste dužni da svestrano pomognete i u vašim mogućnostima organizujete slobodnu delatnost svih crkava, jer ćete na taj način ne samo udovoljiti religioznim osjećajima naroda nego i na praktičnom primjeru raskrinkati propagandu ustaško-mačekovskih i četničkih agenata na Bliskom istoku koji godinama pričaju laži kako mi tobože rušimo crkve i progonimo sveštenike.“⁵⁸² Dakle, uz udovoljavanje religioznim osjećajima pripadnika tradicionalnoga društva Dalmacije, razvidno je da je nužnost suradnje sa zapadnim parlamentarnim demokracijama primorala jugoslavenske komunističke vlasti na političke koncesije, osobito važne u zbjegu u Egiptu, koji je zbog svoga položaja i nazočnosti savezničke administracije imao strahovit promidžbeni značaj.

Uskoro je i COZ bio potpuno svjestan promidžbene važnosti zbjega, što je razvidno iz izvještaja koji je sekretar Mate Barbić uputio Oblasnom NOO Dalmacije 15. svibnja 1944. i u njemu naveo: „Nema sumnje da Englezi i Amerikanci kroz zbjeg, odnosno kroz naše sposobnosti u zbjegu, cijene i mjere sposobnosti naroda u Jugoslaviji da izgradjuju novu državu poslije oslobodjenja. Tim veću odgovornost za rad snose svi odbori i narod daleko od domovine.“⁵⁸³

Hrvatski politički emigrant Dinko Šuljak, koji je i sam s Visa dospio u Egipat u sklopu zbjega, slikovito je ustvrdio da je zahvaljujući britanskim ratnim interesima, zbjeg u El Shattu tijekom svog postojanja predstavljao „djelić Jugoslavije, iz kojega su prodirale partizanske pjesme među egipatsku i savezničku javnost na Srednjem istoku“. Tim zbjegom uspjelo je jugoslavenskim komunistima stvoriti „'partizanski grad u pustinji' s kojim će u stranom svijetu Tito graditi svoju uspon-slavu“.⁵⁸⁴

Bitan segment u provedbi političke koncepcije narodne fronte bio je upravo afirmativan odnos prema svećenstvu i vjerskoj praksi. Don Andro Štambuk naveo je u sudskoj raspravi početkom 1948. da je tijekom egipatskoga izbjeglištva bio predložen za vođu puta „u Ameriku“ kada je

---

⁵⁸² Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 432.

⁵⁸³ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Izvještaji o polit. Situaciji u zbjegu, Izvještaj COZ iz Jugoslavije od 15. 5. 1944., str. 6.

⁵⁸⁴ Dinko Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, 219.

kazališna grupa zbjega trebala tamo gostovati.⁵⁸⁵ U žalbi je potom istaknuo da je povjerenje vodstva u njegov rad i u njega osobno bilo toliko da mu se u dva navrata kao svećeniku povjerilo davanje izjava stranim novinarima o odnosima uprave zbjega, tj. „naših narodnih vlasti“, prema vjeri i Crkvi. Štambuk je napisao da su njegove izjave bile „tako ispravne i tačne, da se njima sa strane narodnih vlasti daje najširi publicitet, one se kolportiraju radiom, one se u narod pronose lecima, i one na taj način dolaze čak do moje majke u Selcima!“⁵⁸⁶ Premda se njegove izjave stranim novinarima ne spominju u literaturi ni u brojevima *Našega lista* kao najvažnije tiskovine u zbjegu, don Andro ih nije izmislio, jer ih se, bez navođenja preciznijih podataka, spominje u obrazloženju prijedloga za njegovo odlikovanje po povratku iz Egipta 1946. godine.⁵⁸⁷

3.6. Vjerski referenti zbjega u Egiptu

Sadržajan vjerski život zbjega bio je administrativno popraćen djelovanjem vjerskih odsjeka. Svi odbori zbjega, od logorske razine pa do COZ-a, imali su jednaku organizacijsku strukturu, što znači da je u njihovu sastavu bilo šest odjela: upravno-administrativni, gospodarski, kulturno-informativni, prosvjetni, tehnički i zdravstveno-higijenski. U pojedinom odjelu bio je po potrebi osnovan određen broj odsjeka i referada. Primjerice, u sklopu Prosvjetnoga odjela COZ-a djelovalo je nekoliko odsjeka, među kojima i Vjerski odsjek.⁵⁸⁸ Prosvjetni odjeli logorskih i rajonskih odbora također su imali vjerske odsjeke. Na čelu svakoga odjela bili su pročelnik i sekretar, a postojale su i čelne osobe odgovorne za rad pojedinih odsjeka.⁵⁸⁹ Čelnici vjerskih odsjeka u službenim izvještajima COZ-a spominju se kao „vjerski referenti“. Don Andro Štambuk u iskazu istražiteljima 14. studenoga 1947. i sam je upotrijebio taj pojam kazavši: „Odmah po dolasku u El Shatt bio sam članom prosvjetnog odjela COZ-a, u svojstvu vjerskog referenta.“⁵⁹⁰ U specifičnim uvjetima pustinjskoga zbjega u Egiptu „vjerski referent“ nije označavao vojnu, već civilnu dužnost unutar prosvjetnih odjela. No prema dosadašnjim historiografskim spoznajama to

---

⁵⁸⁵ ŽS Split, K.2/48, Rasprava od 14. 1. 1948., 3.

⁵⁸⁶ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 3.

⁵⁸⁷ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 71. Oblasni N.O.O. Dalmacije. Tajništvo-Personalni odsjek-odlikovanja, 1946. god

⁵⁸⁸ Palavršić, „Prosvjetni rad“, 14.; HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2. Knjižica „Reorganizacija u svim odborima“ Str. 8-9

⁵⁸⁹ Palavršić, „Prosvjetni rad“, 14.

⁵⁹⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 1.

posvjetovljeno svećeničko zvanje u partizansko-komunističkom pokretu izvorno se pojavilo kao vojna ustanova.⁵⁹¹

Naime, vrhovni zapovjednik Josip Broz Tito uputio je 23. lipnja 1942. naredbu štabovima proleterskih brigada o ustrojenju zvanja vjerskih referenata u brigadama i o njihovim dužnostima. Tekst naredbe objavio je publicist Ćiril Petešić,⁵⁹² preuzevši ga iz zbornika dokumenata Vojnoistorijskoga instituta JNA.⁵⁹³ Nije dostupan istraživački uvid u izvorni dokument, no iz citiranoga sadržaja jasno proizlazi da je naredba donesena s ciljem privlačenja novih dobrovoljaca u partizanske postrojbe te ispunjavanja vjerskih potreba pripadnika pokreta koji nisu bili ideološki komunisti. Iako je naredba dostavljena svim brigadama, izgleda da je izostao značajniji odaziv za popunjavanje mjesta vjerskih referenata.⁵⁹⁴ Potkraj 1942. u dokumentima se spominje i Vjerski odsjek pripojen Izvršnom odboru AVNOJ-a, osnovan vjerojatno kako bi se njegovim radom privukao što veći broj svećenika. Osnivanjem tog odsjeka, zvanje vjerskoga referenta dobilo je i civilnu inačicu.⁵⁹⁵ Po svemu sudeći, vjerski su referenti u vojnim postrojbama ipak ostali rijetkom pojavom. Na temelju malobrojnih povijesnih izvora i literature koja ih spominje, jasno je vidljivo da je gotovo u potpunosti bila riječ o pravoslavnim svećenicima, poput Vlade Zečevića ili Blaže Markovića, koji je u ožujku 1945. posjetio El Shatt.⁵⁹⁶ Za razliku od klera srpske pravoslavne zajednice velika većina katoličkoga svećenstva odbijala se konkretnije uključiti u ustanove koje je *de facto* uspostavilo vodstvo KPJ, osobito vojne. Stoga je ključna Titova akvizicija za provođenje inkluzivne politike prema svećenstvu, proklamirane iz strateških, ali i promidžbenih razloga, bio pop Zečević. Taj bivši pripadnik četničkoga pokreta postao je osobom iz Titova užega kruga, te vjerski referent pri Vrhovnom štabu NOV i POJ.⁵⁹⁷

Šef britanske vojne misije, Fitzroy Maclean na zanimljiv je način opisao susret s Vladom Zečevićem: „Primijetio sam da pored uobičajene crvene zvijezde, ovaj pokretni arsenal ima i zlatni

---

⁵⁹¹ Vladimir Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church in the Units of the People’s Liberation Army of Yugoslavia“, *Kroatologija* 15, br. 2 (2024): 94.

⁵⁹² Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*, 234–235.

⁵⁹³ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*. Sv. 2, knj. 4. Beograd: Vojni istorijski institut Jugoslavenske narodne armije, 1955.), 403–404.

⁵⁹⁴ Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*, 25–32, 234–235.

⁵⁹⁵ Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*, 32–35.

⁵⁹⁶ Mlivončić, „Crkve i religija u vrijeme narodno-oslobodilačke borbe“, 1121; Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*, 25–28; Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church“, 95–96.

⁵⁹⁷ Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*, 235; Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church“, 95–96. 108.

križ na svojoj kapi.⁵⁹⁸ Macleanov opis djelomično je podudaran s uputama iz citirane Titove naredbe iz lipnja 1942. u kojoj stoji da vjerski referenti na kapi imaju petokraku zvijezdu, a kršćanski vjerski referenti i križ na rukavu lijeve ruke.⁵⁹⁹ Nije poznato jesu li svećenici koji su u zbjegu djelovali u upravnim odjelima kao vjerski referenti bili upoznati s Titovom naredbom i jesu li njegove odredbe o vizualnim obilježjima vjerskih referenata striktno poštivali. Budući da u El Shattu vjerski referenti nisu funkcionirali kao vojni, već civilni dužnosnici, vjerojatno nisu bili podložni toj naredbi, ako su uopće za nju i znali. No u specifičnim uvjetima zbjega u Egiptu i svećenici su lakše posezali za standardnom komunističkom ikonografijom, uključujući i partizansku kapu. Sačuvane su fotografije koje prikazuju don Andra Štambuka tijekom boravka u zbjegu sa zvijezdom petokrakom na kapi, dok nije poznato jesu li je tamo nosili i drugi katolički svećenici.

U mjesečnom izvještaju koji je COZ 15. lipnja 1944. poslao Oblasnom NOO Dalmacije ustvrđeno je da se u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu nalaze ukupno sedmorica katoličkih svećenika.⁶⁰⁰ Uz don Andra Štambuka, povjesničar Mateo Bratanić poimenično navodi don Ivana Moškateľa, don Tomu Moškateľa, don Niku Ivanovića, don Niku Bogdanića i don Jurja Burića.⁶⁰¹ Svi su oni bili svećenici Hvarske biskupije, što nije neobično s obzirom na činjenicu da je velik broj izbjeglica dolazio sa srednjodalmatinskih otoka koji joj jurisdikcijski pripadaju, a sve su izbjeglice iz Dalmacije za Italiju bile upućene preko otoka Visa.

U jednom broju *Našega lista* iz veljače 1944. zabilježeno je i sedmo ime. Riječ je o zadarskom svećeniku don Ivi Ivelji, kojega se povodom otvaranja škole u Logoru 1 El Shatta navodi kao vjeroučitelja.⁶⁰² Evidentirano je da je Ivelja 15. veljače sklopio i prvo vjenčanje u El Shattu, između Ante Orlandinija i Tonke Kačić iz Pučišća, te još jedno vjenčanje 11. ožujka 1944. godine.⁶⁰³ S obzirom da ga kasnije pregledano arhivsko gradivo o jugoslavenskom zbjegu u Egiptu ne spominje, i da u narednim mjesecima na mjestu vjeroučitelja tog logora nalazimo samo ime don Andra Štambuka, može se zaključiti da se Ivelja nije duže zadržao u zbjegu. Još se kraće zadržao

---

⁵⁹⁸ Fitzroy Maclean *Rat na Balkanu*.

⁵⁹⁹ Vidi: Vojnoistorijski institut JNA „Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda, tom II, knjiga 4. Dokumenta Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije 1942, Beograd, 1955. str 403-404

⁶⁰⁰ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2. Fascikl COZ, Oblasnom NOO Dalmacije: Predmet Izvještaj za mjesec maj 1944., str. 2

⁶⁰¹ Bratanić, „Vjera i vjeska praksa“, 149.

⁶⁰² NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVP-4°-18 *Naš list*: „Otvorena je škola u prvom logoru“, *Naš list* br. 9, 19. 2. 1944., 3.

⁶⁰³ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Knjiga 11, Popis vjenčanih u zbjegu

don Ante Cević sa Šolte, koji je sredinom veljače 1944. prešao iz El Shatta u logore jugoslavenskih monarhista, već nekoliko dana po dolasku u Egipat.⁶⁰⁴ U rujnu 1944. u logoru 1 El Shatta evidentirana je nazočnost i slovenskoga svećenika Jože Luskara, koji je, po svemu sudeći, inače bio rezident nekoga od jugoslavenskih nekomunističkih logora u Egiptu.⁶⁰⁵ Među svećenike koji su pripadali partizanskom zbjegu u Egiptu pojedini autori uvrštavaju dr. Antu Babića, ali za tu tvrdnju nisu ponudili nijedan dokaz. Također, njegovo se ime ne spominje niti jednom u mnoštvu pregledanih i analiziranih povijesnih izvora.⁶⁰⁶

Nedvojbeno se može zaključiti da su u vjerskome životu tijekom čitavoga postojanja jugoslavenskoga zbjega u Egiptu svećenici Hvarske biskupije imali stožernu ulogu, dok su drugi svećenici bili tek usputni prolaznici. Od katoličkih svećenika, don Andro Štambuk prometnuo se u centralnu figuru, ne samo vjerskoga, već čitavoga političko-društvenog života u zbjegu. Prije nego što je kooptiran u COZ, najviše upravno tijelo zbjega, Štambuk je obnašao središnju ulogu i unutar crkvene hijerarhije zbjega. Naime, Štambuk je postavljen za dekana (vikara) zbjega u Egiptu, što znači da se je brinuo o svim svećenicima u zbjegu i bio im nadređen.⁶⁰⁷ Prema kasnijemu svjedočenju Stjepana Rudana, obavještajnoga časnika COZ-a, don Niko Bogdanić potvrdio mu je kako je hvarski biskup Pušić delegirao don Andra Štambuka da bude pretpostavljeni svećenicima u zbjegu dok se ne vrate u domovinu, pa je temeljem toga don Andro ostalim rimokatoličkim svećenicima u zbjegu davao upute o stajalištu koje bi valjalo zauzeti.⁶⁰⁸ Rudanov iskaz nastao je 1947. kao dio svjedočenja kojim je pred UDB-om za Oblast Dalmaciju nastojao inkriminirati djelovanje don Andra Štambuka u zbjegu. Unatoč tome, Rudanova tvrdnja najvjerojatnije je istinita, s obzirom na prethodno utvrđene činjenice da je don Andro Štambuk u zbjeg pošao kao upravitelj biskupske kurije u gradu Hvaru, gdje je od povratka sa studija u Rimu živio i djelovao u neposrednoj blizini biskupa Pušića, te je pristupio zbjegu uz biskupovu suglasnost, za razliku od nekih drugih svećenika.

Iz sačuvanoga pisma koje je don Andro Štambuk u studenome 1944. napisao biskupu Mihi Pušiću vidljivo je da su njih dvojica zaista održavali međusobnu komunikaciju. Don Andro je tom

---

⁶⁰⁴ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVp-4°-18 *Naš list*: „Vrlo uspjeli zbor u prvom logoru“, *Naš list* br. 9, 19. 2. 1944., 6; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947.; Bezić, *Šoltanin na tankon ledu*, 83 – 85.

⁶⁰⁵ Radonić, *El Shatt*, 418–419.

⁶⁰⁶ Mlivončić, „Crkve i religija u vrijeme narodno-oslobodilačke borbe“, 1119; Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*, 219.

⁶⁰⁷ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 431; Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 163; Drago Gizdić, „Dalmatinski zbjeg u Italiji i Egiptu“, *Mogućnosti* 8, br. 8. (1961): 759.

⁶⁰⁸ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947., 2.

prigodom izvijestio biskupa o stanju vjernika uspostavljenih župa u zbjegu te o zdravlju i pastoralnom radu ostalih svećenika Hvarske biskupije: don Tome i Ivana Moškatele, don Jurja Burića, don Nike Bogdanića i don Nike Ivanovića. Vezano za ovo pismo, na čije je postojanje ukazao još publicist Ćiril Petešić,⁶⁰⁹ povjesničar Mateo Bratanić ističe da je izvornik pisma pohranjen u fondu Komunističke partije (KP) zbjega, iz čega proizlazi zaključak da njegov sadržaj nije nikada ni stigao do biskupa Pušića, ili mu je poslan samo prijepis.⁶¹⁰ Takvo tumačenje u skladu je s poznatom činjenicom da je sva pošta zbjega bila podložna postupku cenzure,⁶¹¹ COZ se u prvim mjesecima nakon dolaska u Egipat usprotivio pokušajima Britanaca da dokinu cenzuriranje pošte.⁶¹² Osim korespondencije, nadzirane su i aktivnosti pojedinih svećenika u zbjegu. Primjerice, iz povjerljivih obavještajnih spisa, nadopunjenih iskazom obavještajca COZ-a Stjepana Rudana, razvidno je da je bio nadziran don Toma Moškatele, prema kojemu je postojalo nepovjerenje uprave zbjega.⁶¹³ Nije poznato je li na taj način predmet obavještajne obrade u zbjegu bio don Andro Štambuk, ali ni je li, s druge strane, kao član najviših upravnih tijela zbjega, išta znao o obradi svećenika Moškatele, s kojim će dijeliti šator.

Budući da je korespondencija don Andra Štambuka kao dekana zbjega s njegovim ordinarijem bila ograničena i strogo nadzirana, može se zaključiti da je Štambuk tijekom boravka u El Shattu ostao odsječen od zbijanja u domovini. Vijesti koje je dobivao bile su sustavno cenzurirane. Novinstvo zbjega informiralo se iz partizanskih izvora, pa spoznaje o zbivanjima u zemlji nisu bile nepristrane, cjelovite ni potpuno vjerodostojne. Stoga don Andro nije mogao u cijelosti prosuđivati slojeviti razvitak odnosa između Katoličke crkve i njezina episkopata prema tijelima jugoslavenske komunističke vlasti. Štoviše, ostao je fizički odvojen od svoga ordinarija i njegova autoriteta, s kojim je bio čvrsto povezan kanonskim odredbama Katoličke crkve, ali i dotadašnjom službom. Na taj su način stvorene pretpostavke za autonomnije i samostalnije istupanje don Andra

---

⁶⁰⁹ Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u*, 219–220.

⁶¹⁰ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 163.

Kad je Mateo Bratanić pisao doktorsku disertaciju pismo se nalazilo u: HR-HDA, fond 1663 (HR-HDA-1663) *Komitet Komunističke partije zbjega iz Jugoslavije El Shatt*. U međuvremenu je arhivsko gradivo reorganizirano, pa se pismo danas nalazi pohranjeno u: HR-HDA, fond 2033 (HR-HDA-2033) *Komitet Komunističke partije zbjega iz Jugoslavije El Shatt*. 5.4. Centralni odbor zbjega El Shatt, kutija 4, KP-342/8.

⁶¹¹ Radonić, *El Shatt*, 179.

⁶¹² HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Izvještaji o polit. Situaciji u zbjegu, Izvještaj COZ iz Jugoslavije za razdoblje od 1. do 31. III. 1944., str. 5; Hrvatski povijesni muzej, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944., str. 2.

⁶¹³ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Spisi i izvještaji o političkoj situaciji u logoru (povjerljive naravi) 1944-1946. god., fascikl god 1944, Izvještaj od 9. 4. 1944., str. 2; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947., 2–3.

Štambuka u Egiptu, koji je u specifičnom okruženju britanskih vojnih vlasti i uslijed pozornosti međunarodne javnosti postajao sve više naklonjen NOP-u, te se pozicionirao kao ključna figura u provedbi političke koncepcije Narodne fronte u jugoslavenskom zbjegu.

U žalbi na prvostupanjski presudu iz siječnja 1948. don Andro Štambuk je o angažmanu u zbjegu ustvrdio: „Ja polazim u Afriku i nastupam odmah aktivno, sudjelujem u radu, na način, da sam odmah u prvim počecima zbjega referent za vjerska pitanja, što je već delikatna uloga, koja mi je povjerena.“⁶¹⁴ Nakon što je sredinom veljače 1944. stigao u El Shatt, don Andro Štambuk prvo je preuzeo dužnosti na nižim razinama samouprave zbjega. Prvo je bio smješten u Logoru 1 El Shatta, u čijemu su drugom i trećem rajonu bile smještene izbjeglice s njegova Brača.⁶¹⁵ Hvarani su prvotno bili raspoređeni u Logor 1 i Logor 2 El Shatta, da bi do kraja ožujka gotovo sve izbjeglice s otoka Hvara bile okupljene u Logoru 2.⁶¹⁶ Štambuk je prvo dijelio šator sa članovima kazališne grupe, s kojima je tamo doputovao i provodio najviše vremena. Zatim je do srpnja 1944. stanovao u šatoru s još dvojicom svećenika i sestrom Irmom. Nakon što mu se u srpnju 1944. sestra udala, a on postao članom COZ-a, smješten je zajedno s don Tomom Moškatekom i don Nikom Ivanovićem u šator pregrađen u tri dijela, pored improvizirane crkve Logora 1.⁶¹⁷

Iz mjesečnoga izvještaja COZ-a upućenoga Oblasnom NOO Dalmacije vidljivo je da je don Andro Štambuk već u ožujku 1944. u El Shattu bio zadužen za vjerska pitanja u sklopu Prosvjetnoga odjela Logorskoga odbora Logora 1.⁶¹⁸ A logorske odbore postavljao je, naravno, COZ.⁶¹⁹ U ožujku je došlo do reorganizacije COZ-a, pa je dotadašnji Prosvjetno-propagandni odjel COZ-a, u sklopu kojega nije postojala zasebna sekcija za vjerska pitanja, zamijenjen Prosvjetnim odjelom COZ-a unutar kojega se nalazio odsjek za vjerska odnosno crkvena pitanja.⁶²⁰ Vjerski odsjek u sklopu Prosvjetnoga odjela COZ-a u svojoj je nadležnosti imao obavljanje vjerskih obreda

---

⁶¹⁴ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 2.

⁶¹⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 9, Izvještaj o radu rajonskog odbora od 25. 6. 1944., Logor 1, Rajon V, str. 2; Nižetić, *U pustinji El Shatta*, 36, 88.

⁶¹⁶ HR-DAST-23. *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Izvještaji o polit. Situaciji u zbjegu, Izvještaj COZ iz Jugoslavije za razdoblje od 1. do 31. III. 1944., str. 2

⁶¹⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 1–2; ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 3; ŽAS, Stanje duša u župi Selca, 387.

⁶¹⁸ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Fascikl Spisi i izvještaji o političkoj situaciji u logoru (povjerljive naravi) 1944.-1946. god. Izvještaj COZ iz Jugoslavije za razdoblje od 1. do 31. III. 1944. Oblasnom NOO Dalmacije, str. 8.

⁶¹⁹ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2 Brošura Reorganizacija u svim odborima, str. 5.

⁶²⁰ Hrvatski povijesni muzej, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944., 2–3; Hrvatski povijesni muzej, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944.; Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 147, 160.

te nastavu vjeronauka u improviziranim školama zbjega.⁶²¹ Prema iskazu don Andra Štambuka iz 1947., postao je član Prosvjetnoga odjela COZ-a otprilike mjesec dana po dolasku u Egipat, sredinom ožujka 1944., dakle u vrijeme njegova formiranja. Iz toga proizlazi zaključak da je don Andro bio prvi referent Vjerskoga odsjeka Prosvjetnog odjela COZ-a,⁶²² a glavna odgovorna osoba u Prosvjetnom odjelu bio je Veljko Škovrlj.⁶²³ Na toj je dužnosti naveden i 25. lipnja 1944., na Prvoj konferenciji odbornika zbjega⁶²⁴, te u izvještaju o radu Prosvjetnoga odjela COZ-a od 30. lipnja 1944. godine.⁶²⁵

Još su neki svećenici u formativnom razdoblju postojanja zbjega obnašali upravne dužnosti na logorskoj razini. Tako je don Niko Bogdanić, unatoč izostanku simpatija za partizane, bio zadužen za vjerska pitanja u sklopu Prosvjetnoga odjela Logorskoga odbora zbjega (LOZ) Logora 2, koji se također nalazio u El Shattu.⁶²⁶ Don Ivan Moškateo jedno je vrijeme bio član LOZ-a Logora 4 u Katatbi blizu Kaira, naknadno formiranome logoru jugoslavenskoga zbjega.⁶²⁷ Kasnije je don Niko Ivanović zamijenio don Andra Štambuka na čelu Vjerskoga odsjeka Prosvjetnog odjela LOZ-a Logora 1, vjerojatno nakon što je ovaj preuzeo dužnost referenta Vjerskoga odsjeka Prosvjetnoga odjela COZ-a, ili nakon što je u srpnju 1944. kooptiran u sastav COZ-a.⁶²⁸ Don Niko Ivanović bio je od ožujka 1945. politički aktivan kao predsjednik Izvršnoga odbora JNOF-a u logoru Tolumbat.⁶²⁹

3.7. Imenovanje don Andra Štambuka članom Centralnog odbora zbjega (COZ-a)

U kadrovskom smislu, najosjetnija potvrda provedbe političke koncepcije narodne fronte u zbjegu nastupila je u srpnju 1944. godine. Sredinom tog mjeseca u sastav COZ-a, najvišega upravnog tijela jugoslavenskoga zbjega u Egiptu, kooptiran je katolički svećenik – don Andro Štambuk. U zapisnicima sastanaka COZ-a potreba za njegovim proširenjem prvi je put zabilježena 2. lipnja 1944., na zasjedanju kojemu je nazočio čelnik kairske Vojne misije NKOJ-a Mato

---

⁶²¹ Palavršić, „Prosvjetni rad“, 14.

⁶²² ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 4.

⁶²³ Radonić, *El Shatt*, 410.

⁶²⁴ HPM, Kutija 3, Inv. br. 202, Izvještaj sa I. konferencije odbornika zbjega, El Shatt, 25. VI. 1944.str. 23.

⁶²⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 2, fasc. 1944. Izvještaji – Prosvjetnog odjela COZ, imenovanja i organizacija u logore, opće stanje, Izvještaj o radu Prosvjetnog odjela COZ-a iz Jugoslavije od 30. 6. 1944.

⁶²⁶ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Fascikl Spisi i izvještaji o političkoj situaciji u logoru (povjerljive naravi) 1944.-1946. god. Izvještaj COZ iz Jugoslavije za razdoblje od 1. do 31. III. 1944. Oblasnom NOO Dalmacije, str 11; HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2. dokument Logorski odbor 2

⁶²⁷ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 71. Oblasni N.O.O. Dalmacije. Tajništvo-Personalni odsjek-odlikovanja, 1946. god; HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2, dokument Organizacija zbjega

⁶²⁸ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2. dokument Logorski odbor 1

⁶²⁹ Radonić, *El Shatt*, 411.

Jakšić.⁶³⁰ Na sljedećemu sastanku COZ-a, 7. lipnja 1944., ponovno je iznesen zaključak da se iz organizacijskih i političkih razloga osjeća potreba za proširenjem sastava COZ-a i da u tom pravcu treba „učiniti sugestije prema Jakšiću“. COZ je tada odlučio da se za kooptiranje predloži Ivu Franetovića, bivšega HSS-ovca i predsjednika Kotarskoga NOO Hvara. Smatralo se da će njegovo imenovanje pojačati odbor te biti odgovor na aktivnosti izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije. Istovremeno je odlučeno da se u sastav COZ-a uključi jednoga odbornika srpske nacionalnosti, s obzirom na to da se dolaskom Srba iz Bukovice povećao njihov udio u zbjegu, premda je i dalje ostalo malen. Izražena je i nerealizirana želja za dovođenjem Ružice Markotić, koja je djelovala u sklopu COZ-a zbjega u južnoj Italiji, a u slučaju da ona ne bi mogla doći u Afriku, trebalo bi kooptirati neku drugu drugaricu.⁶³¹

Od 25. do 28. lipnja 1944. održana je Prva konferencija odbornika zbjega. U ime NKOJ-a i Oblasnoga NOO Dalmacije pozdravio ju je bojnič Mato Jakšić, bez čijega se nadzora ništa važnoga u zbjegu očigledno nije poduzimalo. U svome obraćanju Jakšić je decidirano kazao da je vlast uspostavljena u logorima zbjega dio „Narodne Vlasti“ koja je stvorena u zemlji i koja se učvršćuje. Tom je prigodom govorio i bojnič Langman, istaknuvši da su Britanci naročito zainteresirani za način rješavanja problema u zbjegu, jer im on daje povjerenje i uvjerenje da će sve biti u redu s Jugoslavijom.⁶³² S vremenskim odmakom od sedam i pol mjeseci, tajnik COZ-a Barbić ustanovio je da je u formativnom razdoblju do održavanja te konferencije zadatak prvenstveno bio uspostaviti narodnu vlast i prilagoditi je okolnostima zbjega, a nakon toga se vlast usavršavalo i učvršćivalo. Pritom je držao da je Prva konferencija odbornika zbjega bila prekretnica u odnosu sa Saveznicima i podigla je ugled „narodne vlasti“ pred njima.⁶³³ Usto je na konferenciji još jednom iznesena potreba za proširenjem COZ-a.⁶³⁴

Dakle, kadrovske nadopune COZ-a najavljene su sastancima COZ-a i Prvom konferencijom odbornika zbjega, održanima u lipnju 1944., te realizirane odlukom Oblasnoga NOO za Dalmaciju od 13. srpnja 1944. godine. Odlukom je u sastav COZ-a jugoslavenskoga zbjega u Egiptu

---

⁶³⁰ HPM, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944., str.

⁶³¹ HPM, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944., Str 41 – 42; HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2, fasc. 1944. Izvještaji – Prosvjetnog odjela COZ, imenovanja i organizacija u logore, opće stanje, Izvještaj od 10. 8. 1944., str. 5.

⁶³² HPM, kutija 3, Zapisnik sa I konferencije odbornika u El Shattu dne 25. VI. 1944., str. 1–2; Gizdić, „Dalmatinski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 754; Barbić, „Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu“, 801.

⁶³³ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVp-4°-18 *Naš list*: „Rekao je drug Barbić, sekretar COZ-a u svome referatu...“, *Naš list*, br. 392, 13. 3. 1945., 3, 5.

⁶³⁴ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2, fasc. 1944. Izvještaji – Prosvjetnog odjela COZ, imenovanja i organizacija u logore, opće stanje, Izvještaj od 10. 8. 1944., str. 5.

kooptirano sedmero novih članova: predsjednik Okružnog NOO za južnu Dalmaciju dr Dušan Arneri, predsjednik Kotarskog NOO Hvar Ivo Franetović, Mirko Oklobdžija kao Srbin i sekretar Kotarskog NOO Kistanje, Milan Bijelić također kao Srbin i član Kotarskog NOO Kistanje, sekretar Kotarskog NOO Korčula Zoran Palčok, članica Oblasnog odbora AFŽ-a za Dalmaciju Marija Lujak, te glavni vikar Katoličke crkve u zbjegu i član Prosvjetnoga odjela COZ-a don Andro Štambuk.⁶³⁵ Na temelju odluke Oblasnoga NOO za Dalmaciju, Mato Jakšić je u ime Oblasnog NOO za Dalmaciju 16. srpnja 1944. izvršio proširenje COZ-a.⁶³⁶ Zbog uključivanja novih članova COZ je tog dana nanovo konstituiran. Ivo Markić i dalje je ostao predsjednikom, a Mate Barbić tajnikom, dok su novi članovi COZ-a stupili na svoje dužnosti. Don Andru Štambuku dodijeljena je dužnost pročelnika prosvjetnog odjela COZ-a, koju nije obnašao samostalno, već sa Zoranom Palčokom, učiteljem iz Dubrovnika.⁶³⁷ Povjesničar Radonić takvo je rješenje objasnio potrebom da jedna odgovorna osoba nadzire rad u El Shattu, a druga u El Khatatbi. Od jeseni 1944. ta je potreba nestala likvidiranjem izbjegličkoga logora u El Khatatbi, pa je krajem godine don Andro Štambuk mogao samostalno nastaviti s vođenjem Prosvjetnoga odjela COZ-a.⁶³⁸

Primjećuje se da je osim ispunjavanja kadrovskih zahtjeva COZ-a s početka lipnja 1944. da se njegov sastav proširi Ivom Franetovićem, jednim Srbinom i jednom drugaricom, u COZ uključeno još četvero dodatnih članova, među kojima i don Andro Štambuk. Dakle, Štambukovo uključivanje nije bilo zahtijevano od strane COZ-a, ali je svejedno kooptiran u njegov sastav. Izgleda da ga COZ nije vidio kao kadrovsko rješenje, premda je prethodnih mjeseci već obnašao niže upravne dužnosti. Don Andro se približio vladajućoj garnituri zbjega i ranije. Još se na brodu za Egipat kretao u krugu partizanskoga vodstva, a nekoliko dana po dolasku u El Shatt u javnome nastupu proglasio odlazak don Ante Cecića iz partizanskoga logora izdajničkim.⁶³⁹ No, po svemu sudeći,

---

⁶³⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2, fasc. 1944. Izvještaji – Prosvjetnog odjela COZ, imenovanja i organizacija u logore, opće stanje, Izvještaj od 10. 8. 1944., str. 5; Hrvatski povijesni muzej, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944., „Novi članovi COZ-a“, *Naš list* br. 159, 19. 7. 1944., 4.

⁶³⁶ HPM, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944.; HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2, Izvještaj sekretara COZ-a druga Mate Barbića od 27. VI. 1944., 3.

HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 2, fasc. 1944. Izvještaji – Prosvjetnog odjela COZ, imenovanja i organizacija u logore, opće stanje, Izvještaj od 10. 8. 1944., str. 5.

⁶³⁷ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 2, fasc. 1944. Izvještaji – Prosvjetnog odjela COZ, imenovanja i organizacija u logore, opće stanje, Izvještaj od 10. 8. 1944., str. 5; Hrvatski povijesni muzej, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944.,

⁶³⁸ Radonić, *El Shatt*, 310.

⁶³⁹ NSK Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVp-4°-18 *Naš list*: „Vrlo uspješni zbor u prvom logoru“, *Naš list* br. 9, 19. 2. 1944., 6.

odluka o njegovu uključivanju u COZ nije donesena među njegovim članovima, već je vjerojatno formulirana u Oblasnom NOO Dalmacije, koji je donio odluku o proširenju.

Osim don Andra Štambuka, među novim članovima COZ-a našla su se i dvojica predratnih građanskih političara: bivši predsjednik mjesne organizacije HSS-a Hvar Ivo Franetović i rukovodilac JNS na Hvaru dr. Dušan Arneri.⁶⁴⁰ Očigledna je bila namjera proširenja političke osnovice i približavanja širemu krugu izbjeglica, te signaliziranja svojstva demokratičnosti. Već nekoliko dana nakon donošenja odluke o proširenju, dopisom predsjedništva NKOJ-a od 15. srpnja 1944., Mati Jakšiću iz zemlje je ukazano na potrebu vođenja uključive politike u zbjegu COZ-u, što je stavljeno na znanje i Oblasnom NOO Dalmacije. Tom je prigodom naglašeno da oni u zbjegu ne predstavljaju samo jedan pokret nego Jugoslaviju u cjelini, stoga treba nastojati ostvariti kontrolu nad svim izbjeglicama iz države. U ovom je dopisu naznačena linija koje se treba pridržavati, a ona je nedvojbeno bila usmjerena prema širenju osnovice pokreta.⁶⁴¹

Međutim, to je širenje političke osnovice imalo stanovita ograničenja, koja proizlaze iz činjenice da su svi novi članovi COZ-a, osim don Andra Štambuka, ranije bili članovi narodnooslobodilačkih odbora ili partijskih organizacija, što ih je činilo pouzdanijima i partijskim tijelima prihvatljivijima od drugih izbjeglica. U skladu s tim, može se zaključiti da je COZ najveći iskorak prema stvarnoj demokratizaciji napravio uključivanjem Štambuka u svoj sastav.

Da je nakon ulaska u COZ prema don Andru Štambuku postojalo stanovito nepovjerenje, može se zaključiti na temelju zapisnika sastanka COZ-a od 13. studenoga 1944. godine. Na tom se sastanku COZ-a Štambuk požalio kako nema uvid u rad Prosvjetnoga odjela COZ-a, iako je jedan od dvojice njegovih pročelnika, te da je on u odboru samo figura. Priznao je da je možda razlog tome njegova zaposlenost radom u crkvi. No Štambuk je izjavio i da je „velika krivnja“ na sekretaru odjela Veljku Škovrlju, koji mu kao odgovornoj osobi čak ne daje spise na potpis. Priznao je Škovrlju „rad i požrtvovnost“, ali je obrazlagao da „taj rad nije temeljit“. Stoga je don Andro Štambuk predložio da u odbor stupi osoba koja je odgovorna i koja bi radu posvetila više pažnje, primjerice drug Valerijev (Pavao, op. a.), s čime se složio i sekretar Mate Barbić. Na koncu je zaključeno da Valerijeva treba postaviti za odgovornu osobu u školskom odsjeku Prosvjetnoga

---

⁶⁴⁰ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 393.

⁶⁴¹ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 3, Prefsjedništvo NKOJ Centralnom odboru zbjega 15. VII. 1944.

odjela COZ-a, a u radu bi mu pomagala Emilija Šeparović. Na toj je sjednici COZ-a don Andro Štambuk izrazio i nezadovoljstvo radom nastavnika te školskim uspjehom djece.⁶⁴²

Položaj don Andra Štambuka unutar COZ-a uskoro se popravio, jer mu je u cijelosti povjereno vođenje Prosvjetnoga odjela COZ-a. Naime, na zasjedanju skupštine Oblasnog NOO Dalmacije 13. listopada 1944. izabrano je izvršno tijelo Oblasnoga NOO Dalmacije, na čelu s predsjednikom Vicom Buljanom i tajnicima Dragom Gizdićem i Milošem Žankom, dok je za jednoga od članova izabran Zoran Palčok, te postavljen na čelo socijalnoga odjela. Zbog preuzimanja te dužnosti bio je pozvan iz El Shatta.⁶⁴³ Nakon što se Palčok krajem studenoga preko Barija avionom vratio za Dalmaciju, don Andro Štambuk je početkom prosinca 1944. ostao jedini pročelnik Prosvjetnoga odjela COZ-a.⁶⁴⁴

Pozivajući se na Izvještaj Prosvjetnog odjela COZ-a za studeni 1945.⁶⁴⁵ Dušan Plenča, Mateo Bratanić i Branko Radonić redom su navodili netočan podatak da je don Andra Štambuka na dužnosti pročelnika Prosvjetnoga odjela COZ-a početkom studenoga 1945. zamijenila Marija Definis, jer je don Andro Štambuk prestao voditi taj odjel u listopadu 1945. kada je postao predsjednik COZ-a.⁶⁴⁶ Iz dviju bilježnica sa zapisnicima sastanaka COZ-a vidljivo je da Marija Definis nikada nije postala članicom COZ-a niti je imenovana pročelnicom Prosvjetnoga odjela COZ-a, već da ju je 3. prosinca 1944. COZ imenovao sekretarom LOZ-a 1. logora u El Shattu.⁶⁴⁷ O tome svjedoči i izvještaj iz *Našega lista*, u kojemu stoji da je don Andro Štambuk 20. prosinca otvorio konferenciju rukovoditelja NF, AFŽ, UAOJ, Pionira i prosvjetnih radnika kao pročelnik Prosvjetnog odjela COZ-a.⁶⁴⁸ Dakle, dokumenti pokazuju da je Štambuk kontinuirano vodio Prosvjetni odjel COZ-a, od imenovanja sredinom srpnja 1944. pa do siječnja 1946., kada je izabran za predsjednika COZ-a.

3.8. Štambukovo djelovanje kao člana COZ-a i vjerska praksa zbjega

Iz vjerske prakse tijekom dvogodišnjega razdoblja postojanja jugoslavenskoga zbjega u Egiptu vidljivo je da imenovanja don Andra Štambuka na najvažnije dužnosti u zbjegu, kao i sudjelovanje

---

⁶⁴² HPM, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944., sastanak od 13. 11. 1944.

⁶⁴³ HR-DAST-21. Kutija 1. Izvještaj ZAVNOH-u o II zasjedanju Oblasnog NOO Dalmacije 12. i 13. X. 1944.

⁶⁴⁴ HPM, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1944., Zapisnici od 27. 11. i 8. 12. 1944.; Gizdić, Dalmatinski zbjeg u Italiji i Egiptu. Mogućnosti. Str. 765

⁶⁴⁵ DAST, J.Z. 461, Izvješće Prosvjetnog odjela COZ-a za studeni 1945. god.

⁶⁴⁶ Plenča, Bratanić; Radonić, *El Shatt*, 310.

⁶⁴⁷ HPM, Kutija 2a, Inv. br. 196, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1945., sastanak od 3. 12. 1945.

⁶⁴⁸ „Iz naših logora: konferencija rukovodioca...“, *Naš list*, br. 675, 21. 12. 1945., 4.

još nekih svećenika u svojstvu vjerskih referenata na nižim upravnim razinama, nisu bile puke formalnosti. Jedan od pouzdanih indikatora položaja vjere jest odnos prema vjeronaučnoj nastavi.

Prosvjetni odjel Izvršnoga odbora ZAVNOH-a donio je u rujnu 1944. jedinstveni nastavni plan i program, uz pripadajuće upute.⁶⁴⁹ Prema prosvjetnim odredbama ZAVNOH-a vjeronauk se mogao izvoditi u školama, ali je bio sveden na fakultativni predmet, koji se izvodio samo na osnovnoškolskoj razini. Mogli su ga predavati svećenici koji se nisu ogriješili o narodnu vlast, jedan sat tjedno.⁶⁵⁰ Protiv degradacije položaja vjeronauka u školama protestirali su katolički biskupi,⁶⁵¹ a na kršenje odveć reduciranoga prava u praksi reagirao je i Andrija Hebrang.⁶⁵² Prema *Privremenom planu i programu za narodne osnovne škole u Zbjegu*, tiskanom u srpnju 1944., u četverogodišnjoj osnovnoj školi bio je predviđen sat vjeronauka tjedno, uz uvjet da roditelji djece na početku školske godine izjave žele li njihova djeca učiti vjeronauk.⁶⁵³ Prema objavljenom nastavnom planu i ostaloj dokumentaciji za srednje škole, u njima se nije održavala nastava vjeronauka.⁶⁵⁴ Dakle, u školama zbjega nastavni je plan i program bio napisan prema odredbama ZAVNOH-a, no djeca su vjeronauk pohađala masovno, a nastava se održavala bez opstrukcije vlasti.⁶⁵⁵

U *Našemu listu* vjeroučitelji (don Ivo Ivelja) spominju se već 19. veljače 1944., u svezi otvaranja škole u 1. logoru.⁶⁵⁶ Prosvjetni odjel Oblasnog NOO Dalmacije potvrdio je u rujnu 1944. Prosvjetni odjel COZ-a da vjersko obrazovanje u školama nije obavezno, i da će vjeronauk učiti samo ona djeca koja izjave da ga žele učiti.⁶⁵⁷ Nije poznato kako je na takvu regulativu reagirao don Andro Štambuk, koji je imao vjeroučiteljskoga iskustva iz Hvara, a u tom je razdoblju bio jedan od pročelnika Prosvjetnoga odjela COZ-a. No, iz dokumenata je vidljivo da je i Štambuk

---

⁶⁴⁹ Tomo Žalac, *Škola u ratu i revoluciji: školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941-1945.* (Zagreb: Školska knjiga, 1988), 153.

⁶⁵⁰ Marin Srakić, *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma: kratki prikaz na temelju povijesnih izvora s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku i na područje Đakovačke i Srijemske biskupije* (Zagreb: Katehetski salezijanski centar, 2000), 11.

⁶⁵¹ Josip Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve: djelovanje Udbe protiv Crkve u Hrvatskoj 1945. – 1991.*, sv. 2. (Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2020), 46–47.

⁶⁵² Kisić Kolanović, *Andrija Hebrang*.

⁶⁵³ Palavršić, *Prosvjetni rad*, 42–43.

⁶⁵⁴ Palavršić, *Prosvjetni rad*, 69–70.

⁶⁵⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 9, Izvještaj sekretara COZ-a druga Mate Barbića, str. 7

⁶⁵⁶ NSK Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVP-4°-18 *Naš list*: „Otvorena je škola u prvom logoru“, *Naš list* br. 9, 19. 2. 1944., 3.

⁶⁵⁷ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. kutija 71, Oblasni NOO Dalmacije, Prosvjetni odio COZ Prosvjetnom odjelu 19. 9. 1944.

osobno održavao dva puta tjedno nastavu vjeronauka u školi 1. logora.⁶⁵⁸ Zbog nedostatnog broja svećenika razredi su se često spajali, što govori da su unatoč izbornosti vjeronauk pohađala gotovo sva izbjeglička djeca. No Prosvjetni odjel zabilježio je u svojim izvještajima i slučajeve kad se vjeronauk nije mogao održavati zbog nedostatka vjeroučitelja.⁶⁵⁹

Nakon što se život prvih izbjeglica u logorima Egipta ustalio, već u travnju 1944. zbio se prvi masovni i zapaženi vjerski događaj, o kojemu je izvijestilo i glasilo COZ-a *Naš list*. Budući da su toga proljeća njemačke okupacijske vlasti na otoku Hvaru intenzivno provodile prisilnu evakuaciju civilnoga stanovništva, vjerska procesija „Za križem“, koja se tradicionalno kretala otokom u noći s Velikoga četvrtka na Veliki petak, nije se mogla održati.⁶⁶⁰ Nakon što je ta vijest pristigla do Egipta, izbjeglice s otoka Hvara odlučile su održati kontinuitet stoljetne tradicije priređivanjem procesije u logorima El Shatta. Hvarskim izbjeglicama iz Jelse, Pitava, Vrisnika, Svirača, Vrbanja i Vrboske u procesiji se pridružilo i mnoštvo drugih. Prema Nevenu Bogdaniću, sudjelovalo je više od osam tisuća vjernika. Među njima bilo je i nekoliko stotina savezničkih vojnika i časnika. Inicijativu je podržao i glavni zapovjednik zbjega Andres J. Bekker. Funkcije je vodio don Niko Bogdanić, zavičajem Hvaranin.⁶⁶¹ Bila je potom na Veliki petak održana uobičajena večernja procesija. Ambijent je opisao jedan od sudionika iz Jelse, a prenio također Neven Bogdanić: „Sveto otajstvo je nosio don Niko Bogdanić pod improviziranim baldahinom, oko kojega je bilo stotinjak ferala na bambusima i dvanaest petromaksa, koji su osvijetljavali Sveto otajstvo, tako da se vidjelo kao usred bijela dana. Svaki šator pokraj kojega je prolazila procesija bio je osvijetljen s dva i više ferala, tako da je to izgledalo vrlo svečano, kao da si na našoj rivi ili kojoj gradskoj ulici, a ne u El Shattu... Osobito su se isticali Bračani i Splitsani kad su pjevali 'Puče moj'!...“⁶⁶²

Iz pojedinih brojeva *Našega lista*, najvažnije tiskovine zbjega koja je kroz dvije godine postojanja zbjega izvještavala o tamošnjim zbivanjima, evidentno je da se i nakon opisanih događaja Velikoga tjedna 1944. nastavilo redovito prakticiranje vjerskih aktivnosti i slobodno pastoralno djelovanje svećenstva u logorima zbjega.⁶⁶³ Takve vijesti iz *Našega lista* nadopunjavaju

---

⁶⁵⁸ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 9, Izvještaj o radu rajonskog odbora od 25. 6. 1944., Logor 1, Rajon V, str. 2

⁶⁵⁹ Radonić, *El Shatt*, 417.

⁶⁶⁰ Marko Pavičić Kotin, *Za križem u riječi i slici: zavjetno pučko pokornička vjerska procesija „Za križem“*, 3. izd. (Stari Grad: Grad Stari Grad, 2019), 70–72.

⁶⁶¹ „Raspored crkvenih funkcija...“, *Naš list* br. 55, 5. 4. 1944., 4; Bogdanić, *El Shatt naš nezaboravljeni*, 32–34.

⁶⁶² Neven Bogdanić, „Običaj star pet stotina godina: 'Za križem' u pustinji“, *Narod* br. 56, 15. 5. 1998., 9.

⁶⁶³ „Crkvene funkcije na blagdan Tijelova“, *Naš list* br. 116, 7. 6. 1944., 3; „Prva sveta pričest u logoru br. 3“, *Naš list* br. 167, 28. 7. 1944., 4; „Iz župskih ureda“, *Naš list* br. 315, 23. 12. 1944., 4; „Iz župskog ureda“, *Naš list* br. 623, 30. 10. 1945., 3; „Božić 1945“, *Naš list* br. 678, 24. i 25. 12. 1945., 1, 4.; „Tri kralja“, *Naš list* br. 689, 5. 1. 1946., 4.

i interna izvješća odbora zbjega, službene naravi. Naime, početkom lipnja 1944. precizno je reguliran način sastavljanja redovitih mjesečnih izvještaja po odjelima i odsjecima odbora za potrebe COZ-a. Od vjerskih odsjeka tražilo se da u te izvještaje uključe detaljne podatke o broju održanih sati vjeronauka, imenima vjeroučitelja, broju održanih vjerskih funkcija te smetnjama i potrebama na koje nailaze u radu.⁶⁶⁴ Na temelju prikupljenih podataka COZ je 15. lipnja 1944. poslao Oblasnom NOO Dalmacije izvještaj za prethodni mjesec. U njemu je navedeno da katolici nesmetano obavljaju vjerske dužnosti i da odbori svećenicima u svemu izlaze u susret kako bi mogli nesmetano vršiti vjerske obrede. Izvještava se da su po logorima napravljene crkve i da u zbjegu djeluje više katoličkih svećenika, no kao poteškoća navedena je činjenica da u zbjegu nema nijednoga pravoslavnog svećenika, te se moli Oblasni NOO Dalmacije da uputi jednoga u zbjeg. Spominje se i svibanjski posjet zbjegu katoličkoga biskupa iz Port Saida.⁶⁶⁵

Posjet biskupa Port Saida i apostolskoga vikara Ange Marie Herala jugoslavenskom zbjegu u Egiptu početkom svibnja 1944. bio je iznimno važan za razvoj tamošnje crkvene organizacije. Budući da su logori u El Shattu potpadali pod njegovu jurisdikciju, biskup Hiral je prigodom te posjete potvrdio osnivanje katoličkih župa u zbjegu.⁶⁶⁶ Svaki je logor dobio svoju župu sa crkvom i župnim uredom. U tim župama bogoslužje se održavalo u improviziranim šatorskim crkvama koje su bile posvećene svecima zaštitnicima – patronima.⁶⁶⁷ Zabilježene su i neobične pojave povezivanja kršćanske ikonografije s motivima iz partizanske borbe. Navodno su, prema sjećanju jedne izbjeglice, akademski slikar Živko Kljaković i kipar Ante Kostović za potrebe šatorske crkve izradili reljef Svete obitelji, na kojoj sv. Josip, Marija i Isus na glavi nose partizanske kape sa zvijezdom petokrakom.⁶⁶⁸

Logori su bili organizirani prema principu teritorijalnosti, pa je don Andro Štambuk bio smješten u 1. logoru El Shatta, u čijem se 3. rajonu nastanilo izbjeglo stanovništvo bračkih Selaca.⁶⁶⁹ O životu selačkih izbjeglica u El Shattu pisani je trag ostavila Vjera Nižetić iz Selaca, tada trinaestogodišnja djevojčica. Osim pojedinih komunista, poput rukovoditelja njezina šatora Mile Bulimbašića koji je s njezinim ocem Jurjem (Zorom) Nižetićem „Žeravicom“ pripadao

---

⁶⁶⁴ HR-DAST-23 JZ u Egiptu. Kutija 2, Detaljne upute za sastavljanja redovitih mjesečnih izvještaja, 1. VI. 1944.

⁶⁶⁵ HR-DAST-23 JZ u Egiptu, Kutija 2. Fascikl COZ, Oblasnom NOO Dalmacije: Predmet Izvještaj za mjesec maj 1944., str. 2

⁶⁶⁶ „Ove sedmice...“, *Naš list* br. 72, 23. 4. 1944., 4; Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 431.

⁶⁶⁷ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 162.

⁶⁶⁸ Ivanuš, „Vjerski život“, 66.

⁶⁶⁹ Nižetić, *U pustinji El Shatta*, 78.

malobrojnoj grupi prijeratnih članova KPJ u Selcima,⁶⁷⁰ prisjetila se i don Andra Štambuka. Zapamtila ga je kao svećenika 1. logora El Shatta, odnosno župe sv. Mihovila, koji je vodio obrede u crkvi napravljenoj od nekoliko spojenih šatora s križem na ulazu. Ali je zabilježila i da je narod isprva bio skeptičan prema šatorskim crkvama, pa su pojedine žene komentirale: „Crikve su bile tamo doma kad smo se rodili najlipše od svih kuć – pa kako da virujemo da je i ovo crkva i da se u njoj molimo? – a Bog nas je i onako ostavi kad nas je dove ovod.“⁶⁷¹ No, unatoč prvim dojmovima, šatorske su crkve zaživjele, kao i administrativni poslovi župnih ureda. U logorima zbjega redovito su vođene i matične knjige. Prema Uputstvima za vođenje matičnih knjiga koja je u ožujku 1944. Oblasni NOO Dalmacije dostavio COZ-u, sva rođenja, vjenčanja i smrti građana koja se dogode na području Općinskoga NOO moraju se upisati u matične knjige koje vodi Općinski NOO za svoje područje. Istodobno se naglašava da se ovime ne diraju niti ukidaju dosadašnji crkveni obredi i rad crkvenih vlasti.⁶⁷² O tom je radu osobito skrbio don Andro Štambuk, što se vidi iz činjenice da je nakon povratka iz Egipta predao 1. kolovoza 1946. matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih 1. logora odnosno tamošnje župe svetoga Mihovila koju je opsluživao, ali i maticu krštenih 3. logora odnosno župe sv. Josipa u El Shattu.⁶⁷³

Jednako je revno župničku službu u 2. logoru El Shatta vršio Hvaranin don Niko Bogdanić. U njegovom je logoru bio smješten veći broj izbjeglica s otoka Hvara. Kao titulara te župe izvori navode sv. Jeronima,⁶⁷⁴ dok Bogdanićev brat Josip spominje župu sv. Josipa kao župu 2. logora.⁶⁷⁵ Izvori bilježe svađu koja je izbila između pripadnika pjevačkoga zbora i župnika Nike Bogdanića,⁶⁷⁶ čije je djelovanje zbog nesklonosti partizanskom pokretu i nakon njegove preuranjene smrti interpretirano kao neprijateljsko, te se povezivanjem s njime na poslijeratnom suđenju pokušalo inkriminirati don Andra Štambuka.⁶⁷⁷ Bogdanić se u jednoj prigodi žalio na ponašanje kazališne grupe, revoltiran time što je zbog galame morao 8. listopada 1944. obustaviti nedjeljnu misu. Stekao je dojam da su „proba i misa namjerno usklađene“, a LOZ njegova logora o pritužbama nije poveo računa. Stoga se obratio COZ-u, upozorivši ga „da se sličnim postupcima dovodi u sumnju iskrenost načela o slobodi vjeroispovijedanja“. Na koncu je COZ nakon nekoliko

---

⁶⁷⁰ Radmilović, „Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi“, 8; Nižetić, *U pustinji El Shatta*, 71, 105, 130.

⁶⁷¹ Nižetić, *U pustinji El Shatta*, 88.

⁶⁷² HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Serija. Kutija 2, Uputstva za vođenje matičnih knjiga, ožujak 1944.

⁶⁷³ BAH, *Andro Štambuk*, Uručbeni zapisnik 1944. – 1950.

⁶⁷⁴ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Knjiga 11, Popis vjenčanih u zbjegu

⁶⁷⁵ Bogdanić, *El Shatt naš nezaboravljeni*, 29–30.

⁶⁷⁶ Radonić, *El Shatt*, 419–420.

⁶⁷⁷ ŽS Split, K.2/48. Presuda Okružnoga suda u Splitu od 15. siječnja 1948., 4.

dana intervenirao i zatražio od nadležnoga LOZ-a da se vježbe kazališne grupe 2. logora ne smiju održavati u vrijeme mise, čime je Bogdaniću udovoljeno.⁶⁷⁸

Župu sv. Josipa u 3. logoru opsluživao je don Juraj Burić s Visa, za župnika 4. logora u El Khatatbi bio je postavljen don Ivan Moškateo, dok su u Tolumbatu na mjestu župnika zabilježena imena don Nike Ivanovića i don Tome Moškateo.⁶⁷⁹ Dakle, sva šestorica svećenika Hvarske biskupije u El Shattu su obnašali župničku službu.

Među sakramentima koje su redovito dijelili u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu bila je i ženidba. Zaručnicima se logorskim propisima ostavljala mogućnost sklopanja braka pred voditeljem matičnih knjiga, u crkvi, ili pred jednim i drugim, uz obavezu prijavljivanja voditelju matičnih knjiga.⁶⁸⁰ Prema popisu vjenčanih u zbjegu, sastavljenom prema podacima logorskih odbora i župskih ureda, u zbjegu je u dvogodišnjemu razdoblju vjenčano oko 170 parova. Velik broj brakova sklopio je upravo don Andro Štambuk u šatorskoj crkvi sv. Mihovila. Prvi sakrament ženidbe podijelio je 19. ožujka 1944. kiparu Anti Kostoviću (1915. – 1997.) iz Drvenika kod Trogira i njegovoj supruzi Emini Baldasar iz Sarajeva.⁶⁸¹

Najupečatljivije vjenčanje održano je 27. srpnja 1944., kada je don Andro vjenčao akademskoga kipara iz Splita Antu Šitića sa svojom najstarijom sestrom Irmom Štambuk.⁶⁸² Sa sestrom je bio posebno povezan jer su dotad i zajedno obitavali u šatoru Logora 1.⁶⁸³ *Naš list* je događaj nazvao „partizanskim vjenčanjem u Kairu“ te izvijestio da je Štambuk nakon podjele sakramenta mladencima uputio sljedeće riječi: „Kao što je sv. Josip bježao ispred krvnika da spasi svetu obitelj, tako i vi ovdje, pobjegli ispred neprijatelja, sklapate brak, stvarate obitelj daleko od svoje domovine; da biste na povratku mogli svim svojim silama doprinijeti izgradnji domovine. Čestitam vam u ime majke, braće, očeva i sestara, koji se u ovom času nalaze u borbi.“ Svečanost je uvećao zbor COZ-a koji je otpjevao jednu svatovsku pjesmu maestra Josipa Hatzea, dok je članica kazališne grupe Marija Gatin izvela pjesmu „Ave Maria“ Franza Schuberta.⁶⁸⁴

Vjenčanje nije održano unutar logora zbjega, već u gradu Kairu, što nije bila uobičajena praksa. Kumovi mladencima bili su čelnik tamošnje Vojne misije NKOJ-a Mato Jakšić i maestro Josip

---

⁶⁷⁸ Radonić, *El Shatt*, 419–420.

⁶⁷⁹ Radonić, *El Shatt*, 409.

⁶⁸⁰ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 2, Objašnjenje čl. 7 Uputstava za vodjenje matičnih knjiga. Postupak kod vjenčanja.

⁶⁸¹ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Knjiga 11

⁶⁸² HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Knjiga 11; „Partizansko vjenčanje u Kairu“, *Naš list* br. 173, 3. 8. 1944, 2.

⁶⁸³ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 3.

⁶⁸⁴ „Partizansko vjenčanje u Kairu“, *Naš list* br. 173, 3. 8. 1944, 2.

Hatze.⁶⁸⁵ Prema Jakšićevu intervjuu iz 1976., upravo je on uspio s britanskom administracijom dogovoriti da se obred održi u Kairu. Pritom je navodno pripremio kako će u protivnom obznaniti medijima da Saveznici onemogućuju izbjeglicama obavljanje katoličkoga obreda i podjelu sakramenata. U anegdotalnom sjećanju na taj događaj Jakšić je ustvrdio kako je vjenčanje izazvalo veliku pozornost, i naroda, i fotoreportera.⁶⁸⁶ Zbog toga nije čudno što je u Zbirci fotografija, filmova i negativa Hrvatskoga povijesnog muzeja u Zagrebu sačuvana fotografija tih svatova, na kojoj gotovo svi nose partizanske kape. Na njoj se, uz mladence i don Andra Štambuka, može prepoznati čitav niz poznatih osoba poput čelnika Vojne misije NKOJ-a u Kairu Mata Jakšića i njegove buduće supruge Paule Zon, tajnika COZ-a Mate Barbića, književnika Ranka Marinkovića te istaknutih pripadnika kazališne grupe poput Branka Kovačića, Josipa Hatzea, Luke Ivankovića, Ante Muljačića, Miljenka Grubišića, Ante Grgurina...⁶⁸⁷ S većinom navedenih članova kazališne grupe don Andro je zajedno putovao prema Egiptu, te s njima mjesec i pol dana boravio u tranzitnom logoru Tukurano u južnoj Italiji.⁶⁸⁸ Svita koja se okupila prigodom vjenčanja njegove sestre, ukazuje da je don Andro Štambuk u Egiptu na društvenom planu dobro kotirao družeći se s intelektualnom i političkom elitom zbjega. U obrazloženju prijedloga za njegovo odlikovanje iz 1946. navedeno je da je don Andro Štambuk u zbjegu davao izjave u prilog NOP-a stranim novinarima, bez preciznijih podataka o nadnevku i novinama.⁶⁸⁹ Međutim, izgleda da taj interes novinara nije bio vezan isključivo za neuobičajeno i upečatljivo vjenčanje njegove sestre, već je postojao otprije. To dokazuje pismo Nike Bezmalinovića iz Seattlea don Andru Štambuku, otposlano 28. travnja, a objavljeno u *Našemu listu* 17. kolovoza 1944. godine. Bezmalinović se javio don Andru u ime organizacije Amerikanski komitet za Slobodnu Jugoslaviju, koja se zalagala za probitke partizansko-komunističkoga pokreta u SAD-u. Napisao je da je za don Androvo djelovanje u sklopu jugoslavenskoga zbjega u Egiptu doznao posredstvom američkoga tiska, što znači da su spomenute don Androve izjave stranim novinarima nastale već tijekom prvih mjeseci boravka u Egiptu, vjerojatno u ožujku ili početkom travnja 1944. godine. Na taj je način za njegov boravak u zbjegu doznala hrvatska emigrantska zajednica u SAD-u. Bezmalinović je želio doznati

---

⁶⁸⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Knjiga 11

⁶⁸⁶ Darko Stuparić, „Ambasadori mira – Mato Jakšić: Partizanski grad u pustinji“, *Nedjeljni Vjesnik*, 31. listopada 1976.

⁶⁸⁷ Ivanuš, „Vjerski život“, 65.

⁶⁸⁸ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 1.

⁶⁸⁹ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 71. Oblasni N.O.O. Dalmacije. Tajništvo-Personalni odsjek-odlikovanja, 1946. god

više o don Androvim prilikama i potrebama u jugoslavenskome zbjegu, ali se raspitivao i o vijestima iz njegova rodnoga mjesta. Naime, Bezmalinović piše da je i on rođen u Selcima, i da je išao u školu s don Androvim ujakom Tonom (Antom) i tetom Klarom.⁶⁹⁰ Budući da je spomenuti don Androv ujak rođen 1892,⁶⁹¹ može se preciznije zaključiti da je riječ o emigrantu Nikoli Bezmalinoviću, puno poznatijemu pod amerikaniziranim imenom Nick Bez, koji je rođen 1895. u Selcima, odnosno u zaselku Podsmrčevik. Otišao je vrlo mlad s otoka Brača u SAD, gdje je postao uspješan poduzetnik i jedan od najutjecajnijih američkih Hrvata, blizak Demokratskoj stranci. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata zaista je zagovarao Titov pokret u SAD-u, a vjerojatno se u ovoj prilici potpisao izvornim oblikom svoga imena kako ga don Andro ne bi percipirao otuđenim od svog zavičaja.⁶⁹²

Sredinom rujna 1944. don Andro Štambuk spomenut je u nedatiranom izvještaju Mirka Crnka, rukovoditelja partizanske straže pri COZ-u. U tom je dokumentu Crnko opisao incident u središtu kojega se našao slovenski svećenik Jože Luskar, koji je tvrdio da iz 3. logora, no iz drugih dokumenata može se pretpostaviti da nije bio stalni rezident logora partizanskoga zbjega. Pri Luskarovu dolasku u 1. logor jugoslavenskoga zbjega, zaustavili su ga pripadnici partizanske straže jer nije imao propusnicu, a potom ga je napala masa izbjeglica jer je navodno govorio protiv Tita te osporavao narodnu vlast. Prema Crnkovu opisu, narod ga je počeo tući, pa su ga partizanski stražari morali izvlačiti. Uskoro su na vijest o incidentu u komandu partizanske straže stigli članovi COZ-a Mate Barbić, Zvonko Bešker i Andro Štambuk, te naredili da se svećenika Luskara pusti, nakon čega su Bešker i Barbić izgrdili stražare te tražili sankcije za odgovorne.⁶⁹³

U prosincu 1944. ponovno je logore jugoslavenskoga zbjega u El Shattu posjetio biskup Hiral, ovaj put kako bi djeci podijelio sakrament krizme. Prvoga dana, 10. prosinca 1944., u Logoru 1 krizmao je oko 850 djece, sutradan oko 1000 djece u Logoru 2, a zadnji dan oko 1200 djece u Logoru 3. Dakle, ukupno je u tri dana krizmano preko 3000 djece, što i ovaj vjerski događaj čini nesvakidašnjim. Uprava zbjega ponovno je gostoljubivo nastupila prema biskupu Hiralu, srdačno su ga dočekali i pozdravili predsjednik COZ-a Ivo Markić i tajnik Mate Barbić. Biskupu je priređen i ručak, a odbori su u nekim logorskim rajonima pripremili doručak za krizmanike i kumove.⁶⁹⁴ U

---

⁶⁹⁰ „Iz pisama naših iseljenika“, *Naš list* br. 187, 17. 8. 1944., 4.

⁶⁹¹ Štambuk, *Štambuk: Povijest i rodoslovlje*, 69.

⁶⁹² ŽAS, Stanje duša u župi Selca, 77; „Bezmalinović, Nikola (Nick Bez)“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bezmalinovic-nikola> (posjet 3. 10. 2024.)

⁶⁹³ Radonić, *El Shatt*, 418–419.

⁶⁹⁴ „Podjela sv. krizme u našim logorima“, *Naš list* br. 305, 13. 12. 1944., 4.

zbjegu je 1944. proslavljen i prvi katolički Badnjak, pa su djeca dobivala božićne darove, zahvaljujući savezničkim vojnim garnizonima te različitim organizacijama koje su se bavile humanitarnim radom.⁶⁹⁵

Mjesec dana kasnije, iznenadna vijest o pogibiji mladoga hvarskog svećenika don Nike Bogdanića potresla je svećenstvo zbjega. Don Niko je smrtno nastradao 10. siječnja 1945., u 33. godini života.⁶⁹⁶ Premda smatra da je poginuo „nesretnim slučajem“ fra Stipo Marčinković ubraja Bogdanića u ubijene svećenike Hvarske biskupije zato jer je bio „nasilno prognan“ u Egipat.⁶⁹⁷ Don Nikin mlađi brat Neven Bogdanić kao dječak je bio u El Shattu njegov ministrant,⁶⁹⁸ a prema tvrdnji don Josipa Franulića s bratom je bio 10. siječnja 1945. u trenutku njegove pogibije.⁶⁹⁹ U svojoj knjizi objavljenoj 1996. Neven Bogdanić napisao je da je don Niko poginuo „nesretnim slučajem u prometnoj nesreći“ na željezničkoj pruzi na ulazu u grad Suez.⁷⁰⁰ Čini se da je don Niko povremeno izlazio iz logora u El Shattu i odlazio u Suez bez potrebnoga odobrenja COZ-a, zbog čega ga je don Andro Štambuk, prema kasnijemu iskazu komunističkim istražiteljima, jednom opomenuo.⁷⁰¹ Prema tome, Bogdanić je kršio pravila COZ-a, unatoč činjenici da je obnašao službu vjerskoga referenta na logorskoj razini,⁷⁰² te navodu da je prije odlaska sa zbjegom pružao sklonište hvarskim partizanima u župnom dvoru u Gdinju,⁷⁰³ koji je objavljen i u *Našemu listu* povodom svećenikove smrti.⁷⁰⁴ Sudeći prema pitanjima koja je UDB-in isljednik postavio Štambuku 1947., može se zaključiti da su komunističke vlasti Bogdanića smatrale nepouzdanim,⁷⁰⁵ a prema iskazu obavještajca COZ-a Stjepana Rudana, don Niko se po dolasku u zbjeg ipak bio pasivizirao.⁷⁰⁶ Te su okolnosti u skladu s prethodno iznesenom tezom o Bogdanićevu uključenju u zbjeg protivno njegovoj volji.

---

⁶⁹⁵ Radonić, *El Shatt*, 413–414.

⁶⁹⁶ „Smrt i sahrana don Nike Bogdanića“, *Naš list* br. 334, 13. 1. 1945, 4; Bogdanić, *El Shatt naš nezaboravljeni*, 29–30.

⁶⁹⁷ Marčinković, „O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji“, 268.

⁶⁹⁸ Bogdanić, *El Shatt naš nezaboravljeni*, 30.

⁶⁹⁹ Franulić, „Jedna od prvih žrtava jugokomunističke nepodobnosti“, 100.

⁷⁰⁰ Bogdanić, „El Shatt naš nezaboravljeni“, 29–30.

⁷⁰¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 2.

⁷⁰² HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 10, Fascikl Spisi i izvještaji o političkoj situaciji u logoru (povjerljive naravi) 1944.-1946. god. Izvještaj COZ iz Jugoslavije za razdoblje od 1. do 31. III. 1944. Oblasnom NOO Dalmacije, str 11; HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 2. dokument Logorski odbor 2

⁷⁰³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947., 1.

⁷⁰⁴ „Smrt i sahrana don Nike Bogdanića“, *Naš list* br. 334, 13. 1. 1945, 4.

⁷⁰⁵ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 2; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947, 5–6.

⁷⁰⁶ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947., 2.

U ispunjenoj crkvi Logora 2 i 4 don Toma Moškateo, naveden kao bolnički dušobrižnik, održao je misu za pokojnika uz asistenciju ostalih svećenika i pjevanje crkvenoga zbora.⁷⁰⁷ Don Andro je u žalbi iz siječnja 1948. zapisao da s don Nikom Bogdanićem nije bio u dobrim odnosima, zbog toga što mu je zamjerao „izvjesne veze sa ženskim spolom“,⁷⁰⁸ ali se pred odrom oprostio od pokojnika tijekom sahrane koja je održana 12. siječnja 1945. uz veliko sudjelovanje naroda iz zbjega. Sprovodu su nazočili zapovjednik 2. Logora, bojnič Black, te predstavnici COZ-a, JNOF-a i drugih tijela i organizacija zbjega.⁷⁰⁹

Početak veljače 1945. u jugoslavenski zbjeg u Egiptu pristigao je potpukovnik NOVJ-a, pravoslavni svećenik Blažo Marković (1905. – 1949.). Zadržao se najmanje do sredine travnja 1945, te je za boravka u Egiptu vršio obrede koje su pravoslavne izbjeglice priželjkivali, jer u zbjegu dotad nije bilo pravoslavnoga svećenika.⁷¹⁰ Taj pravoslavni svećenik iz Crne Gore postao je član KPJ tijekom Drugoga svjetskog rata. U svibnju 1942. Marković je pristupio 1. proleterskoj brigadi i prihvatio se zvanja vjerskoga referenta te postrojbe. Potom je promaknut u zvanje vjerskoga referenta 1. proleterske divizije, a do travnja 1944. i u vjerskoga referenta 3. udarnog korpusa NOVJ-a.⁷¹¹ Blažo Marković govorio je 23. ožujka 1945. na svečanosti u Logoru V El Shatta,⁷¹² koji je nastao reorganizacijom zbjega nakon ukidanja logora u El Khatatbi u rujnu 1944. godine.⁷¹³ Tom ga je prigodom *Naš list* predstavio kao „sveštenika srpsko pravoslavne crkve i člana AVNOJ-a.“ U logorsku je dvoranu gost ušao u pratnji članova COZ-a i članova Izvršnog odbora JNOF-a zbjega. Član Izvršnog odbora JNOF-a Dušan Ćurčija iznio je zanimljiv podatak da je Marković prije dolaska u Egipat kao član delegacije Srpske pravoslavne crkve u Moskvi nazočio izboru ruskog patrijarha. Nakon što je zbor kazališne grupe otpjevao pjesmu „Po šumama i gorama“, riječ je uzeo don Andro Štambuk. On je kao član COZ-a „s nekoliko toplih riječi pozdravio druga u ime Narodne vlasti i zaželio mu dobrodošlicu.“⁷¹⁴ Na koncu se na pozornicu popeo Marković koji je kazao da se primaju u partizanski pokret i oni koji nisu u najtežim

---

⁷⁰⁷ „Smrt i sahrana don Nike Bogdanića“, *Naš list* br. 334, 13. 1. 1945, 4.

⁷⁰⁸ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 5.

⁷⁰⁹ „Smrt i sahrana don Nike Bogdanića“, *Naš list* br. 334, 13. 1. 1945, 4.

⁷¹⁰ Plenča, „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 431; „Naši svećenici vratili su se sa svetih mjesta“, *Naš list* br. 423, 13. 4. 1945., 4.

⁷¹¹ Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church“, 106.

⁷¹² „Sveštenik Blažo Marković, potpukovnik, govorio je jučer na svečanosti u III.-V. logoru“, *Naš list* br. 403, 24. 3. 1945., 1.

⁷¹³ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 98–99.

⁷¹⁴ „Sveštenik Blažo Marković, potpukovnik, govorio je jučer na svečanosti u III.-V. logoru“, *Naš list* br. 403, 24. 3. 1945., 3.

trenutcima bili s partizanima, što je znak da je pokret „širok i moćan, jedinstven“. Govor je završio veličanjem partizanske borbe, Tita i njegove vlade, nakon čega su uslijedili poklici iz tipičnoga frazarija. Nakon što je kazališna grupa održala kratku priredbu, zaigralo se kolo u koje su se uhvatili potpukovnik Blažo Marković i don Andro Štambuk.⁷¹⁵

Samo dan kasnije, 24. ožujka 1945., Blažo Marković sudjelovao je na komemoraciji palima u NOB-u. Na njoj je, prema pisanju *Našega lista*, sudjelovalo čak 11 000 izbjeglica. Nakon poduzetoga Markovićeve govora, zbor kazališne grupe izveo je „Posmrtni marš“. A zatim je don Andro Štambuk, prije nego li je podijelio odrješenje palim borcima, održao govor čiji je sadržaj u potpunosti prenio *Naš list*:

„Sveta je i spasonosna misao moliti se za mrtve', kaže nam sveto Pismo. Da, sveta je i spasonosna misao moliti se za mrtve, ali je još svetija, još spasonosnija misao, ustvrdiću, moliti se za one, štovati one, koji nisu umrli običnom smrću, već smrću junaka, moliti se i štovati one koji su pali ne za lične interese i probitke, već za dobro, za ideale opće čovječanske, općeljudske: za pravdu, bratstvo i slobodu. Velika je i sveta misao moliti se za one i štovati one koji su svoj život dali u junačkoj borbi za slobodu svog naroda, za slobodu i veličinu svoje domovine. To su sveti i uzvišeni kršćanski ideali. A ti pokojnici, ti heroji, to su, braćo i sestre, baš oni čiji pomen danas mi slavimo. Vi znate onu sv. Pisma: „Ako zrno pšenice ne padne u zemlju, ono će se osušiti i ploda ne donosi, a ako padne u zemlju stostruki plod donasa.“ Naši borci, koji su pali u ovoj gigantskoj Narodno-oslobodilačkoj borbi, za slobodu naših naroda, za bolje i sretnije dane sviju nas, oni su pšenična zrna iz kojih će niknuti obilna žetva, a čije ćemo snopove mi žeti u izobilju. Da su naši borci ostali po strani, da se nisu nesebično žrtvovali, da se nisu borili, mi bi svi od reda gnjjjali kao odbačeno sjeme po tamnicama, koncentracionim logorima, neprijateljskim tvornicama. Ali, hvaleći našim borcima živi smo, slobodni smo. Odužimo se borcima palim za slobodu našu, pokažimo ideal kršćanske zahvalnosti. Naša velika i duboka zahvalnost odrazit će se najjače u tome ako idemo putem njihovih ideala, ako očuvamo tekovine njihove junačke borbe. Naši borci bacit će puške, slobodu nam oni nose i darivaju, a mi uložimo svi sve da gradimo sretniju budućnost, veliku domovinu, na čvrstom kamenu temeljcu, na životima naših boraca. Bacit će se puške, a prihvatit će se rada. I evo prilike da se našim borcima odužimo. Što nismo učinili puškom učinimo radom. Rad je savršena molitva. Sveto pismo kaže: 'Dostojan je radnik plaće svoje'. Ko ne radi nije dostojan da živi, nije dostojan da se nazivlje čovjekom. Krist je radio a kršćanstvo

---

⁷¹⁵ Isto, 3–4.

sljedeći njega rad je uvijek uzdizalo. Kroz molitvu i rad najbolje ćemo se odužiti žrtvama naših boraca. A sada, braćo i sestre, pozivam vas svih da uzdignete vruću molitvu Gospodu, za pokoj naših boraca, palim za slobodu, bratstvo i jedinstvo naših naroda. A Ti, milostivi Gospodine Isuse, podaj im pokoj vječni!“⁷¹⁶

Don Ivan Moškateo potom je pročitao pozdravni telegram Titu u kojemu je između ostaloga stajalo: „Narod i sveštenstvo zavjetuju se da će čuvati svete tekovine Narodno-oslobodilačke borbe, učvršćujući bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, kao i ostalih naroda Jugoslavije.“ Na kraju telegrama bili su „u ime naroda u zbjegu“ navedeni sljedeći svećenici: don Niko Ivanović, don Toma Moškateo, vojni „sveštenik“ potpukovnik Blažo Marković, don Andro Štambuk, don Ivan Moškateo i don Juraj Burić. Dakle, svi osim preminuloga don Nike Bogdanića, uključujući i gosta Blažu Markovića.⁷¹⁷ Zanimljivo je da su među navedenima i don Toma Moškateo, čije je ponašanje bilo nadzirano od obavještajaca COZ-a,⁷¹⁸ kao i don Juraj Burić kojega su partizani skoro strijeljali, a zatim prisilno uključili u zbjeg.⁷¹⁹ Ova okolnost može se protumačiti na način da je afirmativan odnos prema vjeri i svećenstvu s jedne strane, te djelovanje don Andra Štambuka s druge strane, u specifičnim uvjetima zbjega u Egiptu svećenike Hvarsko-bračko-viške biskupije izvan domovine približilo Titovom partizansko-komunističkom pokretu, što je posve vidljivo i iz citiranoga don Androva govora.

Blažo Marković još se zadržao u zbjegu, pa je 26. ožujka 1945. u Logorima 2 i 4 El Shatta održao bogoslužje za pravoslavne izbjeglice. Na ručku koji je uslijedio, uz ostale uzvanike, ponovno je govorio i don Andro Štambuk. Prema *Našem listu*, govorio je „dugo i toplo o bratstvu i jedinstvu naših naroda i o zadacima sveštenstva kako pravoslavnog tako katoličkog i ostalog prema toj najvećoj tekovini naše Narodno-oslobodilačke borbe.“ Nadalje, *Naš list* izvještava da je oduševljenje nazočnih doseglo vrhunac kad su se dvojica svećenika, don Andro Štambuk i Blažo Marković, poljubili.⁷²⁰ U tom je činu predstavljeno priželjkivano bratstvo i jedinstvo između hrvatskoga i srpskoga naroda, koji su još uvijek u zemlji u velikoj mjeri međusobno ratovali.

---

⁷¹⁶ „Veličanstvena manifestacija odanosti žrtvama N.O.B.“, *Naš list* br. 404, 25. 3. 1945., 2–4.

⁷¹⁷ Isto, 4.

⁷¹⁸ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 10, Spisi i izvještaji o političkoj situaciji u logoru (povjerljive naravi) 1944-1946. god., fascikl god 1944, Izvještaj od 9. 4. 1944., str. 2; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947., 2–3.

⁷¹⁹ Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 466–467; HR-HDA-1491 *OZNA* 11.31.10. Elaborati 1945., „Elaborat 'Kler'“, str. 3; HR-HDA-1491 *OZNA*. 11.16.8. Opuномоćство OZNE Sred. Dal. Otočkog Područja Br: 233/44 dne 26. 12. 1944. Predmet: izvještaj o svećenstvu Otsjeku Zaštite Naroda Oblasti VIII Korpusa OZNE za Hrvatsku, str.1.

⁷²⁰ „U logoru 2 – 4 obavljeno je bogoslužje za vjernike Srpsko-pravoslavne crkve“, *Naš list* br. 406, 27. 3. 1945., 4.

U travnju 1945., tijekom Markovićeve posjeta zbjegu, don Andro Štambuk i don Toma Moškateo bili su s njime u posjeti obližnjim kršćanskim hodočasničkim odredištima. Nakon povratka u župnome dvoru priređena je večera kojoj su nazočili predstavnici savezničke vlasti na čelu sa zapovjednikom pukovnikom Bekkerom, šef Vojne misije u Kairu Mato Jakšić, drugi svećenici iz zbjega itd. Tom je prilikom don Toma Moškateo kazao „da je dužnost pravoga narodnoga svećenika uvijek biti sa narodom i s njime moći zajedno podnijeti sve nevolje da bi se u ljubavi i jedinstvu naroda izrazila i ljubav pravih Kristovih sljedbenika.“ Tajnik COZ-a Mate Barbić tom se prilikom zahvalio svećenicima na njihovu radu u zbjegu, a naročito „na produbljenju bratstva i jedinstva naših naroda“, uz zaključak da su svi svećenici u zbjegu „odano i neumorno radili za dobrobit naroda“.⁷²¹

Kad se Blažo Marković vratio u Jugoslaviju, što se dogodilo krajem travnja ili početkom svibnja 1945., donio je sa sobom pismo katoličkih svećenika zbjega upućeno monsinjoru Svetozaru Rittigu, istaknutome svećeniku koji je još u rujnu 1943. u Lici pristupio Hebrangovim partizanima, te postao važna figura u promidžbi koncepcije narodne fronte. Preuzevši tekst od TANJUG-a, beogradska je *Politika* 4. svibnja 1945. pod naslovom „Katolički sveštenici u zbegu na Srednjem Istoku pozdravljaju monsinjora Ritiga, člana ZAVNOH-a“ prenijela pismo svećenika zbjega Rittigu. Potpisali su ga don Toma Moškateo, don Ivan Moškateo, don Juraj Burić, don Andro Štambuk i don Niko Ivanović. Dakle, potpisani su bili svi svećenici koji su ostali u zbjegu nakon Bogdanićeve pogibije.⁷²² Postojanje ovoga pisma usputno su evidentirala tek dvojica autora, Viktor Novak i Milan Basta, još u jugoslavenskome razdoblju hrvatske povijesti.⁷²³ U novinskome izvorniku sadržaj pisma glasi:

„Pružna nam se prilika da vam se javimo i da Vas pozdravimo preko kolege, potpukovnika Blaže Markovića, pravoslavnog sveštenika. Pozdravljamo Vas, monsinjore, onako toplo i srdačno kao što smo veselo i s oduševljenjem pozdravili Vaš odlazak među partizane 1943. godine. Veseli smo što je tako ugledni sveštenik, kao što ste Vi, smelo, odlučno i otvoreno prišao na onu stranu na koju se moralo naći sve naše sveštenstvo. Veseli smo što ste Vi postali putokazom svakom našem svešteniku, koji hoće da bude narodni sveštenik. Na žalost, mnogi su naši sveštenici zatajili, a mnogi su ocrnili i oblatili svetlu tradiciju našeg narodnog sveštenstva. Skupa s Vama i mi ih

---

⁷²¹ „Naši svećenici vratili su se sa svetih mjesta“, *Naš list* br. 423, 13. 4. 1945., 4.

⁷²² „Katolički sveštenici u zbegu na Srednjem Istoku pozdravljaju monsinjora Ritiga, člana ZAVNOH-a“, *Politika* br. 11970, 4. svibnja 1945., 3.

⁷²³ Novak, *Magnum crimen*, 1096; Basta, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 190.

osuđujemo i skupa s Vama učinimo sve da čuvamo tekovine naše narodnooslobodilačke borbe, a osobito na učvršćivanju bratstva i jedinstva našeg naroda na ljubavi, bratstvu i slozi sa pravoslavnim sveštenicima. Monsinjore, toplo Vas pozdravljamo i želimo da Vas Bog još dugo poživi za dobro naših naroda i domovine.“⁷²⁴

U jesen 1945. don Andro Štambuk se kao član COZ-a našao pred izazovima glede likvidacije logora Tolumbat na obali Sredozemnoga mora, u koji je nakon pomora djece u El Khatatbi u drugoj polovici 1944. bio premješten velik broj majki s djecom. Nakon što je u travnju 1945. otpočeo povratak izbjeglica iz Egipta u Dalmaciju, britanske su vlasti inzistirale da se izbjeglice iz Tolumbata prebaci u El Shatt, kako bi ih se od tamo uputilo u domovinu, zajedno s glavninom zbjega. Majke s djecom pribojavale su se povratka u nepovoljne pustinjske uvjete, a predstavnici zbjega tražili su da britanska administracija omogući prebecivanje tamošnjih izbjeglica izravno u Jugoslaviju. U tome na koncu nisu uspjeli, pa je 19. rujna 1945. donesena odluka o likvidaciji Tolumbata, a početkom listopada 1945. provedeno je premještanje tamošnjih izbjeglica u logore El Shatta. Neposredno prije toga, Komisija za repatrijaciju bila je poslala u Tolumbat delegata, koji je, u suradnji s tamošnjom Potkomisijom za repatrijaciju trebao uvjeravati izbjeglice u nužnost napuštanja Tolumbata.⁷²⁵ Prema sačuvanomome pismu koje je sekretar zbjega Mate Barbić poslao don Andru Štambuku u Tolumbat 16. rujna 1945., izgleda da je Štambuk jedno vrijeme bio „delegat COZ-a“ u tom logoru. Naime, sredinom rujna 1945. COZ se još uvijek nastojao izboriti za repatrijaciju izbjeglica iz Tolumbata direktno u Jugoslaviju, bez prebacivanja u El Shatt. Neovisno o ishodu tih nastojanja, Barbić je smatrao da se ne smije dozvoliti stvaranje panike među izbjeglicima i da je potrebno održati disciplinu. Iz sadržaja pisma proizlazi da je sekretar Barbić zamjerao don Andru nedovoljno kvalitetno upravljanje kriznom situacijom u Tolumbatu. Konkretno, kritizirao ga je zbog neplaniranoga dolaska tolumbatskoga odbornika Jakše Miličića u El Shatt, netom nakon što se Barbić vratio iz posjeta Tolumbatu. Ovo je pismo jedan od malobrojnih povijesnih izvora u kojima je zabilježeno nesuglasje i konflikt između don Andra Štambuka i ostatka COZ-a tijekom boravka u Egiptu. Barbić je u pismu ukorio Štambuka, stoga vrijedi citirati završni ulomak: „Moj boravak koji bi više puta želio da bude za mene mali odmor silom prilika u tom logoru moram skoro uvijek iskoristiti da svaki Vaš problem pomognem vam

---

⁷²⁴ „Katolički sveštenici u zbegu na Srednjem Istoku pozdravljaju monsinjora Ritiga, člana ZAVNOH-a“, *Politika* br. 11970, 4. svibnja 1945., 3.

⁷²⁵ Radonić, *El Shatt*, 519–520.

riješiti, i ne želim da se u buduće ovakovi i slični slučajevi dogode, radi ugleda Vlasti i radi svog vlastitog autoriteta, kao sekretara COZa a opet uglavnom u interesu naroda. Mislim da je ovo više stvar odbora, ali se Tebi obraćam, jer Ti snosiš odgovornost, pa Te lijepo molim da čitavu stvar njima izložiš, i da im bude jasno, a još više da se u buduće ne događaju slične stvari.“⁷²⁶

U prvim mjesecima nakon formiranja jugoslavenskoga zbjega u Egiptu preminule izbjeglice iz Dalmacije bile su pokapane na neuglednom groblju grčkoga zbjega, smještenom na Mojsijevim izvorima, koji su se nalazili 20 km od El Shatta. Uskoro je partizanski je zbjeg dobio svoje groblje, nedaleko 1. logora. Svečano ga je 15. lipnja 1944. blagoslovio don Andro Štambuk. Pri sprovodu je bilo nužno do lijes pokojnika do groblja prevesti kamionom. Zbog nedovoljno dobre organizacije transport nije uvijek dolazio na vrijeme, kao ni zaduženi grobari. Stoga se događalo da su njihov posao ponekad obavljali svećenici. Tako je jednom prigodom don Andro Štambuk s rodbinom pokojnika bio odvezen na groblje, ali tamo nije bilo grobara, pa je zajedno s obitelji umrle uz veliku muku spuštao lijes u grob.⁷²⁷

Vezano za aktivnosti na groblju, don Andro Štambuk bio je uključen i u prijepore oko rasporeda grobnica na temelju konfesionalne pripadnosti pokojnika. Naime, na snazi je bila odluka da se u odjeljenju E groblja pokapaju nekatolici. U tom je odjeljenju prvo pokopana jedna pripadnica židovske vjere, a u srpnju 1944., prema Štambukovoj odluci, i pravoslavka Nevenka Šaponja. Voditelj Odsjeka za registraciju umrlih i groblje, ujedno i nadzornik groblja, Mate Biočina, tome se usprotivio inzistirajući da se pravoslavci pokapaju zajedno s katolicima. Na to ga je don Andro Štambuk upozorio da će uložiti prosvjed, vjerojatno logorskim vlastima. Premda je Biočina uvjeravao doktora crkvenoga prava Štambuka da je „katoličko vjerovanje potpuno isto pravoslavnomu“ i da „ne bude tjesnogrudan“, don Andro očigledno nije popustio. To se može zaključiti iz Biočinina navoda da je svoju namjeru nastojao provesti kasnije, pred repatrijaciju zbjega. Naime, prije povratka u Jugoslaviju založio se da se tijelo umrle pravoslavke premjesti u dio groblja namijenjen katolicima.⁷²⁸

Osim pri ukopima, elšatsko groblje izbjeglice su pohodile na blagdan Svih Svetih. Tako se prema izvještaju *Nашega lista* 1. studenoga 1944. „žalobna povorka“ od preko 2000 ljudi uputila se na groblje iz župne crkve 1. logora, koju je kao župnik opsluživao don Andro Štambuk. Crkveni

---

⁷²⁶ HPM, Kutija 3, Inv. br. 271

⁷²⁷ Radonić, El Shatt, 424–431.

⁷²⁸ Isto, 432.

pjevači pjevali su psalme, a mješoviti zbor kazališne grupe COZ-a kojim je dirigirao maestro Hatze otpjevao je dirljivu tužaljku. Obredu su nazočili predstavnici logorske vlasti, ali i „filmski reporteri“, koji su svojim kamerama zabilježili najzanimljivije pojedinosti toga događaja. Dan kasnije, na Mrtvi dan, održana je sveta misa za borce poginule u borbi, a nazočili su joj i školska djeca u pratnji nastavnika. Prema *Našemu listu*, don Andro Štambuk u toj se prigodi „s nekoliko iskrenih i toplih riječi sjetio onih, koji su dali svoje živote za bolju budućnost svojih naroda.“⁷²⁹

Dakle, groblje izgrađeno u sklopu partizanskoga zbjega redovito se koristilo, no nije činilo konačno rješenje glede ukopa mrtvih. Naime, nastavljena je inicijativa za realizaciju projekta izgradnje velikoga centralnog groblja zbjega, čije su prve skice bile prikazane u ljeto 1944. godine.⁷³⁰ U zaključcima Druge konferencije odbornika u zbjegu održane u ožujku 1945. stajalo je da treba „dati sve potrebne snage“ da se što prije izgradi groblje, kao spomen na pokojnike koji počivaju u El Shattu.⁷³¹ U narednim mjesecima realizirano je groblje u tlocrtu zvijezde petokrake, u čijem je središtu podignuto visoko postolje s trometarskim spomenikom Majci Dalmatinki kipara Ante Kostovića, koji je izrađen od armiranoga betona.⁷³² Na blagdan Svih svetih, 1. studenoga 1945., don Andro Štambuk izvršio je obred posvećivanja i blagoslova groblja. Tom je prilikom iz crkve logora V. krenula procesija na groblje. Prije njenog dolaska, članovi COZ-a položili su vijence na groblje, a nakon dolaska procesije, glazba COZ-a odsvirala je posmrtni marš. Govor je završio sljedećim riječima: „Naše misli moraju biti danas upravljene našim dragima, koji su bježeći pred okupatorom ostavili svoje domove, svoja polja, vinograde i pašnjake, svoje more, da bi zaštitili svoj život, a ovdje ih je zatekla smrt. Ali isto tako naše misli moraju biti upravljene onim tisućama i tisućama znanih i neznanih boraca i heroja, za čije se grobove ne zna, koji su svoje kosti prosuli po gudurama i šumama naše domovine, a koji su nama svima izvojevali slobodu – slobodu koju su nam htjeli oduzeti, a na koju svaki narod ima pravo“.⁷³³

Don Andro Štambuk kao član Prosvjetnoga odjela COZ-a izvršavao je i brojne druge, različite zadaće. Tako je zajedno sa Veljkom Škovrljem i Emilijom Šeparović kontrolirao pojedine razrede koje su vodili polaznici učiteljskoga tečaja.⁷³⁴ Krajem 1944. u listopadu 1945. kao predstavnik

---

⁷²⁹ „Svi sveti i Mrtvi dan“, *Naš list* br. 265, 3. 11. 1944., 4.

⁷³⁰ Radonić, *El Shatt*, 433.

⁷³¹ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVp-4°-18 *Naš list*: „Zaključci II. konferencije odbornika u zbjegu“, *Naš list*, br. 392, 13. 3. 1945., 3.

⁷³² Radonić, *El Shatt*, 436–437.

⁷³³ „Posveta našeg groblja“ *Naš list* br. 626, 2. 11. 1945., 3.

⁷³⁴ Radonić, *El Shatt*, 350.

COZ-a Štambuk je podijelio svjedodžbe polaznicama koje su u zbjegu završile tečaj za zdravstveno osoblje.⁷³⁵ Brojne svoje aktivnosti tijekom boravka u zbjegu don Andro je nabrajao u siječnju 1948. kako bi se obranio od optužbi za protunarodno djelovanje u Egiptu. Većina njegovih navoda potvrđena je podacima iz drugih povijesnih izvora. Od onih koje nisu zabilježili drugi izvori, Štambuk je naveo da je za omladinu održavao predavanja o školstvu o Sovjetskom Savezu, da je na javnim zborovima istupao protiv „cijepanja“ naših naroda, da je u raznim prilikama javno govorio kako bi umirio povremeno nezadovoljstvo među izbjeglicama, da je intervenirao kad su u logor došli agitirati kraljevski vojnici i uspio postići da nitko ne može ući u logor bez dozvole COZ-a ili logorskoga odbora, te da je 11. ožujka 1945. održao govor o ravnopravnosti žena u SSSR-u. Naveo je da je učestalo sudjelovao u spremanju referata, organiziranju kružoka, spremanju članaka za sporedne tiskovine zbjega.⁷³⁶

Don Andro Štambuk je kao član COZ-a imao pravo izlaziti iz logora i posjećivati egipatske gradove, što mu se naknadno željelo upisati kao grijeh. Stoga je Štambuk u žalbi na presudu tvrdio da je uvijek izlazio iz logora isključivo uz znanje i dozvolu COZ-a, a jednom je prilikom s čelnikom Vojne misije Matom Jakšićem posjetio samostan časnih sestara u Kairu, u kojemu je bila organizirana pomoć izbjeglicama.⁷³⁷ Iz dopisa COZ-a Vojnoj misiji u Kairu vidljivo je da su svi članovi COZ-a zaista imali „permanentnu propusnicu“ za Kairo, Aleksandriju, Tolumbat i Port Said, a za vrijeme repatrijacije traženo je da se kod UNRRA-e ishode i propusnice s kojima bi se moglo posjećivati dök i brod u Port Saidu gdje se ukrcavaju izbjeglice u povratku za Dalmaciju.⁷³⁸

3.9. Odjeci Pastirskoga pisma katoličkog episkopata u El Shattu

Slomom NDH dovršen je proces uspostave jugoslavenske komunističke vlasti na čitavom teritoriju koje je prije Drugoga svjetskog rata pripadalo Kraljevini Jugoslaviji. Tijekom neposrednoga komunističkog preuzimanja zabilježene su skupne i pojedinačne likvidacije katoličkih svećenika i redovnika, došlo je do prvoga uhićenja i zatvaranja zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca te brojnih političkih i društvenih promjena na štetu Katoličke crkve, a velikim dijelom i njezinih vjernika. Prva konferencija jugoslavenskih biskupa u novoj je državi

---

⁷³⁵ Radonić, *El Shatt*, 270.

⁷³⁶ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 4–5.

⁷³⁷ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 5.

⁷³⁸ HPM, Kutija 3, Inv. br. 260

održana od 17. do 22. rujna 1945., a njome je dosegnut jedan od vrhunaca sukoba između crkvene i nove svjetovne vlasti.⁷³⁹

Biskupi predvođeni nadbiskupom Stepincem na konferenciji su donijeli pastirsko pismo, oštro i beskompromisno u njemu istupivši protiv „novoga revolucionarnoga duha“. Biskupi su u pastirskom pismu svoje pozicije objasnili biblijskim načelom „caru carevo, i Bogu Božje“, istovremeno između redaka najavljujući spremnost na otpor represivnim mjerama novoga poretka. Ustali su protiv nepravednih sudskih presuda, zatvaranja i smaknuća velikoga broja svećenika, obustave katoličke štampe, zatvaranja crkvenih zavoda, degradiranju položaja vjeronauka u nastavi, oduzimanja crkvenih posjeda, oskrvuća grobova, te općenito nepoštovanja slobode vjeroispovijesti. U pismu je eksplicitno osuđen „materijalistički i bezbožnički duh“, čime je udareno na same temelje vladajuće ideologije. Pismo je dovršeno *post scriptumom* u kojemu stoji da isključivu odgovornost za nj snosi cjelokupni katolički episkopat Demokratske Federativne Jugoslavije.⁷⁴⁰

Ciklostilni primjerak pastirskoga pisma, datiran 20. rujna 1945., po završetku konferencije potajno je dostavljen župnim uredima u zemlji, kako bi njegov sadržaj bio obznanjen katolicima širom Jugoslavije. Gotovo svi svećenici postupili su prema dobivenome naputku te 30. rujna 1945. pročitali pastirsko pismo na nedjeljnoj misi.⁷⁴¹ Taj je istup jugoslavenskih biskupa predvođenih Stepincem nedvojbeno bio simbol antikomunističkoga, ali i hrvatskoga otpora. Činio je najorganiziraniju i najoštriju osudu nove vlasti, koja je time bila izazvana uoči predstojećih izbora za Ustavotvornu skupštinu, na kojoj je KPJ posredstvom JNOF-a smjerala potvrditi i formalno legitimirati svoju apsolutnu vlast. Uslijedila je žestoka kampanja protiv Katoličke crkve, koju je predvodio državni tisak.⁷⁴² Da je vlast u potpunosti oblikovala jugoslavenski informativni sustav očigledno je iz površne analize medijskoga sadržaja. No, visoki dužnosnik poslijeratnog Agitpropa CK KPH Božidar Novak, ujedno i glavni urednik jugoslavenskih tiskovina *Slobodne Dalmacije* i *Vjesnika*, i izrijeком je nakon raspada SFRJ u svojoj knjizi o hrvatskom novinarstvu ustvrdio da je vlast tih godina dirigirala informativnim sustavom. Pisao je da je štampa bila „transmisija i partijski sektor rada koji prenosi i propagira politiku i odluke partijskog vrha“, pri čemu je trebalo

---

⁷³⁹ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 15–35.

⁷⁴⁰ Preslika pastirskoga pisma dostupna je u: Josip Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve: djelovanje Udbe protiv Crkve u Hrvatskoj 1945. – 1991.*, sv. 2. (Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2020), 44–52.

⁷⁴¹ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 32–34.

⁷⁴² Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 35–38.

voditi „oštru tzv. klasnu borbu protiv ostataka građanskoga društva, ratnih neprijatelja i vrha Katoličke crkve.“⁷⁴³

Prvi se u jugoslavenskim tiskovinama na donošenje i javno čitanje pastirskoga pisma 6. listopada 1945. referirao zagrebački *Vjesnik*. Objavio je razgovor s predsjednikom vlade **NRH** Vladimirom Bakarićem, koji je spomenuo moguće kaznene sankcije za njegove potpisnike.⁷⁴⁴ Dva su tjedna prošla dok se vijest o pastirskome pismu nije pojavila i na stranicama *Našega lista*, što je bio početak selektivnoga izvještavanja dalmatinskih izbjeglica u Egiptu o sukobu između katoličkoga episkopata i komunističke vlasti. Tiskovina *Naš list*, koja od 11. studenoga 1944. nije više izlazila kao glasilo COZ-a, već kao glasilo Narodnog fronta u zbjegu, od partizanskoga zauzimanja Beograda u listopadu 1944. vijesti je crpila od TANJUG-a i Radiostanice Beograd.⁷⁴⁵ Tako je 20. listopada 1945. *Naš list* s Radio Beograda prenio vijest o narodnim svećenicima koji su odbili u crkvama čitati pastirsko pismo. Između ostaloga, u članku je pisalo: „Poštene i rodoljubive hrvatske katoličke mase sa prezirom su odbacile klevetanja i laži, koje su biskupi pokušali da utjeraju u javnost, sa ciljem da naškode ugledu Demokratske Federativne Jugoslavije i poljuljaju time tekovine narodno-oslobodilačke borbe. Međutim, takozvano 'pastirsko pismo' nailazi ne samo kod svećenika već i kod naroda na osudu.“⁷⁴⁶ Kroz sljedećih nekoliko tjedana *Naš list* nastavio je iz jugoslavenskih izvora prenositi članke u kojima se sustavno širio propagandni narativ da je narod, kao i velik broj svećenika, osudio Pastirsko pismo i postupanje katoličkoga episkopata.⁷⁴⁷ U takve članke pribraja se opširna Titova reakcija na pastirsko pismo, koju je *Naš list* 25. listopada 1945. prenio iz beogradskih listova. U njoj je jugoslavenski komunistički vođa iznio brojne optužbe i invektive na račun jugoslavenskih biskupa. Umjesto raščlambe njegovih izjava o držanju i ulozi katoličkoga svećenstva tijekom Drugoga svjetskog rata i raspravi o povijesnoj utemeljenosti takvih tvrdnji, za ovu je temu potrebno naglasiti tek da je Tito u prvoj rečenici obznanio da su pastirsko pismo „potpisali svi biskupi, koji se nalaze u zemlji, na čelu s nadbiskupom Stepincem.“⁷⁴⁸ Uskoro se komunistički tisak obrušio i na Svetu Stolicu, pa je *Naš*

---

⁷⁴³ Božidar Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* (Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga: Press data, medijska agencija HND-a, 2005), 448–449.

⁷⁴⁴ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 36.

⁷⁴⁵ Radonić, *El Shatt*, 388–389.

⁷⁴⁶ „Narodni svećenici odbijaju da u crkvama čitaju 'pastirsko pismo'“, *Naš list* br. 613, 20. 10. 1945., 3.

⁷⁴⁷ „Protesti protiv 'Pastirskog pisma' u Bosni i Hercegovini“, *Naš list* br. 617, 24. 10. 1945., 3; „O Pastirskom pismu“, *Naš list* br. 618, 25. 10. 1945., 1–2; „U Dubrovniku je odbijeno čitanje 'Pastirskog pisma'“, *Naš list* br. 620, 27. 10. 1945., 3; „Nadbiskup barski protestovao je protiv „Pastirskog pisma“, *Naš list* br. 622, 29. 10. 1945., 3; „Vatikan napada našu vladu“, *Naš list* br. 625, 1. 11. 1945., 2–3.

⁷⁴⁸ „O pastirskom pismu“, *Naš list* br. 618, 25. 10. 1945., 1–2.

list 1. studenoga 1945. objavio članak iz beogradske *Borbe* u kojemu piše da su: „...radio i novine Vatikana objavili na osnovu 'Pastirskog pisma' da se u Jugoslaviji 'streljaju i hapse katolički svećenici', pokušavajući na taj način da podgrijevaju u svjetskoj štampi kampanju protiv naše zemlje.“⁷⁴⁹

Unatoč selektivnim i tendencioznim obilježjima protukatoličkoga narativa koji je, oslanjajući se na komunistički tisak u Jugoslaviji, uspostavilo uredništvo *Našega lista*, citirane rečenice bile su dostupne svim izbjeglicama u Egiptu. Dakle, svi su katolički svećenici u zbjegu, uključujući i don Andra Štambuka, raspolagali podacima da je katolički episkopat predvođen Stepincem bio jedinstven u donošenju pastirskoga pisma odnosno istupu protiv jugoslavenske komunističke vlasti, u čemu je imao i podršku Svete Stolice. Što je jednako važno, Titova izjava da su pismo potpisali „svi biskupi“, ujedno je podrazumijevala da ga je potpisao i Miho Pušić, biskup Hvarske biskupije, u koju su bili inkardinirani svi tadašnji svećenici zbjega.

Nakon objavljivanja serije od desetak veoma žestokih propagandističkih članaka protiv Katoličke crkve i njezina svećenstva u *Našemu listu*, iz kojih je uzgred doznao stajalište svoga biskupa, cijeloga katoličkog episkopata i Svete Stolice, don Andro Štambuk ipak je nastavio javno djelovati kao i prije. Dalje je redovito obnašao dužnost pročelnika Prosvjetnog odjela COZ-a u piramidi vlasti partizanskoga zbjega. Naime, 20. prosinca 1945. u svojstvu pročelnika Prosvjetnog odjela COZ-a Štambuk je otvorio konferenciju rukovoditelja NF, AFŽ, USAOJ, pionira i prosvjetnih radnika u zbjegu, koja je održana s ciljem rješavanja problema dokonosti i nediscipline među djecom zbjega aktivizacijom rada s pionirima. U obraćanju je don Andro pozvao sve nazočne na sudjelovanje u rješavanju „gorućega“ zadatka, a to je „bolje odgajanje naših pionira“.⁷⁵⁰

Javno ispovijedanje vjere u komunističku utopiju od strane don Andra Štambuka nije bilo pokolebano spoznajom o sukobu katoličkih biskupa u Jugoslaviji s državnim vlastima, uključujući i njegova ordinarija Mihe Pušića. To potvrđuje i izravno posvjedočuje izjava katoličkih svećenika u zbjegu objavljena 14. prosinca 1945. u *Našemu listu* povodom donošenja Pastirskoga pisma.⁷⁵¹ Izjavu je gotovo istodobno posredstvom TANJUG-a prenijela beogradska *Politika* od 15. prosinca

---

⁷⁴⁹ „Vatikan napada našu vladu“, *Naš list*, br. 625, 1. 11. 1945., 2–3.

⁷⁵⁰ „Iz naših logora: konferencija rukovodioca...“, *Naš list*, br. 675, 21. 12. 1945., 4.

⁷⁵¹ „Izjava katoličkih svećenika u zbjegu povodom „Pastirskog pisma“, *Naš list*, br. 668, 14. 12. 1945., 5.

1945. godine.⁷⁵² Učinjena je time dostupnijom, premda ju je u svojoj knjizi o Rittigu marginalno u bilješci spomenula tek Margareta Matijević.⁷⁵³ Cjelovita izjava glasila je ovako:

„Potpisani katolički svećenici u jugoslavenskim logorima u El Shattu pridružuju se ostaloj braći svećenicima koji su odbili da u svojim crkvama pročitaju „Pastirsko pismo“ katoličkog Episkopata, smatrajući njihov neposluh prema svojim starješinama patriotskim činom. Historijski momenat, što ga Jugoslavija proživljava, imperativno nalaže svim iskrenim rodoljubima da se zbiju u narodne redove oko našeg omiljenog maršala Tita i da svi jednodušno pristupe izgradnji nove demokratske republike Jugoslavije, u kojoj će biti pravde za svakog građanina bez razlike vjere i narodnosti.“ Izjavu su potpisali don Andro Štambuk, don Niko Ivanović, don Ivan Moškateo i don Jure Burić.⁷⁵⁴ Što znači da ju je, za razliku od zajedničkoga pisma Svetozaru Rittigu, odbio potpisati Toma Moškateo. Njegov postupak nije neočekivan, jer je i ranije iskazivao nesklonost partizanima, te bio nadziran od strane logorskih obavještajaca.⁷⁵⁵ U posebnom svjetlu treba sagledati potpis don Jurja Burića. Njega su partizani na Hvaru prije uključivanja u zbjeg vodili na neizvršeno strijeljanje, nakon čega je u zbjegu očigledno zauzimao potpuno oprezne i nekonfliktne stavove. Burićevo se poslušno držanje može interpretirati crtama karaktera, ali ponajprije u svjetlu proživljene traume koja je je ostavila trajne posljedice na njegovo psihofizičko zdravlje.⁷⁵⁶ Preostala trojica svećenika, don Andro Štambuk, don Niko Ivanović i don Ivan Moškateo, kroz čitavo su trajanje izbjeglištva prednjačila u otvorenoj podršci NOP-u. Zbog toga će njihova imena biti uvrštena na poslijeratni prijedlog Oblasnoga narodnog odbora Dalmacije za dodjelu odlikovanja zaslužnim povratnicima iz Egipta.⁷⁵⁷

Kad se 1947./48. don Andro Štambuk našao suočen s optužbama pravosudnoga aparata FNRJ, nastojalo se pod svaku cijenu dokazati njegov „protunarodni“ rad u zbjegu. Štambuk je u svoju obranu potanko navodio različite situacije iz vremena boravka u zbjegu, koje su mu išle u prilog i demantirale navode optužbe. Ali, prema opsežnim sudskim spisima, nikada nije naveo podatak da je u prosincu 1945. u El Shattu potpisao javnu izjavu kojom je podržao čin odbijanja čitanja pastirskoga pisma na oltarima, odnosno neposluh nekolicine svećenika prema svojim biskupima

---

⁷⁵² „Izjava katoličkih sveštenika u El Šatu o 'Pastirskom pismu', *Politika* br. 12167, 15. 12. 1945., 5.

⁷⁵³ Matijević, „*Između partizana i pristojnosti*“, 288.

⁷⁵⁴ „Izjava katoličkih svećenika u zbjegu povodom „Pastirskog pisma“, *Naš list*, br. 668, 14. 12. 1945., 5.

⁷⁵⁵ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 10, Spisi i izvještaji o političkoj situaciji u logoru (povjerljive naravi) 1944-1946. god., fascikl god 1944, Izvještaj od 9. 4. 1944., str. 2; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947., 2-3.

⁷⁵⁶ Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 466-467.

⁷⁵⁷ Radonić, *El Shatt*, 530.

nazvao patriotskim činom. Ta izjava bila bi lako dostupna njegovom branitelju, jer je, osim u *Našemu listu*, bila objavljena i u beogradskoj *Politici*. S obzirom na sadržaj optužbi protiv don Andra Štambuka, pozivanje na tu izjavu moglo mu je isključivo poboljšati položaj u sudskome postupku. Logično objašnjenje za njegovo prešućivanje izjave u takvim okolnostima bilo bi da je se, nakon upoznavanja s jugoslavenskom poslijeratnom stvarnošću i teškim položajem katoličkoga episkopata, u međuvremenu duboko u sebi pokajnički odrekao.

3.10. Don Andro Štambuk na dužnosti predsjednika COZ-a i povratak u Jugoslaviju

Nekoliko mjeseci pred povratak zadnjih izbjeglica u Dalmaciju don Andro Štambuk izabran je za predsjednika COZ-a jugoslavenskoga zbjega u Egiptu. Zapisnici sastanaka COZ-a sačuvali su podatak da je na tu čelnu dužnost Štambuk stupio 2. siječnja 1946. godine. Mjesto je ostalo upražnjeno uslijed repatrijacije dotadašnjega predsjednika COZ-a Ive Markića,⁷⁵⁸ koji je El Shatt napustio, po svemu sudeći, 1. siječnja, jer je dan kasnije iz Aleksandrije trebao isploviti prema Jugoslaviji u sklopu XII. repatrijacijskoga transporta.⁷⁵⁹ No Markić je sa suprugom Milevom ostao u luci jer se nisu na vrijeme uspjeli ukrcati na brod.⁷⁶⁰ Na koncu se bračni par Markić u Jugoslaviju vratio sljedećim, XIII. transportom zbjega, koji je iz Aleksandrije isplovio 7. siječnja 1946. godine.⁷⁶¹

Nakon Markićeva odlaska iz El Shatta, sekretar COZ-a Mate Barbić predložio je, uz suglasnost Vojne misije u Kairu, da se novi predsjednik izabere iz redova postojećega sastava COZ-a, i da to bude don Andro Štambuk. S Barbićevim prijedlogom složili su se svi članovi repatrijacijom okrnjenoga COZ-a, uključujući predloženika Štambuka.⁷⁶² Na sastanku su, osim Mate Barbića i don Andra Štambuka, kao članovi COZ-a bili Emilija Šeparović, partijka i AFŽ-ovka s Korčule, Ivo Mariani, liječnik rodom iz Metković, te Jure Cvitanović, o kojemu u literaturi nema dodatnih osobnih podataka.⁷⁶³ Tom prigodom također je odlučeno da će don Andro Štambuk kao pročelnik i dalje voditi brigu o Prosvjetnom odjelu COZ-a,⁷⁶⁴ što je radio još od srpnja 1944. godine.

---

⁷⁵⁸ HPM, Kutija 2a, Inv. br. 196, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1945., sastanak od 2. 1. 1946.

⁷⁵⁹ Radonić, *El Shatt*, 523.

⁷⁶⁰ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 83, XII. transport dosje, Komisija za repatrijaciju Oblasnoj komisiji za prihvata zbjega, 5. 1. 1946.; Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 192.

⁷⁶¹ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*, Kutija 83, XIII. transport dosje, Spisak XIII. transporta;

⁷⁶² HPM, Kutija 2a, Inv. br. 196, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1945., sastanak od 2. 1. 1946.

⁷⁶³ HPM, Kutija 2a, Inv. br. 196, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1945., sastanak od 2. 1. 1946.; Radonić, *El Shatt*, 246, 268; Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 168.

⁷⁶⁴ HPM, Kutija 2a, Inv. br. 196, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1945., sastanak od 2. 1. 1946.

Postupak repatrijacije odnosno povratka izbjeglica u domovinu započeo je 11. travnja 1945. odlaskom I. transporta za Dalmaciju.⁷⁶⁵ Stoga se do 2. siječnja 1946. zbjeg bio dobro osuo i smanjio na svega jednu četvrtinu, te je brojio oko 6700 izbjeglica,⁷⁶⁶ a posljednjih mjeseci prorijedila se i aktivnost COZ-a, o čemu svjedoči podatak da je u bilježnici zapisnika sastanaka COZ-a, nakon Štambukova izbora zabilježen još samo jedan sastanak COZ-a, 5. ožujka 1946. godine.⁷⁶⁷ Unatoč tome, imenovanje don Andra Štambuka predsjednikom COZ-a nedvojbeno je nezaobilazan događaj u povijesti jugoslavenskoga zbjega u Egiptu. Bila je riječ o jedinoj promjeni na vrhu COZ-a još od njegova osnivanja 22. prosinca 1943., kad je u Vrboskoj predsjednikom postao Markić.⁷⁶⁸ Neobično je stoga što *Nas list* u svojim brojevima činu Štambukova izbora nije posvetio ni redka. Unatoč smanjenju broj izbjeglica, sve otvorenije neslaganje između britanske i jugoslavenske politike u jugoistočnoj Europi dužnosti predsjednika COZ-a tijekom provedbe repatrijacije pridavalo je dodatni značaj.⁷⁶⁹ Činjenica da je katolički svećenik postavljen na čelno mjesto partizanskoga zbjega, dislociranoga u Egiptu ali jasno inkorporiranoga u sustav jugoslavenske komunističke vlasti u zemlji, Štambukov izbor čini događajem od velike historiografske važnosti. Unatoč svemu, podatak o don Androvu predsjedanju COZ-om sustavno je prešućivan u djelima jugoslavenske historiografije. Ta je šutnja osobito glasna u radovima pojedinaca koji su za boravka u Egiptu s don Androm Štambukom blisko surađivali.

Drago Gizdić je u članku „Dalmatinski zbjeg u Italiji i Egiptu“ 1961. detaljno naveo promjene u sastavu različitih tijela uprave zbjega, uključujući reorganizacije COZ-a. Objavio je precizne podatke o povratku tajnika COZ-a Mate Barbića u Dalmaciju. Ali nije spomenuo da je don Andro Štambuk bio zadnji predsjednik COZ-a, koji je ostao sa zbjegom do samoga kraja egipatskoga izbjeglištva i vratio se u zemlju zajedno s Barbićem.⁷⁷⁰ Kao tajnik Oblasnoga NOO Dalmacije, kojemu je COZ zbjega u Egiptu bio neposredno podređen, Gizdić je bio izvrsno upućen u događanja u zbjegu, uključujući i kadrovske promjene. Njegova informiranost razvidna je iz preciznih podataka koje navodi o zadnjoj fazi repatrijacije zbjega iz prvih mjeseci 1946. godine.

---

⁷⁶⁵ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egiptu“, 186; Radonić, *El Shatt*, 509–510.

⁷⁶⁶ Radonić, *El Shatt*, 521–525.

⁷⁶⁷ HPM, Kutija 2a, Inv. br. D-192, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1946., sastanak od 5. ožujka 1946.

⁷⁶⁸ Gizdić, *Dalmacija 1943.*, 788–789.

⁷⁶⁹ Katarina Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku: 1945. – 1948.* (Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2006), 104; Radonić, *El Shatt*, 509–529.

⁷⁷⁰ Gizdić, „Dalmatinski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 732–766.

Gizdić je jamačno raspolagao saznanjem o don Androvu izboru za predsjednika, ali ga je s namjerom odlučio zadržati za sebe.⁷⁷¹

Podatke o izboru, djelovanju i repatrijaciji don Andra Štambuka kao predsjednika COZ-a nije izostavio samo Drago Gizdić. Jednako je postupio i Mate Barbić u radovima „Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu (1943 – 1946)“ iz 1975. te „Zbjeg s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja u južnoj Italiji i El Shattu“ iz 1983. godine.⁷⁷² Hvaranin Barbić dvije je godine bio sekretar (tajnik) COZ-a i jedan od najbližih Štambukovih suradnika u Egiptu. Štoviše, prethodno analizirani zapisnik sjednice COZ-a od 2. siječnja 1946. svjedoči da je don Andro bio izabran za predsjednika COZ-a baš na prijedlog Mate Barbića. Da je bio izabran na Barbićev prijedlog posebno je naglasio i sam don Andro Štambuk u žalbi uloženoj početkom 1948. protiv prvostupanjske presude kojom mu je određena višegodišnja zatvorska kazna. U tom je kaznenom postupku Mate Barbić bio jedan od ključnih svjedoka protiv Štambuka.⁷⁷³ Stoga se može pretpostaviti da je istaknuta uloga don Andra Štambuka u upravi jugoslavenskoga zbjega u Egiptu nakon njegove preuranjene smrti svjesno i sustavno umanjivana. Napravljeno je to kako bi široj javnosti ostala nepoznata nezaslužena sudbina koju je Štambuk doživio nakon povratka u komunističku Jugoslaviju, i to od dojučerašnjih bliskih suradnika te državno-političkoga sustava kojega je i sam aktivno gradio.

Prvo pojavljivanje don Andra Štambuka u ulozi predsjednika COZ-a o kojemu je izvijestio *Naš list* bila je proslava pravoslavnoga Badnjaka 6. siječnja 1945. godine. Tom je prigodom predsjednik COZ-a Štambuk predao pravoslavnim vjernicima okićeni badnjak uz riječi: „Drugovi i braćo, predajem vam ovaj badnjak u ime Centralnog odbora zbjega i cijeloga naroda. Ponesite našem narodu, braći i sestrama pravoslavne vjeroispovijesti naše najbolje želje i najtoplije čestitke prigodom Badnjaka i božićnih blagdana.“ Na to je don Andru odgovorio domaćin Mihajlo Ćuk, kazavši: „Neobično sam sretan što primam badnjak od hrvatskog svećenika, od braće Hrvata. To je dokaz čvrsto skovanog bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda i dokaz da nitko više to bratstvo i jedinstvo neće uspjeti da uništi ni da poremeti mir među braćom.“⁷⁷⁴

---

⁷⁷¹ HR-DAST-21 *Oblasni NO Dalmacije*. Kutija 1. Izvještaj ZAVNOH-u o II zasjedanju Oblasnog NOO Dalmacije 12. i 13. X. 1944.

⁷⁷² Barbić, „Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu, 797–807; Barbić „Zbjeg s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja“, 771–778.

⁷⁷³ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 4.

⁷⁷⁴ „Braća Srbi slave badnjak“, *Naš list* br. 691, 7. 1. 1946., 1.

Nedugo nakon Štambukova imenovanja glasilo *Naš list* je objavilo dva veoma oštra članka protiv katoličkoga svećenstva. Prenošenjem propagandnih protukatoličkih tekstova iz jugoslavenskoga državnog tiska, sustavno objavljivanih u sklopu medijske pripreme Stepinčeva kaznenog progona,⁷⁷⁵ *Naš list* je demonizirao ratno djelovanje zagrebačkoga nadbiskupa. Prvo je 6. siječnja 1946. iz zagrebačkoga *Vjesnika* pretiskao članak pod naslovom „Ustaški lik zagrebačkog nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca“, koji završava zaključkom: „Uz mnoge ustaške svećenike, koji su nad našim narodima izvršili strašne zločine, ističe se svojim fašističkim i ustaškim djelima i nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac“.⁷⁷⁶ Iz *Vjesnika* je *Naš list* 12. siječnja 1946. prenio novi članak u kojemu se iznose tvrdnje da su nadbiskup Stepinac i časne sestre nehumano postupali prema partizanskoj djeci s Kozare, te da je „jedan dio katoličkog klera“ pomagao „sve ustaške zločine, pa i ubijanje djece“.⁷⁷⁷

Budući da taj podatak nije naveden u brojevima *Našega lista*, teško je pouzdano utvrditi tko je činio njegovo uredništvo krajem 1944. i početkom 1945. godine. No članovi redakcije tog glasila uglavnom su bili dužnosnici Kulturno-informativnog odjela COZ-a, čijemu je radu temelje postavljao hvarski književnik Marin Franičević. Od siječnja 1945. Kulturno-informativni odjel COZ-a vodio je Milan Bijelić, zatim kratko predsjednik COZ-a Ivo Markić,⁷⁷⁸ da bi ga 2. siječnja 1946. preuzeo sekretar zbjega Mate Barbić.⁷⁷⁹ Iluzorno bi bilo pretpostavljati da je don Andro Štambuk ikako mogao utjecati na promjenu uredničkoga pravca lista, koji je slijedio jasno definiran propagandni narativ uspostavljen u Titovoj Jugoslaviji. Svakako je mogao podnijeti ostavku na svoje dužnosti u upravi zbjega u slučaju da se nije slagao s odnosom *Našega lista*, ali i cjelokupnoga komunističkog novinstva u Jugoslaviji, prema Katoličkoj crkvi i njezinu svećenstvu. Očigledno je don Andro tijekom dvogodišnjega boravka u Egiptu stanovite simpatije koje je iskazivao prema partizanskom pokretu pretočio u čvršću političko-ideološku privrženost, te je pod dojmom uspostave i dvogodišnjega funkcioniranja partizanskoga zbjega u Egiptu povjerovao u postavke marksističke utopije. Opijen zvukovima bubnjeva pobjede koji su posredstvom medija dopirali do zbjega, nastavio je do kraja postojanja partizanskoga zbjega funkcionirati kao njegov važan kotač.

---

⁷⁷⁵ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 65–69.

⁷⁷⁶ „Ustaški lik zagrebačkog nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca“, *Naš list* br. 690, 6. 1. 1946, 1.

⁷⁷⁷ „Nadbiskup Stepinac izručio je partizansku djecu iz dobrotorne ustanove 'Karitas' časnim sestrama ustaškinjama“, *Naš list* br. 696, 12. 1. 1946, 3.

⁷⁷⁸ Radonić, *El Shatt*, 388, 444.

⁷⁷⁹ HPM, Kutija 2a, Inv. br. 196, Bilježnica sa zapisnicima COZ iz El Shatta, 1945., sastanak od 2. 1. 1946.

Posljednjih mjeseci boravka u Egiptu djelovanje don Andra Štambuka na dužnosti predsjednika COZ-a vrtjelo se oko dovršetka repatrijacije, što je bila središnja preokupacija cijeloga zbjeaga. Za don Androva je kratkoga mandata na čelu COZ-a trebalo u Dalmaciju otpremiti još oko 6700 izbjeglica, što je obavljeno kroz posljednjih 7 transporata.⁷⁸⁰ U takvim okolnostima život u zbjegu potpuno se promijenio. Atmosfera je već u svibnju 1945. povodom repatrijacije posljednje grupe iz 1. logora u *Našemu listu* oslikana turobnim bojama: „Po brežuljcima pustinje još tinjaju vatre, paljene u slavu velikih pobjeda i završetka rata. Ljudi odlaze, ruši se i nestaje jugoslavenski grad na pijesku, i sad, više nego ikada, više nego onih dana po dolasku, osjeća se mrtvilo pustinje.“⁷⁸¹

Budući da su ratna djelovanja u Dalmaciji dovršena još početkom prosinca 1944. uspjehom postrojbi NOVJ-a u bitci za Knin,⁷⁸² dalmatinske izbjeglice u Egiptu sve su teže podnosile zastoje u repatrijacijskom procesu te učestale odgode predviđenih termina ukrcaja i polazaka savezničkih brodova. S time se suočila i posljednja grupa izbjeglica, koja se na koncu uspjela vratila u zemlju tek u ožujku 1946., 19. repatrijacijskim transportom. Naime, 18. transport krenuo je iz Egipta 13. veljače 1946., te je sljedeći trebao krenuti za tjedan dana. No, uslijedilo je nekoliko odgoda, što je motiviralo brojne glasine te pojačalo neraspoloženje i strah među preostalim izbjeglicama, koje su nestrpljivo iščekivale ukrcaj na brod i konačni polazak za Dalmaciju.

Dan nakon održavanja posljednjega sastanka Komisije za repatrijaciju, 20. ožujka 1946. iz egipatske luke Port Said prema Dalmaciji se otisnuo britanski brod *Dunnottar Castle*.⁷⁸³ Pred splitsku luku doplovio je 24. ožujka ujutro, oko 9 sati. Tamo je izbjeglice pozdravnim govorom dočekaio predstavnik Oblasnoga NOO Dalmacije, nakon čega se pristupilo iskrcavanju prtljage s velikoga broda pomoću maona.⁷⁸⁴ U sklopu posljednjega, 19. po redu, transporta zbjeaga u Jugoslaviju je brodom *Dunnottar Castle* prevezeno približno 1470 pripadnika partizanskoga zbjeaga u Egiptu. Što se tiče srednjodalmatinskih otočnih kotareva koji su potpadali pod jurisdikciju Hvarske biskupije, u posljednjemu transportu zbjeaga pristiglo je 246 izbjeglica s Visa, 99 s Brača

---

⁷⁸⁰ Radonić, *El Shatt*, 521–525.

⁷⁸¹ Radonić, *El Shatt*, 512–513.

⁷⁸² Blanka Matković, „Kninska operacija i ratni zločini 8. dalmatinskog korpusa“, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije* 24, (2012): 245–293.

⁷⁸³ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 195, Radonić, *El Shatt*, 527–528.

⁷⁸⁴ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 84, Spisak XIX (zadnjeg) transporta po kotarevima, Izvještaj o dolasku XIX. transporta zbjeaga iz El Shatta

i 72 s Hvara.⁷⁸⁵ Među njima bio je i don Andro Štambuk, posljednji predsjednik COZ-a, koji je nakon više od dvije godine izbjeglištva ponovno ugledao Dalmaciju.⁷⁸⁶ U dvama iskazima komunističkom istražiteljima Štambuk je izjavio da se vratio iz Egipta „posljednjim transportom zbijega u aprilu 1946. god.“.⁷⁸⁷ Don Androvo ime zaista je zabilježeno na popisu izbjeglica 19. transporta,⁷⁸⁸ a s obzirom na to da je i sam u spomenutim iskazima kazao da se vratio „posljednjim transportom“, jasno je da je u Split došao 24. ožujka 1946., te da se pri davanju iskazu nije dovoljno precizno izrazio, ili je pogrešno upamtio točan nadnevak svoga povratka.

Štoviše, don Andro Štambuk u administraciji 19. transporta bio je imenovan potpredsjednikom 1. transportnog odbora, dok je Mate Barbić bio predsjednik odbora. Njihova suradnja u transportnom odboru pokazuje, kao i dosljedna suradnja u COZ-u, da je do posljednjih trenutaka boravka u zbjegu don Andro bio Barbićev bliski suradnik, kojega se percipiralo kao pouzdano kadrovsko rješenje.⁷⁸⁹ Prema arhivskim podacima iz dosjea 19. transporta brodom *Dunnottar Castle* tada je u Dalmaciju također vraćeno između 170 i 200 izbjeglica koje nisu u Egiptu boravile u sklopu partizanskoga zbjega.⁷⁹⁰ Po svemu sudeći, riječ je o izbjeglicama koje nisu bile sklone komunizmu, ali im je povratak u zavičaj bio prioritet u odnosu na tamo uspostavljeno društveno-političko uređenje. Stoga im je COZ odobrio povratak u Jugoslaviju.⁷⁹¹

Ne ulazeći u detalje, može se konstatirati da je načelno stajalište UNRRA-e bilo da se sve izbjeglice vrate u matičnu zemlju. Na sastanku s predstavnicima UNRRA-e, održanom 25. veljače 1946., COZ su predstavljali don Andro Štambuk, Mate Barbić i Đuro Batinić. Predstavnici COZ-a, uključujući Štambuka, također su nastojali repatrirati sve izbjeglice, uz uvjerenje da se nitko od izbjeglica ne treba bojati povratka u domovinu.⁷⁹² Međutim, većina nekomunista nije željela živjeti u Titovoj Jugoslaviji, usprkos uvjerenjima. Na temelju dostupnih izvora povjesničar Branko Radonić zaključio je da se u zemlju ukupno jednim od repatrijacijskih transporata nije vratilo oko tisuću izbjeglica.⁷⁹³ Pritom se nije referirao na uspomene Joea Talaicha. U knjizi *Tihi*

---

⁷⁸⁵ HR-DAST-23 JZ u Egiptu. Kutija 84, Spisak XIX (zadnjeg) transporta po kotarevima, Dostava izvještaja i spiskova XIX. transporta zbjega iz El Shatta.

⁷⁸⁶ HR-DAST-23 JZ u Egiptu. Kutija 84, Spisak XIX (zadnjeg) transporta po kotarevima, Spisak transportnog odbora.

⁷⁸⁷ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 5; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., 1.

⁷⁸⁸ HR-DAST-23 JZ u Egiptu Kutija 84

⁷⁸⁹ HR-DAST-23 JZ u Egiptu Kutija 84

⁷⁹⁰ HR-DAST-23 JZ u Egiptu Kutija 84

⁷⁹¹ Radonić, *El Shatt*, 528.

⁷⁹² Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 193–194.

⁷⁹³ Radonić, *El Shatt*, 531–536.

izgon Talaich je naveo značajno veći broj ustvrdivši da je po odlasku zadnjega repatrijacijskog transporta u ožujku 1946. u El Shattu ostalo dvije tisuće izbjeglica, kojima je potom pridruženo još dvije tisuće iz nekomunističkoga logora El Arish.⁷⁹⁴ Izbjeglice koje su otklonile mogućnost repatrijacije u Jugoslaviju, ostale su u egipatskim logorima pod savezničkom upravom, dok posljednji od njih nisu napustili El Shatt početkom studenoga 1948., kad je nekadašnji logor jugoslavenskoga zbjega konačno zatvoren.⁷⁹⁵

Dakle, zadnjih mjeseci boravka u zbjegu don Andro Štambuk izravno je surađivao sa savezničkim ustanovama na Srednjemu istoku. O tome kako su Štambuka, svećenika na čelu partizanskoga zbjega, doživjeli pripadnici britanske administracije najbolje svjedoče dva pisma iz ožujka 1946., koja je Raul R. Livingstone, član Ureda UNRRA-e za Srednji istok, napisao don Andru Štambuku neposredno pred povratak posljednjega transporta zbjega u Dalmaciju. Oba su pisma napisana na engleskome jeziku, prvo otipkano, a drugo pisano rukom, te se njihovi izvornici nalaze u zbirci Hrvatskoga povijesnog muzeja u Zagrebu.⁷⁹⁶ Prvo pismo od 16. ožujka 1946. u katalogu izložbe iz 2007. djelomično je citirala Nataša Mataušić,⁷⁹⁷ a veću mu je pozornost parafraziranjem sadržaja posvetio i Branko Radonić u monografiji o El Shattu.⁷⁹⁸ U njemu se Livingstone u ime šefa, brigadira T. T. Waddingtona, kao član njegova osoblja protokolarno zahvalio predsjedniku COZ-a don Andru Štambuku, te ostalim sadašnjim i prošlim članovima tog tijela, na svemu što su učinili da pomognu britanskoj administraciji u Egiptu „u brizi za narod iz Jugoslavije“ (*in the caring for people of Yugoslavia*). Štambuku se obratio na sljedeći način: „Vi ste Vašom plemenitom službom i divnim duhom za pomoć i kooperativnost učinili mnogo da riješite mnogobrojne teškoće i probleme koji su se javljali s vremena na vrijeme u El Shattu.“ (*You, by your generous services and wonderful spirit of help and co-operation, have done much to solve the innumerable difficulties and problems which have arisen from time to time in El Shatt.*) U ime administracije i svih koji su radili s izbjeglicama u Egiptu uputio im je najbolje želje za zadnje putovanje u domovinu uz želju „da Vaš narod zna da je njihov duh u ova teška vremena, prema mišljenju bezbrojnih ljudi iz drugih zemalja, ostavio iza sebe veliku ljubav prema Jugoslaviji.“

---

⁷⁹⁴ Talaich, *Tih izgon*, 137–141.

⁷⁹⁵ Bratanić, „Hrvatski zbjegovi u Egipat“, 195; Radonić, *El Shatt*, 546.

⁷⁹⁶ HPM, kutija 12a, Inv. br. 80151/1–2. Pisma R. R. Livingstonea upućena A. Štambuku u povodu povratka izbjeglica u domovinu od 16. i 17. 3. 1946.

⁷⁹⁷ Nataša Mataušić, „El Shatt: repatrijacija“, u *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipat (1944. – 1946.)* (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007), ur. Nataša Mataušić, 47–48.

⁷⁹⁸ Radonić, *El Shatt*, 527–528.

(...to have your people know that through their spirit in difficult times they will leave behind them very great affection for Yugoslavia in the thoughts of countless people from other countries.)⁷⁹⁹

Dan kasnije, 17. ožujka 1946., Raul R. Livingstone uputio je don Andru Štambuku još jedno pismo, na čiji se sadržaj u objavljenim radovima o zbjegu dosada nije detaljnije referiralo, premda ga je vrijedno spomenuti zbog Britančeva osobnijega pristupa. Zahvalio je don Andru na poklonima koje mu je dao, te iznimnoj ljubaznosti i velikodušnosti (*your extreme kindness and generosity*). Na kraju mu je poželio skori povratak kući i izrazio želju da ga jednom posjeti u Jugoslaviji.⁸⁰⁰ Time je don Andro uspješno doprinio zadatku kojega je COZ odavno bio svjestan, što je vidljivo iz izvještaja sekretara Mate Barbića Oblasnom NOO Dalmacije od 15. svibnja 1944., u kojemu je osviještena potreba uprave zbjega „da svojim organiziranim radom i disciplinom uvećamo simpatije naših Saveznika Engleza prema našim narodima.“⁸⁰¹

---

⁷⁹⁹ HPM, kutija 12a, Inv. br. 80151/1. Pismo R. R. Livingstonea upućeno A. Štambuku u povodu povratka izbjeglica u domovinu od 16. 3. 1946.

⁸⁰⁰ HPM, kutija 12, Inv. br. 80151/2. Pismo R. R. Livingstonea upućeno A. Štambuku u povodu povratka izbjeglica u domovinu, 17. 3. 1946.

⁸⁰¹ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. Kutija 10, Izvještaji o polit. Situaciji u zbjegu, Izvještaj COZ iz Jugoslavije od 15. 5. 1944., str. 6.

4. ŽIVOT I DJELOVANJE ANDRA ŠTAMBUKA NAKON POVRATKA IZ ZBJEGA I KONSOLIDACIJE KOMUNISTIČKE VLASTI U JUGOSLAVIJI (1946. – 1955.)

4.1. Kratkotrajna participacija ostalih svećenika Hvarske biskupije u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti

Na području Hvarske biskupije do kapitulacije Italije u rujnu 1943. nisu zabilježene partizanske likvidacije svećenika,⁸⁰² ali su partizani ispred župnoga stana u Mircima na otoku Braču u lipnju 1942. prostrijelili don Matu Hrastu. On je nakon toga uspio pronaći utočište u Zagrebu,⁸⁰³ a nakon rata imenovan je kao župnik u miru počasnim kanonikom Hvarske biskupije.⁸⁰⁴ Nakon uspostave partizansko-komunističke vlasti na otocima Hvarske biskupije između rujna 1943. i siječnja 1944. (neprekinuto se zadržala samo na otoku Visu), u Ložišćima na Braču 25. studenoga 1943. strijeljan je don Marijan Knežević (1904. – 1943.).⁸⁰⁵ Partizansko smaknuće tog svećenika Hvarske biskupije navedeno je u izvještaju OZN-e srednjodalmatinskoga otočnog područja otsjeka za oblast VIII. korpusa od 26. prosinca 1944., u kojemu se Kneževića označava kao Pavelićeva pristašu.⁸⁰⁶ Unatoč tim događajima, svećenstvo Hvarske biskupije na čelu s biskupom Pušićem, pritisnuto promijenjenim okolnostima, ostvarilo je kroz studeni i prosinac 1943. dodire s nositeljima ove provizorne svjetovne vlasti.⁸⁰⁷ Štoviše, pojedini svećenici poput don Andra Štambuka, uz suglasnost hvarskoga biskupa pristupili su partizanskom zbjegu.⁸⁰⁸ Za trajanja partizanskoga *intermezza* a nakon Štambukova odlaska u Italiju, na Hvaru su pod optužbom za špijunažu strijeljani don Jakov Račić i redovnica Kornelija Horvat te nekoliko svjetovnjaka, temeljem presude Vojnoga suda pri Komandi srednjodalmatinskoga otočkog područja od 3. siječnja 1944. godine.⁸⁰⁹

---

⁸⁰² Marčinković, „O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji“, 268.

⁸⁰³ HR-DAST-409 SUP za Dalmaciju. Kutija 58. Dosje – Don Mate Hraste; HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br: 233/44 od 26. 12. 1944.; Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 470.

⁸⁰⁴ ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 11. 11. 1951.

⁸⁰⁵ Baković, *Stradanja Crkve u Hrvata*, 63–64; Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 128; Marčinković, „O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji“, 268.

⁸⁰⁶ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br: 233/44 od 26. 12. 1944., str. 1.

⁸⁰⁷ Gizdić, *Dalmacija 1943.*, 807, 884.

⁸⁰⁸ ŽAH, Kronika župe Hvar, siječanj 1944; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., 1.

⁸⁰⁹ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.11. Presuda Vojnog suda pri Komandi područja špijunskoj grupi s Hvara kojoj su pripadali Horvat Kornelija, Račić don Jakov, Kosta Franjo i drugi, 1944.

Iz citiranih dokumenata proizlazi da su don Matu Hrastu, don Marijana Kneževića, te don Jakova Račića i sestru Korneliju Horvat partizanski obavještajci označavali kao pristaše ili suradnike ustaškoga pokreta, dok iz citiranih obavještajnih podataka ne proizlazi da je razlog represije nad njima bila pripadnost crkvenome staležu. Neovisno o tome, ostaje nepoznato stajalište don Andra Štambuka prema prvome valu partizanskoga nasilja nad svećenstvom Hvarske biskupije, kao i reakcija ordinarija Mihe Pušića.

Nakon što su u rujnu 1944. zauzimanjem Brača i Hvara svi otoci Hvarske biskupije stavljeni pod trajni nadzor jedinica NOVJ,⁸¹⁰ biskup Pušić ponovno je bio upućen na suživot s nositeljima komunističke vlasti. Tako je 20. rujna 1944. hvarski biskup nazočio Okružnoj konferenciji JNOF-a za otoke Brač, Hvar, Lastovo, Šoltu i Vis, održanoj u gradu Hvaru, sjedištu njegove biskupije. Tom je prilikom u ime stanovnika Hvara govorio don Luka Antičević, a u diskusiji su sudjelovali dominikanac Anđelko Rabadan, don Ante Salacan i drugi.⁸¹¹ Publicist Ćiril Petešić objavio je fotografiju biskupa Pušića, pohranjenu u nekadašnjemu Arhivu Muzeja revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu, objasnivši u pripadajućemu opisu da je snimljena na Oblasnoj konferenciji JNOF-a Dalmacije, održanoj 10. listopada 1944. u Hvaru.⁸¹² Prema kronici Drage Gizdića hvarski je biskup sa svojim zamjenikom nazočio još jednoj sličnoj manifestaciji, drugoj skupštini NOO-a Dalmacije održanoj u Hvaru 12. listopada 1944. godine.⁸¹³ Da se hvarski biskup odazivao svemu što se pred njega postavljalo, ustvrdilo je Opunomoćstvo OZN-e srednjodalmatinskoga otočnog područja krajem prosinca 1944. godine. Štoviše, u izvještaju je navedeno da je Pušić trebao pristupiti pokretu, ali je bio nezadovoljan nastavnim programom ZAVNOH-a koji je degradirao položaj vjeronauka kao školskoga predmeta. Na to je biskup reagirao pismom ZAVNOH-u, na koje mu je osobno odgovorio predsjednik Vladimir Nazor. Nakon toga povjerenici OZN-e promijenili su mišljenje o Pušiću, a on je i dalje ostao distanciran, bez namjere da se konkretnije uključuje.⁸¹⁴

Pojedini svećenici Hvarske biskupije nisu se, poput svoga ordinarija, zadržali samo na protokolarnim susretima i deklarativnoj podršci novouspostavljenoj vlasti. Nekolicina njih, ne

---

⁸¹⁰ Kvesić, *Hvar u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 387–390; Radmilović, „Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi“, 65–69.

⁸¹¹ Gizdić, *Dalmacija 1944–1945: prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe* (Zagreb: Epoha, 1964), 625.

⁸¹² Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u*, 284.

⁸¹³ Gizdić, *Dalmacija 1944–1945*, 656.

⁸¹⁴ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 233/44. od 26. 12. 1944., str. 1.

računajući one u zbjegu, preuzela je konkretne dužnosti u tijelima jugoslavenskih komunističkih vlasti. No, za razliku od Svetozara Rittiga, Srećka Štifanića, Franje Didovića, Ante Salacana i nekolicine drugih svećenika s područja Jugoslavije, njihova participacija nije bila dugoga vijeka, slično slučaju don Andra Štambuka. Unatoč sudjelovanju u tijelima vlasti, jugoslavenske sigurnosno-obavještajne službe sustavno su i pažljivo nadzirale aktivnosti tih svećenika Hvarske biskupije, o čemu su u Državnom arhivu u Splitu te Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu sačuvani brojni izvještaji i elaborati. To nije neobično jer su na jednak način nadzirani građanski političari uključeni u tijela jugoslavenske komunističke vlasti. OZNA je kao svojevrsna nadvlad od osnivanja 13. svibnja 1944. detaljno nadzirala i obrađivala čak i članove AVNOJ-a i ZAVNOH-a, najviših zakonodavnih tijela partizanskoga pokreta. Stoga se može zaključiti da su nekomunistički članovi primani u odbore kako bi se stvorila iluzija o njihovu demokratskom ustroju, proširila politička osnovica te ostvarilo jedinstvo vlasti iza koje je suvereno stajala KPJ.⁸¹⁵

Za obavještajno nadziranje svećenstva na otocima pod crkvenom jurisdikcijom hvarškoga biskupa bilo je nadležno Opunomoćstvo OZN-e srednjodalmatinskoga otočnog područja, formirano 1. srpnja 1944. godine. Na njegovo je čelo kao opunomoćenik prvo postavljen Milivoj Bonković (1918. – ?), mehaničar iz Gdinja na Hvaru, dok je njegov zamjenik bio Petar Mardešić (1912. – ?), poštanski činovnik iz Komiže na Visu. Neposredno po osnivanju obavještajnu mrežu Opunomoćstva činila su trojica kotarskih povjerenika (za kotareve Vis, Brač-Šolta i Hvar) te 11 općinskih povjerenika sa svojim suradnicima.⁸¹⁶ Analizom osobnih bilješki o pojedinim povjerenicima unutar Opunomoćeništva OZNE srednjodalmatinskoga otočnog područja, može se utvrditi da su povjerenici bili članovi KP, a uglavnom i članovi Kotarskih te Općinskih NOO. Primjerice, općinski povjerenik OZN-e za Povolja na Braču bio je Jakov Puratić, član KP i sekretar općinskog NOO, koji je imao svoje suradnike.⁸¹⁷ U sjedištu biskupije, gradu Hvaru, općinski

---

⁸¹⁵ Gordan Akrap, „Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja“, *National Security and the Future* 11, br. 4 (2010): 182; Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 1*, 26–28.

⁸¹⁶ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.7. Organizacijski izvještaji. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, 26. 7. 1944., str. 1–2.

⁸¹⁷ Jakov Puratić rođen je 1904. u Sumartinu. Prema nekrologu objavljenom u *Slobodnoj Dalmaciji* 27. siječnja 1986., Puratić je bio „jedini španjolski borac s Brača i jedan od najistaknutijih otočkih komunista“. U međuratnom razdoblju bio je ekonomski emigrant i radio kao rudar u Belgiji, gdje je 1932. stupio u Komunističku partiju Belgije. Nakon izbijanja Španjolskoga građanskoga rata dobrovoljno se pridružio republikanskim borbama, te je u studenom 1939. bio ranjen u bitci za Madrid. Nakon toga boravio je u Francuskoj i Njemačkoj. Na Brač se vratio sredinom 1943., kad se uključio u NOB. Nakon rata obnašao je niz odgovornih dužnosti na otoku Braču, a vodio je i brodogradilište u Sumartinu. Vidjeti: „Sahranjen Jakov Puratić“, *Slobodna Dalmacija* br. 12667, 27. 1. 1986., 3; HR-DAST- 194 *Zbirka memoarskoga gradiva*.. Kutija 19a: Španjolski građanski rat, fascikl 4: Sjećanja učesnika Španjolskog građanskoga rata (iz Dalmacije). Anketni list Jakova Puratića od 28. 9. 1966.

povjerenik OZN-e bio je Šime Miličić, također član KP i član NOO, koji je također imao svoje suradnike.⁸¹⁸

Od svećenika Hvarske biskupije koji su participirali u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti najbolje je u izvješćima jugoslavenskih sigurnosno-obavještajnih službi dokumentiran slučaj istaknutoga dominikanca Anđelka Rabadana (1892. – 1968.). Taj je redovnik široke naobrazbe za dugogodišnjega boravka u Bolu na otoku Braču bio upravitelj sjemeništa i gimnazije pri tamošnjem dominikanskom samostanu.⁸¹⁹ Iz obavještajnih podataka razvidno je da je Rabadan tijekom Drugoga svjetskog rata i u godinama nakon njega bio osoba od povjerenja hvarškoga biskupa Mihe Pušića. Prema rezimeu podataka iz dosjea fra Anđelka Rabadana, pohranjenoga u fondu republičkoga SDS-a, bolski je dominikanac tijekom rata održavao kontakte s vlastima NDH.⁸²⁰ Istovremeno je potpomagao bračke partizane stavljajući im potajno na raspolaganje dominikanski samostan i crkvu za skrivanje ranjenika, oružja i ostalih potrepština.⁸²¹ U posebno dobrim odnosima bio je s Benkom Matulićem, članom bračkoga partizanskog rukovodstva koji je bio Rabadanov bivši učenik, dok je Matulićev brat Pio kasnije postao prior dominikanskog samostana u Bolu.⁸²² Da je samostanska crkva u Bolu već sredinom 1941. poslužila kao partizansko sklonište napisao je u članku o Braču u NOB-u i Jerko Radmilović, jedan od rukovodećih komunista na otoku za vrijeme rata i Matulićev bliski suradnik.⁸²³ Djelatnici jugoslavenske tajne službe smatrali su da se Rabadan sve više „angažirao na saradnji“ zavisno o postupnom jačanju pozicija partizansko-komunističkoga pokreta.⁸²⁴

U drugoj polovici rujna 1944., neposredno nakon što su jedinice NOVJ uspostavile nadzor nad Bračom i Hvarom, održani su na otocima Hvarske biskupije izbori za odbore JNOF. Na tim je izborima dominikanac Anđelko Rabadan izabran u Okružni odbor JNOF za Srednju Dalmaciju, don Luka Antičević u Kotarski odbor JNOF Hvara, a fra Arsenije Jurin u Kotarski odbor JNOF

---

⁸¹⁸ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.7. Organizacijski izvještaji. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, 26. 7. 1944., str. 1–2.

⁸¹⁹ Anđelko Fazinić, „Dr. o. Anđelko Rabadan“, u *Spomenica u povodu 500. obljetnice osnutka dominikanskog samostana u Bolu: 1475. - 1975.*, ur. Hinko Kraljević (Bol; Zagreb: Provincijalat hrvatske dominikanske provincije, 1976), 163.

⁸²⁰ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Dosjei građana, dosje br. 300207 – Anđelko Rabadan. Rezime materijala, str. 1.

⁸²¹ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 233/44, od 26. 12. 1944., str. 1.

⁸²² HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Br. 300207 – Rabadan, Anđelko. „Akcija Serafim“, str. 6.

⁸²³ Radmilović, „Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi“, 28, 32.

⁸²⁴ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Br. 300207 – Rabadan, Anđelko. Rezime materijala, str. 1.

Brača. Opunomoćstvo OZNE za srednjodalmatinsko otočje njihov je izbor smatralo pozitivnim.⁸²⁵ K tome, pojedini dokumenti iz UDB-ina dosjea, vjerojatno greškom, spominju Rabadana i na višoj dužnosti, kao člana Oblasnoga odbora JNOF-a za Dalmaciju, ali i kao člana Kotarskoga odbora JNOF-a za Hvar.⁸²⁶ Neovisno o vjerodostojnosti tog podatka, proizlazi da je obavještajna služba radila na provedbi koncepcije narodne fronte te nastojala privući svećenike u odbore JNOF-a. Inkluzivnost, koju je KPJ uslijed konsolidacije vlasti u Jugoslaviji isturila u prvi plan, bila je nalik onoj koja se u bitno drugačijim uvjetima primjenjivala u odborima zbjega u Egiptu.

Uz redovnika Rabadana, te dijecezanske svećenike Antičevića i Jurina, obavještajni podatci OZN-e bilježe još nekoliko svećenika Hvarske biskupije koji su preuzeli dužnosti u JNOF, ali na nižim razinama. Tako je krajem prosinca 1944. u OZN-inu izvještaju evidentirano da je don Ivo Tržak predsjednik Mjesnog odbora JNOF-a u Hvaru, don Drago Lovrić (1918. – 1986.) član općinskoga JNOF u Jelsi, a fra Miroslav Mihojević bio je tajnik mjesnoga odbora JNOF-a u Bobovišćima na Braču.⁸²⁷ Prije rujna 1945. kao članovi mjesnih odbora JNOF-a na Hvaru spominju se don Ante Mežnar, župnik u Svetoj Nedjelji, te don Ivo Tržak, i to kao župnik Zastrazišća.⁸²⁸ Osim dužnosti u Kotarskom odboru JNOF-a fra Arsenije Jurin ujedno je u svibnju 1945. evidentiran i kao član mjesnoga NOO Ložišća na Braču.⁸²⁹

Osim povjerenika i suradnika OZN-e, nad djelatnošću svećenstva Hvarske biskupije bdio je njihov ordinarij Miho Pušić. Prema nedatiranom elaboratu OZN-e o kleru hvarski je biskup uoči rujanskih izbora za odbore JNOF 1944. odbio ponudu da uđe u Okružni odbor JNOF, kao što je to napravio dominikanac Rabadan.⁸³⁰ O tome su sačuvani i precizniji podatci. Prema navodu iz 1953. zapisanom u kronici hvarskoga župnika, Pušiću je 19. rujna 1944. u Hvar pristigla „posebna deputacija“ sastavljena od Cvjetka Butorovića, Kuzme Jelušića, Antuna Plenkovića i Jurja

---

⁸²⁵ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 177/44. od 18. 10. 1944., str. 2; HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 233/44. od 26. 12. 1944., str. 1; Gizdić, *Dalmacija 1944–1945*, 625.

⁸²⁶ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Br. 300207 – Rabadan, Anđelko. „Akcija Serafim“, str. 1; „Rabadan o. Anđelko – molba za dobivanje putnih isprava“ od 17. 5. 1955., str. 2.

⁸²⁷ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 233/44. od 28. 12. 1944., str. 1, 3.

⁸²⁸ HR-HDA-1491 OZNA. 11.31.10. Elaborati 1945. Kler (nedatirano, 1945.), str. 3.

Ljubo Barbarić, „Crvena zastava na Veloj Glavi“, u *Hvarski zbornik 2*, ur. Milan Dorotka (Split: Savjet za kulturu i Fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti Skupštine općine Hvar, 1974), 205.

⁸²⁹ HR-DAST-409 SUP za Dalmaciju. Kutija 20. 171. Mjesečna izvješća Centra za Dalmaciju pri OZN-i za Hrvatsku; OZNA za Srednju Dalmaciju. Redoviti mjesečni izvještaj za mjesec maj 1945., kler, str. 3.

⁸³⁰ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 177/44. od 18. 10. 1944., str. 3.

Franičevića, koja ga je obavijestila da se prema zaključku otočne pretkonferencije održane u Starome Gradu upravo njega namjerava predložiti za predsjednika Okružne JNOF za srednjodalmatinsko otočje.⁸³¹ Odbijanjem ponuđene dužnosti hvarski je biskup neposredno po uspostavi komunističke vlasti na Hvaru navukao na sebe još veću pozornost i sumnju jugoslavenske tajne službe.⁸³² U rezimeu podataka iz Pušićeva obavještajnoga dosjea stoji da je biskup pristao na ponuđenu suradnju s „narodnim vlastima“. U više je navrata bio pozivan na razne konferencije i bio konzultiran o raznim pitanjima. No, osim održavanja formalnih veza, Pušić nije napravio ništa na liniji suradnje. Naprotiv, kao duhovni vođa klera u Hvarskoj biskupiji neposredno nakon uspostave komunističke vlasti isticao se kao nezadovoljnik.⁸³³ Biskup je načelno odbacivao ideologiju komunizma, što je posvjedočio u svojim okružnicama i prije početka Drugoga svjetskog rata. Uz to, biskup Miho Pušić očigledno je, kao i ostatak katoličkoga klera, negativno reagirao na revolucionarne mjere koje je partija sve otvorenije provodila u izgradnji staljinističkog modela vlasti, a njima je bila izravno pogođena i Katolička crkva. Unatoč tome, bio je primoran ponijeti se diplomatski prema tijelima nove vlasti te zauzeti barem prividno naklonjen stav. Tako je u izvještaju Opunomoćstva OZN-e za srednjodalmatinsko otočje za razdoblje od 10. listopada do 15. studenog 1944. zabilježeno da je u kotaru Hvar svećenstvo „na vanjštini prešlo na našu stranu“, „drže se pasivno, prate događaje u suradnji s NOO“. ⁸³⁴

Po svemu sudeći, biskup Pušić u tom razdoblju nije zabranjivao održavanje dodira sa svjetovnim vlastima, čak ni ulazak svećenika u tijela „narodne vlasti“. Vjerojatno je tu praksu, unatoč kanonskim restrikcijama, iz taktičkih razloga i podržavao. To se može pretpostaviti iz njegova afirmativnoga odnosa prema Anđelu Rabadanu, koji je kao brat reda sv. Dominika od rujna 1944. ujedno bio član Okružnoga JNOF-a za Srednju Dalmaciju. Prema izvještajima OZN-e Rabadan je sredinom studenoga 1944. posjetio Vis, gdje se, umjesto s narodnim odbornicima, družio sa savezničkim časnicima i s njima obilazio otok, o čemu je odmah obaviješten Kotarski komitet KPH.⁸³⁵ Rabadan je stalno bio aktivan. Tako je krajem studenoga 1944. posjetio biskupa Pušića, a potom obilazio svećenstvo na Hvaru i Visu. Tom je prigodom ponovno bila vidljiva

---

⁸³¹ ŽAH, Kronika župe Hvar, rujan 1953.

⁸³² HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 177/44. od 18. 10. 1944., str. 3.

⁸³³ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Br. 301415 – Pušić, Mihovil. Rezime materijala, str. 2–3.

⁸³⁴ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 205/44. od 15. 11. 1944., str. 2.

⁸³⁵ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 205/44. od 15. 11. 1944., str. 2.

njegova „otvorena veza sa saveznicima“, s kojima je uspostavio dodire u rujnu 1944. tijekom zadnjih vojnih akcija na otoku Braču.⁸³⁶ Povjerenici OZN-e u svojim su izvještajima uskoro opazili da je svećenstvo Hvarske biskupije zauzimalo jedinstven stav i ponašalo se prema istome obrascu nakon što bi ih posjetio Rabadan i s njima obavio razgovore. Time je OZN-a bolskoga dominikanca prepoznala kao glavnoga operativca biskupa Mihe Pušića, zaduženoga za koordiniranje i organiziranje svećenstva na terenu.⁸³⁷ U siječnju 1945. Opunomoćstvo OZN-e srednjodalmatinskog otočkog područja upozorilo je nadređenu službu 8. korpusa OZN-e za Hrvatsku da je Anđelko Rabadan jedan od „pritajenih, ali zato opasnih protivnika NOP-a“ te da „ruši autoritet narodne vlasti i to u jednom prefriganom načinu.“⁸³⁸ U sljedećemu izvještaju povjerenici OZN-e izvijestili su nadređene da je Rabadanovo djelovanje u Bolu „usmjereno na sticanje pozicija i kredita u masama, po već poznatim metodama“. Zbog svega navedenog rad fra Anđelka Rabadana bio je u veljači 1945. na sastanku Kotarskog plenuma JNOF „žigosan kao reakcionaran“, ali on tom sastanku nije nazočio.⁸³⁹

Nakon što se stanje malo primirilo, u Hvar je biskupu Pušiću 13. travnja 1945. pristigao poziv na zasjedanje Predsjedništva ZAVNOH-a u Splitu, na kojemu će se formirati prva vlada federalne Hrvatske. Nakon što se biskup posavjetovao s kanonicima Hvarske biskupije, tajnik don Šime Kovačić obavijestio je Kotarski NOO Hvara o donesenoj odluci da će Pušić nazočiti zasjedanju.⁸⁴⁰ Svečano konstituiranje vlade održalo se dan kasnije, 14. travnja 1945. u zgradi gotičke vijećnice na Narodnom trgu u Splitu. Osim Pušića, od crkvenih velikodostojnika nazočili su šibenski biskup Jeronim Mileta, biskupski vikar Vicko Fulgosi kao izaslanik splitskoga biskupa, te arhijerejski namjesnik dalmatinske eparhije Milan Macura kao izaslanik dalmatinskoga episkopa.⁸⁴¹ Prije no što ga je Predsjedništvo ZAVNOH-a na toj sjednici imenovalo za predsjednika vlade, Vladimir

---

⁸³⁶ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 216/44. od 5. 12. 1944., str. 4–5.; HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 233/44. od 26. 12. 1944., str. 1.

⁸³⁷ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 233/44 od 26. 12. 1944., str. 1–2; HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 216/44. od 5. 12. 1944., str. 2–5; HR-HDA-1491 OZNA. 11.3.3. Mjesečni i polumjesečni izvještaji vojno-obavještajnog karaktera. Elaborat od 15. 3. 1945., str. 8.

⁸³⁸ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 14/45. od 26. 1. 1945., str. 2.

⁸³⁹ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 35/45. od 26. 2. 1945., Politička situacija, str. 3.

⁸⁴⁰ HR-DAST-409 SUP za Dalmaciju. 171. Mjesečna izvješća Centra za Dalmaciju pri OZN-i za Hrvatsku; OZNA za Srednju Dalmaciju. Kutija 20. Redoviti mjesečni izvještaj za mjesec maj 1945., kler, str. 2.

⁸⁴¹ Narodna vlada Hrvatske, 9; NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVHp-2°-37 Vjesnik: „Prva narodna vlada Hrvatske“, Vjesnik br. 15, 15. 4. 1945., 1.

Bakarić održao je poduži govor u kojemu je, između ostaloga, pred nazočnim biskupima žestoko kritizirao katoličko svećenstvo. Govorio je o „ustaškim izdajnicima, špijunima i zlikovcima, koji nose redovničko i svećeničko ruho“. Sarajevskoga nadbiskupa Ivana Evanđelista Šarića nazvao je „poznatim zlikovcem i huškačem“, a grkokatoličkoga biskupa Križevačke eparhije Janka Šimraka „poznatim petokolonašem, hitlerovcem i fašistom iz 'Hrvatske straže““. Neizravno se obrušio i na likvidirane širokobriješke franjevce: „Poznato je, da se u izvjesnim svećeničkim i redovničkim krugovima krio veći broj okupatorovih špijuna i ustaških zlikovaca. Najsramnije mjesto tu zauzima po zlu poznati Široki Brijeg.“⁸⁴² Nakon Bakarića izredali su se brojni govornici, te je utvrđen sastav vlade. Na koncu se nazočnima svečano obratio šibenski biskup Mileta podložnički suprotstavivši Bakarićevim invektivama sljedeće riječi: „Čestitajući vladi izrazujemo našu zahvalnost i svim našim hrabrim borcima Narodno oslobodilačke vojske sa svojim proslavljenim vodjom, narodnim herojem, maršalom Josipom Brozom – Titom...“.⁸⁴³ Nakon tog događaja, 1. svibnja 1945. Pušić je u Hvaru bio primijećen na priredbi povodom praznika rada, na kojoj je izvedena drama „Mati“ Maksima Gorkog.⁸⁴⁴

Unatoč formalnoj nazočnosti biskupa Pušića na političkim i kulturnim manifestacijama u organizaciji nove vlasti, prema rezimeu podataka iz dosjea koji je o njemu sustavno vodila UDB-a, u mnogim je diskusijama isticao da komunisti lažu kad govore i propagiraju da su redovnici iz Širokoga Brijega bili zločinci. Također je isticao da jugoslavenske vlasti ne provode demokraciju, već suprotno od onoga što javno deklariraju. Pušić je „krajnje drsko“ napadao nove zakone.⁸⁴⁵ Odnosi između crkvene i svjetovne vlasti nastavili su se zaoštavati. Novi val komunističke represije zahvatio je u svibnju 1945. zarobljenike poraženih vojski i civile. Nastradalo je i nekoliko svećenika s područja Hvarske biskupije koji su bili izrazitije protukomunistički, a prema fragmentarnim obavještajnim podacima i proustaški orijentirani. Na području Zagreba i okolice skončali su don Rajko Valerijev (1911. – 1945.), bogoslov Ivan Bertapelle (1923. – 1945.) i don Ante Biskupović (1879. – 1945.),⁸⁴⁶ za kojega UDB-in izvještaj iz 1947. izrijekom navodi da je

---

⁸⁴² *Narodna vlada Hrvatske*, 22–24, 77; NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVHp-2°-37 *Vjesnik*: „Tajnik JNOF Hrvatske dr Vladimir Bakarić održao je politički referat“, *Vjesnik* br. 15, 15. 4. 1945., 1–2.

⁸⁴³ *Narodna vlada Hrvatske*, 79; NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga. RVHp-2°-37 *Vjesnik*: „Dr Jerolim Mileta biskup šibenski zatražio je riječ...“, *Vjesnik* br. 15, 15. 4. 1945., 3.

⁸⁴⁴ HR-HDA-1491 OZNA. 11.19.1. Informacije. Opuномоštvo OZN-e za otok Hvar, br. 22/45. od 14. 5. 1945.

⁸⁴⁵ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić. Rezime materijala, str. 3–4.

⁸⁴⁶ Baković, *Stradanja Crkve u Hrvata*, 63–64; Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 128; Marčinković, „O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji“, 268.

ubijen „s naše strane“.⁸⁴⁷ Prema navodu autora Petra Bezine don Juraj Petrović (1913. – 1945.) ubijen je kod Dravograda, a ubojica je bio njegov sumještanin iz Pučišća na otoku Braču.⁸⁴⁸ Valerijev i Petrović bili su kolege don Andra Štambuka iz razdoblja gimnazije i života u splitskome sjemeništu.⁸⁴⁹ Nije poznato kako su se na držanje biskupa Pušića, a kasnije i don Andra Štambuka, odrazile vijesti o ovim smaknućima.

No Miho Pušić je s ostalim biskupima Jugoslavije, predvođenih zagrebačkim nadbiskupom Stepincem, u rujnu 1945. stavio potpis na pastirsko pismo u kojemu su, između ostaloga, osuđena i ubojstva svećenika.⁸⁵⁰ Dakle, aktivno je sudjelovao u najorganiziranijem činu otpora jugoslavenskoj komunističkoj vlasti u razdoblju njezine konsolidacije. Prema podacima iz njegova dosjea, u rujnu 1945. izdao je i upute podređenim svećenicima da ni u čemu ne podržavaju komuniste i da ne izlaze na izbore, jer je novi režim protiv katoličke vjere koju namjerava uništiti.⁸⁵¹ Tako je OZN-a ustvrdila da je svećenstvo uspjelo odvratiti dio naroda od glasanja na izborima za Ustavotvornu skupštinu 11. studenoga 1945. godine. K tome su, prema nedatiranom elaboratu za studeni 1945., bolski dominikanci ranije raspačavali pastirsko pismo, a sada na izborima javno apstinirali. Samo su Rabadan i Karninčić glasali, ali u kutiju bez liste.⁸⁵² U propovijedi od 18. studenoga 1945. Pušić je ustvrdio da je „današnja štampa uperena protiv crkve i klera“. Osobito je „uzeo u obranu“ nadbiskupa Stepinca, prikazavši ga kao „zaslužnog čovjeka za narod“.⁸⁵³ Uskoro je Miho Pušić pojedinačno istupio protiv nacrtu prvoga Ustava FNRJ. Uputio je svećenstvu i vjernicima 16. prosinca 1945. poslanicu u kojoj je kritizirao ponajprije odvajanje Crkve od države, agrarnu reformu i položaj vjeronauka u školama.⁸⁵⁴ Pušić je krajem 1945. definitivno prešao u oporbu, te je sve češće javno kritizirao vlast, što će u narednim godinama rezultirati verbalnim, ali i fizičkim napadima na njega.⁸⁵⁵

---

⁸⁴⁷ HR-DAST-409 SUP za Dalmaciju. Kutija 21. Izvještaji o građ. strankama HSS-JNS 1945. – 1948., Omot 1947. Oponomoćstvo UDB-e za kotar Brač. Izvještaj za razdoblje 20. do 27. 11. 1947., str. 1.

⁸⁴⁸ Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 128.

⁸⁴⁹ ANSJST. 1.5. Katastri pitomaca, 1927/28. – 1932/1933.

⁸⁵⁰ Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 2*, 44–52.

⁸⁵¹ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Br. 301415 – Pušić, Mihovil. Rezime materijala, str. 3.

⁸⁵² HR-HDA-1491 OZNA. 11.31.10. Elaborati 1945. Kler (nedatirano, 1945.), str. 2.

⁸⁵³ HR-HDA-1491 OZNA. 11.31.10. Elaborati 1945. Kler (nedatirano, 1945.), str. 3.

⁸⁵⁴ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 63.

⁸⁵⁵ Miroslav Akmadža, *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, sv. 1., 1945. – 1952. (Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić"; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008), 325–326; Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 425–427.

Izgleda da su revolucionarne promjene, koje su biskupa Pušića nagnale na javne istupe protiv vlasti, dokinule participaciju njegovih svećenika u tijelima vlasti. Još je početkom 1945. OZN-a detektirala neprijateljsko držanje don Luke Antičevića, člana Kotarskoga odbora JNOF Hvara. Za članove nižih odbora JNOF-a don Iva Tržaka i don Dragu Lovrića zaključili su da, kao i svećenstvo izvan odbora, postupaju po direktivama biskupa Pušića i „njegova suradnika Rabadana“.⁸⁵⁶ Nakon donošenja pastirskoga pisma potkraj rujna 1945., a vjerojatno poslije održavanja izbora za Ustavotvornu skupštinu, u studenome 1945. don Ivan Tržak i don Ante Mežnar dali su ostavke na dužnosti u mjesnim odborima JNOF-a, uz obrazloženje „da za popove nije politika“.⁸⁵⁷ Za razliku od Tržaka i Mežnara, iz pregledane OZN-ine dokumentacije ne može se saznati kad su s obnašanjem dužnosti u odborima prekinuli ostali svećenici Hvarske biskupije: don Luka Antičević, fra Arsenije Jurin, fra Miroslav Mihojević i don Drago Lovrić. S obzirom na okolnosti, može se pretpostaviti da se i to dogodilo prije presude Stepincu u listopadu 1946. godine.

U odboru JNOF-a nije su dugo zadržao ni najintrigantniji dužnosnik JNOF-a iz redova svećenstva na području Hvarske biskupije – Anđelko Rabadan. Prema podacima iz rezimea UDB-ina obavještajnog dosjea, Rabadan je 1946. bio „raskrinkan i izbačen iz JNOF“, pod obrazloženjem da „stupa u odbranu neprijateljskog i reakcionarnog dijela klera, kojeg su Narodne vlasti opravdano kažnjavale“.⁸⁵⁸ Nažalost, u pregledanom gradivu nije naveden točan nadnevak njegova izbacivanja, no vjerojatno je odbor JNOF/NF raskrstio s Rabadanom prije listopada 1946., do kojega su odnosi između Katoličke crkve i FNRJ postali otvoreno neprijateljski. Kasnije je 1952. razgovoru s djelatnicima UDB-e Rabadan kazao kako su mu poslije dolazili s molbom da se ponovno upiše u Narodni front, što je on odbio.⁸⁵⁹

UDB-a je nastavila obavještajno obrađivati fra Anđelka Rabadana i nakon njegova odlaska iz Fronte, opširnije nego prije. U toj je obradi potkraj 1950-ih došla do neočekivanoga otkrića. Premda se zbog Rabadanovih kontakata s engleskim časnicima potkraj rata sumnjalo da je suradnik engleske obavještajne službe, UDB-a je otkrila da je dominikanac Anđelko Rabadan počeo raditi za francusku obavještajnu službu *Service de documentation extérieure et de contre-*

---

⁸⁵⁶ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 35/45. od 26. 2. 1945., Svećenstvo kotara Hvara, str. 1.

⁸⁵⁷ HR-HDA-1491 OZNA. 11.31.10. Elaborati 1945. Kler (nedatirano, 1945.), str. 3.

⁸⁵⁸ HR-HDA-1491 OZNA. 11.16.8. Mjesečni izvještaji i druge informacije. Opunomoćstvo OZN-e Sred. Dal. Otočkog Područja, br. 177/44. od 18. 10. 1944., str. 2

⁸⁵⁹ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Br. 300207 –Rabadan, Anđelko. „Rekonstrukcija razgovora s dr. Rabadanom“ od 15. 11. 1952., str. 1

espionnage (SDECE), vjerojatno između 1955. i 1957. godine. Njegova međunarodna poznanstva i česta putovanja u inozemstvo, pa tako i Francusku, bila su savršen paravan za suradnju s centralom službe u Parizu. Kasnije je preusmjeren na vezu pomoćnika vojnoga atašea, koji je bio šef SDECE pri francuskoj ambasadi u Beogradu. Međutim, UDB-a je nailazila na znatne poteškoće pri Rabadanovoj obradi, jer je bio u prijateljskim odnosima s istaknutim pojedincima iz redova jugoslavenske vlasti. U veoma dobrim odnosima bio je s Vladom Zečevićem, Ivanom Krajačićem Stevom, Ivanom Ribarom, Milošem Žankom, te istaknutim bračkim komunistima Ivom Marinkovićem, predsjednikom NOK Split, te Benkom Matulićem, načelnikom komande JRM. Prema UDB-inim opažanjima, u očima tih moćnika Rabadan je izgradio ugled dobronamjernog i uzornog građanina FNRJ. Pred njima je istupao kao „lojalan svećenik, praveći čak i pojedine usluge u saniranju odnosa između crkve i vlasti“. Održavao je stanovite kontakte s UDB-om kao suradnik Stanka Jurasu. Povjerenje visokih dužnosnika Rabadanu je otvaralo nebrojene mogućnosti pristupa važnim informacijama iz područja politike, gospodarstva i vojske. Rabadan je bio suočen s pojedinim saznanjima UDB-e o njegovim aktivnostima pri pokušaju realizacije njegove dugogodišnje obrade, pri čemu ga je u lipnju 1964. tijekom razgovora s djelatnicima UDB-e uhvatio srčani napadaj.⁸⁶⁰ Prema dokumentaciji iz Rabadanova dosjea u Hrvatskom državnom arhivu, do njegove smrti 1968. UDB-ina obrada nije rezultirala javnom kompromitacijom ili uhićenjem, stoga se može pretpostaviti da je s njome iznašao kompromis, ili je UDB-a odustala od daljnje obrade zbog njegove pasivizacije uslijed narušenoga zdravstvenoga stanja, a možda i zbog njegove utjecajne društvene mreže.

Fra Anđelko Rabadan bio je, poput don Andra Štambuka, blizak suradnik hvarškoga biskupa Pušića i djelovao je na području njegove biskupije, iako mu kao dominikanac nije bio podređen. Kao i don Andro, Rabadan je 1944. ušao u tijela jugoslavenske komunističke vlasti, ali njegova participacija bila je prvenstveno motivirana taktičkim pristupom i političkom pragmom, a ne uvjerenjem. Unatoč tome, i Rabadanova participacija završila je 1946. i nije preživjela otpor katoličkoga svećenstva konsolidaciji revolucionarne komunističke vlasti. Stoga je don Andra Štambuka po povratku iz Egipta u Hvarsku biskupiju umjesto pobjedničkih fanfara, dočekalo

---

⁸⁶⁰ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Br. 300207 –Rabadan, Anđelko. „Akcija Serafim“, str. 1–10; „Upitnica za evidenciju razrade“ od 11. 8. 1959; „Rezime podataka“ od 2. 3. 1960.; „Akcija Serafim“ od 4. 10. 1962., str. 1–4; „Serafim I. i 'Serafim II.'“ od 28. 10. 1963; „Plan za realizaciju razrade 'Serafima II.'“ od 9. 6. 1964; Razgovor sa „Serafimom II.“ od 29. 6. 1964.; „Rezime podataka“ iz studenog 1963., str. 25.

vojujuće svećenstvo predvođeno biskupom Mihom Pušićem, usredotočeno na očuvanje pozicija Katoličke crkve u novome režimu.

4.2. Prijedlog odlikovanja i pasivizacija don Andra Štambuka po povratku u zemlju

Po povratku don Andra Štambuka sa zadnjim transportom zbjega iz Egipta u Split 24. ožujka 1946. nastojalo ga se uključiti u tijela narodne vlasti u zemlji. Štambuk je u siječnju 1948. u tekstu žalbe naveo da ga se još za vrijeme boravka u Egiptu htjelo iz zbjega uputiti na rad u Beograd,⁸⁶¹ nakon što su tim gradom 20. listopada 1944. ovladale jedinice Crvene armije i NOVJ.⁸⁶² Ali tome se, prema don Androvu navodu, suprotstavio član vojne misije NKOJ-a u Kairu, Mato Jakšić, argumentom da je don Andro još uvijek potreban u Egiptu.⁸⁶³ Ali ta inicijativa nije bila zadnja.

Don Andro Štambuk navodi da se neposredno po povratku iz zbjega 1946. susreo s Matom Barbićem, koji je za boravka u Egiptu obnašao dužnost sekretara COZ-a. Prema don Androvoj tvrdnji, Barbić ga je po dolasku u Split predstavio Stipi Splivalu (1910. – ?), tajniku Oblasnoga NOO za Dalmaciju, otprilike ovim riječima: „To ti je, družo Stipe, Don Andro, koji je za pokret dao sve od sebe, koji nam je tamo u El-Shatu vrijedio zlata. Treba da ga uhvatimo i zaposlimo.“⁸⁶⁴ Splivalo je bio građevinski tehničar iz Jelse na Hvaru, koji je sudjelovao u podizanju ustanka na Hvaru, a zatim je u travnju 1945. uključen u sastav Oblasnoga NOO Dalmacije, kojemu je bio tajnik do veljače 1947. godine.⁸⁶⁵ Nakon što je Barbić tajniku Splivalu predstavio don Andra, ponuđeno mu je mjesto u socijalnom odjelu Oblasnoga NOO Dalmacije. Štambuk je bio zainteresiran za preuzimanje te dužnosti u Splitu te je dao svoj načelni pristanak, ali je naglasio da je kao svećenik Hvarske biskupije vezan crkvenom disciplinom. Objasnio je kako između svećenika i njegova ordinarija postoji teritorijalna veza, pa ne može napustiti mjesto bez pristanka biskupa Mihe Pušića. Zbog toga je u biskupu Pušiću u Hvar upućen izaslanik, dr. Ivo Mariani, koji je trebao ishoditi odobrenje za Štambukovo zaposlenje u Oblasnom NOO Dalmacije.⁸⁶⁶ Liječnik Mariani u zbjegu je kao član COZ-a bio don Androv bliski suradnik, te su se iz Egipta vratili

---

⁸⁶¹ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 4.

⁸⁶² Vidjeti: Milan Radanović, *Oslobođenje: Beograd, 20. oktobar 1944.* (Beograd : Rosa Luxemburg Stiftung, 2014).

⁸⁶³ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 4.

⁸⁶⁴ Isto, 6.

⁸⁶⁵ HR-HDA-1081 *Sabor SRH*. 16.1.1. Kutija 1775 – Splivalo, Stipe; HR-DAST-21 *ONOD*. Izvršni odbor. Spisi. Kutija 1. Zapisnik IV. zasjedanja Oblasne NO skupštine Dalmacije, 23. i 24. 4. 1945., str. 64.

⁸⁶⁶ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947., 3; ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 6.

istovremeno, zadnjim transportom zbjega.⁸⁶⁷ Mariani nije na Hvaru uspio ishoditi Pušićevu suglasnost. Prema Štambukovim navodima, hvarski je biskup odbio prijedlog, uz obrazloženje da u biskupiji nedostaje svećenika,⁸⁶⁸ nakon čega je ta tema bila zatvorena i nitko mu više nije nudio preuzimanje svjetovnih dužnosti.⁸⁶⁹ S obzirom na okolnosti u kojima je Štambuk opisao ove događaje, moglo bi se pomisliti da je preneglasio afirmativan stav kojega su prema njemu imali predstavnici komunističke vlasti, kako bi time popravio svoj položaj optuženika odnosno osuđenika. Zaista je Štambuk smatrao da mu konkretno nuđenje mjesta „kod narodnih vlasti“ sve optužbe protiv njega „obara u prah i poništava“. Činjenica da je pritom inzistirao neka Okružni sud u Splitu za svjedoka pozove Ivu Marianija, a sud to nije učinio,⁸⁷⁰ ukazuje da je don Andro istinito opisao događaj.

U tom kontekstu valja spomenuti navod iz memoara Selčanke Vjere Nižetić, kćerke istaknutoga člana ratnoga partijskog vodstva na otoku Braču, koja je i sama pripadala miljeu jugoslavenskih komunista. Prema njezinom partijskom dosjeu, pohranjenom u Hrvatskom državnom arhivu, Nižetić je članica SKOJ-a postala u siječnju 1944. u zbjegu a dugogodišnja članica KPJ u travnju 1950. kao studentica u Zagrebu. Unatoč tome, o don Andru Štambuku pisala je bez ideoloških predrasuda. Premda to ne spominje, možda joj je, osim iz zbjega, ostao u dobroj uspomeni i kao vjeroučitelj u partizanskoj gimnaziji u Hvaru, koju je pohađala 1946./47.,⁸⁷¹ dok je Štambuk krajem te školske godine nakratko tamo predavao.⁸⁷² Desetljećima iza njegove smrti Vjera Nižetić raspitivala se kod don Androve preostale rodbine o njegovu odnosu s vlastima nakon povratka u Jugoslaviju iz Egipta. Prema njezinu parafraziranju, kazali su joj da je Štambuk „radi osobnih kvaliteta i djelovanja“ bio pozvan od hrvatskih vlasti da preuzme neku funkciju u vlasti NRH, koja bi uključivala „vezu vlasti i crkve“. Uvjet je bio da prestane biti svećenikom, što je on „energično odbio“. Prema saznanjima Vjere Nižetić, navodno su tada počele njegove nevolje u

---

⁸⁶⁷ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. 2.3.2. Oblasni NOO Dalmacije, kutija 71, fascikl Oblasni N.O.O. Dalmacije: Tajništvo – personalni odsjek – odlikovanja, 1946. god. Prijedlog za odlikovanje ordenom „Zasluge za narod III. reda“, Ivo Mariani; HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. 2.4.6. Spisi pojedinih transporata, kutija 84, spisak XIX. (zadnjeg) transporta po kotarevima.

⁸⁶⁸ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 6; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947., 3.

⁸⁶⁹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947., 3.

⁸⁷⁰ ŽS Split, K.2/48, Javna rasprava (pretres) od 14. i 15. 1. 1948., 4–5; ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 2.

⁸⁷¹ HR-HDA, fond 1220 *Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske* (dalje: HR-HDA-1220 *CK SKH*) Članski dosjei SKH: OK Medveščak. Kutija 181. Redni br. 6046 – Nižetić-Barantić, Vjera.

⁸⁷² ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 5.

Hvaru.⁸⁷³ Štambuk je slično govorio i drugima. Prema sačuvanom zapisu iz Biskupskog arhiva poslije rata je pričao članovima obitelji Plastić u Hvaru „da ga je KP nagovarala da se isvuče iz svećeničke odore jer je on njima sa svojom inteligencijom odgovarao i bio potreban, ali on je to odbio i zato je za njih uvijek predstavljao problem.“⁸⁷⁴ Premda se navedeni izvori zbog objektivnih manjkavosti pri kritici ne mogu uzeti kao potpuno vjerodostojni, ipak upotpunjuju sliku o uzrocima promjene odnosa koji je jugoslavenska vlasti imala prema Štambuku.

Sačuvan je još jedan evidentan dokaz da su tijekom cjelokupnoga boravka u Egiptu i neposredno nakon repatrijacije zbjega jugoslavenske vlasti prema don Andru Štambuku imale pozitivan stav. Naime, Oblasni narodni odbor Dalmacije na traženje Predsjedništva Narodne vlade Hrvatske dostavio je 13. lipnja 1946. prijedlog za odlikovanje rukovoditelja zbjega u Africi i Italiji. U prilogu toga dopisa, potpisanoga od strane tajnika Stipe Splivala i predsjednika Vice Buljana, don Andro Štambuk naveden je prvi na popisu predloženika za odlikovanje ordenom *Bratstvo i jedinstvo II. reda*. Zatim slijede Savka Dabčević, Paula Zon, Nikola Oklobdžija i Dušan Arneri.⁸⁷⁵ To se odlikovanje nije dodjeljivalo tek tako, jer ga je potkraj 1945. u Zagrebu bio dobio svećenik Srpske pravoslavne crkve Ilija Ćuk, istaknuti vjerski referent u postrojbama NOVJ-a.⁸⁷⁶ Osim Štambuka, među predloženicima za odlikovanje po povratku iz zbjega našla su se imena još dvojice svećenika, ali za ordenje niže vrijednosti. Don Ivan Moškateo bio je među 43 predloženika za odlikovanje ordenom *Zasluge za narod III. reda*, a don Niko Ivanović među istim brojem predloženih osoba za odlikovanje medaljom *Zasluge za narod*.⁸⁷⁷

U obrazloženju prijedloga za odlikovanje don Andra Štambuka, datiranom 28. travnja 1946. malo nakon povratka iz zbjega, a otposlanom 13. lipnja 1946., između ostalog je navedeno: „Održava u zbjegu funkcije kao svećenik, daje izjave u prilog NOP-a stranim novinarima, koji ga naročito salijetaju, nebi li se nepovoljno izrazio. U narodu kao svećenik djeluje u pravcu NOP. Postaje član Centralnog Odbora zbjega, te kao takav djeluje pred Saveznicima u pravcu jačanja ugleda i učvršćenja naše Vlasti. Radi na prosvjetnom polju. Zahvaljujući njegovom stavu u zbjegu

---

⁸⁷³ Nižetić, *U pustinji El Shatta*, 89.

⁸⁷⁴ BAH, Nedatirano svjedočanstvo člana obitelji Plastić, 2.

⁸⁷⁵ HR-DAST-23 JZ u Egiptu. 2.3.2. Oblasni NOO Dalmacije, kutija 71, fascikl Oblasni N.O.O. Dalmacije: Tajništvo – personalni odsjek – odlikovanja, 1946. god.

⁸⁷⁶ „Narodni svećenik Ilija Ćuk odlikovan Ordenom bratstva i jedinstva II. reda“, *Vjesnik* br. 170, 5. 11. 1945., 4.

⁸⁷⁷ HR-DAST-23 JZ u Egiptu. 2.3.2. Oblasni NOO Dalmacije, kutija 71, fascikl Oblasni N.O.O. Dalmacije: Tajništvo – personalni odsjek – odlikovanja, 1946. god.

ne dolazi nikada do ozbiljnih poteškoća po tim pitanjima.“⁸⁷⁸ Premda nije poznato je li Predsjedništvo Narodne vlade Hrvatske zaista postupilo prema prijedlogu Oblasnoga narodnog odbora Dalmacije, i je li Štambuku orden Bratstvo i jedinstvo 2. reda uopće dodijeljen, u ovome kontekstu to nije ni važno. Sam prijedlog za dodjelu odlikovanja nedvojbeno potvrđuje da su još sredinom lipnja 1946. jugoslavenske vlasti don Andra Štambuka smatrale pouzdanim i vrijednim nagrađivanja. Odnos prema Štambuku promijenio se u narednih godinu dana, obilježenih njegovim distanciranjem od vlasti.

Kad se prvi put susreo s komunističkim istražiteljima, 21. kolovoza 1947., don Andro Štambuk tvrdio je da se njegovo gledanje na narodnu vlast nakon povratka iz Egipta nije ništa izmijenilo, i da je jednako onome koje je imao u zbjegu. Istaknuo je da je njegov odnos prema vlasti lojalan i u svakom slučaju korektan. Naveo je da ne sudjeluje u radu Narodne fronte jer je zaposlen poslom u biskupskoj kuriji, kao svećenik je mnogo zauzet, te mu zbog nedostatka vremena nije moguće sudjelovati u drugim poslovima. U odgovoru na postavljena pitanja otvoreno je kazao: „Po mome povratku u Hvar nisam pružao nikakove pomoći Narodnim vlastima, a takodjer sam ostao po strani u radu NF-a. Osim toga sa strane rukovodioca na Hvaru nikada mi se nije pristupilo i nije se od mene tražilo da bilo što pomognem. Ja se sam nisam ni nametao, a da me se pozivalo ja bi bio u granicama svojih mogućnosti pomogao u koliko se nebi kosilo sa mojom savješću kao svećenika, što pretpostavljam da se od mene nebi nikada ni tražilo.“⁸⁷⁹ Na sljedećemu ispitivanju 23. listopada 1947. ponovio je da su po dolasku u domovinu njegovi politički nazori i mišljenje o poretku u zemlji ostali nepromijenjeni, te je istaknuo da se nije ničim ogriješio o poredak, i da se prema svemu drži potpuno lojalno.⁸⁸⁰ Kad je isljednik UDB-e 2. prosinca 1947. inzistirao na detaljnijemu odgovoru o razlozima pasivnosti nakon povratka iz zbjega, Štambuk je kazao da nije otišao kod drugova iz Narodne fronte i stavio im se na raspolaganje, jer za svećenika nije politika, a aktivnost u zbjegu nije smatrao političkom. Na pitanje što ga je odvratilo od sudjelovanja u Fronti, Štambuk je objasnio da je prilikom jednoga zbora bio napadnut biskup, stoga se on kao svećenik ne bi smio nalaziti ni aktivno sudjelovati u takvim situacijama, jer je napadnut njegov „pretpostavljeni starješina“. Objasnio je da to ne dozvoljava disciplina svećeničkog reda.⁸⁸¹ U žalbi je u siječnju

---

⁸⁷⁸ HR-DAST-23 *JZ u Egiptu*. 2.3.2. Oblasni NOO Dalmacije, kutija 71, fascikl Oblasni N.O.O. Dalmacije: Tajništvo – personalni odsjek – odlikovanja, 1946. god. Prijedlog za odlikovanje ordenom „Bratstvo i jedinstvo II. reda“. Andro Štambuk.

⁸⁷⁹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 5.

⁸⁸⁰ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., 1.

⁸⁸¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947., 1–2.

1948., osim vezanošću svećeničkim dužnostima disciplinske i hijerarhijske naravi, na koncu prirodao zdravstveni razlog. Kazao je: „Moguće pak da je i boravak u onom nezgodnom podneblju pustinske Afrike djelovao i u zdravstvenom pogledu štetno na moju volju. Ja zbiljao osjećam da mi fali energije. Smatram da je to samo prolazno, i da će se vremenom to popraviti.“ Još je ustvrdio: „Svakako, činjenica je, da sam ja na Hvaru stao, da vodim više povučeni život. To mi se može da zamjeri, jer, konačno, svakome je slobodno da smisli kako hoće i da sudi kako hoće, ali tek, nemože, da se to uzme kao polazna tačka za jednu optužbu...“ U nastavku žalbe naveo je da je do uhićenja „živio dosta povučeno, te da ni inače njegova narav nije takva „da se bavi ćakulama“. Još je zapisao da je „radio mnogo i mnogo čitao“, a „najbolja rasonoda“ bila mu je šetnja u prirodi.⁸⁸²

Premda je bio suočen s ozbiljnim optužbama, don Andro Štambuk nije se libio priznati da je zauzeo pasivan stav i da nije sudjelovao u tijelima vlasti nakon povratka iz zbjega. Također je iz njegovih odgovora razvidno da je bio svjestan dubokoga rascijepa koji se dogodio između crkvene i svjetovne vlasti u Jugoslaviji, a on se nedvojbeno svrstao uz svoga ordinarija Pušića, koji je ušao u dugotrajan sukob s komunističkim vlastima. Zaista, kad se analiziraju drugi, veoma rijetki tragovi njegove aktivnosti nakon povratka iz zbjega, vidljivo je da je čitava njegova aktivnost bila posvećena crkvenoj svakodnevici.

Nakon što je kratko vrijeme proveo kod kuće na Braču, don Andro Štambuk vratio se na svoje stare dužnosti u Hvarskoj biskupiji, koje je napustio odlaskom u zbjeg. Dok je izbivao iz zemlje njegove je poslove preuzeo don Šime Kovačić.⁸⁸³ Kroničar Hvarske župe don Pavo Tomić zabilježio je da se Štambukov „definitivni povratak“ u Hvar dogodio u svibnju 1946., gdje je ponovno preuzeo službu upravitelja biskupske kurije, te katehete u tamošnjim školama.⁸⁸⁴ Ponovno uključivanje u svakodnevicu Hvarske biskupije potvrđuju i dokumenti iz njezinoga arhiva, u kojima stoji da je u svibnju 1946. Andro Štambuk mijenjao župnika Luku Trebotića u svojoj rodnoj župi u Selcima. U travnju 1947. dijelio je posvećeno ulje po Braču i Hvaru.⁸⁸⁵ Premda je Biskupski ordinarijat još 12. rujna 1946. poslao prvu zamolbu Prosvjetnome odjelu Oblasnoga NO Dalmacije i Ministarstvu prosvjete NRH da se izda odobrenje don Andru Štambuku

---

⁸⁸² ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 8, 12.

⁸⁸³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 5.

⁸⁸⁴ ŽAH, Kronika župe Hvar, svibanj 1946.

⁸⁸⁵ BAH, *Andro Štambuk*, Uručbeni zapisnik 1944. – 1950.

za podučavanje vjeronauka na hvarskoj gimnaziji.⁸⁸⁶ Na pozitivno rješenje moralo se dugo čekati. Naime, Ministarstvo prosvjete NRH tek je 8. travnja 1947. odobrilo Štambuku da može na tamošnjoj gimnaziji „vršiti katehizaciju učenicima rimokatoličke vjere, koji to žele.“⁸⁸⁷ Na odugovlačenje i uskraćivanje odobrenja svećenicima Hvarske biskupije za predavanje vjeronauka u školama biskup Pušić se žalio Oblasnome NO.⁸⁸⁸ Na koncu je don Andro Štambuk kao kateheta počeo predavati na Partizanskoj gimnaziji Vladimira Nazora u Hvaru pri kraju školske godine 1946./47., no za taj rad nije bio plaćen jer nije ispunjavao zakonom propisanu normu od 18 satova tjedno, pa se uzdržavao „od misnih stipendija“.⁸⁸⁹

Po završetku školske godine, Štambuk je, kao i obično, navraćao u rodna Selca. Izvještaj Opuномоćstva UDB-e za otok Brač bilježi anegdotu od 21. srpnja 1947. godine. Tada je u mjesnu zadrugu u Selcima došla desetogodišnja kćer Mate Jelinčića.⁸⁹⁰ Taj je mjesni **postolar** inače bio okarakteriziran kao „klerikalni element, neraspoložen prema pokretu“, te ga je obavještajno obrađivao UDB-in suradnik pod pseudonimom „Gorki“.⁸⁹¹ Jelinčićeva kćer navratila je u zadružni dućan kako bi kupila cigarete za svećenika Karmela koji je došao u posjet don Andru Štambuku. Vjerojatno je bila riječ o krčkome svećeniku Karmelu Zazinoviću, Štambukovom prijatelju iz školskih dana. U dućanu se zatekao Ante Vuković „Barahul“ (1912. – 1998.), koji je kupnju cigareta za svećenika popratio komentarom: „Daj mu otrovi, a nedaj mu cigareta!“, uz obrazloženje da je taj svećenik tijekom propovijedi u selačkoj crkvi govorio „protiv civilnoga braka“. Nakon što je djevojčica kod kuće ispričala što se dogodilo, don Andro Štambuk osobno se suočio s Vukovićem upitavši ga zašto u crkvu dolaze ljudi koji vani nepravilno tumače propovijedi, te je pozvao da u crkvu dođu „razboriti ljudi“, koji će izrečeno pravilno shvaćati i tumačiti.⁸⁹²

Tog je ljeta Štambuk iskazivao ambiciju za preuzimanje mjesta profesora crkvenoga prava na Visokoj bogoslovnoj školi u Splitu. Naime, rektor Mate Garković bio je 31. srpnja 1947. raspisao natječaj za popunavanje nekoliko upražnjenih katedri na toj ustanovi, pa tako i one crkvenoga prava. Nitko se nije prijavio jer u poslijeratnim uvjetima bogoslovija nije imala sredstava da

---

⁸⁸⁶ BAH, *Andro Štambuk*, dokument br. 863/46., molba Prosvjetnom odjelu Oblasnog NO-a od 12. 9. 1946.

⁸⁸⁷ BAH, *Andro Štambuk*, dokument br. 574/47., dopis tajništvu Oblasnog NO-a od 25. 6. 1947.

⁸⁸⁸ BAH, Br. 574/47., 25. 6. 1947.

⁸⁸⁹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 5.

⁸⁹⁰ HR-DAST-409 SUP za Dalmaciju. Kutija 21. Izvještaji o građ. strankama HSS-JNS 1945. – 1948., Omot 1947. Opuномоćstvo UDB-e za kotar Brač. Izvještaj za razdoblje od 25. 7. do 31. 7. 1947., str. 2.

⁸⁹¹ HR-DAST-409 SUP za Dalmaciju. Kutija 21. Izvještaji o građ. strankama HSS-JNS 1945. – 1948., Omot 1947. Opuномоćstvo UDB-e za kotar Brač. Izvještaj za razdoblje od 5. 9. do 12. 9. 1947., str. 1.

⁸⁹² HR-DAST-409 SUP za Dalmaciju. Kutija 21. Izvještaji o građ. strankama HSS-JNS 1945. – 1948., Omot 1947. Opuномоćstvo UDB-e za kotar Brač. Izvještaj za razdoblje od 25. 7. do 31. 7. 1947., str. 2.

osigura kandidatu plaću, nego samo smještaj i hranu. Stoga su Garković i splitsko-makarski biskup Kvirin Klement Bonefačić pokušavali popuniti profesorski zbor oslanjajući se na osobna poznanstva, pa tako i na bivše bogoslove. Među ostalima, za popunjavanje katedre crkvenoga prava obratili su se i don Andru Štambuku, o čemu svjedoči pismo rektora Garkovića biskupu Bonefačiću od 23. kolovoza 1947. godine.⁸⁹³ Štambuk je bio zainteresiran za dobivenu ponudu, pa je 28. kolovoza 1947. poslao Rektoratu potrebnu dokumentaciju, uz dopuštenje Biskupskoga ordinarijata u Hvaru, ali i napomenu da u slučaju dobivanja profesorskog mjesta na njemu ostane u školskoj godini 1947./48., a za dalje bi se naknadno odlučilo prema potrebama biskupije.⁸⁹⁴ Međutim, don Andro nikada nije preuzeo radno mjesto profesora na bogosloviji, što je vjerojatno povezano s činjenicom da je 22. listopada 1947. uhićen i sproveden u istražni zatvor u Splitu.⁸⁹⁵ Već tada je Štambuk mogao naslućivati da poslijeratno distanciranje od narodnih vlasti i pristajanje uz hvarskoga biskupa za njega neće proći bez ozbiljnih posljedica.

4.3. Istraga protiv Štambuka i boravak u istražnom zatvoru u Splitu

U studenom 1945., nakon posjeta Beogradu novinskoga dopisnika Magniena, u francuskom listu *L'Humanite* objavljen je intervju s jugoslavenskim komunističkim trijumfatorom Josipom Brozom Titom. U njemu se Tito osvrnuo na odnos svog režima prema crkvenim zajednicama i svećenstvu, načinivši pritom jasnu distinkciju između katoličkoga i pravoslavnoga klera.⁸⁹⁶ Prema pisanju *Vjesnika*, u razgovoru za francuski list je izjavio: „Pravoslavno svećenstvo u velikoj većini vezano je za narod i ima lojalan i rodoljubiv stav. Jedan dio katoličkog svećenstva odigrao je nedoličnu ulogu za vrijeme rata, naročito visoko svećenstvo, crkveni velikodostojnici.“⁸⁹⁷ Pravoslavni svećenici zaista su u znatno većoj mjeri sudjelovali u postrojbama NOVJ-a nego katolički.⁸⁹⁸ No, Titu je zasigurno bilo poznato da je dio pravoslavnoga svećenstva neprijateljski djelovao prema partizanskom pokretu u Drugom svjetskom ratu.⁸⁹⁹ Prešućivanjem tog dijela pravoslavnoga svećenstva u svojoj izjavi, Tito je implicitno nagovijestio da će u novoj Jugoslaviji poslijeratni odnos prema vlasti biti primarni kriterij u prosudbi lojalnosti režimu, pa tako i one

---

⁸⁹³ Kovačić, *Iz povijesti škola i odgojnih ustanova*, 323–324.

⁸⁹⁴ BAH, *Andro Štambuk*, dokument br. 806/47. od 29. 8. 1947.

⁸⁹⁵ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., 1.

⁸⁹⁶ Zdenko Radelić, „1945 in Croatia“, *Review of Croatian History* 12, br. 1 (2016): 33.

⁸⁹⁷ „Svi naši narodi žele uspostaviti duboko prijateljstvo s francuskim narodom“, *Vjesnik* br. 181, 18. 11. 1945., str. 1.

⁸⁹⁸ Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church“, 95–96.

⁸⁹⁹ Jovan Marjanović, *Narodnooslobodilački rat, narodna revolucija u Jugoslaviji: 1941 – 1945.: (Kratak pregled)*, 7. izd. (Beograd: Kultura, 1961), 65.

katoličkih svećenika. Važniji od njihova držanja u ratu. Titov će volutarizam, pretočen u djelovanje pravosudnoga sustava, dohvatiti i don Andra Štambuka.

U godini u kojoj je Hvarska biskupija obilježavala 800. godišnjica osnivanja, njezin se istaknuti svećenik našao na udaru vlasti.⁹⁰⁰ Stvar se počela zapletati 23. lipnja 1947. kad je namještenik Odjela trgovine i opskrbe Oblasnoga NO Dalmacije došao u Hvar biskupu Mihi Pušića. Razlog njegova posjeta bio je služben, tobože vezan za poslove Oblasnoga NO. Po završetku posjeta namještenik je podnio iscrpni, ali nenaslovljeni suradnički izvještaj, pronađen u dokumentaciji Oblasne UDB-e za Dalmaciju. Iz njega se iščitava da je namještenik u prostorijama Hvarske biskupije uz Pušića zatekao još samo don Šimu Kovačića. No interesirao se za don Andra Štambuka i želio ga vidjeti. Nije uspio jer je Štambuk trenutno bio odsutan.⁹⁰¹ Namještenikov posjet i raspitivanje za don Andra očigledno nisu bili slučajni, već dio nedovoljno dokumentirane pripreme za ono što je uslijedilo nekoliko tjedana kasnije. U prilog tom zaključku govori činjenica da je u zaglavlju namještenikova izvještaja navedeno ime majora Telente, časnika UDB-e za Dalmaciju koji će otprilike dva mjeseca kasnije oblasnom javnome tužitelju podnijeti kaznenu (krivičnu) prijavu protiv hvarskih gimnazijalaca, čime će *de facto* otpočeti i pravosudni lov na don Andra Štambuka.⁹⁰²

Don Andro Štambuk uskoro je dobio poziv UDB-e za Oblast Dalmacije. U splitskoj kancelariji jugoslavenske tajne službe pojavio se 21. kolovoza 1947. godine. Dočekao ga je i ispitao službenik Mirko Sansović.⁹⁰³ Povod Štambukovu ispitivanju bio je istražni postupak pokrenut toga ljeta protiv skupine učenika Partizanske gimnazije „Vladimir Nazor“ u gradu Hvaru. A don Andro im je potkraj netom završene školske godine predavao vjeronauk. Gimnazijalci su bili optuženi da su se prethodnih mjeseci međusobno povezali s ciljem neprijateljskoga rada protiv državnoga uređenja FNRJ te vršili neprijateljsku propagandu među omladinom. Istragom su inicijalno bili obuhvaćeni učenici 7. razreda Srđan Boški i Vuko Benzon te učenici 5. razreda Zdeslav Jelinčić i Anđeo Marelić. Ova je četvorka 13. srpnja 1947. bila uhićena i sprovedena u istražni zatvor u Splitu. Uskoro je osumnjičeno još dvoje njihovih školskih kolega. Naime, u istražnom zatvoru 16.

---

⁹⁰⁰ ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 26. 10. 1947.

⁹⁰¹ HR-DAST-409 SUP za Dalmaciju. 168. Razgovori sa svećenicima; UDBA za Dalmaciju. Kutija 20. Razgovori majora Telente/Babić namještenik Odjela trgovine i opskrbe Oblasnog NO-a i biskupa Miha Pušića od 23. 6. 1947., 1–3.

⁹⁰² ŽS Split, K.2/48. Krivična prijava UDB-e za Dalmaciju od 28. 8. 1947.

⁹⁰³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 1, 6.

srpnja 1947. pridružio im se još jedan učenik 7. razreda, Petar Medak, a 5. kolovoza 1947. i Norma Domančić, učenica 6. razreda Partizanske gimnazije u Hvaru.⁹⁰⁴

Pokretanje istrage omogućile su izjave Milana Glavinovića i Josipa Bajića. Oni će kasnije i svjedočiti protiv optuženika, kao i svjedok Dubravko Sinovčić. Bajić je bio učenik 8. razreda Partizanske gimnazije u Hvaru, dok je Dubravko Sinovčić iz Žrnovnice prošle godine pohađao 7. razred. Treći svjedok, Milan Glavinović iz Podstrane, bio je namještenik odsjeka financijskoga Kotarskog NO-a Split, ali je u završenoj školskoj godini pohađao 4. razred Partizanske gimnazije u Hvaru. U društvo optuženika uvukao se posredstvom Norme Domančić s kojom je potajno vodio ljubav, premda je bila zaručena za gimnazijalca Srđana Boškija.⁹⁰⁵

Kazneni progon protiv pritvorenih gimnazijalaca vodio je Petar Rončević (1911. – 1968.), javni tužitelj za Oblast Dalmacije. Da bi tužitelj mogao podignuti optužnicu, major F. Telenta iz oblasne UDB-e Dalmacije podnio je 28. kolovoza 1947. Rončeviću kaznenu prijavu i istražni materijal protiv gimnazijalaca.⁹⁰⁶ Potom je oblasni tužitelj Petar Rončević prvo 27. rujna 1947. na osnovu čl. 13. st. 1 *Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države* Okružnom sudu u Splitu podignuo optužnicu protiv prve četvorice uhićenih gimnazijalaca: Boškija, Benzona, Jelinčića i Marelića.⁹⁰⁷ Potom je 9. listopada 1947. uslijedila optužnica koju je javni tužitelj Rončević podignuo Okružnom sudu u Splitu protiv Petra Medaka i Norme Domančić, temeljem istoga *Zakona*. Ta je optužnica pripojena već postojećemu predmetu.⁹⁰⁸

Javna rasprava (pretres) šestero uhićenih učenika gimnazije u Hvaru održana je pred Okružnim sudom u Splitu 21. listopada 1947. godine. Zastupnik javnoga tužitelja Živko Gojanović (1914. –

---

⁹⁰⁴ Srđan Boški rođen je 17. 2. 1927. u Splitu, Vuko Benzon 14. 1. 1926. u Vranjicu, Zdeslav Jelinčić 6. 6. 1925. u Postirima, a Anđeo Marelić 2. 8. 1927. u Malome Ižu. Petar Medak rođen je 6. 8. 1926. u selu Desne kraj Metkovića, a Norma Domančić 23. 9. 1925. u Hvaru. Vidjeti: ŽS Split, K.2/48. Presuda Okružnoga suda u Splitu od 15. siječnja 1948., 1–2.

Od optuženih gimnazijalaca u arhivskome fondu HR-HDA-1561 *RSUP SRH* pohranjen je jedino UDB-in dosje Zdeslava Jelinčića. Iz njega je vidljivo da je Bračanin Jelinčić nakon odslužene zatvorske kazne uspio završio srednju zubarsku školu. Prvo je radio kao zubar u Splitu, od 1954. u Livnu, a potom je 1957. odselio u Sinj. Vidjeti: HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Br. 80084 – Jelinčić, Zdeslav.

⁹⁰⁵ Milan Glavinović rođen je 23. 5. 1927. u Podstrani, Josip Bajić 16. 9. 1925. u Žeževici, a Dubravko Sinovčić 23. 10. 1927. u Žrnovnici.

ŽS Split, K.2/48. Izjava M. Glavinovića od 3. 7. 1947.; ŽS Split, K.2/48. Nedatirana izjava J. Bajića; ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja M. Glavinovića od 20. 9. 1947.; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja D. Sinovčića od 22. 9. 1947.; ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja J. Bajića od 10. 10. 1947.

⁹⁰⁶ ŽS Split, K.2/48. Krivična prijava UDB-e za Dalmaciju od 28. 8. 1947.

⁹⁰⁷ ŽS Split, K.2/48. Optužnica javnoga tužiteljstva od 27. 9. 1947.

⁹⁰⁸ ŽS Split, K.2/48. Optužnica javnoga tužiteljstva od 9. 10. 1947.

?),⁹⁰⁹ kasniji javni tužilac za grad i kotar Split,⁹¹⁰ predložio je na kraju rasprave da se otvori istraga i protiv vjeroučitelja don Andra Štambuka. Obrazložio je da u njegovim odnosima s optuženim Jelinčićem i Mareličem ima elemenata kaznenoga djela iz čl. 9. *Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države*, što je posebno vidljivo u iskazima svjedoka Josipa Bajića.⁹¹¹ Na osnovi Bajićeva iskaza istraga je doista bila proširena na Štambuka. Stoga je 22. listopada 1947. don Andro Štambuk bio uhićen i sproveden u istražni zatvor u Splitu.⁹¹² Time je bio prisiljen godinu i pol nakon povratka iz Egipta ponovno napustiti grad Hvar i službu upravitelja biskupske kancelarije. Na mjestu vjeroučitelja u Hvaru Štambuka je, kao i za boravka u zbjegu, zamijenio hvarski župnik don Pavo Tomić. Ali je sada vjeronauk zbog uskrate dozvole od strane vlasti, počeo predavati u prostoru crkve, ne više u školi.⁹¹³

Nakon što se našao u istražnom zatvoru, Štambuk je uložio žalbu protiv određivanja istražnoga zatvora. Bila je odbijena.⁹¹⁴ Prema izvještaju JT Oblasti Dalmacije nadređenom JT NRH u stanje u zatvorima dalmatinskih gradova bilo je u prvome tromjesečju 1947. veoma loše, osobito glede higijene i ishrane. U Splitu su zatvori bili „tijesni, nepodesni i nesigurni.“⁹¹⁵ Stanje se vjerojatno nije bitno izmijenilo do listopada 1947., kada se Štambuk našao u jednom od tih zatvora. Dok je don Andro bio zatvoren i suočen s komunističkim istražiteljima, gimnazijalac Josip Bajić istovremeno je započinjao studij u Beogradu.⁹¹⁶

Tijekom boravka u istražnom zatvoru don Andro Štambuk saslušan je 23. i 26. listopada 1947., zatim 14. studenoga te 2. prosinca 1947. godine. Iz njegovih iskaza jasno su prepoznatljivi pasivno držanje i osobna nesklonost prema političkom poretku koji je zatekao u Jugoslaviji, premda su njegova stajališta donekle zaodjevena u obrambenu retoriku čovjeka koji se brani od ozbiljnih optužbi. Istovremeno je velik broj građana FNRJ također bio izvrgnut kaznenim postupcima zbog pasivnoga držanja, ali i aktivnoga otpora prema režimu. Pojedini zatvorenici jugoslavenskih zatvora prolazili su prave torture. O tome svjedoči, primjerice, knjiga Ivana Prusca, preživjeloga

---

⁹⁰⁹ ŽS Split, K.2/48. Javna rasprava (pretres) od 21. 10. 1947., 1.

⁹¹⁰ HR-HDA-421 *JT SRH*. 10.2.2. Spisi uz opći upisnik Personalnog odjeljenja. Kutija 156. Izvještaj JT oblasti Dalmacije JT NRH od 17. 3. 1948., pravitak s personalnim podatcima zaposlenika.

⁹¹¹ ŽS Split, K.2/48. Javna rasprava (pretres) od 21. 10. 1947., 5.

⁹¹² ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., 1.; ŽS Split, K.2/48. Zapisnik o uručenju rješenja o naređenju istražnog zatvora od 24. 10. 1947.

⁹¹³ ŽAH, Kronika župe Hvar, listopad 1947. i listopad 1949.

⁹¹⁴ ŽS Split, K.2/48. Rješenje o žalbi A. Štambuka protiv određivanja istražnog zatvora od 11. 11. 1947.

⁹¹⁵ HR-HDA-421 *JT SRH*. 1.5.2. Mjesečna operativna izvješća. Kutija 103. Izvještaj za prvi tromjesečje 1947. od 6. 4. 1947., str. 3–4.

⁹¹⁶ ŽS Split, K.2/48. Uredovna bilješka od 20. 9. 1947.

pripadnika skupine hrvatskih emigranata pod vodstvom Božidara Kavrana. Oni su uslijed više ilegalnih upada u Jugoslaviju tijekom 1947. i 1948. uhvaćeni u sklopu velike UDB-ine operacije „Gvardijan“. Prusac je opisao stravična mučenja kroz koja su tijekom istrage on i njegovi suborci trpjeli u jugoslavenskim zatvorima.⁹¹⁷

Dakako, pravosudni i sigurnosno-obavještajni sustav FNRJ nije jednako represivno nastupao prema svim zatvorenicima. Bila je maltretirana i većina svećenika koji su ispitivani i suđeni u približno isto vrijeme i o tome ostavili pisane uspomene, ali ne toliko okrutno poput hrvatskih revolucionara iz Kavranove grupe. Don Ivo Bjelokosić bio je zatvoren već 1945. godine. U istražnom zatvoru ispitivan je noću, prijetili su mu, a bio je i premlaćen. Na koncu je protiv svoje volje potpisao inkriminirajući dio zapisnika.⁹¹⁸ Fra Josip Visković, koji se u istražnom zatvoru našao u kasno proljeće 1947., opisao je neugodna noćna ispitivanja i prisilno dugotrajno stajanje.⁹¹⁹ Fra Julijan Ramljak u istražnom je zatvoru boravio u listopadu i studenom 1947., gdje mu je isljednik bio Slavko Kušpilić,⁹²⁰ s kojim će se gotovo istovremeno, 2. prosinca 1947., na posljednjemu saslušanju pred suđenje susresti i don Andro Štambuk.⁹²¹ Franjevac Ramljak opisao je kako su ga u istražnom zatvoru službenici ponižavali i izrugivali mu se. Tjerali su ga na dugo stajanje, te pucali oko njegove glave. Naveo je da su ga drogirali nepoznatom tekućinom, kako bi iznudili željeno priznanje i izjavu da se s njime u istražnome zatvoru korektno postupalo.⁹²²

Na kraju zapisnika prvoga saslušanja don Andra Štambuka od 21. kolovoza 1947. bilo je napomenuto: „Zapisniku nemam što dodati. U istome su moje riječi doslovce unesene što potvrđujem i svojim potpisom. Tokom saslušanja sa mnom se korektno postupalo i nada mnom nije vršena nikakova presija“.⁹²³ Nakon toga još su dva zapisnika završavala opaskama da je tekst Štambuku pročitao i da optuženik potvrđuje kako su sve njegove riječi točno unesene.⁹²⁴ Nije poznato zbog čega se takve standardizirane izjave nisu unosile u sve zapisnike don Androvihi saslušanja. Premda, takve su izjave bile i iznuđivane, kao što je tvrdio fra Julijan Ramljak.

---

⁹¹⁷ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, sv. 1. (Zagreb: Naklada Trpimir; Varaždin: Mini-print-logo, 2017), 57–86; Ivan Prusac, *Tragedija Kavrana i drugova: svjedočanstvo preživjelog* (Rijeka: Riječki nakladni zavod, 1996), 51–137.

⁹¹⁸ Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*, 38–49.

⁹¹⁹ Visković, *Sjećanja s robije*, 11–18.

⁹²⁰ Ramljak, *Nečastiva urota*, 39–42, 46, 51–52.

⁹²¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947., 1.

⁹²² Ramljak, *Nečastiva urota*, 34–53.

⁹²³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 21. 8. 1947., 5–6.

⁹²⁴ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 26. 10. 1947., 3; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 14. 11. 1947., 3.

Analogno slučajevima drugih svećenika, može se pretpostaviti da se prema don Andru Štambuku komunistički istražitelji ipak nisu odnosili potpuno profesionalno i korektno. Možda su ga neprimjereno oslovljavali, ili upotrebljavali blaže oblike uznemiravanja. Ali na osnovu sadržaja zapisnika s don Androvih saslušanja može se otkloniti mogućnost da je u zatvoru prolazio fizičku torturu. U tom bi slučaju komunistički istražitelji zasigurno uspjeli iznuditi njegovu priznanje. A zapisnici ne samo da ne sadrže priznanje, nego je Štambuk sustavno odbacivao optužbe. Zapisnici sadrže puno suvislih te poprilično preciznih podataka, ali i buntovno intoniranih i odrješitih izjava. Primjerice, kad je 26. listopada 1947. upitan o procesu zagrebačkome nadbiskupu, Štambuk je rezolutno odgovorio da neće iznositi svoje mišljenje o tome je li Stepinac osuđen kao krivac ili kao pravedan čovjek.⁹²⁵ Dakle, može se pretpostaviti da je osobni integritet don Andra Štambuka pri saslušanju bio donekle narušen, ali sve ukazuje na to da u istražnom zatvoru nije prolazio ništa nalik fizičkoj torturi.

Za zadnje tromjesečje 1947., koje je Štambuk uglavnom proveo u istražnom zatvoru, Javno tužiteljstvo NRH izvijestilo je 17. siječnja 1948. javnoga tužitelja NRH da ponekad u istragama dolazi do odveć samostalnoga postupanja tijela Odsjeka unutarnjih poslova. To su smatrali poželjnom pojavom, navodeći da su najbolji rezultati postignuti u istragama u kojima je ostvarena puna suradnja između tijela JT i Odsjeka unutarnjih poslova, uz rukovođenje javnoga tužitelja.⁹²⁶ Čini se da je takav slučaj bila istraga provedena nad don Androm Štambukom, koja je rezultirala osuđujućom presudom. Njome je kao javni tužitelj Oblasti Dalmacije upravljao Petar Rončević, dok su u ulozi isljednika sudjelovala četvorica službenika. Od ukupno pet saslušanja don Andra Štambuka, prvo dok je bio na slobodi a ostala četiri u istražnome zatvoru, dva je vodio Mirko Sansović, a po jedno Živko Kronja, Vinko Brajnović i Slavko Kušpilić.

U pregledanim izvještajima JT Oblasti Dalmacije Sansoviću i Brajnoviću nema traga. Prema tome se može zaključiti da nisu bili dio hijerarhije oblasnoga tužiteljstva, već Ministarstva unutrašnjih poslova, u sklopu kojega je od 1946. djelovala civilna sigurnosno-obavještajna služba – UDBa.⁹²⁷ Što se tiče preostale dvojice isljednika, Kušpilića i Kronje, iz dokumentacije o ustroju JT Oblasti Dalmacije jasno je vidljivo da su bili bliski suradnici i osobe od povjerenja javnoga tužitelja Rončevića. Slavko Kušpilić rođen je na području Drniša oko 1914. i imao je 4 završena

---

⁹²⁵ ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 26. 10. 1947., 3.

⁹²⁶ HR-HDA-421 *JT SRH*. 2.3. Zapisnici o primopredaji, zapisnici sastanaka i okružnice područnih tužilaštava. Kutija 119. Izvještaj za prvi tromjesec 1947. od 6. 4. 1947., str. 3–4.

⁹²⁷ Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 1*, 28.

razreda građanske škole. Bio je član KP od 1942., a tijekom provođenja istrage nad don Androm Štambukom pomoćnik javnoga tužitelja za „odjeljenje bezbjednosti“. U to je vrijeme bio oženjen, te otac jednoga djeteta.⁹²⁸ Prema uspomenama fra Julijana Ramljaka, Kušpilić je znao okrutno postupati prema svjedocima i optuženicima.⁹²⁹

Referent Živko Kronja, rođen oko 1908., istodobno je u JT Oblasti Dalmacije bio istražitelj „krivično-istražnoga odjeljenja“. Unatoč zrelim godinama, bio je neoženjen i stoga potpuno fokusiran na radne zadatke. Nadređeni su ga okvalificirali kao inteligentan, uporan, povjerljiv te odan kadar. U oblasnom je tužiteljstvu radio od listopada 1945. do srpnja 1948., kad je premješten na mjesto kotarskoga javnog tužitelja u Kninu. Bio je ambiciozan, pa je završio pravni fakultet. Kasnije je i sam postao javni tužitelj za Dalmaciju.⁹³⁰ Oblasni je javni tužitelj za Dalmaciju u ožujku 1948., nedugo nakon dovršetka Štambukova procesa, izvjestio JT NRH da je zadovoljan radom svojih službenika.⁹³¹ Stoga se može zaključiti da su Slavko Kušpilić i Živko Kronja uspješno realizirali direktive javnoga tužitelja Petra Rončevića, glavnoga rukovoditelja Štambukova kaznenoga progona.

Petar Rončević (1911. – 1968.) podrijetlom je bio iz siromašne obitelji s područja Šibenika, ali se rodio u Imotskome, gdje mu je otac bio na službi. U obrascu s osobnim podacima iz 1950. u rubrici „narodnost“ upisao je „Srbin“. Prema kratkom, vlastoručno napisanom životopisu, partizanskom pokretu pristupio je 1943., a u svibnju 1944. bio teško ranjen. Nakon što je od svibnja 1945. preuzeo dužnost okružnoga tužitelja u Šibeniku, 1946. je postao prvi javni tužitelj Oblasti Dalmacije.⁹³² Do mjesta tužitelja došao je kao pravni referent sa završenom osmogodišnjom gimnazijom. U vrijeme istrage nad Štambukom bio je oženjen i imao troje djece.⁹³³ Gotovo istovremeno Rončević je vodio kazneni progon dalmatinskoga franjevca Julijana Ramljaka, koji

---

⁹²⁸ HR-HDA-421 *JT SRH*. 10.2.2. Kutija 156. Izvještaj JT oblasti Dalmacije JT NRH od 17. 3. 1948., str. 1; privitak s personalnim podacima zaposlenika; HR-HDA-421 *JT SRH*. 10.2.2. Kutija 157. Tromjesečni izvještaj za period april-juni 1948. od 10. 7. 1948., privitak s personalnim podacima zaposlenika; HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.2. Konferencije Oblasnoga komiteta. Kutija 10. Spisak delegata II. oblasne partijske konferencije za Dalmaciju – gradski komitet Split.

⁹²⁹ Ramljak, *Nečastiva urota*, 39–42, 46–47, 51–52.

⁹³⁰ HR-HDA-421 *JT SRH*. 10.2.2. Kutija 156. Izvještaj JT oblasti Dalmacije JT NRH od 17. 3. 1948., str. 1; privitak s personalnim podacima zaposlenika; HR-HDA-421 *JT SRH*. 10.2.2. Kutija 157. Tromjesečni izvještaj za period april-juni 1948. od 10. 7. 1948., privitak s personalnim podacima; HR-HDA-421 *JT SRH*. 10.2.2. Kutija 157. Ocjena rada – Živko Kronja, 25. 12. 1948.

⁹³¹ HR-HDA-421 *JT SRH*. 10.2.2. Kutija 156. Izvještaj JT oblasti Dalmacije JT NRH od 17. 3. 1948., str. 1–2. privitak s personalnim podacima.

⁹³² HR-HDA-1081 *Sabor SRH*. 16.1.1. Kutija 1775 – Rončević, Petar.

⁹³³ HR-HDA-421 *JT SRH*. 10.2.2. Kutija 157. Tromjesečni izvještaj za period april-juni 1948. od 10. 7. 1948., privitak s personalnim podacima.

je u knjizi opisao susret s oblasnim javnim tužiteljem: „Oko podne k meni je u sobu ušao javni tužilac za oblast Dalmacije Pero Rončević i upitao: 'Fra Julijane, jesi li se sam sebi ispovijedio što si sagriješio?' – 'Nemam što ispovijedati jer nisam ništa loše napravio.' – 'Vidjet ćemo mi to!' reče samouvjeren i prijeteći te otiđe.“⁹³⁴

Rončevićevu podizanju optužnice protiv don Andra Štambuka prethodilo je ispitivanje četvorice svjedoka, povratnika iz zbjega u Egiptu. U danima od 1. do 5. studenoga 1947. u svojstvu svjedoka saslušani su Zvonko Bešker, Mate Barbić, Stjepan Rudan i Ivan Jurlina.⁹³⁵ Bešker, Barbić i Jurlina barem su jedno vrijeme u Egiptu bili članovi COZ-a zbjega,⁹³⁶ dok je Stjepan Rudan bio jedan od najaktivnijih članova KP zbjega i obavještajni oficir (časnik) pri COZ-u.⁹³⁷ Dakle, svi su bili Štambukovi bliski suradnici iz egipatskoga izbjeglištva, a s Barbićem je održavao i prijateljske veze.⁹³⁸ Vjerojatno se don Andro nemalo iznenadio kada je doznao da su upravo oni njegovo djelovanje u zbjegu na saslušanjima nastojali prikazati kao protunarodno i izdajničko, i da je upravo njihovim svjedočenjima njegov položaj pred sudbenom vlasti znatno otežan.

Na koncu je Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ, preciznije Odeljenje UDB-e za oblast Dalmaciju, kazneno prijavilo don Andra Štambuka 4. siječnja 1948. javnom tužiteljstvu oblasti Dalmacije u Splitu.⁹³⁹ Potom je 5. siječnja 1948. oblasni tužitelj Rončević, nakon hvarskih gimnazijalaca, podignuo optužnicu i protiv Štambuka. Na osnovu iskaza nekadašnjih don Androvih drugova iz uprave egipatskoga zbjega, uz optužbe o njegovim vezama s grupom gimnazijalaca na Hvaru, uvrštene su kao točke optužnice i one koje su se odnosile na njegov boravak u Egiptu. Kazneni postupak protiv Štambuka bio je na prijedlog javnoga tužitelja Rončevića spojen s postupkom protiv uhićenih učenika Partizanske gimnazije u Hvaru.⁹⁴⁰ Nakon što je Štambuk primio na znanje optužnicu, kao svoga branitelja 6. siječnja 1948. naveo je splitskoga odvjetnika Petra Nisitea (1898.–1961.)⁹⁴¹ Taj je pravnik bio izdanak bračke plemićke obitelji. Premda rođen u Supetru i nastanjen u Splitu, bio je podrijetlom i naslijeđenim

---

⁹³⁴ Ramljak, *Nečastiva urota*, 61.

⁹³⁵ ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja Z. Beškera od 1. 11. 1947; ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja M. Barbića od 2. 11. 1947; ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947; ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja I. Jurlina od 5. 11. 1947.

⁹³⁶ Gizdić, „Dalmatinski zbjeg u Italiji i Egiptu“, 755, 765–766.

⁹³⁷ ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja S. Rudana od 2. 11. 1947., 1; Radonić, *El Shatt*, 244, 246.

⁹³⁸ ŽS Split, K.2/48. Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 6–7.

⁹³⁹ ŽS Split, K.2/48. Štambuk, A. – krivična prijava od 4. 1. 1948.

⁹⁴⁰ ŽS Split, K.2/48. Optužnica javnoga tužiteljstva od 5. 1. 1948., 3; ŽS Split, K.2/48. Prijedlog o pripajanju postupka od 5. 1. 1948.

⁹⁴¹ ŽS Split, K.2/48. Obavijest o branitelju A. Štambuka od 6. siječnja 1948.

veleposjedom vezan sa Štambukovim rodnim Selcima. Štoviše, Mate Nisiteo, dalji predak odvjetnika Petra, donio je početkom 18. stoljeća slobodu rodonačelniku bračkih Štambuka. Otkupivši ga s mletačke galije omogućio je formiranje novoga roda i njegovu blistavu budućnost na otoku.⁹⁴² Povijest se između pripadnika tih dviju obitelji nakon više od dvjesto godina ipak nije ponovila. Nisiteo nije još jednom Štambuku donio slobodu. Naime, iz nepoznatog je razloga došlo do promjene na mjestu branitelja don Andra Štambuka, pa je odvjetnik Nisiteo na javnoj raspravi pred izricanje presude branio gimnazijalce Srđana Boškija, Anđela Marelića i Normu Domančić, dok je don Andra zastupao Josip Barbieri (1889. – ?), drugi splitski odvjetnik.⁹⁴³ Barbieri je u međuratnom razdoblju jedno vrijeme obnašao dužnost gradskog vijećnika,⁹⁴⁴ a nekoliko dokumenata spominje ga kao člana splitske masonske lože u međuratnom razdoblju.⁹⁴⁵ Stoga bi bilo zanimljivo utvrditi je li don Andru Štambuku branitelj bio dodijeljen po službenoj dužnosti ili ga je samostalno odabrao, što iz dostupnih sudskih spisa nije vidljivo. Kako god, Barbierijeva obrana nije rezultirala uspjehom, te je protiv Štambuka donesena osuđujuća presuda.

4.4. Presude Okružnoga suda u Splitu i Vrhovnoga suda NRH u Zagrebu don Andru Štambuku

Okružni sud u Splitu donio je 15. siječnja 1948. pod zajedničkom oznakom K-2/48 prvostupanjsku presudu za svo sedmero optuženika. Sudsko vijeće pod predsjedanjem predsjednika suda Josipa Košte (1911. – 1981.) činili su još suci porotnici Mario Valić (1918. – ?) i Marica Latinac.⁹⁴⁶ Zadrani Košta sa završenim pravnim fakultetom i položenim stručnim sudačkim ispitom bio je sudac od 1936. godine. Nije poznato je li u zvanju suca službovao za vrijeme NDH, već se iz njegovih službeničkih dokumenata iščitava samo to da je pristupio partizanima nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943., a član KP postao u siječnju 1944. godine. Prema vlastitoj tvrdnji, u NOVJ-u odnosno JA ostao je do svibnja 1945.⁹⁴⁷ Za predsjednika

---

⁹⁴² HR-HDA, fond 1984 *Republički sekretarijat za pravosudne poslove Socijalističke Republike Hrvatske* (dalje: HR-HDA-1984 *RSPP SRH*). 6.5.3. Dosjei advokata 1947. – 1957. Kutija 774. Dosje br. 133 – Petar Nisiteo. Buchberger, *Petar Nisiteo*, 11–29, 193–195. O užoj obitelji odvjetnika Petra Nisitea vidjeti i: Mladenko Domazet, „Dr. Vicko Nisiteo“, *Kulturna baština* br. 44 (2018): 267–274.

⁹⁴³ ŽS Split, K.2/48. Javna rasprava (pretres) od 14. i 15. 1. 1948., 1.

⁹⁴⁴ HR-HDA-1984 *RSPP SRH*. 6.5.3. Dosjei advokata 1947. – 1957. Kutija 772. Dosje br. 10 – Josip Barbieri; „Novi gradski vijećnici u Splitu“, *Novo doba* br. 108, 11. 5. 1937., str. 6.

⁹⁴⁵ Ivan Mužić, *Masoni u Hrvatskoj: 1918. – 1967.* (Split: Orbis, 1993), 137–138, 204; Arsen Duplančić, „Izvori za povijest masonstva u Splitu“, *Croatica Christiana periodica* 16, br. 30 (1992): 109–110

⁹⁴⁶ ŽS Split, K.2/48. Presuda Okružnoga suda u Splitu od 15. 1. 1948.

⁹⁴⁷ HR-HDA-1984 *RSPP*. 6.2.2.2. Dosjei zaposlenih. Kutija 684. Dosje br. 5416 – Košta, Josip. Rješenje br. pers. 3173/52 od 30. 4. 1952.

Okružnoga suda u Splitu izabran je u Splitu na zasjedanju skupštine Oblasnoga narodnog odbora za Dalmaciju 19. travnja 1947.,⁹⁴⁸ a na to je radno mjesto stupio 12. svibnja 1947. godine,⁹⁴⁹ otprilike 7 mjeseci prije donošenja presude don Andru Štambuku. O sudačkoj karijeri članice vijeća Marice Latinac nisu u arhivima pronađeni personalni podatci. Treći član vijeća bio je mladi Mario Valić iz Omiša, član KP od listopada 1944, koji se isticao „marljivošću i zalaganjem u poslu“.⁹⁵⁰ Premješten je s Kotarskoga suda u Omišu na Okružni sud u Split neposredno po dolasku Košte na mjesto predsjednika, i to na zahtijevanje samoga predsjednika koji je smatrao kako „bi mogao biti od velike pomoći.“⁹⁵¹ Sve odluke o presudi protiv hvarskih gimnazijalaca i don Andra Štambuka od 15. siječnja 1948. članovi sudskoga vijeća Košta, Latinac i Valić donijeli su jednoglasno.⁹⁵² S obzirom na sastav, nedvojbeno je Josip Košta bio vladar situacije unutar sudskoga vijeća i vodeći autoritet pri donošenju odluke.

Presudom su učenici Petar Medak i Norma Domančić oslobođeni optužbi, dok su preostala četvorica gimnazijalaca, Srđan Boški, Vuko Benzon, Zdeslav Jelinčić i Anđeo Marelić, osuđeni za počinjenje kaznenoga djela iz čl. 9 *Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države*. Don Andro Štambuk također je bio osuđen, i to za počinjenje kaznenoga djela iz čl. 3. st. 8. te čl. 8. i 9. *Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države*.⁹⁵³ Konkretno, Štambuk je prvostupanjskom presudom Okružnoga suda u Splitu od 15. siječnja 1948. proglašen krivim:

”

- a) što je za vrijeme rata 1944. i 1945. godine u logoru zbijega u El-Shattu i ako je bio član Centralnog odbora zbijega, pripadao grupi protunarodnih elemenata, koja je išla za tim da se svim sredstvima, pa i putem nasilja ugroze temeljne demokratske političke, nacionalne i ekonomske tekovine oslobodilačkog rata: federativno uređenje države, ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda i narodna vlast;
- b) što je u istom vremenu vršio propagandu koja sadrži poziv na nasilno obaranje postojećeg državnog uređenja na način da je govorio po logoru da mu Centralni odbor zbijega pravi

---

⁹⁴⁸ Isto, br. pers. 4049/919-1947. od 12. 5. 1947.

⁹⁴⁹ Isto, br. 535/47 od 12. 5. 1947.

⁹⁵⁰ HR-HDA-890 *Zbirka personalnih spisa*. Personalni spisi pravosudnog osoblja. Osobnik NDH – Valić, Mario; HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.1.1.2. Spisi. Kutija 90. Pov 187/49. Prijedlozi za nagrade službenika – Valić, Mario; HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.1.1.2. Kutija 91. Pov. 101/50. Popis članova KP – Okrug Split.

⁹⁵¹ HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.1.1.2. Kutija 90. Pov 234/47., str. 2.

⁹⁵² ŽS Split, K.2/48. Zapisnik vijećanja od 15. 1. 1948.

⁹⁵³ ŽS Split, K.2/48. Presuda Okružnoga suda u Splitu od 15. 1. 1948., 3.

poteškoće u nabavci robe i crkvenim potrebštinama, i ako to nije odgovaralo istini, a zbog čega se po logoru od strane neupućenih i neprijateljskih elemenata počelo govoriti da su svećenici zapostavljeni i da se ne vodi briga o vjerskim potrebama naroda te skupa sa pod a) navedenom grupom inscenirao rušenje i kradju kapelice, te s istom grupom razglasio po logoru da su to izvršili komunisti narodna vlast, ujedno s istom grupom organizovao po logoru pisanje letaka i parola: 'Dolje komunizam', 'Dolje diktatura', 'Dolje politički komesari', 'Živio Maček', 'Živio Kralj Petar' i sličnih u cilju prelaska naroda u četničke logore, a ujedno govorio po logoru da će poslije rata u našu zemlju doći Englezi, a vlast zauzeti kralj sa izbjegličkom vladom, kao i što je učestvovao u pisanju intepelacije u kojoj se je svakojakim klevetama i lažima nabacivalo na narodnu vlast, a koja je imala biti upućena izbjegličkoj vladi

- c) što je znao da grupa kojoj je i on pripadao sprema oružanu pobunu na partizansku stražu logora, u koju je svrhu bilo nabavljeno 60 šajkača, četničkih kokardi, te potreban broj kama, pomoću čega je trebalo napad izvršiti, a da o tome nije nikoga obavjestio;
- d) što je znajući da se jedan dio omladine partizanske gimnazije na Hvaru odvojio od svoje omladinske organizacije, nastojao još više pojačati ovo odvajanje i učvrstiti ih u njihovom stavu na način da je upoznavši se u tu svrhu sa opt. Mareličem i Jelinčićem ovima, te Bajić Josipu govorio kako je proces protiv Stepinca najbolji dokaz da u FNRJ, nema slobode vjeroispovijesti, kako su vlasti u Zagrebu rušile unutrašnjost jednog samostana, a prilikom pretresa prostorija jednog samostana u Zagrebu oduzele neke vrijedne knjige, kako postoji jedna tajna križarska radio-stanica, kako je građanski brak nezakonit, kako on ima prijatelja u Rimu i kako je glavno pobjeći do Rima, čime je sve vršio propagandu koja je išla za nasilnim obaranjem postojećeg društvenog i političkog poretka.⁹⁵⁴

Na osnovu citiranih točaka izreke presude, don Andro Štambuk bio je 15. siječnja 1948. osuđen na jedinstvenu kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 3 godine, te gubitak političkih prava u trajanju od 1 godine. Gimnazijalci Zdeslav Jelinčić i Anđeo Marelič osuđeni su na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 10 mjeseci, dok su Srđan Boški i Vuko Benzon osuđeni na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 6 mjeseci.⁹⁵⁵ Pritom mladome Mareliču nije pripomogla ni činjenica da je nakon kapitulacije Italije 1943. kao šesnaestogodišnjak

---

⁹⁵⁴ ŽS Split, K.2/48. Presuda Okružnoga suda u Splitu od 15. 1. 1948., 2–3.

⁹⁵⁵ ŽS Split, K.2/48. Presuda Okružnoga suda u Splitu od 15. 1. 1948.

pristupio postrojbama NOVJ-a u Splitu, nakon čega je bio ranjen.⁹⁵⁶ Nije pri donošenju presudo bilo bitno ni Štambukovo pristajanje uz NOP u zbjegu. Naprotiv, kazna dodijeljena don Andru Štambuku bila je uvjerljivo najteža među osuđenima u tom postupku. Štambuku je, kao i ostalim osuđenicima, u izrečenu kaznu uračunato vrijeme dotad provedeno u istražnom zatvoru.⁹⁵⁷

Don Andro Štambuk dosljedno je tijekom suđenja poricao krivnju.⁹⁵⁸ U skladu s time, njegov branitelj Josip Barbieri na glavnoj raspravi uoči izricanja presude tražio je oslobođenje svoje stranke po svim točkama optužnice.⁹⁵⁹ Nakon presude Okružnoga suda u Splitu Štambuk je po branitelju Barbieriju podnio žalbu Vrhovnom sudu NRH u Zagrebu, koja je predana pošti 23. siječnja 1948., a na sudu zaprimljena dan kasnije. Njome je u cijelosti pobijana prvostupanjsku presudu, te je traženo da se presuda Okružnoga suda u Splitu ukine, a predmet vrati prvostupanjskom sudu na ponovnu raspravu (pretres).⁹⁶⁰

O drugostupanjskoj presudi odlučivalo je sudsko vijeće Vrhovnoga suda NRH pod presjedanjem suca Ivana Rehorovića (1900. – ?), čiji su članovi bili još Mladen Belčić i Valentin Krovinović (1912. – 1993.), također suci Vrhovnoga suda.⁹⁶¹

Predsjednik vijeća Ivan Rehorović rođen je kao nezakonito dijete u podravskoj Goli. Imao je samo 4 završena razreda pučke škole. U međuratnom razdoblju bio je aktivan član HSS-a, a do 1943. bavio se poljoprivredom. Unatoč tome, bio je imenovan za člana Vrhovnoga suda Hrvatske zaključkom Predsjedništva ZAVNOH-a od 24. travnja 1945., nakon što je završio kratki kurs za narodne suce. Da je od početka 1943. pa do kraja rata sudjelovao u NOB-u potvrdili su mu Franjo Gaži i Stjepan Prvčić, istaknuti političari iz prokomunističke frakcije HSS-a.⁹⁶²

Drugi član vijeća, Valentin Krovinović, rođen je u Bosanskoj Kostajnici kao sin postolara. Imao je završena 4 razreda realne gimnazije i 3 godine strojarske (mašinske) škole u mornarici Kraljevine Jugoslavije. Položio je stručni strojarski ispit i našao zaposlenje u vrijeme NDH, a

---

⁹⁵⁶ ŽS Split, K.2/48. Podaci Uprave za unutrašnje poslove o A. Mareliću od 4. 6. 1956.

⁹⁵⁷ ŽS Split, K.2/48. Presuda Okružnoga suda u Splitu od 15. siječnja 1948.

⁹⁵⁸ ŽS Split, K.2/48. Presuda Okružnoga suda u Splitu od 15. siječnja 1948.

⁹⁵⁹ ŽS Split, K.2/48. Javna rasprava (pretres) od 14. i 15. 1. 1948., 5.

⁹⁶⁰ HR-HDA-1596 *Vrhovni sud NRH*. 4.2.2. Drugostupanjski kazneni predmeti. Kutija 675. Kž.190/48-2. Presuda Vrhovnog suda NRH od 16. 2. 1948., str. 3

⁹⁶¹ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948.

⁹⁶² HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.2.2. Personalni dosjei. Kutija 128. Rehorović, Ivan. Službenički list; opći upitni arak; zaključak ZAVNOH-a br.1060/45. od 24. 4. 1945.

tijekom rata priključio se NOP-u. Odlukom Predsjedništva Narodnoga sabora Hrvatske od 9. veljače 1946. izabran je za suca Vrhovnoga suda NRH.⁹⁶³

Treći je član sudskoga vijeća bio Mladen Belčić (1896. – ?). Njegov personalni dosje iz razdoblja komunističke Jugoslavije, za razliku od dosjea prethodne dvojice sudaca, nije pohranjen u fondu Hrvatskoga državnog arhiva. Iz službeničkih spisa nastalih za Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske doznaje se da je rođen u Daruvaru, te da je 1922. položio sudački praktički ispit. Nakon toga promijenio je više radnih mjesta u pravosudnom sustavu Kraljevine Jugoslavije. Nakon sloma te države zaposlen je u sudstvu NDH. Primjerice, između 1941. i 1943. bio je predstojnik kotarskog suda u Maglaju i Bosanskom Šamcu.⁹⁶⁴

Dakle, od trojice sudaca u sudskome vijeću Vrhovnoga suda koje je u kaznenom predmetu protiv don Andra Štambuka donijelo drugostupanjsku presudu, Ivan Rehorović i Valentin Krovinović bili su „suci-nepravnici“, što znači da su sucima imenovani bez da su prethodno završili studij prava i položili sudački ispit. Jedini stručni sudac bio je Mladen Belčić, koji je od 1941. do 1943. bio sudac Nezavisne Države Hrvatske.

Rješavajući žalbu don Andra Štambuka protiv presude Okružnoga suda u Splitu, Vrhovni je sud u vijeću opisanoga sastava 16. veljače 1948. u Zagrebu donio drugostupanjsku presudu. Izricanju presude nazočio je i zastupnik Javnoga tužiteljstva NRH Karlo Čerin. U presudi je Vrhovni sud djelomično uvažio Štambukovu žalbu na način da je odbacio točke izreke presude ranije citirane pod a), b) i c), za koje ga je Okružni sud u Splitu proglasio krivim, dakle one točke koje se odnose na djelovanje u zbjegu. S druge strane, Vrhovni je sud potvrdio Štambukovu krivnju samo za optužbe iznesene pod točkom d), koje se odnose na Štambukove veze s grupom gimnazijalaca Partizanske gimnazije „Vladimir Nazor“ u Hvaru. Za to djelo osuđen je na 2 godine lišenja slobode s prisilnim radom i na gubitak političkih prava u trajanju od jedne godine, s tim da mu se u kaznu uračunava do izdržani pritvor i istražni zatvor. Sumarno gledajući, iako su od četiri točke za koje je je osuđen na Okružnom sudu u Splitu, drugostupanjskom presudom tri u potpunosti odbačene, Štambuku je kazna smanjena samo za 1 godinu zatvora s prisilnim radom.

Vrhovni sud odbacio je točke a), b) i c), koje su se odnosile na djelovanje Štambuka u zbjegu, pod obrazloženjem da svjedoci Ivan Jurlina, Mate Barbić, Zvonko Bešker i Stjepan Rudan za svoje

---

⁹⁶³ HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.2.2. Kutija 121. Krovinović, Valentin. Upitni arak; Odluka br. 2903/1946 od 17. 4. 1946.

⁹⁶⁴ HR-HDA-890 *Zbirka personalnih spisa*. Personalni spisi pravosudnog osoblja. Službenički list NDH – Belčić, Mladen. Tok cjelokupne državne službe.

„zaključke, mišljenja i pretpostavke nisu pružili nikakvih dokaza“. Osim toga, pojedine točke izreke prvostupanjske presude koje se odnose na zbjeg bile su preopćenito navedene, nisu bile utemeljene u dokazima niti logički opravdane, te se nisu podudarale s „objektivnim činjenicama stvarnosti“. Vrhovni je sud u obrazloženju još ustvrdio da su zaključci prvostupanjskoga suda u tom dijelu presude ostali „nekontrolirani i neuvjerljivi“.⁹⁶⁵ Time je poništen dio presude Okružnoga suda u Splitu koji se temeljio na nedokazivim konstrukcijama Mate Barbića, Zvonka Beškera, Ivana Jurline i Stjepana Rudana, Štambukovih drugova iz razdoblja zbjega u Egiptu.

Ne ulazeći detaljno u njihova svjedočenja koja su zapravo u potpunosti preslikana u sadržaj točaka izreke prvostupanjske presude pod a), b) i c), može se ustvrditi da su sva četvorica zastupali tezu da je don Andro Štambuk djelovao dvojako, tj. da je samo naizgled podržavao NOP, a istovremeno konspirativno radio protiv njega i udruživao se s drugim neprijateljskim grupama unutar zbjega. Narativ koji su konstruirali svjedoci bio je posve izmišljen, što dokazuje cjelokupno Štambukovo držanje u zbjegu, izbor za predsjednika COZ-a i njegovo obnašanje te dužnosti sve do povratka zbjega u Jugoslaviju, kao i sačuvani prijedlog njegova odlikovanja. Također, u slučaju da je don Andro Štambuk zaista u zbjegu radio ono što mu se stavljalo na teret, logično bi bilo da je za to bio optužen i suđen već 1946., neposredno po povratku iz Egipta. Suprotno tome, Štambuk je uhićen tek u listopadu 1947., nakon što je svojim pasivnim držanjem i svrstavanjem uz svoga ordinarija Pušića odbio legitimirati revolucionarnu jugoslavensku vlast.

Bivši sekretar zbjega Mate Barbić bio je jedan od četvorice povratnika iz zbjega koji su Štambuka opteretili teškim optužbama, koje je Vrhovni sud na koncu dezavuirao. Učinio je to premda je don Andro Štambuk živio u uvjerenju da su u zbjegu izgradili prijateljske odnose, koje su nastavili održavati neposredno nakon povratka u Jugoslaviju.⁹⁶⁶ U tom kontekstu zanimljiv postaje naoko nepovezan podatak iz već spomenutoga izvještaja namještenika Oblasnoga NO Dalmacije, koji se 23. lipnja 1947. u prostorijama Hvarskoga ordinarijata raspitivao za don Andra Štambuka. Naime, tom je prigodom namještenik don Šimi Kovačiću kazao da traži don Andra jer mu „ima izručiti pozdrave od Mate Barbića“.⁹⁶⁷ Analizirajući imena iz Štambukove društvene mreže po povratku iz zbjega, sasvim je izvjesno da mu je spomenute pozdrave tom prigodom

---

⁹⁶⁵ HR-HDA-1596 *Vrhovni sud NRH*. 4.2.2. Drugostupanjski kazneni predmeti. Kutija 675. Kž.190/48-2. Presuda Vrhovnog suda NRH od 16. 2. 1948., str. 3–4.

⁹⁶⁶ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 6–7.

⁹⁶⁷ HR-DAST-409 *SUP za Dalmaciju*. 168. Razgovori sa svećenicima; UDBA za Dalmaciju. Kutija 20. Razgovori majora Telente/Babić namještenik Odjela trgovine i opskrbe Oblasnog NO-a i biskupa Miha Pušića od 23. 6. 1947., 3.

zapravo izručio Mate Barbić, ali je pri navođenju prezimena došlo do zatipka u izvještaju. Taj pozdrav bivšega sekretara COZ-a upućuje na pojačan UDB-in interes za don Andra Štambuka nekoliko tjedana uoči poduzimanja prvih konkretnih pravosudnih mjera. Barbićev pozdrav nosio je simboliku Getsemanskoga vrta. Kad se sve uzme u obzir, ne čudi što je Mate Barbić u svojim kasnijim člancima o zbjegu u Italiji i Egiptu zaobilazio istaknutu ulogu koju je Štambuk tamo imao.⁹⁶⁸ Barbićev životni put nakon povratka iz zbjega slabo je zastupljen u povijesnim izvorima. No, poslije Štambukove presude pojavljuje se kao pomoćnik ministra poljoprivrede. Naime, Oblasni komitet KPH za Dalmaciju izvijestio je 3. studenoga 1948. CK KPH o problemima u partijskoj organizaciji na Hvaru, zabilježivši pritom i prigovore tamošnjih članova partije na Matu Barbića, koji je prema izvještaju tada bio pomoćnik ministra poljoprivrede, vjerojatno na razini NRH. Članovi partije na Hvaru su, između ostaloga, tvrdili da se hvarskoga agronoma Barbića za vrijeme rata jedva uključilo u NOB, i to tek 1943., pa stoga nema pravo na kritike koje daje, usprkos visokom položaju.⁹⁶⁹ Napustio je Ministarstvo poljoprivrede u svibnju 1950. kada je postavljen za vršitelja dužnosti predsjednika Komiteta za turizam i ugostiteljstvo Vlade NRH.⁹⁷⁰ U izvorima se 1951. spominje kao predsjednik tog Komiteta,⁹⁷¹ a umro je i bio pokopan u Zagrebu 1982. godine.⁹⁷²

Što se tiče dijela prvostupanjske presude koja se odnosi na Štambukove veze s gimnazijalcima u Hvaru, u njoj Mate Barbić nije imao udjela kao svjedok. Taj je dio prvostupanjske presude bio obuhvaćen ranije citiranom točkom izreke presude pod d), i nju je Vrhovni sud NRH potvrdio. Iz sudskih spisa proizlazi da je don Andro Štambuk prije uhićenja od optuženih gimnazijalaca osobno poznao samo Zdeslava Jelinčića i Anđela Marelića. Jelinčića, koji je prekinuto školovanje na partizanskoj gimnaziji u Hvaru nastavio nakon demobilizacije iz JNA krajem 1946,⁹⁷³ upoznao je krajem travnja 1947. godine. Naime, don Andro je potražio gimnazijalca u Hvaru kako bi mu prenio pozdrave koje su mu njegova rodbina i tamošnji župnik don Ante Marušić uputili iz rodniha Postira, gdje je Štambuk zašao dok je po nalogu biskupa dijelio posvećeno ulje po bračkim

---

⁹⁶⁸ Barbić, „Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu, 797–807; Barbić „Zbjeg s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja, 771–778.

⁹⁶⁹ Branislava Vojnović, prir., *Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952.*, sv. 2 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006), 133–134.

⁹⁷⁰ Vojnović, *Zapisnici Politbiroa CK KPH*, 355.

⁹⁷¹ HR-HDA-1103 *Glavna uprava za turizam i ugostiteljstvo Savjeta za promet robom Narodne Republike Hrvatske*. Kutija 3. Povjerljivi spisi personalne uprave. Br. 320/51, br. 468/51.

⁹⁷² Gradska groblja Zagreb, tražilica pokojnika. <https://www.gradskagroblja.hr/trazilica-pokojnika/15>

⁹⁷³ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Br. 80084 – Jelinčić, Zdeslav.

župama. Ubrzo su se don Andro Štambuk i gimnazijalac Zdeslav Jelinčić sprijateljili te odlazili na zajedničke šetnje uz obalu, a Jelinčić je nekoliko puta bio i u svećenikovu stanu. Na Jelinčićevu zamolbu don Andro mu je preporučio za čitanje i posudio vlastiti prijevod eseja *Tko je moj bližnji?* francuskoga filozofa Jacquesa Maritaina. Uskoro im se u peripatetičkom druženju priključio Jelinčićev prijatelj Anđeo Marelić, također gimnazijalac. Njemu je don Andro posudio knjigu *Proletne oluje* mađarskoga biskupa Tihaméra Tótha. Uskoro je tročlani kružok zadesila prava životna oluja nakon što je njihovoj novoformiranoj socijalnoj mreži posredstvom Jelinčića i Marelića pripušten Josip Bajić, još jedan kolega iz hvarske gimnazije.⁹⁷⁴

Vezano za hvarsku gimnaziju Bajić je u kaznenome postupku imao ključnu, za don Andra nepovoljnu ulogu, ekvivalentnu onoj koju su Bešker, Barbić, Jurlina i Rudan odigrali glede Štambukova djelovanja u zbjegu u Egiptu. Proizlazi to iz sudskih spisa. Prvo je u izjavi koja je prethodila optužnici protiv učenika Partizanske gimnazije u Hvaru, Bajić šestoricu gimnazijalaca označio „grupom reakcionarnih djaka“.⁹⁷⁵ Zatim je iznosio inkriminacije protiv don Andra Štambuka i ustrajao u njima.⁹⁷⁶ Zapisnici ostavljaju dojam da su se Zdeslav Jelinčić i Anđeo Marelić trudili ne otežati svećenikov položaj. I sami optuženici, tijekom istrage i suđenja opovrgavali su, ili barem relativizirali, Bajićeve optužbe iznesene na Štambukov račun.⁹⁷⁷ Osuđujuća presuda protiv Štambuka po točkama optužnice za veze s gimnazijalcima u Hvaru donesena je prvenstveno temeljem iskaza Josipa Bajića, premda se tužiteljstvo trudilo izdvojiti kaznene elemente i iz iskaza suoptuženika Jelinčića i Marelića.⁹⁷⁸ Pri rasvjetljavanju Bajićeve uloge u osudi Andra Štambuka važno je napomenuti da je postupak započet tako da je taj gimnazijalac nadležnim tijelima dao izjavu usmjerenu protiv njega i kolega gimnazijalaca. Pritom je naveo da izjavu daje dobrovoljno.⁹⁷⁹ S druge je strane Štambuk u žalbi tvrdio da mu se Bajić zbog svog postupka „izvinjavao, da bi bio prisiljen“. Na to mu je don Andro odgovorio kako u to ne vjeruje jer „nema te sile na svijetu, koja bi mogla nekoga prisiliti na nešto što nije“.⁹⁸⁰

---

⁹⁷⁴ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947., 3–4; ŽS Split, K.2/48. Javna rasprava (pretres) od 21. 10. 1947., 2–4.

⁹⁷⁵ ŽS Split, K.2/48. Nedatirana izjava J. Bajića, 1.

⁹⁷⁶ Isto, 3–4; ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja J. Bajića od 10. 10. 1947. 1–2.

⁹⁷⁷ ŽS Split, K.2/48. Javna rasprava (pretres) od 21. 10. 1947., 3–4.

⁹⁷⁸ ŽS Split, K.2/48. Presuda Okružnoga suda u Splitu od 15. siječnja 1948; ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 8.

⁹⁷⁹ ŽS Split, K.2/48. Nedatirana izjava J. Bajića, 4.

⁹⁸⁰ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 8.

Iz iskaza optuženih proizlazi da je upravo Josip Bajić u njihovu društvu inicirao razgovore koji su kasnije, temeljem njegova iskaza, tretirani kao kaznena djela. Primjerice, don Andro Štambuk također je naveo da je Bajić inicirao razgovor i dolazak k njemu, te je govorio kako se bavi pisanjem pjesama i zamolio ga neka mu posudi nešto iz svoje kućne biblioteke.⁹⁸¹ Don Andro mu je stoga posudio zbirku pjesama *Sa Bijelog brda* svećenika Izidora Poljaka.⁹⁸² Literatura poput Tóthove knjige, Maritainova eseja i Poljakove zbirke nije bila politička, već duhovna i religiozna. Njome je Štambuk očigledno nastojao uzgojiti u mladićima kršćanske vrline. U tome smislu ih je znao savjetovati. Prema njegovu iskazu jednom im je na terasi „Narodne gostione“ u Hvaru objašnjavao kako svaki mladi čovjek treba što bolje upoznati buduću suprugu, „jer o tome ovisi njihova buduća sreća i slaganje u braku“.⁹⁸³ No Josip Bajić u svome je iskazu navedenu literaturu dobivenu od Štambuka opisao kao „materijal za propagandu“.⁹⁸⁴ I na saslušanju je tvrdio da je Maritainov esej „propagandističkog sadržaja“ te „uperen protiv naših današnjih shvatanja“.⁹⁸⁵ Štambuk je u žalbi dokazivao da u njegovu prijevodu Maritainova eseja nema ništa sporno, jer ga je i sam namijenio objavljivanju u listu koji nesmetano izlazi u FNRJ. Dokazivao je u žalbi da je Jacques Maritain u doba Španjolskoga građanskoga rata pisao protiv generala Franca te zbog svojih stavova bio početkom Drugoga svjetskog rata izgnan iz Vichyjevske Francuske.⁹⁸⁶ Također je inzistirao da sudovi tu literaturu nabave i pregledaju, što je bilo odbijeno.⁹⁸⁷ Uzaludni su ostali don Androvi vapaji za pravdom, *corpus delicti* bio je utvrđen i prije nego li je suđenje započelo.

Premda je Bajić sudjelovao u sastajanju gimnazijalaca te je bio nazočan tijekom radnji koje su presudom okarakterizirane kao kaznena djela, nije bio obuhvaćen istragom. Iz svega navedenoga može se zaključiti da je Josip Bajić bio suradnik UDB-e zadužen za radnje koje su dovele do istrage i osuđujuće presude protiv don Andra Štambuka. Vjerojatno je zbog toga nagrađen studijem u Beogradu već u školskoj godini 1947./48.⁹⁸⁸

Mogu se utvrditi brojne nepravilnosti koje su tijekom postupka počinjene na štetu optuženika don Andra Štambuka. Većinu svjedoka koje je don Andro predložio za glavnu raspravu sud nije pozvao. Među njima ni don Tomu Moškataela i don Niku Ivanoviću, dvojicu svećenika koji su

---

⁹⁸¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947, 3.

⁹⁸² Isto, 3; ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 26. 10. 1947., 3.

⁹⁸³ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 23. 10. 1947., 2.

⁹⁸⁴ ŽS Split, K.2/48. Nedatirana izjava J. Bajića, 1.

⁹⁸⁵ ŽS Split, K.2/48. Zapisnik saslušanja J. Bajića od 10. 10. 1947., 2.

⁹⁸⁶ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 10.

⁹⁸⁷ Isto, 10–11; ŽS Split, K.2/48, Javna rasprava (pretres) od 14. i 15. 1. 1948., 4.

⁹⁸⁸ ŽS Split, K.2/48. Uredovna bilješka od 20. 9. 1947.

boravili u zbjegu, kao ni udovicu Mariju Selem, Štambukovu stanodavku u Hvaru.⁹⁸⁹ Kasnije je u žalbi predložio da se za svjedoke, između ostalih, pozove istaknute dužnosnike SKOJ-a u zbjegu Stipu Gurdulića, Iva Bojanića i Savku Dabčević,⁹⁹⁰ kojoj je u Egiptu jednom prigodom posudio dio vlastitog novca, zaprimljenoga od rođaka iz Amerike.⁹⁹¹ Na glavnoj raspravi održanoj 14. siječnja 1948. don Androv branitelj Josip Barbieri ponovno je inzistirao da se pozovu predloženi svjedoci obrane te pregleda spomenuta literatura i spisi iz arhive zbjega, uključujući brojeve *Našega lista*. Sudsko vijeće odbacilo je prijedloge pod obrazloženjem da su „svi ponuđeni dokazi bez bitnog utjecaja na samo presuđenje i okolnosti na koji su navedeni već iscrpno utvrđeni.”⁹⁹² Time je sudsko vijeće predvođeno Josipom Koštom signaliziralo namjeru da se slučaj ne rasvijetli, jer je upravo obilna službena dokumentacija administracije zbjega trebala biti polazištem za utvrđivanje činjeničnoga stanja o zbivanjima u zbjegu. Premda su na drugome stupnju bile odbačene sve točke izreke presude koje su se odnosile na djelovanje don Andra Štambuka u zbjegu, ove nepravilnosti upućuju na zaključak da je suđenje pred Okružnim sudom u Splitu bilo montirano s namjerom da za svećenika Hvarske biskupije rezultira osuđujućom presudom i višegodišnjom kaznom zatvora.

Premda su drugostupanjskom presudom Vrhovnoga suda NRH donesene preinake *in favorem* don Andra Štambuka, ni to suđenje nije zadovoljavalo pravne standarde. Naime, ni Vrhovni sud nije uvažio zahtjeve iznesene u žalbi da se pribave i analiziraju materijalni dokazi, među kojima i tobožnja propagandna literatura. Ali, to nije napravljeno. Nadalje, u dijelu izreke presude pod d), vezanom za djelovanje grupe gimnazijalaca u Hvaru, krivnja optuženika don Andra Štambuka utemeljena je na iskazima Josipa Bajića, koji nisu bili potkrijepljeni dokazima. Iz jednakog je razloga Vrhovni sud odbacio ostale točke izreke prvostupanjske presude. Ali u ovom dijelu presude nije postupio dosljedno, već je kao i Okružni sud u Splitu proizvoljno dao prednost iskazima svjedoka Bajića. Pritom su zanemareni svi iskazi koji se nisu podudarali s Bajićevima, odnosno koji nisu teretili don Andra Štambuka nego su mu išli u prilog. Tako je Vrhovni sud taj dio prvostupanjske presude potvrdio utemeljivši ga na iskazima svjedoka „koji su neposredno slušali neprijateljsku propagandu“ optuženoga. Uz obrazloženje da je Štambukova krivnja „tim veća, što

---

⁹⁸⁹ ŽS Split, K.2/48. Popis predloženih svjedoka A. Štambuka od 9. 1. 1948; ŽS Split, K.2/48. Javna rasprava (pretres) od 14. i 15. 1. 1948., 4–5; ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 7.

⁹⁹⁰ ŽS Split, K.2/48, Žalba A. Štambuka od 23. 1. 1948., 7; Radonić, *El Shatt*, 250.

⁹⁹¹ ŽS Split, K.2/48, Zapisnik saslušanja A. Štambuka od 2. 12. 1947., 10.

⁹⁹² ŽS Split, K.2/48. Javna rasprava (pretres) od 14. i 15. 1. 1948., 5

je propagandu vršio među djacima dakle mladeži, koja inače sa toliko poleta i ljubavi uzima učešća u izgradnji naše domovine“. Također je Vrhovni sud ustvrdio da je kazna dosuđena za to djelo „primjerena društvenoj opasnosti djela i učinioca.“⁹⁹³

Sve navedeno dokazuje da su se kaznene odredbe primjenjivale veoma rastezljivo na obje sudske instance, ali uvijek na štetu optuženika. Bez obzira na opisane preinake, i drugostupanjska presuda Vrhovnoga suda NRH pravno je i činjenično neodrživa. Sudsko vijeće nije se odvažilo rehabilitirati Štambuka, premda je prema očiglednom činjeničnom stanju tako valjalo postupiti. Veoma je znakovito i to da je Vrhovni sud drugostupanjskom presudom don Andru Štambuku nesrazmjerno smanjio kaznu, s 3 na 2 godine zatvora. Dakle, kazna mu je umanjena samo za 1 godinu zatvora, premda su od 4 točke izreke prvostupanjske presude čak 3 bile odbačene. Može se ustanoviti da su oba sudska vijeća kršila pravne norme i bila upregnuta u političku i ideološku službu poretka. Sudsko vijeće Vrhovnoga suda predvođeno Ivanom Rehorovićem slijedilo je zacrtani pravac javnoga tužitelja Petra Rončevića i predsjednika Okružnoga suda u Splitu Josipa Košte, koji je bio trasiran prema osudi i višegodišnjoj zatvorskoj kazni za don Andra Štambuka.

Djelomično neslaganje Vrhovnoga suda s prvostupanjskom presudom Okružnoga suda u Splitu, ukazuje na činjenicu da sudbena vlast u NRH ipak nije bila posve monolitna, premda je bila riječ o prvim poslijeratnim godinama, kada je jugoslavenski komunizam iskazivao staljinistička obilježja.⁹⁹⁴ Slučaj presude don Andru Štambuku nije jedini primjer neslaganja ovih dvaju sudova. Naime, Vrhovni sud NRH iznosio je povremeno primjedbe na propuste Okružnoga suda u Splitu pri donošenju presude, a znao je čak i ukinuti osuđujuću presudu. Primjerice, 29. svibnja 1948. bila je ukinuta presuda protiv izvjesnoga Ivana Mustapića, uz obrazloženje da je „postupak manjkav jer nisu provedeni dokazi ponudjeni po obrani.“⁹⁹⁵ Okolnost da je Vrhovni sud NRH u predmetu protiv don Andra Štambuka iskazao više razumijevanja za argumente obrane nego Okružni sud u Splitu, može se protumačiti sastavom njegova sudskoga vijeća. Naime, sudsko vijeće Vrhovnoga suda bilo je u tom predmetu sastavljeno od profila narodne fronte, sudaca čije biografije ne ukazuju na uvjerenost pristajanje uz doktrinu revolucionarnoga komunizma. Njihova imenovanja sucima Vrhovnoga suda bila su rezultat kadroviranja ZAVNOH-a uslijed manjka

---

⁹⁹³ HR-HDA-1596 *Vrhovni sud NRH*. 4.2.2. Drugostupanjski kazneni predmeti. Kutija 675. Kž.190/48-2. Presuda Vrhovnog suda NRH od 16. 2. 1948.

⁹⁹⁴ Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 19–20, 31–37; Vodušek Starič, *Kako su komunisti osvojili vlast*, 475–478.

⁹⁹⁵ HR-HDA-1596 *Vrhovni sud NRH*. 1.3.5. Primjedbe na rad sudova 1947. – 1952. Kutija 53. Primjedbe Vrhovnog suda koje su tokom 1948. bile stavljene na rad Okružnog suda u Splitu i područnih kotarskih sudova: Kž 875/48.

stručnih kadrova u pravosuđu. Naime, zbog nedostatka stručnih kadrova 1947. na sudovima NRH radilo je čak 65 „sudaca-nepravnikâ“, koji nisu uspijevali dugoročno ispunjavati potrebe pravosudnoga sustava, pa su postupno premješteni na druga radna mjesta. Do travnja 1951. u sustavu je preostalo svega 14 „sudaca-nepravnikâ“.⁹⁹⁶

Prema podatku iz istoga izvještaja, na svim sudovima NRH bilo je u travnju 1951. zaposleno ukupno 323 sudaca, od kojih su samo 59 bili članovi KP, ne računajući 5 kandidata za članstvo u partiji.⁹⁹⁷ Jedan od sudaca učlanjenih u KP bio je Josip Košta, predsjednik Okružnoga suda u Splitu. Njega je na to mjesto 1947. postavio Oblasni NO Dalmacije, a kao predsjednik Košta je redovito Oblasnom NO Dalmacije podnosio izvještaje o radu suda.⁹⁹⁸ U jednoj je kvalifikaciji izrijekom napisano da Košta uživa povjerenje Oblasnog NO Dalmacije.⁹⁹⁹ To je tijelo pod nazivom Oblasni NOO Dalmacije za vrijeme rata bilo nadređeno COZ-u u Egiptu, a po povratku je Štambuku bilo nuđeno zaposlenje u tom tijelu. Tako da je vodstvo Oblasnoga NO Dalmacije bilo veoma dobro upućeno u držanje don Andra Štambuka. Akteri Štambukova kaznenoga progona, dakle ključni svjedoci, oblasni javni tužitelj i predsjednik Okružnoga suda, na političkoj razini Dalmacije bili su blisko povezani. Stoga se može ustvrditi da su dalmatinski komunisti grupirani oko Oblasnoga NO Dalmacije bili osobito zainteresirani za kazneni progon don Andra Štambuka.

Nije pronađen dokument koji bi dokazao postojanje konkretne političke direktive o kaznenome progonu i presudi protiv Štambuka, ako su takve direktive u pisanome obliku uopće postojale. Zanimljivo je da je republička UDB-a Hrvatske u internom elaboratu iz 1952. navela kao pogrešku to što se u prethodnom razdoblju „usled neprijateljske osnovne linije crkve“ jednako represivno djelovalo prema svim svećenicima, uključujući „ranije suborce ili simpatizere“. Ti su svećenici stoga zauzeli „neprijateljski ili u najmanju ruku pasivan stav prema novom poretku“, jer je stvoren utisak „da su za vreme borbe samo zloupotrebljavani u političke svrhe“. U taj se obrazac posve uklapa slučaj don Andra Štambuka. Premda je UDB-a u elaboratu navela da je za opisane pojave odgovoran prvenstveno „'super-elan' aktivističkih članova partije“, koji su htjeli „principe partije“

---

⁹⁹⁶ HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.1.1.2. Kutija 91. Pov26/1951. Ministarstvo pravosuđa FNRJ traži brojno stanje sudaca i po političkoj pripadnosti

⁹⁹⁷ HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.1.1.2. Kutija 91. Pov26/1951. Ministarstvo pravosuđa FNRJ traži brojno stanje sudaca i po političkoj pripadnosti

⁹⁹⁸ HR-HDA-290 *MP NRH*. 2.2.4. Tematski spisi. Kutija 52. Predsjedništvo Okružnog suda u Splitu, Split, 21. maja 1948., su 412/48. Predmet: Izvještaj o radu sudova po. Čl. 27 ZUNS.

⁹⁹⁹ HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.1.1.2. Kutija 91. Predsjednici budućih okružnih sudova

što prije provesti u djelo,¹⁰⁰⁰ Štambukov kazneni progon proveo je državno-partijski sustav i njegovim istaknuti predstavnici na razini Dalmacije.

Teško je utvrditi je li odluka o pravosudnom postupanju protiv don Andra Štambuka ponikla u političkom vodstvu Dalmacije, ili je spuštena s više instance. Na temelju presude Vrhovnoga suda, koja je ipak bila osuđujuća i to s dvogodišnjom zatvorskom kaznom, može se pretpostaviti da linija Oblasnoga NO Dalmacije nije u ovom slučaju odstupala od raspoloženja na republičkoj razini Hrvatske. U izvještaju Ministarstva pravosuđa NRH otpisanom 1951. CK KPH ustanovljeno je: „po opće postavljenim zadacima i u cjelini sudovi u NRH, uz pomoć drugih tijela, izvršili su svoj zadatak u skladu sa partijskom linijom i državnim intencijama.¹⁰⁰¹ Da su tužitelj Petar Rončević i sudac Josip Košta u kaznenome progonu don Andra Štambuka izvršavali ono što je od njih očekivao politički poredak, može se zaključiti iz njihove daljnje karijere.

Petar Rončević bio je 1950. izabran za potpredsjednika Oblasnog NO Dalmacije, ali i za narodnoga zastupnika u Saboru NRH.¹⁰⁰² Bio je gradonačelnik Šibenika od 1952. do 1958., a jedno vrijeme i direktor poduzeća Slobodna Dalmacija. Od 1962. do 1964. bio je predsjednik nogometnoga kluba Hajduk.¹⁰⁰³ Nakon presude Štambuku nastavljena je i karijera Josipa Košte na mjestu predsjednika Okružnoga suda. Premda je imao osrednju stručnu spremu,¹⁰⁰⁴ na tom je mjestu ostao sve do 1968. godine.¹⁰⁰⁵ Već je u kolovozu 1948. predsjedao sudskim vijećem koje je drugostupanjskom presudom Okružnoga suda u Splitu na višegodišnje zatvorske kazne osudilo skupinu homoseksualaca zbog „protuprirodnog bluda“.¹⁰⁰⁶ Košta je bio neženja nesređenih obiteljskih prilika. Jedno je vrijeme djelomično uzdržavao ostarjele roditelje, te imao sestru koja boluje na živce. Mučili su ga problemi sa žuču, zbog čega se vukao po bolovanjima.¹⁰⁰⁷ No figurirao je kao ugledan član zajednice. Bio je zaljubljenik u nogomet. I sam u mladosti nogometaš,

---

¹⁰⁰⁰ HR-HDA-1561 *RSUP SRH*. Tematske cjeline. 001.1. Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRJ, 371.

¹⁰⁰¹ HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.1.1.2. Kutija 91. Predmet: Dopuna izvještaja o stanju sudačkog kadra i potrebama sudova za istim

¹⁰⁰² HR-HDA-1081 *Sabor SRH*. 16.1.1. Kutija 1775 – Rončević, Petar.

¹⁰⁰³ Jurica Gizdić, *Svi Hajdukovi predsjednici* (Split: Hrvatski nogometni klub Hajduk, 2007), 56–57.

¹⁰⁰⁴ HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.1.1.2. Kutija 91. Pers. Pov. 37/1951.

¹⁰⁰⁵ Gizdić, *Svi Hajdukovi predsjednici*, 58–59.

¹⁰⁰⁶ Srećko Ilić Naronitanski, *Verbalni i ini delikti u Titovom režimu* (Zagreb: Hrvatsko žrtvoslovno društvo; Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2023), 366–367.

¹⁰⁰⁷ HR-HDA-290 *MP NRH*. 4.1.1.2. Kutija 91. Pov. 5/1951. Podaci o materijalnom stanju rukovodnog kadra.

Josip Košta obnašao je različite dužnosti u sportu na razini Splita i Dalmacije, te je od 1964. do 1966. bio predsjednik nogometnoga kluba Hajduk, gdje je naslijedio baš Petra Rončevića.¹⁰⁰⁸

Pišući o predsjednicima splitskoga Hajduka publicist Jurica Gizdić o Rončeviću je napisao: „Prema riječima onih koji su ga poznavali, Petar Rončević bio je vrlo snažna ličnost. Pojavom i duhom zračio je optimizmom i energijom. Volio je ljude i bio spreman na samoodricanja da bi im pomogao.“¹⁰⁰⁹ Pokoju stranicu kasnije, za Josipa Koštu je ustanovio: „Među kolegama, športskim djelatnicima, bio je cijenjen i voljen.“¹⁰¹⁰ Perspektiva don Andra Štambuka i drugih građana osuđenih na temelju uspješne suradnje tužitelja Rončevića i suca Košte u Gizdićevoj knjizi fabriciranih životopisa predsjednika Hajduka nije pronašla svoje mjesto.

4.5. Štambuk na izdržavanju kazne u KPD-u „Stara Gradiška“

„Ako neki zavedeni u bludnju budu surađivali na pobjedi komunizma u njihovoj zemlji, prvi će stradati kao žrtve svoje pogreške.“¹⁰¹¹ Zacijelo su ove riječi iz enciklike *Divini Redemptoris* pape Pija XI. barem jednom prošle kroz glavu don Andra Štambuka dok se nalazio stiješnjen među zidovima komunističkih zatvora.

Nakon što je 23. siječnja 1948. uložio žalbu na presudu Okružnoga suda u Splitu, Štambuk je čekao na izricanje drugostupanjske presude u jednom od splitskih zatvora. Zatim je 3. veljače 1948. premješten u okružni zatvor u Šibeniku.¹⁰¹² Taj je zatvor nedugo prije postao prihvatnom stanicom za osuđenike iz cijele Dalmacije, koji su odatle bili upućivani u kaznene zavode po kontinentalnoj Hrvatskoj. Prema podacima za prvo tromjesečje prethodne, 1947. godine, šibenski je zatvor raspolagao s dostatnim brojem stražara, imao je više mjesta, pa je uvijek bilo i praznih ćelija.¹⁰¹³

No, don Andro Štambuk nije se dugo zadržao u Šibeniku. Nakon što je pristigla pravomoćna presuda Vrhovnoga suda, 2. ožujka 1948. izdan je nalog za izvršenje don Androve kazne.¹⁰¹⁴ Šef Odsjeka unutrašnjih poslova pri gradskom Izvršnom odboru Šibenika, Vinko Brešan, poslao je 10. ožujka 1948. Okružnom sudu u Splitu obavijest da je osuđenik Štambuk toga dana prepraćen na

---

¹⁰⁰⁸ Gizdić, *Svi Hajdukovi predsjednici*, 58–59.

¹⁰⁰⁹ Isto, 56–57.

¹⁰¹⁰ Isto, 58–59.

¹⁰¹¹ Pio XI., *Bezbožni komunizam: 'Divini Redemptoris'* (Naklada MOSK: Zagreb, 1937), 41.

¹⁰¹² ŽS Split, K.2/48, Uprava okružnih zatvora br. 150/48, Split, 4. 2. 1948.

¹⁰¹³ HR-HDA-421 *JT SRH*. 1.5.2. Mjesečna operativna izvješća. Kutija 103. Izvještaj za prvi tromjesečje 1947. od 6. 4. 1947., str. 4.

¹⁰¹⁴ ŽS Split, K.2/48. Popis spisa, 2; ŽS Split, K.2/48. Rješenje od 2. 3. 1948.

daljnje izdržavanje kazne u kazneno-popravni dom „Stara Gradiška“,¹⁰¹⁵ gdje će, zaveden pod matičnim brojem 5000, ostati do listopada 1949. godine.¹⁰¹⁶

Ta se kaznionica smjestila u kompleksu nekadašnje terezijanske utvrde Vojne krajine, izgrađene na lijevoj obali Save u drugoj polovici 18. stoljeća. Još u vrijeme habsburške vlasti sklop građevina bio je prenamijenjen u vojno-kazneni zatvor, a nakon sloma Dvojne monarhije u kaznionicu jugoslavenskoga kraljevskog režima. Po uspostavi NDH prvotno je i dalje na tom mjestu bila kaznionica.¹⁰¹⁷ Potom je u veljači 1942. odlukom vlasti u Staroj Gradiški uspostavljen ustaški logor, jedan od njih pet koji su činili jasenovački logorski sustav.¹⁰¹⁸ Prema nedostatno istraženim tvrdnjama, koje je zastupao i Franjo Tuđman, preostala je logorska infrastruktura tijekom komunističkoga preuzimanja korištena za prihvat zarobljenika.¹⁰¹⁹ U historiografiji nije posve razjašnjeno kad je točno i u kojim okolnostima poslijeratni logor u Staroj Gradiški transformiran u redovni kazneni zavod FNRJ.¹⁰²⁰ Ali je poznato da je u drugoj polovici 1945. kao 107. zatvorenik redovne poslijeratne kaznionice zaveden svećenik Nikola Soldo (1917. – 1997.), koji se sjećao da je prvi zatvorenik bio Antun Res, „cijenjeni industrijalac iz Zagreba“.¹⁰²¹ Prema kažnjeniku don Ivi Bjelokosiću, u vrijeme njegova dolaska u Staru Gradišku iznad kapije je u prosincu 1945. već stajao natpis „KPD Stara Gradiška“.¹⁰²² S Bjelokosićem je u kaznionicu stigao i Vinko Šurija, koji je po dolasku jednak natpis zapazio iznad ulaza u zgradu uprave.¹⁰²³ Nasuprot sjećanjima te dvojice, zatvorenik Josip Bejuk zapisao je, vjerojatno pojednostavljeno, da je nad kapijom za njegova dolaska u kaznionicu stajao natpis „Logor Stara Gradiška“.¹⁰²⁴ Unatoč opisanoj diskrepanciji, posve je sigurno da je do ožujka 1948. i dolaska don Andra Štambuka Stara Gradiška već funkcionirala kao redovna kaznionica odnosno kazneno-popravni dom FNRJ.

---

¹⁰¹⁵ ŽS Split, K.2/48. Obavijest o preprati A. Štambuka od 10. 3. 1948.

¹⁰¹⁶ HR-HDA-1560 *KPD Goli otok i Stara Gradiška*. Stara Gradiška. Knjiga 39 o otpustu osuđenika 1946. – 1953., redni br. 5000 – Štambuk, Andro.

¹⁰¹⁷ Blanka Matković i Stipo Pilić, *Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori: geostrateška točka velikosrpske politike i propagandni pokretač njezina širenja prema zapadu*, 2. izd. (Zagreb: Hrvatska družba povjesničara "Dr. Rudolf Horvat", 2021), 327–329; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 13.

¹⁰¹⁸ Davor Kovačić, „Koncentracijski logor Stara Gradiška 1941. – 1945.“ (Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2001), 27; Matković i Pilić, *Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori*, 329–330.

¹⁰¹⁹ Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti: rasprava o povijesti i filozofiji zločinca* (Zagreb: Matica hrvatska, 1990), 126; Vjekoslav Žugaj, *Stara Gradiška* (Zagreb: N.T.D. Mato Lovrak, 1997), 57–60; Matković i Pilić, *Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori*, 330; Kovačić, „Koncentracijski logor Stara Gradiška“, 95–98.

¹⁰²⁰ Franić, *KPD Stara Gradiška*, 13–14.

¹⁰²¹ „Svjedoci: Tko je msgr. Nikola Soldo?“, *MI: list mladih* br. 7–9, srpanj – rujanj 1992., 3.

¹⁰²² Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad*. 2019, 76.

¹⁰²³ Vinko Šurija, *Duh neslomljivi: sjećanja uznika, logoraša i izbjeglice* (Sydney: T. Šurija, 2021), 109.

¹⁰²⁴ Josip Bejuk, *Sjećanja logoraša br. 2544* (Sinj, vlastita naklada, 2000), 55.

Naime, takav je naziv naveden u prethodno spomenutoj obavijesti kojom je šibenski Odsjek unutrašnjih poslova obavijestio Okružni sud u Splitu o preprati osuđenika Štambuka na daljnje izdržavanje kazne.¹⁰²⁵

Iz objavljenih uspomena bivših kažnjenika može se razabrati da je višegodišnji upravitelj (upravnik) Stare Gradiške od 1945. bio major Ivan (Ivo) Kosak s područja Podravine ili Moslavine, koji je prije Drugoga svjetskog rata bio osuđeni ubojica. Kao zamjenik upravitelja Kosaka spominje se kapetan Cvjetko Kranja iz Zagreba, ujedno i šef zatvorske OZN-e/UDB-e.¹⁰²⁶ Kosak i Kranja otišli su na nove dužnosti po svemu sudeći tijekom 1948. godine. Novi upravitelj tada je postao Jovan Radić iz Knina, a njegov zamjenik Nikola Cimeša s Korduna.¹⁰²⁷ Izgleda da se Radić nije dugo zadržao, pa je na čelo kaznionice ponovno postavljen Kosak.¹⁰²⁸ Samicom je tih godina upravljao Vaso Romčević iz Slavonije.¹⁰²⁹ Obavijest iz listopada 1949. o otpustu don Andra Štambuka iz kaznionice sadrži podatak o Jovanu Radiću kao upravitelju,¹⁰³⁰ dok je u vrijeme njegova dolaska u Staru Gradišku najvjerojatnije upravitelj još uvijek bio Ivan Kosak. Iz fragmentarnih podataka koje su bivši zatvorenici u svojim djelima donijeli o ključnim ljudima kaznioničke uprave proizlazi da je pretežno bila riječ o pripadnicima srpskoga naroda u Hrvatskoj, dok su kažnjenici u velikoj većini bili Hrvati, što se podudara s podacima iz rada Augustina Franića, koji se, doduše, ne odnose na potpuno jednako vremensko razdoblje.¹⁰³¹

Prema pisanju Vinka Šurije, u tim je poslijeratnim godinama kaznionica u Staroj Gradiški bila pretrpana zatvorenicima.¹⁰³² Velik broj kažnjenika činili su katolički svećenici. Prema sjećanju zatvorenika Drage Sudara, njih oko 180. Ta se brojka približno podudara s podacima opsežnoga Franićeva istraživanja, koji je poslije odlaska spomenute dvojice i sam postao politički zatvorenik u KPD-u „Stara Gradiška“.¹⁰³³ Ukupno je u razdoblju postojanja Titove Jugoslavije oko 250 katoličkih svećenika prošlo kroz tu kaznionicu, s tim da je golema većina tih svećenika zatvorske

---

¹⁰²⁵ ŽS Split, K.2/48, Obavijest o preprati A. Štambuka od 10. 3. 1948.

¹⁰²⁶ Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 56; Šurija, *Duh neslomljivi*, 110–111, 120–121, Visković, *Sjećanja s robije*, 40.

¹⁰²⁷ Drago Sudar, *Odrastanje u Titovim zatvorima* (Zagreb: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2014), 17; Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*, 119; Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 152–153.

¹⁰²⁸ Ramljak, *Nečastiva urota*, 78–79, Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 155.

¹⁰²⁹ Šurija, *Duh neslomljivi*, 121, Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 56, 77.

¹⁰³⁰ ŽS Split, K.2/48, Obavijest KPD-a Stara Gradiška od 22. 10. 1949.

¹⁰³¹ Franić, *KPD Stara Gradiška*, 15.

¹⁰³² Šurija, *Duh neslomljivi*, 113, 134, 154.

¹⁰³³ Sudar, *Odrastanje u Titovim zatvorima*, 15; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 176–274.

kazne izdržavala krajem 1940-ih i početkom 1950-ih.¹⁰³⁴ U Staru Gradišku na izdržavanje kazne bili su upućeni gotovo svi svećenici osuđeni pred sudovima FNRJ, izuzev nekolicine sa zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincem na čelu.¹⁰³⁵ Njega su jugoslavenske vlasti od ostatka zatvorenoga svećenstva izolirale u KPD „Lepoglava“.¹⁰³⁶

Razdoblje nakon ulaska don Andra Štambuka u KPD „Stara Gradiška“ nije obuhvaćeno sudskim spisima iz njegova kaznenoga predmeta, koji se odnose na razdoblje života do prvih mjeseci 1948. godine. Od dokumenata uloženi u taj spis, na Štambukovo robijanje u starogradiškoj kaznionici odnosi se tek nekoliko dokumenata povezanih s podnesenom molbom za njegovo pomilovanje. Zatvorenički dosje don Andra Štambuka ne nalazi se među približno 34 400 dosjea bivših zatvorenika KPD-a „Stara Gradiška“ sačuvanih i pohranjenih u Hrvatskome državnom arhivu. Također, netragom je nestao i nikada u arhiv nije pristigao dosje nastao UDB-inom obradom don Andra Štambuka. Da bi se rekonstruiralo kako je Štambuk kao katolički svećenik preživio teške uzničke dane u komunističkoj kaznionici, neophodno je komparativno iščitati objavljena svjedočanstva drugih zatvorenika, osobito svećenika.

Don Andro je u Staroj Gradiški zatekao trojicu svećenika koji su izdržavali veoma duge zatvorske kazne i o tome nakon raspada SFRJ objavili zatvorske uspomene. Riječ je o don Ivi Bjelokosiću (1917. – 2001.) (u kaznionici od 1945. do 1957.), fra Josipu Viskoviću (1915. – 1997.) (u kaznionici od 1947. do 1962.) i fra Julijanu Ramljaku (1918. – 2005.) (u kaznionici od 1948. do 1962.). Ali podatke o tamošnjim svećenicima kažnjenicima donijeli su u svojim uspomena i drugi zatvorenici poput Josipa Bejuka (1926. – 1997.) (u kaznionici od 1945. – 1949.), Vinka Šurije (1924. – ?) (u kaznionici od 1945. do 1948.) i Drage Sudara (1930. – 2011.) (u kaznionici od srpnja 1949. do 1952.), čija su se tamnovanja u Staroj Gradiški vremenski preklapila sa Štambukovim.

Prvih poslijeratnih godina zatvorenici su u Staru Gradišku dovođeni vlakom do željezničke postaje u Okučanima, pa dalje vojnim kamionima, trošnim autobusima i drugim prijevoznim sredstvima, čak i noćnim maršom po snježnoj prtini s prtljagom utovarenom na saonice.¹⁰³⁷ Fra Josip Visković zapisao je da su po njegovu dolasku u zatvor, u rujnu 1947., svi svećenici u Staroj

---

¹⁰³⁴ Josip Visković, „Svećenici u zatvorima za vrijeme vlasti SFRJ“, *Politički zatvorenik* 6, br. 57 (1996): 34; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 176–274.

¹⁰³⁵ Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*, 155.

¹⁰³⁶ Batelja, *Blaženi Alojzije Stepinac 1. Životopis*, 431.

¹⁰³⁷ Bejuk, *Sjećanja logoraša br. 2544*, 53–55; Šurija, *Duh neslomljivi*, 105–106; Sudar, *Odrastanje u Titovim zatvorima*, 12, 26.

Gradiški bili smješteni u isti odjel, koji se nalazio u nekadašnjoj terezijanskoj utvrdi, tzv. Kuli.¹⁰³⁸ Da su svećenici bili grupirani zajedno, zabilježio je i don Ivo Bjelokosić, smatrajući da ih je uprava nastojala izolirati kako ne bi „negativno“ utjecali na ostale zatvorenike.¹⁰³⁹ Fra Julijan Ramljak također je opisao kako su po njegovu dolasku u Kuli boravili svećenici, te da su svećenici u Staroj Gradiški bili tretirani kao grupa, drugačije od ostalih zatvorenika.¹⁰⁴⁰ Svećenici su bili izdvojeni, ali nisu imali povlašten status, već su često bili izloženi različitim oblicima ponižavanja i fizičkome maltretiranju. To su zapažali i Josip Bejuk i Vinko Šurija.¹⁰⁴¹ U skladu s navodima petorice autora, može se pretpostaviti da je don Andro Štambuk u ožujku 1948. došao vlakom do Okučana, a zatim do kompleksa KPD-a „Stara Gradiška“ vjerojatno kamionom. Potom je bio razvrstan u zatvorski odjel smješten u Kuli, gdje je životni prostor dijelio s ostalim svećenicima, te zajedno s njima bio izložen različitim oblicima ponižavanja i maltretiranja.

Ovako je Kulu po dolasku u Staru Gradišku doživio zatvorenik Vinko Šurija krajem 1945.: „Prateći ga smo ušli u tu staru tvrđavu (zvanom kula). Unutra je sve bilo još bjednije. Tamni, uski hodnici s ćelijama s jedne i druge strane. Vrata su bila debela i drvena, s velikim starinskim zatvaračima. Sve unutra je zaudaralo po nečistoći i trajnoj vlazi, nekakav odvratani i čudan miris.“¹⁰⁴² Franjevac Visković, koji je pristigao 1947., dakle malo prije Štambuka, također je opisao Kulu kao veoma neugodno mjesto. U ćelijama nije bilo postelja, a rijetko bi se našle deke. Nužda se vršila u kibli na sredini prostorije, pred očima sviju nazočnih zatvorenika.¹⁰⁴³

Prije Viskovićeva dolaska 1946. uprava kaznionice prisilila je svećenike da u neljudskim uvjetima ekshumiraju posmrtnu ostatku iz masovnih grobišta. Radili su čak i golim rukama, zbog čega su se i nakon povratka u ćelije gušili u smradu natrulih leševa.¹⁰⁴⁴ Osim toga, svećenici su 1947. morali razrušiti katoličku crkvu koja se nalazila unutar kaznioničkog kompleksa.¹⁰⁴⁵ Te aktivnosti, koje je zabilježilo više autora, mimoišle su don Andra Štambuka, koji je, kao i Visković, došao nešto kasnije. Odnos uprave prema zatvorenicima, pa tako i svećenicima, ostao je loš i nakon

---

¹⁰³⁸ Visković, *Sjećanja s robije*, 29–30

¹⁰³⁹ Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*, 95.

¹⁰⁴⁰ Ramljak, *Nečastiva urota*, 77.

¹⁰⁴¹ Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 115–116; Šurija, *Duh neslomljivi*, 118, 126, 131.

¹⁰⁴² Šurija, *Duh neslomljivi*, 107.

¹⁰⁴³ Visković, *Sjećanja s robije*, 28–29,

¹⁰⁴⁴ „Svjedoci: Tko je msgr. Nikola Soldo?“, *MI: list mladih* br. 7–9, srpanj – rujan 1992., 3; Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 62–64; Šurija, *Duh neslomljivi*, 147–149; Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*, 83–86; Visković, „Svećenici u zatvorima“, 34.

¹⁰⁴⁵ Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 60, 95; Šurija, *Duh neslomljivi*, 121–126; Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*, 110; Visković, *Sjećanja s robije*, 30; Sudar, *Odrastanje u Titovim zatvorima*, 25.

Štambukova dolaska. Tako je 1948. od posljedica teških uvjeta života i kupanja po velikoj hladnoći preminuo fra Leonard Bajić, gvardijan samostana u Vrbanićevoj ulici, iz kojega je u Staru Gradišku došao i fra Josip Visković.¹⁰⁴⁶

Don Andro Štambuk sudjelovao je u kaznioničkim poslovima koje je fra Josip Visković opisao u kraćemu tekstu o svećenicima u KPD-u „Stara Gradiška“. Pritom je istaknuo je da je bilo među kažnjenicima nekoliko budućih biskupa, ali nijedan aktivni. Prisjetio se da je prije biskupskoga ređenja na izdržavanju kazne s njima bio i don Andro Štambuk, kojemu „nije koristilo što je bio za vrijeme rata čak u zbjegu u El Šatu u Egiptu.“ Visković je u istome tekstu sažeto prikazao prehranu i radne napore koje su ti svećenici, dakle i Štambuk, svakodnevno podnosili u KPD-u „Stara Gradiška“:

„Dok smo bili u sobama u kuli bez rada, svedeni smo na hranu 'G'. To je značilo: kruščić na četiri djela podjeljen, jedva je svakome robijašu mogao dopasti dio od 15 dkg raženog ili kukuruznog kruha za cijeli dan. Za porcije hrane dobivali smo popodne i uvečer po kutljaču rijetke repe, graška ili kelja punih mušičnih upljuvaka. Jednom je gotovo cijeli odjel obolio od proljeva koji je prouzročio neki tzv industrijski krumpir, koji su davali za hranu. Za doručak smo imali neku nezašecerenu kavu od žira koju su robijaši nazvali crnački znoj. Tako oslobođeni uslijed neishranjenosti nismo bili sposobni ni za kopanje ni za prijevoz kolicima (tačkama), posao na koji smo bili poslani. Kad je otvoren posao na pustari, najprije su nas svećenike vozili na taj rad kamionima i vraćali navečer s posla u dom. Sadili smo i okopavali kupus, a zatim okopavali kukuruz. Hrana je uglavnom bila 'geršl' poput ljepila. Prije posla bi se milicijska straža razmjestila sa šmajserima uokolo da ne bi kome palo na pamet bježati. Kad se otvorio rad na poljskim ciglanama, bili smo mi svećenici razdjeljeni na razne poslove: pripremanja, voženja i pečenja cigle. Budući da smo se dobro snašli na tom poslu, rad je organizirano napredovao, dok nije bilo namješteno jedno bjegstvo. Ispitujući tko je tomu kumovao odmah su nas vratili u logor. Od tada nas nisu puštali izvan zidina osim na one poslove koji su bili povezani sa samim KPD. Kao i drugi logoraši radili smo na prijevozu zemlje za podlogu novim zgradama, na prijevozu klada (cijepanica), na sječi i guljenju (vrbovih) šiba za pletenje, na pletenju košara itd. Obavljali smo u stolariji i poslove obrade za izradu raznog namještaja. Nekad, ne uvijek, bili smo pomiješani u tim radovima s ostalim robijašima. (...) Za nas je svećenike bila vrlo velika osjetljiva kazna što za

---

¹⁰⁴⁶ Franić, *KPD Stara Gradiška*, 268; Visković, *Sjećanja s robije*, 19, 46–47; Ramljak, *Nečastiva urota*, 57–58.

cijelo vrijeme robije nismo imali pristupa u crkvu, nismo mogli služiti Sv. Misu. Oduzeli su nam časoslove, htjeli da budemo bez molitve, da se na taj način duhovno osušimo.“¹⁰⁴⁷

Spomenuti posao prenošenja velike količine šute, uz propisane visoke radne norme, fra Josip Visković teško je podnosio. Zapisao je da su ga u vrijeme obavljanja tog napornog posla mučile jake glavobolje i da je bio iznemogao od napora. Franjevac je izriječom napisao da mu je u tim okolnostima znao u radu pomoći don Andro Štambuk.¹⁰⁴⁸ Zabilježivši usputno don Androvu solidarnost, Visković je postao jedini od autora memoara o boravku u Staroj Gradiški koji ga spominje u objavljenom tekstu. Iz njegova navoda može se zaključiti da je Štambuk, barem u to vrijeme, solidno podnosio fizičke napore kojima je bio izložen u kaznionici.

Osim ove Viskovićeve zabilješke, sačuvano je još samo jedno, stoga veoma vrijedno sjećanje na uzničke dane don Andra Štambuka. Nekoliko godina prije smrti ostavio ga je svećenik Nikola Soldo. On je također bio bivši zatvorenik Stare Gradiške, koji je tamo proveo gotovo 15 godina, od 1945. do 1960., noseći dobar dio vremena matični broj 1 kao jedan od prvih stanara kaznionice.¹⁰⁴⁹ Nekoliko uspomena na Štambuka iz njihova zajedničkoga boravka u KPD-u „Stara Gradiška“ Soldo je 1993. u privatnome pismu podijelio s tadašnjim hvarskim biskupom Slobodanom Štambukom, koji se zanimao za uzničke dane svoga prezimenjaka i predšasnika. Soldo je napisao: „Bio je sjetan, ali nikada potišten, zabrinut ili u nekom strahu, iako smo stalno bili u opasnosti, nikada nismo znali što se sve može s nama dogoditi već sutra. Bilo nas je u jednoj sobi oko pedesetak svećenika. On je sa svima prihvatao svaki razgovor; bio je vrlo komunikativan. Pričao je svoje uspomene iz El Shatta i rado slušao naše neprilike iz rata o kojima je on malo znao samo iz engleskih izvora.“¹⁰⁵⁰ Izgleda da don Andro Štambuk nije na robiji klonuo duhom.

Nikola Soldo otkrio je u novinskome razgovoru iz 1992. da je postojala i nešto svjetlija strana kažnjeničkoga života. Zatvorenici KPD-a „Stara Gradiška“ mogli su u određenoj mjeri upravljati slobodnim vremenom i konzumirati stanovite društvene sadržaje. Premda nije precizirao je li tako bilo tijekom svih godina koje je proveo u KPD-u „Stara Gradiška“, ili možda samo u kasnijemu razdoblju, Soldo je kazao da se u slobodno vrijeme mnogo molilo i razmišljalo, dok je dio zatvorenika kartao i igrao šah. Neki su čitali, a neki učili strane jezike, ponajviše engleski i

---

¹⁰⁴⁷ Visković, „Svećenici u zatvorima“, 35.

¹⁰⁴⁸ Visković, *Sjećanja s robije*, 55.

¹⁰⁴⁹ „Svjedoci: Tko je msgr. Nikola Soldo?“, *MI: list mladih* br. 7–9, srpanj – rujun 1992., 3; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 251–252.

¹⁰⁵⁰ BAH, Br. 647/93. Pismo Nikole Solde Slobodanu Štambuku od 5. 6. 1993.

talijanski. Nikola Soldo osobno je dosta vremena proveo proučavajući Marxov *Kapital*.¹⁰⁵¹ Vjerojatno su barem neki od tih sadržaja bili dostupni i u vrijeme boravka don Andra Štambuka u zavodu. Naime, kažnjenik Drago Sudar, koji je došao u srpnju 1949., dakle nekoliko mjeseci prije Štambukova puštanja, u kaznionici se susreo s bogato opremljenom knjižnicom. U njoj su se, prema Sudaru, osim promidžbenih i marksističkih knjiga te strane literature, nalazila i „djela hrvatskih pisaca od Marulića do Krleže.“¹⁰⁵²

„Spašavaju nas paketi!“, u svojim je zatvoreničkim uspomenama uskliknuo Josip Bejuk, nadodavši: „Tko ima, dobro, a tko nema, uglavnom se sve pojede zajednički.“¹⁰⁵³ Kažnjenicima je u Staroj Gradiški bilo dozvoljeno primiti posjete, pisma i pakete iz vanjskoga svijeta. Ali se, osim izoliranjem u samicu, zatvorenike često kažnjavalo potpunim ili djelomičnim uskraćivanjem tih prava.¹⁰⁵⁴ Prema uspomenama Vinka Šurije i Drage Sudara, moglo se mjesečno primiti jedan paket, pisati jednom mjesečno samo užoj rodbini, a zatvorenik je mogao primiti posjet jednom mjesečno, i to jednu osobu.¹⁰⁵⁵ Da su te mogućnosti u KPD-u „Stara Gradiška“ koristili i svećenici, osim memoarskih navoda, dokazuju i podatci iz privatne ostavštine Stepinčeva tajnika Ivana Šalića. On je iz KPD-a Stara Gradiška slao i primao dopisnice, tražeći od obitelji i prijatelja da mu šalju i hranu.¹⁰⁵⁶ Zbog nedostatka izvora, ne može se utvrditi je li i od koga Štambuk primao pisma, pakete i posjete poput Šalića, koji je bio njegov poznanik iz dana doktorskoga studija u Rimu. Naime, Ivan Šalić također je studirao kanonsko pravo na Gregorijani, te bio pitomac Zavoda sv. Jeronima od 1939. do 1941., kad je i Štambuk tamo boravio.¹⁰⁵⁷ Don Andro Štambuk pakete i pisma vjerojatno je redovito primao od svoje obitelji, a možda i od hvarsškoga Ordinarijata. Zbog velike udaljenosti kaznionice u Staroj Gradiški od njegova srednjodalmatinskoga zavičaja, posjete je zasigurno primao veoma rijetko. Usljed manjka povijesnih izvora nije moguće utvrditi ni njegov odnos prema istaknutijim suzatvorenicima, uključujući i Ivana Šalića, koji je bio opterećen hipotekom slaboga držanja na suđenju. Naime, u dvama izvještajima uprave kaznionice o Šalićevu ponašanju iz 1952. i 1953. stoji da ga ostali svećenici u kaznionici „preziru i izbjegavaju zbog

---

¹⁰⁵¹ „Svjedoci: Tko je msgr. Nikola Soldo?“, *MI: list mladih* br. 7–9, srpanj – rujan 1992., 3.

¹⁰⁵² Sudar, *Odrastanje u Titovim zatvorima*, 24.

¹⁰⁵³ Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 95.

¹⁰⁵⁴ Visković, *Sjećanja s robije*, 78; Ramljak, *Nečastiva urota*, 85, 93, 101; Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*, 90; Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 110–111.

¹⁰⁵⁵ Šurija, *Duh neslomljivi*, 114; Sudar, *Odrastanje u Titovim zatvorima*, 20–21.

¹⁰⁵⁶ Josip Jagodar i Zvonimir Milošević, *Ivan Šalić: osobni tajnik Alojzija Stepinca. Povijest Bebrine, Šalićev životopis i korespondencija s obitelji iz zatvora u Staroj Gradišci i nakon izlaska* (Zagreb: Despot Infinitus; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2023), 81–82.

¹⁰⁵⁷ Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 922; Jagodar i Milošević, *Ivan Šalić*, 61.

njegova priznanja na sudu“.¹⁰⁵⁸ Mislilo se pritom na Šalićeve iskaze u sudskome predmetu koji je 11. listopada 1946. rezultirao presudom njegovu ordinariju Alojziju Stepincu.¹⁰⁵⁹ K tome su iz uprave KPD-a „Stara Gradiška“ interno okarakterizirali Šalića kao „pretjeranog karijeristu“ i „strašnog plašljivca“, a prije njegova otpusta 1953. ustvrđeno je da je boravak u ustanovi učinio od njega „karakternog slugu“.¹⁰⁶⁰

Osim Šalića, u KPD-u „Stara Gradiška“ don Andro Štambuk susreo je i druge svećenike osuđene u procesu Stepincu. Oni su u kaznionici bili od kraja 1946. godine.¹⁰⁶¹ Među njima bio je Đuro Marić, još jedan Štambukov prijeratni poznanik iz studentskih dana u Zavodu sv. Jeronima.¹⁰⁶² Od pitomaca Zavoda sv. Jeronima iz Štambukovih rimskih dana u Staroj Gradiški je robijao i Ilija Živković, koji je odslužio kaznu te izašao iz kaznionice 1947., prije njegova dolaska.¹⁰⁶³ U kaznionici je za vrijeme don Androva boravka robijao Slovenac Stjepan Cek, župnik Lanišća u Istri. Bio je osuđen i zatvoren nakon tamošnje krvave krizme iz kolovoza 1947., na kojoj je zaklan svećenik Miroslav Bulešić, premda su svećenici tom prigodom bili žrtve napada razularenih istarskih komunista.¹⁰⁶⁴ Tijekom 1948. kroz KPD „Stara Gradiška“ prošla su dvanaestorica zarobljenih hrvatskih emigranata, pripadnici Kavranove skupine. Među njima bio je i Ivan Prusac, koji je kasnije objavio uspomene o torturama jugoslavenskih istražitelja.¹⁰⁶⁵ Nakon što se za vrijeme Štambukova uzništva zametnuo sukob KPJ s Informbiroom, kraće je vrijeme u jesen 1948. u kaznionici boravila i grupa informbiroovaca.¹⁰⁶⁶

Dakle, don Andro Štambuk je u KPD-u „Stara Gradiška“ od ožujka 1948. do listopada 1949. došao u dodir s nekim starim znancima, ali i brojnim drugima koji su nosili, a uglavnom i prepričavali, negativna ratna i poslijeratna iskustva s jugoslavenskim komunizmom. Dobio je veoma širok uvid u stvarnost novoga poretka iz različitih nekomunističkih perspektiva, za koje je bio uskraćen tijekom boravka u zbjegu. Štambuk je sa zakašnjenjem mogao formirati potpunije

---

¹⁰⁵⁸ Jagodar i Milošević, *Ivan Šalić*, 88–89.

¹⁰⁵⁹ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 91–92; Jagodar i Milošević, *Ivan Šalić*, 74–78.

¹⁰⁶⁰ Jagodar i Milošević, *Ivan Šalić*, 88–89.

¹⁰⁶¹ Isto, 80; Bjelokosić, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*, 95.

¹⁰⁶² Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 91; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 233, Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 923.

¹⁰⁶³ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Br. 145393 – Živković, Ilija; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 264; Bogdan, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci“, 919–920.

¹⁰⁶⁴ „Iz zapisa talijanskog franjevca Smpliciana Gomiera (1): Mrtvi dom hrvatskih svećenika“, *Glas koncila* br. 842, 5. 8. 1990., 6; , Franić, *KPD Stara Gradiška*, 200–201; Trogrlić, *Mons. Božo Milanović*, 138–141.

¹⁰⁶⁵ Visković, *Sjećanja s robije*, 60–61; Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 132.

¹⁰⁶⁶ Bejuk, *Sjećanja logoraša*, 149–150; Visković, *Sjećanja s robije*, 41–42, Sudar, *Odrastanje u Titovim zatvorima*, 25–28.

stajalište o zbivanjima u Drugom svjetskom ratu i poraću, o kojima je zbog dvogodišnjega boravka u Egiptu malo znao, kao što je eksplicitno napomenuo Nikola Soldo govoreći o njemu. Osim vlastitog iskustva s komunističkim poretkom, sudbine zatvorenika koje je upoznao u Staroj Gradiški nedvojbeno su morala doprinijeti daljnjemu udaljavanju don Andra Štambuka od vlasti i sve čvršćemu pristajanje uz Stepinčevu Crkvu i pozicije borbenoga ordinarija Mihe Pušića.

U istom razdoblju kad i don Andro Štambuk u KPD-u „Stara Gradiška“ kaznu je izdržavalo još nekoliko svećenika Hvarske biskupije. Don Stjepan (Stipe) Bojanić (1891. – 1977.) iz Vrisnika na Hvaru bio je u veljači 1946. osuđen pred divizijskim vojnim sudom u Zagrebu zbog veza s ustaškim pokretom, te je izdržao cijelu kaznu u Staroj Gradiški, sve do 1961. godine.¹⁰⁶⁷ Puno je vremena proveo u samici. Unatoč tome, fra Josip Visković zapisao je da je Bojanić bio „obljubljen, starac vedre naravi, nesavitljiv.“¹⁰⁶⁸ Za razliku od Bojanića, nesavitljiv nije bio don Antun (Ante) Giaconi (1913. – 1969.) iz Komiže na otoku Visu, koji je nakon presude Okružnoga suda u Splitu, sa sudskim vijećem pod predsjedanjem Josipa Košte, u srpnju 1948. sproveden u KPD „Stara Gradiška“ jer je navodno planirao organizirati bijeg u Italiju. Giaconi je od polovice 1953. u kaznionici zauzeo oportunističko držanje, te počeo javno istupati u obranu komunističke Jugoslavije. Posljedično je zbog povoljnih karakteristika otpušten na prijedlog uprave KPD-a u svibnju 1954., dvije godine prije isteka kazne.¹⁰⁶⁹ Visković je u svojim uspomnama zabilježio da je Giaconi bio jedini svećenik iz Dalmacije koji je na taj način kapitulirao, kazavši da su ostali svećenici bili „postidjeni“ njegovim istupom.¹⁰⁷⁰ Don Petar Rudan (1887. – 1975.) iz Bogomolja na Hvaru osuđen je sredinom 1948. zbog „neprijateljske propagande“ pred Okružnim sudom u Splitu, sa sudskim vijećem kojim je također predsjedao sudac Košta. Izdržao je 2 godine kazne u KPD-u „Stara Gradiška“, zatim je bio uklonjen iz svoje župe internacijom u Kninu,¹⁰⁷¹ a biskup Pušić imenovao ga je 1951. počasnim kanonikom Hvarske biskupije.¹⁰⁷²

---

¹⁰⁶⁷ HR-HDA-1560 *KPD Goli otok i Stara Gradiška*. Stara Gradiška. Dosjei zatvorenika, br. 4610 – Bojanić, Stjepan; HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 300095 – Bojanić, Stipe; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 197; Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 107–109.

¹⁰⁶⁸ Visković, *Sjećanja s robije*, 90.

¹⁰⁶⁹ HR-HDA-1560 *KPD Goli otok i Stara Gradiška*. Stara Gradiška. Dosjei zatvorenika, br. 668 – Giaconi, Antun. Molba za uslovni otpust od 16. 4. 1954., 1–2; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 209.

¹⁰⁷⁰ Visković, *Sjećanja s robije*, 76.

¹⁰⁷¹ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 300133 – Rudan, Petar; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 248–249; Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 120–123; Josip Franulić, „Treći put o don Petru Rudanu (1887. – 1975.)“, *Služba Božja* 36, br. 3 (1996): 235–236.

¹⁰⁷² ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 11. 11. 1951.

Bojanić, Giaconi i Rudan bili su inkardinirani u Hvarsku biskupiju i barem su jedno vrijeme proveli u KPD „Stara Gradiška“ zajedno s don Androm Štambukom. Istovremeno je potkraj 1940-ih tamo boravilo i nekoliko redovnika rođenih po otocima Hvarske biskupije. To su bili dominikanci Bertrand (Drago) Paršić i Marin (Petar) Domančić te Jure (Milan) Šesnić s Brača, te brački franjevac Jerko Eterović i isusovac Srećko Dragičević, također s Brača.¹⁰⁷³ Prije dolaska don Andra Štambuka, od 1946. do 1947. u KPD-u „Stara Gradiška“ kaznu je služio don Marko Stanić iz Komiže (1913. – ?),¹⁰⁷⁴ a po Štambukovu odlasku u toj je kaznionici od 1952. do 1953. kaznu izdržavao Božidar Medvid (1924. – ?) iz Jelse. Obojica su bila svećenici Hvarske biskupije.¹⁰⁷⁵

Dakle, pozamašan broj svećenika inkardiniranih u Hvarsku biskupiju, ali i redovnika koji su rođeni na njezinom području, robijao je u KPD-u „Stara Gradiška“. Nema povijesnih izvora o njihovim međusobnim odnosima unutar kaznionice, niti kakvo je stajalište prema svakoj pojedinačnoj presudi zauzeo hvarski biskup Miho Pušić. Međutim, sačuvan je i objavljen dokument iz kojega je vidljivo da se biskup u srpnju 1951. u pismu Komisiji za vjerske poslove NRH zalagao za pomilovanje dvojice svećenika svoje biskupije, Stjepana Bojanića i Antuna Giaconija.¹⁰⁷⁶ Bilo je to prije Giaconijeva političkoga zaokreta unutar kaznionice. Ali ostaje nepoznato kako se biskup Miho Pušić postavio prema presudi Štambuku i je li nastojao od vlasti FNRJ ishoditi pomilovanje jednog od svojih najbližih suradnika te upravitelja biskupske kancelarije u Hvaru. Prema svemu sudeći nije, barem ne službenim putem.

U popisu sudskih spisa iz predmeta K.2/48 na Okružnom sudu u Splitu 10. prosinca 1948. evidentirano je zaprimanje samo jedne molbe za pomilovanje don Andra Štambuka.¹⁰⁷⁷ Podnijela ju je osuđenikova majka, šezdesetprvogodišnja udovica Kate Štambuk iz Selaca. Premda tekst molbe nije sačuvan, iz preostalih spisa vidljivo je što se s njome dalje događalo. Prvo je povodom pristizanja molbe Okružni sud u Splitu 16. prosinca 1948. zatražio od Odjela za izvršenje kazne Ministarstva unutrašnjih poslova NRH podatke o don Androvu vladanju tijekom dotadašnjeg izdržavanja kazne, kao i o njegovu zdravstvenom stanju. Istovremeno je od Odsjeka unutrašnjih

---

¹⁰⁷³ Franić, *KPD Stara Gradiška*, 203 – 204, 206, 240–241, 254.

¹⁰⁷⁴ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Br. 318216 – Stanić, Marko; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 253.

¹⁰⁷⁵ HR-HDA-1560 *KPD Goli otok i Stara Gradiška*. Stara Gradiška. Dosjei zatvorenika, br. 3759 – Medvjed, Božidar; HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 80792 – Medvid, Božidar; Franić, *KPD Stara Gradiška*, 236–237; Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 112–117.

¹⁰⁷⁶ Akmadža, *Crkva i država I*, 300–301.

¹⁰⁷⁷ ŽS Split, K.2/48. Popis spisa, 2.

poslova pri Kotarskom izvršnom odboru Brač sud zatražio podatke o njegovu „moralnom i političkom vladanju za vrijeme okupacije, kao i nakon oslobodjenja.“¹⁰⁷⁸ Dakle, tim su dopisom jasno naznačeni kriteriji koji su se uzimali u obzir pri razmatranju nečijega pomilovanja. Nakon toga je 22. veljače 1949. Okružni sud prikupljene podatke poslao Odjelu za pomilovanje Ministarstva pravosuđa NRH, uz zapisnik vijećanja na kojemu je sud iznio mišljenje o rješenju molbe za pomilovanje don Androve majke.¹⁰⁷⁹ Taj zapisnik, nije sačuvan, ali iz njegova spominjanja proizlazi da su i suci Okružnoga suda u Splitu imali stanovit utjecaj pri donošenju odluke. Sudeći po konačnoj odluci, taj je utjecaj vjerojatno bio nepovoljan za Štambuka.

Ustavom NRH iz siječnja 1947. godine Prezidijumu Sabora bilo je dodijeljeno obavljanje poslova koji se u pravilu povjeravaju predsjedniku države, pa tako i davanje pomilovanja.¹⁰⁸⁰ Međutim, o molbi za pomilovanje don Andra Štambuka na koncu nije odlučeno na republičkoj razini NRH, već je odluka prepuštena tijelima savezne vlasti u Beogradu. Predsjedništvo Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ u Beogradu je na sjednici od 5. travnja 1949. lakonski odlučilo da se molba Štambukove majke ne uvaži, bez pripadajućega obrazloženja.¹⁰⁸¹ Negativna je odluka poslana u Zagreb Odsjeku za poslove pomilovanja Ministarstva pravosuđa NRH, koji ju je proslijedio Okružnom sudu u Splitu.¹⁰⁸² Sud je o tome obavijestio don Androvu ostarjelu majku, kojoj je odluka u Selcima uručena poštom 28. travnja 1949. godine.¹⁰⁸³ Molba se rješavala gotovo 5 mjeseci, i na kraju bila odbijena. Štambuku je u trenutku donošenja odluke bilo preostalo još pola godine zatvorske kazne za izdržati. Iako zatvorenički dosje s karakteristikama don Andra Štambuka nije sačuvan u Hrvatskom državnom arhivu, kao ni podatci o vladanju u sudskim spisima današnjega Županijskoga suda u Splitu, na temelju iznesenih uspomena Nikole Solde te činjenice da ga autori zatvoreničkih memoara gotovo uopće ne spominju, može se zaključiti da se u KPD-u Stara Gradiška vladao mirno i samozatajno. U Drugome svjetskome ratu Štambuk je bio aktivno uključen u NOP, štoviše obnašao je dužnosti u COZ-u zbjega kao tijelu jugoslavenske vlasti. Sve navedeno ukazuje da je bio dobar kandidat za udjeljivanje pomilovanja. Ali slučaj spomenutoga svećenika Hvarske biskupije, Antuna Giaconija, kao i kasniji primjeri drugih

---

¹⁰⁷⁸ ŽS Split, K.2/48/35. Dopis Okružnoga suda u Splitu od 16. 12. 1948.

¹⁰⁷⁹ ŽS Split, K.2/48/36. Dopis Okružnoga suda u Splitu od 22. 2. 1949.

¹⁰⁸⁰ Nenad Bukvić, „Prilog povijesti institucija: Prezidijum Sabora Narodne Republike Hrvatske 1945.–1953.“, *Arhivski vjesnik* 60, br. 1 (2017): 68.

¹⁰⁸¹ Srbija – Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 15 *Prezidijum Narodne skupštine FNRJ*, br. fascikla 50, br. jed. opisa 436, odluka br. 2804/49 od 5. travnja 1949. godine.

¹⁰⁸² ŽS Split, K.2/48/37. Povratak odluke o molbi za pomilovanje od 15. 4. 1949.

¹⁰⁸³ ŽS Split, K.2/48/37. Potvrda o primitku pošiljke od 28. 4. 1949.

svećenika koji su iz zatvora dali podršku osnivanju svećeničkih staleških udruženja, te potom dobivali prijevremene otpuste, dokazuje da je najvažniji kriterij bio onaj nenapisani. A to je aktualni odnos prema političkome poretku, zapravo povijena leđa. S obzirom na to da je molba za njegovo pomilovanje odbijena, i to na saveznoj razini, može se ustanoviti da je don Andro Štambuk, riječima fra Josipa Viskovića, ostao „nesavitljiv“ usprkos teškom iskušenju kažnjeničkoga života. Zato je pušten na slobodu tek 22. listopada 1949., nakon što je odslužio dvogodišnju kaznu u cijelosti, do zadnjega dana.¹⁰⁸⁴ Istoga je dana iz KPD-a „Stara Gradiška“ Okružnome sudu u Splitu poslana obavijest s potpisom upravitelja Jovana Radića. Zatvorenik s matičnim brojem 5000 postao je slobodan.¹⁰⁸⁵

4.6. Dolazak don Andra Štambuka u biskupiju tijekom turbulentnih godina Kotarskoga komiteta KPH Hvara

Nakon izlaska iz KPD-a „Stara Gradiška“ don Andro Štambuk napokon se krajem listopada 1949. vratio u Hvarsku biskupiju, iz koje do smrti više neće trajnije izbivati. Zacijelo mu je laknulo kad se poslije tolikih mjeseci provedenih u komunističkoj kaznionici pod panonskim maglama preda njim prostro plavi Jadran i otoci njegove biskupije. Dolaskom u Hvar zatekao je biskupiju bez biskupa. Naime, za vrijeme Štambukove robije Miho Pušić bio je imenovan administratorom Zadarske nadbiskupije. Don Pavo Tomić navedeno je imenovanje u kronici hvarske župe evidentirao pod nadnevkom 4. ožujka 1948.,¹⁰⁸⁶ premda je dotadašnji nadbiskup Pietro Doimo Munzani, koji je pri Svetoj Stolici inzistirao na svome razrješenju od službe, napustio Zadar i otplovio za Italiju tek sredinom kolovoza 1948. godine.¹⁰⁸⁷ Biskup Pušić preuzeo je upražnjenu nadbiskupsku stolicu preselivši u Zadar, gdje je boravio do siječnja 1951. godine. No, i dalje je ostao hvarskim biskupom. U tom je razdoblju često iz Zadra navraćao do Hvara, dok je administraciju povjerio don Jurju Dulčiću, prepozitu hvarskoga kaptola.¹⁰⁸⁸ I don Andro Štambuk je po povratku na otok preuzeo svoju staru dužnost upravitelja biskupske kurije, obavljajući je i za vrijeme biskupove izočnosti, što dokazuje da je Miho Pušić imao u njega veliko povjerenje. Ali

---

¹⁰⁸⁴ HR-HDA-1560 *KPD Goli otok i Stara Gradiška*. Stara Gradiška. Knjiga 1: registar zatvorenika 1945. – 1950. redni br. 5000 – Štambuk, Andro; knjiga 39 o otpustu osuđenika 1946. – 1953., redni br. 5000 – Štambuk, Andro.

¹⁰⁸⁵ ŽS Split, K.2/48. Obavijest KPD-a Stara Gradiška od 22. 10. 1949.

¹⁰⁸⁶ ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 4. 3. 1948.

¹⁰⁸⁷ Pavao Kero, „Pregled povijesti Zadarske nadbiskupije od 1918. do 1947. godine“, u *Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve*, sv. 2. *Od pada Mletačke Republike do pohoda pape Ivana Pavla II. 2003.*, ur. Livio Marijan (Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2013), 227–228.

¹⁰⁸⁸ ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 4. 3. 1948., siječanj 1951.

Štambuk u Hvaru nije ponovno preuzeo i mjesto katehete.¹⁰⁸⁹ Očigledno se nije odvažio ponovno prihvatiti posla koji je 1947. poslužio kao povod za njegov kazneni progon i koštao ga dvogodišnje robije. Don Andro je zasigurno već tada naslutio da će službe režima i dalje nadzirati svaki njegov korak, što je zaista i bio slučaj.

Za razliku od obavještajnoga dosjea hvarskoga biskupa Mihe Pušića i njegova nasljednika Celestina Bezmalinovića, kao i većega broja drugih svećenika Hvarske biskupije, u fondu 1561 Hrvatskoga državnog arhiva nije pohranjen onaj don Andra Štambuka, kao ni u fondu 1409 Državnoga arhiva u Splitu. Premda dosje nije sačuvan, iluzorno bi bilo pomisliti da je služba izgubila interes za Štambukom nakon što je napustio krug kaznionice. UDB-in panoptikum dosezao je šire. O tome svjedoči navod iz službene dokumentacije KPD-a „Stara Gradiška“. U knjizi premještaja stoji da je 20. veljače 1950. Andro Štambuk predan na daljnje razrađivanje „odelenju Dalmacije“, o čemu je poslan obrazac XII. odsjeku UDB-e NRH.¹⁰⁹⁰ Taj navod dokazuje da je Štambuk nedvojbeno bio u obradi jugoslavenske sigurnosno-obavještajne službe, što podrazumijeva da je postojao i njegov dosje nastao uslijed UDB-ine obrade. Nehotice je izgubljen ili je ciljano uništen u sklopu čišćenja arhivske dokumentacije. Kontekst ukazuje na ovo drugo.

Prema izvještaju anonimnoga UDB-ina suradnika pod pseudonimom „Mirko“, koji je 27. lipnja 1952. podnesen Opunomoćstvu UDB-e za kotar Hvar i uložen u arhivski dosje dominikanca Anđelka Rabadana, proizlazi da je don Andro Štambuk bio svjestan nazočnosti ljudi iz UDB-ine mreže u svom neposrednom društvenom okruženju. Prema tom izvještaju, svećenik Stjepan Bonačić izjavio je da ga je don Andro obavijestio da u hvarskoj UDB-i djeluje bivši sjemeništarc Marko Vušović, koji „radi isključivo sa popovima“.¹⁰⁹¹ Izgleda da su donedavni boravak u zatvoru i saznanja o UDB-inoj nazočnosti Štambuka učinili opreznim, a i inače je, još od sjemenišnih dana, po naravi bio povučen i samozatajan. Stoga su prve godine života don Andra Štambuka od puštanja iz zatvora u listopadu 1949. veoma slabo zastupljene u povijesnim izvorima. Primjerice, sačuvana je odluka kojom je Biskupski ordinarijat 29. ožujka 1951. odredio da privremeno proviđa bračke župe Gornji Humac i Pražnica, jer je njihov dotadašnji upravitelj bio pozvan u vojnu rezervu JNA.¹⁰⁹² Također, u kronici hvarske župe stoji da je tijekom 1951. u Hvaru održavao

---

¹⁰⁸⁹ ŽAH, Kronika župe, listopad 1949.

¹⁰⁹⁰ HR-HDA-1560 KPD *Goli otok i Stara Gradiška*. Stara Gradiška. Knjiga 44 o premještajima zatvorenika 1948. – 1950., redni broj 533.

¹⁰⁹¹ HR-HDA-1561 SDS *RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 300207 – Anđelko Rabadan. Izvještaj saradnika „Mirko“ Opunomoćstvu UDB-e za kotar Hvar, 27. 6. 1952., str. 2.

¹⁰⁹² BAH, *Andro Štambuk*, dokument br. 363/51., od 29. 3. 1951.

poslijepodneve tih mise, izmjenjujući se u tom poslu s mladim koralnim vikarom don Jurom Belićem.¹⁰⁹³ Izuzev protokolarnih crtica, usputnih kroničarskih bilješki i spomenutoga UDB-ina izvještaja, don Andro Štambuk prema povijesnim izvorima nekoliko godina kao da nije postojao. Možemo tek s velikom sigurnošću pretpostavljati da je s ostalim svećenicima i crkvenim velikodostojnicima sudjelovao na slavljinama poput 25. godišnjice biskupovanja Mihe Pušića, obilježene 21. rujna 1951. u Hvaru.¹⁰⁹⁴ Štambuk je ostao u zavjetrini dok se u rujnu 1953. nije našao u središtu pozornosti. Ali ne svojom voljom, nego zbog okolnosti da je skupina hvarskih komunista na njega izvršila fizički nasrtaj. Taj događaj imao je svoju pretpovijest u vidu unutarnje krize kroz koju je brodio Kotarski komitet KPH za Hvar, upravljani višim forumima.

Nakon vidovdanske objave prve rezolucije Informbira, Oblasni je komitet KPH za Dalmaciju u jesen 1948., prema odluci CK KPH, formirao partijsku komisiju kojoj je u zadaću stavio provođenje istrage oko „frakcionaškog i razbijačkog rada“ unutar Kotarskoga komiteta Hvara. Komisija je trebala detektirati „nedostatke i greške“, očigledno kroz duže razdoblje prisutne u radu organizacije. Po obavljenom poslu, partijska je komisija o svojim zapažanjima Oblasnome komitetu KPH za Dalmaciju 3. studenoga 1948. podnijela opsežni izvještaj. Ustanovljeno je da je skupina hvarskih komunista, označenih „frakcionašima“, razbijala jedinstvo partijske organizacije i potkopavala njezino vodstvo, uz nastojanje da u vodeća tijela pogura svoje pripadnike. Stoga je partijska komisija Oblasnome komitetu predložila isključenja i druge partijske kazne za nekolicinu partijaca hvarskoga kotara. Prema nalazu komisije, problemi su nastali „nebudnošću“ Kotarskoga, ali i Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju. Na odgovornost je pozvan i delegat Oblasnoga komiteta, Hvaranin Dušan Marić (1918. – 1996.), koji je kasno uočio namjere „frakcionaša“, pa nije uspio 18. listopada 1948. onemogućiti njihovo istupanje na V. kotarskoj partijskoj konferenciji u Jelsi. Odlukom Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju o isključenju iz KP desetorice hvarskih članova, slučaj je bio naizgled zaključen. No, mjesna partijska organizacija u Hvaru nije se podčinila toj odluci, odnosno nije se složila s partijskim isključenjem svoga sumještanina, komunista Šime Miličića pok. Mate (1917. – ?).¹⁰⁹⁵

Nakon toga Oblasni komitet KPH za Dalmaciju nije ustuknuo, već je iskoristio preostali manevarski prostor i podnio CK KPH prijedlog o raspuštanju mjesne organizacije u Hvaru, uz

---

¹⁰⁹³ ŽAH, Kronika župe Hvar, kroz 1951.

¹⁰⁹⁴ ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 21. 9. 1951.

¹⁰⁹⁵ Vojnović, *Zapisnici Politbira CK KPH 2*, 123–139; HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*, 2.11.7. Redovni godišnji i mjesečni političko-organizacijski izvještaji. Kutija 31. Godišnji izvještaj za 1948. od 8. 12. 1948., str. 14.

obrazloženje da je riječ o najlošijoj partijskoj organizaciji u kotaru. Pojašnjeno je da je ta partijska organizacija kao cjelina odbijala poslušnost višim forumima, te nije provela odluku o isključenju „frakcionaša“ Miličića. Optuživalo se partije grada Hvara da im je „budnost nikakva“ i da „se ne bore aktivno protiv neprijateljskih parola, naročito protiv uticaja Informbiroa.“ Prijedlog o raspuštanju našao se na dnevnome redu sjednice Politbiroa CK KPH, održane 21. svibnja 1949. u Zagrebu. Prema zapisniku sjednice, u Hvaru je prethodno boravio član CK KPH Marko Belinić i uvjerio se u istinitost optužbi protiv tamošnjih komunista, jer je osobno svjedočio njihovu neposluhu i prkosnom držanju. Partijske prilike na Hvaru bile su poznate i političkom sekretaru Vladimiru Bakariću, koji je povremeno boravio na otoku. On je držao da je „frakcionašenje“ posljedica „krupnih grešaka“ koje je počinio Kotarski komitet Hvara. Ali suprotno Oblasnom komitetu, sekretar Bakarić smatrao je da u Hvaru nema potencijala za stvaranje potpuno nove mjesne partijske organizacije, te je zagovarao „čišćenje“ postojeće. Bakarićeva je bila zadnja. Stoga je u konačnici CK KPH donio odluku da će se hvarskom Kotarskom komitetu poslati instruktora, da se mjesna partijska organizacija u Hvaru neće raspustiti, već će se provesti njezino „čišćenje“. Ako je potrebno, kaznit će se pojedinci.¹⁰⁹⁶

Najviši forumi KPJ sredinom 1949. bili su dobro prožeti psihozom straha od Staljinove prijetnje s Istoka. Premda je lov na krivovjerce u jugoslavenskim komunističkim redovima bio otvoren 1948., obračun sa stvarnim i tobožnjim pristašama rezolucije Informbiroa nije proveden preko noći, već je postupno uzimao maha. Unutarpartijska diferencijacija trajala je godinama.¹⁰⁹⁷ Primjerice, istaknuti dalmatinski komunist Ante Jurjević „Baja“ u svojoj je splitskoj kancelariji još 1949. držao izvješenu sliku Staljina.¹⁰⁹⁸ Ali je CK KPH na sjednici od 16. siječnja 1951. ustvrdio da „borba protiv Kominforma“ mora biti „mnogo oštrija“ nego što ju je postavio Oblasni komitet za Dalmaciju.¹⁰⁹⁹ Na koncu je kritikom pogođeni „Baja“ osjetio potrebu nazočnim drugovima na čelu s republičkim partijskim arbitrom Bakarićem pokajnički obećati „da će radom pokazati koliko voli Partiju“.¹¹⁰⁰ Na temelju objavljenih izvora u znanstvenoj je literaturi primijećeno da je na području kotara Hvar broj „informbiroovaca“ značajno nadilazio njihov broj u ostalim dalmatinskim sredinama.¹¹⁰¹ U razdoblju od 31. listopada 1948. do 18. travnja 1951. iz

---

¹⁰⁹⁶ Vojnović, *Zapisnici Politbiroa CK KPH 2*, 119–120.

¹⁰⁹⁷ Martin Previšić, *Povijest Golog otoka* (Zagreb: Fraktura, 2019), 143–165.

¹⁰⁹⁸ Vojnović, *Zapisnici Politbiroa CK KPH 2*, 621.

¹⁰⁹⁹ Isto, 619.

¹¹⁰⁰ Isto, 626.

¹¹⁰¹ Šumanović, „Masovni zločini 11. dalmatinske brigade“, 77.

Kotarskoga komiteta Hvara isključeno je čak 146 članova, dok ih je istovremeno primljeno samo 80. Prema tim podacima izgleda da je u promatranom razdoblju kotarska partijska organizacija Hvara bila najgora u Dalmaciji.¹¹⁰² Iz toga proizlazi zaključak da je odnos prema rezolucijama Informbiroa bio važan segment unutarpartijskih trvenja na Hvaru potkraj 1940-ih i početkom 1950-ih. S druge strane, jedno od ključnih sredstava upravljanja tamošnjom partijskom krizom bile su kadrovske promjene na dužnosti političkoga sekretara Kotarskog komiteta KPH Hvara.

Još je 8. siječnja 1948. umjesto Ante (Tonka) Hančevića (1901. – ?) iz Dola, koji nije uživao popularnost na otoku, za političkoga sekretara Kotarskoga komiteta KPH Hvara postavljen Mijo (Miće) Dulčić pok. Marina (1917. – ?). No, taj zemljoradnik i ribar iz Rudine, član KP od 1942., nije u mnogome popravio rad Komiteta. Kad je Dulčić otišao u partijsku političku školu, na nekoliko mjeseci vodstvo je preuzeo kamenoklesar Veljko Bilčić pok. Nikole (1919. – ?) iz Poljica ili Bogomolja. Uskoro je na mjesto političkoga sekretara Kotarskoga komiteta KPH Hvara zasjeo Jakov Rubinić pok. Jakova (1915. – ?), koji je tu dužnost obnašao u trenutku podnošenja izvještaja partijske komisije Oblasnoga komiteta o stanju na Hvaru, 3. studenoga 1948. godine. Prema arhivskoj dokumentaciji, Rubinić je bio zemljoradnik iz Vrisnika, prijeratni član KP od 1938., a u Kotarskom komitetu KPH Hvara bio je od ožujka 1946. godine. Stanje u kotaru dobro je poznao jer je prije preuzimanja dužnosti političkoga sekretara jedno vrijeme bio i kotarski javni tužitelj.¹¹⁰³

Članovi partijske komisije Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju smatrali su da, iako nema većih nedostataka, Jakov Rubinić kao sekretar ipak „ne daje dovoljno garancije da će situaciju u Hvaru raščistiti.“ Stoga je u spomenutom izvještaju od 3. studenoga 1948. komisija predložila da Oblasni komitet za mjesto političkoga sekretara Kotarskoga komiteta što prije pronade „jednog dobrog i sposobnog rukovodioca po mogućnosti rodom iz Hvara“.¹¹⁰⁴ Premda se 1949. spominje kao politički sekretar Kotarskoga komiteta Vanja Vranjican pok. Pavla (1920. – ?) iz Staroga

---

¹¹⁰² HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.2. Konferencije Oblasnoga komiteta. Kutija 10. Stenografski zapisnik III. oblasne konferencije KPH za Dalmaciju od 18. i 19. travnja 1951., str. 8, 63.

¹¹⁰³ Vojnović, *Zapisnici Politbiroa CK KPH 2*, 127–128, 137.

HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.11.7. Redovni godišnji i mjesečni političko-organizacijski izvještaji. Kutija 31. Mjesečni izvještaj za rujun 1948. od 20. 10. 1948., str. 5; HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.11.7. Hvar – tematski izvještaji 1947. – 1952. Kutija 31. Stanje biroa KK KPH Hvar od 28. 1. 1948.

¹¹⁰⁴ Vojnović, *Zapisnici Politbiroa CK KPH 2*, 137.

Grada, član KP od 1939.,¹¹⁰⁵ Rubinić je ponovno bio na toj dužnosti 11. listopada 1950. godine.¹¹⁰⁶ Izgleda da nijedan od te dvojice nije bio rukovoditelj po mjeri partijske komisije. Uslijedilo je daljnje kadroviranje. Pema izvještaju s III. oblasne konferencije Oblasni je komitet KPH za Dalmaciju tijekom 1950. posvetio mnogo više pažnje „sastavu i ustaljivanju kadra“ u Kotarskim komitetima. Nakana je realizirana „vraćanjem drugova iz republika i ostalih oblasti“. Tako je 35 „drugova“ povučeno s viših dužnosti i raspoređeno na dužnosti u kotarskim komitetima po Dalmaciji.¹¹⁰⁷

Po svemu sudeći, takvim je priljevom kadrova pronađeno zadovoljavajuće rješenje za mjesto političkoga sekretara Kotarskoga komiteta KPH Hvar. Riječ je o Božidaru Novaku (1925. – 2013.),¹¹⁰⁸ koji će u rujnu 1955. postati glavni urednik zagrebačkoga *Vjesnika*, a od 1963. do 1971. biti i direktor istoimenoga novinsko-izdavačkog poduzeća.¹¹⁰⁹ Premda iz pregledane arhivske dokumentacije nije bilo moguće utvrditi točan nadnevak njegova preuzimanja vodeće funkcije, iz zapisnika VIII. partijske konferencije Kotarskoga komiteta KPH Hvara, održane 27. i 28. siječnja 1952. u Hvaru, stoji da je na dužnost političkoga sekretara Božidar Novak reizabran, što znači da ju je otprije obnašao. Njegov prethodnik Jakov Rubinić na toj je konferenciji postavljen za Novakova najbližega suradnika u svojstvu organizacijskoga sekretara Kotarskoga komiteta. Osim njih, jedan od devetorice komunista izabranih u biro Kotarskoga komiteta KPH Hvara bio je i Dušan Marić iz Brusja. Premda je bio pozvan na odgovornost zbog kiksa na partijskoj konferenciji u Jelsi 1948., Marić je očigledno dobio novu šansu.¹¹¹⁰ Da je uživao povjerenje nadređenih partijskih tijela govori podatak da je od 1951. obnašao i dužnost predsjednika Kotarskoga NO Hvar.¹¹¹¹ Zanimljivo je napomenuti da je u tom sastavu biroa Kotarskoga komiteta bio i Ivan (Ivo)

---

¹¹⁰⁵ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.8.3. Imenični popisi i pregledi partijskih organizacija. Kutija 26. Sheme kotarskih i gradskih komiteta KPH – KK KPH Hvar; HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.2. Konferencije Oblasnoga komiteta. Kutija 10. Stenografski zapisnik III. oblasne konferencije KPH za Dalmaciju od 18. i 19. travnja 1951., str. 136.

¹¹⁰⁶ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.3.2. Sastanci biroa Oblasnog komiteta. Kutija 12. Zapisnik sa sastanka biroa Oblasnog komiteta održanog 11. 10. 1950., str. 8.

¹¹⁰⁷ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.2. Konferencije Oblasnoga komiteta. Kutija 10. Stenografski zapisnik III. oblasne konferencije KPH za Dalmaciju od 18. i 19. travnja 1951., str. 57.

¹¹⁰⁸ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 1, 19.

¹¹⁰⁹ Novak, *Hrvatsko novinarstvo*, 516, životopis autora na vanjskim koricama.

¹¹¹⁰ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Kutija 5. Spisi-razno 1946./1954. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 1, 19.

¹¹¹¹ HR-HDA-1081 *Sabor SRH*. 16.1.1. Kutija 1779 – Marić, Dušan.

Bojanić pok. Ivana (1928. – 2016.),¹¹¹² povratnik iz zbjega i kasniji član CK SKH te direktor RTV-a Zagreb.¹¹¹³ Istovremeno je nekadašnji politički sekretar Kotarskoga komiteta Ante (Tonko) Hančević bio politički sekretar mjesne partijske organizacije Hvara, očigledno postavljen s ciljem rješavanja njezinih unutarnjih problema.¹¹¹⁴

Kadroviranje na VIII. partijskoj konferenciji zbililo se pod budnim okom delegata CK KPH, ličkoga komunista Vaje Skendžića (1921 – 2001.).¹¹¹⁵ Budući da je izabrani Novak prethodno bio na dužnosti pri CK KPJ, te je bio aktualni član biroa Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju,¹¹¹⁶ može se zaključiti da je bio akvizicija viših partijskih foruma. Božidar Novak očigledno je ispunjavao postavljene ciljeve. U prilog tome govori već spomenuti podatak da je na siječanjskoj konferenciji reizabran, ali i uvodni dio govora delegata Skendžića: „U svom radu partijska organizacija na ovom kotaru u zadnje vrijeme učinila je korak naprijed i to koliko na svom organizacionom sredjenju, toliko i u pravilnoj orijentaciji rada u masama, sprovodeći u djelo politiku naše partije i nove ekonomske mjere.“¹¹¹⁷

Božidar Novak nedvojbeno je bio kadrovsko pojačanje za kotarski politički nivo, pa tako i onaj hvarski. Rođen u gradu Hvaru, bio je član KP od 1942. godine.¹¹¹⁸ Od drugih članova Kotarskoga komiteta KPH Hvara Novak je odudarao ponajprije po dužnostima koje je obnašao nakon završetka rata. Arhitekt Neven Šegvić kao tehnički direktor *Slobodne Dalmacije* omogućio mu je 1945. ulazak u tu novinu. Novak joj je ubrzo postao glavni urednik. Bio je to od prosinca 1947. do travnja 1949. godine. Nakon toga je premješten na dužnost u Agitpropu CK KPH-a u Zagrebu.¹¹¹⁹ Potom je Novak karijeru nastavio graditi u Beogradu, usko surađujući s Milovanom Đilasom na poslovima agitacije i propagande.¹¹²⁰ Uzevši u obzir navedene podatke prebacivanje Božidara Novaka na kotarsku razinu otoka Hvara moglo bi se činiti neočekivanim raspletom, pa čak i

---

¹¹¹² HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 18–19.

¹¹¹³ „Bojanić, Ivo“, *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bojanic-ivo> (posjet 1. 7. 2024.)

¹¹¹⁴ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 2.

¹¹¹⁵ Isto, 1; HR-HDA-1081 *Sabor SRH*. 16.1.1. Kutija 1775 – Skendžić, Vajo.

¹¹¹⁶ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.2. Konferencije Oblasnoga komiteta. Kutija 10. Stenografski zapisnik III. oblasne konferencije KPH za Dalmaciju od 18. i 19. travnja 1951., str. 132, 159.

¹¹¹⁷ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 8.

¹¹¹⁸ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.2. Konferencije Oblasnoga komiteta. Kutija 10. Stenografski zapisnik III. oblasne konferencije KPH za Dalmaciju od 18. i 19. travnja 1951., str. 132.

¹¹¹⁹ „Interview: Božidar Novak – kroničar hrvatskog novinarstva“, *Nacional* br. 499, 7. 6. 2005., 46–47; Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 434–435, 450.

¹¹²⁰ „Interview: Božidar Novak – kroničar hrvatskog novinarstva“, *Nacional* br. 499, 7. 6. 2005., 46–47.

degradiranjem. No izgleda da je Oblasni komitet KPH za Dalmaciju u njemu napokon pronašao baš ono što je tražio za rješenje hvarskoga problema – „jednog dobrog i sposobnog rukovodioca po mogućnosti rodom iz Hvara“.¹¹²¹

No tu je sekvencu Božidar Novak očigledno nastojao prebrisati iz svog životopisa. Naime, u spomenutom intervjuu novinaru Robertu Bajrušiju rekao je da je „sve do Đilasova pada bio zamjenik direktora i urednik unutarnje politike u Jugopressu“.¹¹²² To bi značilo da je ostao u Beogradu barem do sredine siječnja 1954. i Trećega izvanrednog plenuma CK SKJ na kojemu je Milovan Đilas javno ostraciran i isključen iz Partije.¹¹²³ Ali to nije bio slučaj jer je, kako je prethodno navedeno, Božidar Novak već u siječnju 1952. bio reizabran na mjesto političkoga sekretara Kotarskoga komiteta KPH Hvara.¹¹²⁴ Međutim, tu epizodu on ne spominje nigdje. Nema je u životopisu autora na koricama njegove knjige *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* iz 2005. godine.¹¹²⁵ Godinu kasnije politički angažman na Hvaru potpuno je izostavljen i u natuknici o Božidaru Novaku u *Leksikonu radija i televizije*, čiji je glavni urednik bio – Božidar Novak.¹¹²⁶ Njegovu partijsku misiju na rodnome otoku ne evidentiraju ni enciklopedijske natuknice.¹¹²⁷ Očito Novak nije želio taj angažman izložiti očima šire javnosti. Stoga se može pretpostaviti da njegovo djelovanje u razdoblju dok je bio politički sekretar Kotarskoga komiteta KPH/SKH Hvara nije bilo u skladu sa slikom koju je želio ostaviti o sebi. Hvarsku enigmu zvanu Božidar Novak zbog zagonetnog nestanka dijela partijske dokumentacije ipak nije moguće do kraja demistificirati. Barem zasad.

Koliko su dugo Božidar Novak, Jakov Rubinić i Dušan Marić obnašali vodeće partijske položaje na otoku Hvaru, a Tonko Hančević u mjesnoj organizaciji Hvara, teško je precizno utvrditi. Naime, u Državnom arhivu u Splitu, u sklopu fonda Kotarski komitet KPH za Dalmaciju, pohranjeni su zapisnici zasjedanja tog tijela, ali u arhivskim kutijama nedostaju jedino dokumenti iz 1953. godine. A upravo je te godine u Hvaru fizički napadnut don Andro Štambuk. Od pomoći ne može biti ni gradivo Oblasnoga komiteta za Dalmaciju, jer je u veljači 1953. taj komitet bio

---

¹¹²¹ Vojnović, *Zapisnici Politbira CK KPH 2*, 137.

¹¹²² „Interview: Božidar Novak – kroničar hrvatskog novinarstva“, *Nacional* br. 499, 7. 6. 2005., 47.

¹¹²³ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 312–314; Milovan Đilas, *Vlast i pobuna: memoari* (Zagreb: Europapress holding: Novi Liber, 2009), 367–380.

¹¹²⁴ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 1, 19.

¹¹²⁵ Novak, *Hrvatsko novinarstvo*, životopis autora na vanjskim koricama.

¹¹²⁶ Božidar Novak, ur. *Leksikon radija i televizije* (Zagreb: Masmedia: Hrvatska radiotelevizija, 2006), 285.

¹¹²⁷ „Novak, Božidar“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://enciklopedija.hr/clanak/novak-bozidar> (posjet 3. 7. 2024.); „Novak, Božidar“, *Proleksis enciklopedija*, <https://proleksis.lzmk.hr/4534/> (posjet 3. 7. 2024.)

trajno rasformiran,¹¹²⁸ nekoliko mjeseci nakon što je KPJ u studenom 1952. na VI. partijskom kongresu održanom u Zagrebu, u naknadno osviještenoj potrazi za marksističkim izvorištem, promijenila ime u Savez komunista Jugoslavije (SKJ).¹¹²⁹ Stoga nije poznato je li se i u kojoj mjeri te godine mijenjao sastav Kotarskoga komiteta SKH Hvara. Iz dostupnih zapisnika vidljivo je da je Božidar Novak bio politički sekretar 26. travnja 1952.,¹¹³⁰ a 1. srpnja 1954. na tom je mjestu ponovno bio Jakov Rubinić.¹¹³¹ Do promjene je vjerojatno došlo krajem 1953. ili početkom 1954., kad je Božidar Novak preselio u Zagreb. Tamo je preuzeo mjesto glavnoga urednika *Vjesnika*,¹¹³² što je možda bila i nagrada za dobro obavljen posao na Hvaru.

To ostaju zadnji dostupni podatci o obnašateljima rukovodećih mjesta u Kotarskom komitetu KPH za Dalmaciju uoči 1953., koja će se uslijed krize oko svećeničkih staleških udruženja za hvarsko svećenstvo pretvoriti u godinu opasnog življenja. Posljednje izjave Dušana Marića i Božidara Novaka, zabilježene u zapisniku VII. partijske konferencije u siječnju 1952., zvučale su prijeteće. U podužemu izlaganju Marić se pred partijskim drugovima kao predsjednik Kotarskoga narodnog odbora obrušio na hvarsko svećenstvo: „Ja kao predsjednik kotara ću istupati protiv svakog onog popa koji u svom neprijateljskom radu protiv postojećeg uređenja predje zakonom dozvoljene granice, tj. koji prekrši postojeće zakonske propise, i ništa preko toga, a kao komunista ću ih raskrinkavati i boriti se protiv njihovih metoda zaglupljivanja masa.“ Novakova retorička oštrica u završnom obraćanju na konferenciji bila je uopćenija. Poručio je: „Treba raskrinkavati i progoniti sve naše neprijatelje, pa ma od kuda oni bili.“¹¹³³

4.7. Nevolje biskupa Mihe Pušića oko svećeničkih staleških udruženja

Nakon što su jugoslavenski biskupi predvođeni Stepincem u rujnu 1945. javno manifestirali spremnost na otpor i otklonili opciju kapitulacije pred zahtjevima Titove revolucionarne države, jugoslavenske su vlasti široko primjenjivale represivne mjere protiv Katoličke crkve. Bila je riječ o višegodišnjoj, žestokoj i pretežito fizičkoj represiji, što proizlazi iz opservacija unutar

---

¹¹²⁸ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.3.2. Rasformiranje Oblasnoga komiteta. Kutija 12. Zapisnik sjednice Oblasnog komiteta SKH za Dalmaciju od 19. 2. 1953., str. 4–5.

¹¹²⁹ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 309.

¹¹³⁰ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnik sjednice biroa Kotarskog komiteta KPH Hvar od 26. 4. 1952.

¹¹³¹ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnik sa zajedničke sjednice Kotarskog komiteta SK-a i Kotarskog odbora SSRN-a Hvar od 1. 7. 1954., str. 11.

¹¹³² „Novak, Božidar“, Hrvatska enciklopedija, <https://enciklopedija.hr/clanak/novak-bozidar> (posjet 3. 7. 2024.)

¹¹³³ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 6, 18.

povjerljivoga UDB-ina elaborata iz 1952. godine.¹¹³⁴ Međutim, plodovi poduzetoga progona pokazali su se drugačijima u odnosu na one koji su priželjkivani u redovima KPJ.

U godišnjemu izvještaju Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju od 8. prosinca 1948. Kotarski komitet KPH Hvara reportirao je o potpunom neuspjehu dotadašnje politike prema svećenstvu. Kotarski je komitet izvijestio: „...kler još uvijek ima ogroman utjecaj na naše mase. Malo ili ništa se je postiglo na otrgavanju ljudi ispod utjecaja klera, jer današnji utjecaj klera na mase je ravan onom iz prije rata, a u pojedinim slučajevima još i jači. Uglavnome u svim našim selima postoji pop, a u nekim i po nekoliko njih, te se redovno obavljaju crkvene ceremonije i ogromna većina ljudi pohađa redovno crkvu.“¹¹³⁵

Da se nije radilo o hvarskoj iznimci, već prije o republičkom pravilu, svjedoče arhivske preslike UDB-ina elaborata s početka 1950-ih. Iz njih proizlazi da je republička UDB-a Hrvatske do 1952. izgradila veoma kritičan stav prema dotadašnjem neučinkovitom djelovanju naspram Crkve i svećenstva odnosno da je, riječima povjesničara Josipa Jurčevića, spoznala „nemoć terora pred mučeništvom“.¹¹³⁶ U povjerljivom elaboratu iz 1952. iznesen je zaključak da je „mučeništvo crkvi uvek samo pomagalo i pretstavljalo jedan od njenih snažnih stubova“.¹¹³⁷ U izvješću UDB-e NRH za 1951. stoji da je služba ponekad intervenirala kako bi obuzdala “neodgovorne pojedince” koji su “izvršili razne ispade, rušili križeve, oštećivali kapele ili fizički napali svećenike, misleći da je to najbolji put za likvidiranje neprijateljske djelatnosti“.¹¹³⁸ Navodi iz UDB-ina elaborata podudarni su s dijelom političkoga izvještaja Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju s 2. oblasne konferencije održane početkom studenoga 1948: „No, isto je tako potrebno podvući da u borbi protiv reakcionarnog utjecaja klera pojedini naši drugovi grubo krše liniju Partije. Umjesto da pojačaju ideološku borbu – borbu za odgoj i prevaspitanje masa, oni se bave takvim mjerama koje su strane našoj Partiji tj. rušenjem kapelica i križeva, paljenjem likova, pa čak i fizičkim obračunavanjem, do pucanja u popa. Ne samo što je to kršenje zakonitosti,

---

¹¹³⁴ Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 1*, 70.

¹¹³⁵ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.11.7. Redovni godišnji i mjesečni političko-organizacijski izvještaji. Kutija 31. Godišnji izvještaj za 1948. od 8. 12. 1948., str. 4.

¹¹³⁶ Banac, *Hrvati i Crkva*, 109; Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 1*, 82–90.

¹¹³⁷ HR-HDA-1561 *RSUP SRH*. Tematske cjeline. 001.1. Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRJ, 363.

¹¹³⁸ Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 1*, 99.

narušavanje ugleda Partije, grubo iskrivljavanje njene linije ,već takvi oblici borbe idu na korist neprijatelja, a mase ih nikada ne mogu razumjeti.“¹¹³⁹

Neuspjeh je nagnao jugoslavenske komunističke vlasti na traženje novih rješenja u odnosu prema Katoličkoj crkvi, osobito nakon 1948. i nužnoga otvaranja FNRJ prema zemljama demokratskoga Zapada.¹¹⁴⁰ Budući da je, prema elaboratu iz 1952., nositelj „ideološke borbe“ protiv Crkve bila KPJ, a „egzekutivno-obaveštajne“ UDB-a,¹¹⁴¹ upravo je u kabinetima UDB-e pripremljena nova, sofisticiranija državna strategija za nadvladavanje i neutralizaciju Katoličke crkve. Bilo je to osnivanje svećeničkih staleških udruženja. Njima se nastojalo materijalnim povlasticama motivirati svećenike da se otrgnu od jurisdikcijske vlasti svojih biskupa i stave pod tutorstvo svjetovne komunističke vlasti. Cilj je bio provesti „diferencijaciju“, odnosno uvesti razdor u crkvene redove i konfrontirati niže svećenstvo s biskupima.¹¹⁴² Dok se u Sveštenučko udruženje pravoslavnog sveštenstva po osnivanju 1948. učlanilo gotovo sve pravoslavno svećenstvo u NR Hrvatskoj,¹¹⁴³ svećenička udruženja naišla su na snažno protivljenje katoličkoga episkopata. Unatoč tome, utemeljena su i staleška udruženja za katoličke svećenike uz operativno vodstvo komisija za vjerske poslove i logističku podršku UDB-e. Prvo centralno svećeničko udruženje osnovano u režiji države, a bez odobrenja biskupa, pojavilo se u srpnju 1949. u NR Sloveniji, a zatim u siječnju 1950. i u NR BiH. Od rujna 1948. postojalo je i istarsko udruženje, koje su biskupi tolerirali zbog specifičnih okolnosti njegova osnivanja.¹¹⁴⁴

Biskupi su svoje stajalište o učlanjivanju svećenika u svećenička staleška udruženja prvotno u travnju 1950. izrazili zaključkom „non expedit“ – „ne preporučuje se“, te ga konačno jednoglasno artikulirali na zagrebačkom zasjedanju Biskupske konferencije u rujnu 1952. izjavom „non licet“ – „ne dopušta se“.¹¹⁴⁵ Stoga je republičkoj UDB-i i Komisiji za vjerske poslove, još uvijek predvođenoj Svetozarom Rittigom, predstojao najteži zadatak u vidu osnivanja udruženja za NR Hrvatsku, najjače uporište Katoličke crkve u Jugoslaviji. Inicijativni centralni odbor za područje

---

¹¹³⁹ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.2. Konferencije Oblasnoga komiteta. Kutija 10. Politički referat Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju na II. oblasnoj konferenciji od 3. 11. 1948.

¹¹⁴⁰ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 131; Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 1*, 80–81.

¹¹⁴¹ HR-HDA-1561 *RSUP SRH*. Tematske cjeline. 001.1. Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRJ, 382.

¹¹⁴² Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 14; Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 1*, 70; Krišto, *Partija, UDBa i svećenička udruženja*, 25–28.

¹¹⁴³ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 132.

¹¹⁴⁴ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 132–133.

¹¹⁴⁵ Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 57–73.

NRH osnovan je u 19. studenoga 1952., nakon čega je nastavljeno s osnivanjem regionalnih inicijativnih odbora. No, zbog oštrog suprotstavljanja biskupa sudjelovanju svećenstva u tim odborima, koje je popraćeno izricanjem stegovnih kazni neposlušnim svećenicima, Staleško društvo katoličkih svećenika NRH osnovano je tek 12. studenoga 1953. u Zagrebu.¹¹⁴⁶ Najveći otpor osnivanju staleškoga udruženja i osnivanju inicijativnih odbora pružali su dalmatinski biskupi, među kojima su glavnu riječ vodili šibenski biskup Ćiril Banić i hvarski biskup Miho Pušić.¹¹⁴⁷

Odlučan nastup biskupa suočenih s koncepcijom staleških udruženja nije obeshrabrio UDB-u. Naime, na adresu Opunomoćstva UDB-e za kotar Hvar 17. listopada 1952. pristigao je dopis republičke UDB-e u kojemu je istaknuto da se potrebno „s još većom upornošću“ boriti za osnivanje inicijativnih odbora u kotarevima u kojima još nisu osnovali, kako bi se što prije stvorili preduvjeti za formiranje republičkoga odbora Hrvatske.¹¹⁴⁸ Inauguracijom promijenjene strategije državne borbe protiv utjecaja svećenstva, UDB-a je osnivanjem svećeničkih staleških udruženja razbuktala prethodnih godina utrnuo neprijateljstvo, sada dodatno osnaženo odjecima prijepora oko teritorijalne pripadnosti Trsta i imenovanjem osuđenoga nadbiskupa Alojzija Stepinca kardinalom.¹¹⁴⁹ Prema već viđenom scenariju, na otpor biskupa odgovoreno je orkestriranom medijskom kampanjom protiv episkopata. Za jugoslavensko novinstvo provedbom strategije osnivanja svećeničkih udruženja nastupio je *déjà vu* jeseni 1945. godine. Ambijent je postalo nalik onome koji je stvoren nakon objave Pastirskoga pisma u sklopu priprema za suđenje nadbiskupu Stepincu.¹¹⁵⁰

Na rujanskom zasjedanju Biskupske konferencije iz 1952. hvarski biskup Pušić svojski je zagovarao donošenje zaključka „non licet“. Zatim ga je, unatoč zabrani svjetovnih vlasti, trijumfalno širio po biskupiji. Pušićevo nepokorno držanje na konferenciji bilo je poznato vlastima, jer je zasjedanje u tajnosti pažljivo nadzirala UDB-a.¹¹⁵¹ Zbog toga je hvarski biskup uskoro postao

---

¹¹⁴⁶ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 200–209.

¹¹⁴⁷ Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 322, Jurčević, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve 1*, 108.

¹¹⁴⁸ HR-DAST-409 SUP za Dalmaciju. Kutija 20. Kratke upute za vođenje borbe protiv vjerske i neprijateljske djelatnosti klera. Naša argumentacija u vezi zabrane svećeničkih staleških udruženja sa strane jugoslavenskog episkopata od 11. 10. 1952., str. 1

¹¹⁴⁹ HR-DAST-447 KK KPH Hvar. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. 1954. Izvještaj o radu organizacije Saveza komunista u Jelsi za vrijeme od 15. siječnja 1953. do 7. marta 1954. god. str 4, 8; Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 143–146, 200–208.

¹¹⁵⁰ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 204–208.

¹¹⁵¹ HR-HDA-1561 SDS RSUP. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić. Rezime od 1. 2. 1963, str. 5; Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 72–145

metom novinskih napada. Protiv njega je 6. studenoga 1952. u splitskoj *Slobodnoj Dalmaciji* objavljen difamacijski članak iz pera Tonka Novaka (1920. – ?),¹¹⁵² koji je od siječnja 1952. bio član Kotarskoga komiteta KPH Hvara.¹¹⁵³ Novak je opisao „neprijateljski stav“ biskupa Pušića. Prikazao ga je kao ustaškoga propagandista koji je nakon kapitulacije Italije 1943. od strane Pavelića bio odlikovan *Veleredom sa zvijezdom*, a nakon sloma NDH postao „direktan izvršilac vatikanskih neprijateljskih namjera“ prema FNRJ.¹¹⁵⁴ Budući da je Novakov članak vremenski korelirao s otvorenim rascjepom koji se pojavio između biskupa Pušića i nekolicine njegovih svećenika, u tome leži neposredan povod oštrom istupu na stranicama *Slobodne Dalmacije*.

Naime, pobornici svećeničkih udruženja počeli su sve smjelije istupati i iz redova Hvarske biskupije, unatoč nepokolebljivu stajalištu njihova ordinarija Mihe Pušića. *Slobodna Dalmacija* izvijestila je 20. listopada 1952. da je inicijativni odbor katoličkih svećenika na otoku Braču osnovan još 28. kolovoza u Mircima. Njegov predsjednik bio je don Ante (Tonko) Ivelić, župnik u Ložišćima, potpredsjednik don Niko Miličević, svećenik u Supetru, tajnik don Juraj Rakela, župnik u Mircima. Uz njih je član odbora bio don Ivan Babarović, dekan i župnik u Nerežišćima. Nakon sastanka održanoga 18. listopada 1952. te je svećenike primio Nade Orlandini, predsjednik Kotarskoga NO Brača.¹¹⁵⁵ Primjer četvorice bračkih svećenika slijedila je nekolicina njih na otoku Hvaru. Tako je *Slobodna Dalmacija* obznanila da je prvi sastanak inicijativnoga odbora kotara Hvar za formiranje svećeničkog udruženja održan 6. studenoga 1952. u Vrisniku. Predsjednik mu je postao vrisnički župnik don Luka Antičević, potpredsjednik don Henrik Zuviteo, župnik u Selcima, tajnik don Boris Bošković, župnik iz Bogomolja. Ostali članovi inicijativnoga odbora bili su don Ivan Tržok, župnik u Svirču i don Drago Lovrić, župnik u Zastrazišću. Dan kasnije Tržok, Bošković i Zuviteo posjetili su predsjednika Kotarskoga NO Hvara, Dušana Marića, a zatim i svoga ordinarija Pušića kojega su obavijestili o osnivanju odbora.¹¹⁵⁶ Time je nekolicina bračkih i hvarskih svećenika svojim aktivnostima biskupa dovela pred gotov čin, što je Pušić izrijekom naveo predstavnicima vlasti. Oba su inicijativna odbora formirana bez njegova odobrenja. Štoviše,

---

¹¹⁵² „O Božjim slugama koji su neprijatelji naroda: nosilac Pavelićeva 'velereda sa zvijezdom' hvarski biskup Pušić nastavlja svoju protunarodnu djelatnost“, *Slobodna Dalmacija*, 6. 11. 1952.

¹¹⁵³ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 17.

¹¹⁵⁴ „O Božjim slugama koji su neprijatelji naroda“, *Slobodna Dalmacija* br. 2411, 6. 11. 1952., 3.

¹¹⁵⁵ „Osnivanje inicijativnih odbora katoličkih svećeničkih društava u Dalmaciji“, *Slobodna Dalmacija* br. 2396, 20. 10. 1952., 3.

¹¹⁵⁶ „Katolički svećenici hvarskog kotara osnovali inicijativni odbor“, *Slobodna Dalmacija* br. 2414, 10. 11. 1952., 3.

našla su na njegovo protivljenje.¹¹⁵⁷ Usprkos tome, don Juraj Rakela s otoka Brača čak je 19. studenoga 1952. postao član prvoga vodstva Inicijativnoga centralnog odbora NRH.¹¹⁵⁸

Suočen s pritiscima javnoga tužiteljstva, hvarski je biskup Pušić ipak 23. veljače 1953. dopisom zabranio članovima inicijativnih odbora na području Hvarske biskupije da budu članovi svećeničkog udruženja i da nazoče njegovim sjednicama. Zaprijetio im je suspenzijom. Zbog toga je biskup izveden pred tijela vlasti. U odjelu za unutrašnje poslove NO kotara Hvar Pušić je 20. ožujka 1953. na ispitivanju odrješito kazao da će i ubuduće zabranjivati svećenicima učlanjivanje i djelovanje u udruženjima, ako to bude bez odobrenja crkvene vlasti.¹¹⁵⁹ Zabrane i ultimatumi nisu odvratili nekolicinu pobornika udruženja u Hvarskoj biskupiji od njihove nakane. Članovi inicijativnih odbora s Brača i Hvara sudjelovali su na koordinacijskom sastanku u Splitu održanom 1. srpnja 1953. u svrhu intenziviranja radova oko osnivanja republičkoga staleškog udruženja katoličkih svećenika NRH. Stoga je biskup Pušić, pozivajući se na kanonske odredbe, posegnuo za konkretnim stegovnim kaznama protiv pojedinih svećenika Hvarske biskupije.¹¹⁶⁰ Kaznio je suspenzijom *a divinis* Tržoka, Antičevića, Lovrića, Boškovića, Ivelića i Babarovića, zaprijetivši im i kaznom ekskomunikacije.¹¹⁶¹ Već tada je formirana organizirana delegacija koja je posjetila hvarskoga biskupa i protestirala protiv podijeljenih suspenzija.¹¹⁶² Zbog odnosa prema pobornicima svećeničkih udruženja iz redova Hvarske biskupije Pušića je gonilo državno tužiteljstvo. Prekršajno, ali i kazneno. Presudama je hvarski biskup u više navrata bio novčano kažnjen, no nije popustio u svome uvjerenju.¹¹⁶³

Prema rezimeu podataka iz UDB-ina dosjea Mihe Pušića, biskup je neke od ovih svećenika „zaklinjao pred oltarom i raspelom“ neka daju pismene izjave o odricanju od članstva u svećeničkom udruženju.¹¹⁶⁴ Time očigledno nije mnogo postigao, jer je i nekoliko mjeseci kasnije, 24. studenoga 1953., izrekao kaznu suspenzije don Ivanu Tržoku, don Ivanu Babaroviću, don Jurju

---

¹¹⁵⁷ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić. Zapisnik o saslušanju Mihovila Pušića od 20. 3. 1953., 4–5.

¹¹⁵⁸ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 201.

¹¹⁵⁹ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić. Zapisnik o saslušanju Mihovila Pušića od 20. 3. 1953., 2–5.

¹¹⁶⁰ „Katolički svećenici Dalmacije rade na osnivanju staleškog društva“, *Slobodna Dalmacija* br. 2612, 3. 7. 1953., 2; „Biskupi dr. M. Pušić i dr. F. Franić zabranili obavljanje svećeničkih obreda“, *Slobodna Dalmacija* br. 2619, 11. 7. 1953., 2.

¹¹⁶¹ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić. Zapisnik o saslušanju Mihovila Pušića od 18. 7. 1953., 1.

¹¹⁶² „Svećenici i narod osuđuju postupak biskupa“, *Slobodna Dalmacija* br. 2619, 11. 7. 1953., 2.

¹¹⁶³ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić. Rezime od 1. 2. 1963, str. 5–7.

¹¹⁶⁴ Isto, 5–6.

Rakeli i don Antunu Iveliću zbog samovoljnoga sudjelovanja na osnivačkoj skupštini Staleškoga društva katoličkih svećenika NRH u Zagrebu.¹¹⁶⁵ Prema fragmentarnom popisu članova toga dugo pripremanog republičkog svećeničkog udruženja, koji je objavio Miroslav Akmažda bez navođenja izvora preuzimanja, kao članovi se navode Boris Bošković, Drago Lovrić, Luka Antičević i Ivan Tržok.¹¹⁶⁶ To znači da hvarski biskup dugoročno nije uspio ovladati skupinom neposlušnih svećenika, usprkos jurisdikcijskom autoritetu koji biskupu povjerava Katolička crkva.

4.8. Eskalacija sukoba i Štambukovo premlaćivanje u Hvaru

Konflikt između državnih i crkvenih vlasti oko svećeničkih staleških udruženja na otoku Hvaru kulminirao je u ljeto 1953. godine. Brojne delegacije SSRN neprestano su se smjenjivale pred vratima biskupskoga dvora. Profanirani su hodočasnici dolazili iz raznih hvarskih župa, ali i iz župa otoka Brača i Visa. Organizirane delegacije, sastavljene od preko 10 ljudi, protestirale su protiv negativnoga odnosa biskupa Mihe Pušića prema svećeničkim staleškim udruženjima. Ultimativno su zahtijevale da „u ime naroda“ biskup opozove izrečene kazne i dozvoli podređenim svećenicima Hvarske biskupije slobodan pristup udruženjima. Pritom su pojedine delegacije optuživale Pušića za protunarodno djelovanje u ratu, te da svojim poslijeratnim držanjem potpomaže talijanski iredentizam. Dolasci delegacija u Hvar bili su popraćeni masovnim mitinzima i verbalnim napadima na biskupa Pušića i pojedine suradnike.¹¹⁶⁷ Optužbe je hvarski biskup demantirao pismenom okružnicom. U njoj je naveo primjere svoga dotadašnjeg istupanja i zalaganja za narod, te je prosljedio na čitanje po crkvama Hvarske biskupije. Dakle, s propovjedaonice se nije libilo parirati jugoslavenskom agitpropu.¹¹⁶⁸

U prvim danima kolovoza 1953. Kotarski odbor SSRN u Hvaru je priredio masovnu demonstraciju protiv biskupa Mihe Pušića. Na njoj se žestoko protestiralo protiv kažnjavanja svećenika Hvarske biskupije koji su sudjelovali u radu inicijativnih odbora. Da je manevar protiv biskupa bio oštar moglo se naslutiti iz pisanja *Slobodne Dalmacije*, koja je izvijestila da je „poslije mitinga masa svijeta pošla prema biskupovim dvorima, gdje je glasno protestirala, pozivajući

---

¹¹⁶⁵ BAH, *Andro Štambuk*. Br. KTS 685/54. Optužni prijedlog protiv Mihe Pušića od 24. 5. 1954., 1.

¹¹⁶⁶ Akmažda, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 492.

¹¹⁶⁷ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić. Rezime od 1. 2. 1963, str. 7; ŽAH, Kronika župe Hvar, rujan 1953; „Hvarani protestiraju protiv postupaka biskupa Pušića“, *Vjesnik* br. 2619, 4. 8. 1953., 2; „Članovi Socijalističkog saveza otoka Hvara protestiraju protiv protunarodne aktivnosti hvarskog biskupa Mihe Pušića“, *Slobodna Dalmacija* br. 2637, 3. 8. 1953., 2.

¹¹⁶⁸ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić. Rezime od 1. 2. 1963, str. 7; ŽAH, Kronika župe Hvar, rujan 1953.

biskupa da se izjasni i da prekine svoju dosadašnju politiku“. Nepotpisani novinar kritizirao je Pušića prisvajajući poziciju autoriteta za kanonsko pravo, ali je i šire zahvatio u biskupove motive i sredstva djelovanja. Tako je na stranicama *Slobodne Dalmacije* ustvrđeno da hvarski biskup „radeći po izričitim naredbama Vatikana, služeći vjerno svoje gospodare s druge strane Jadrana“ provodi „jednu kampanju suprotnu interesima ove zemlje“. Pušić je optužen da se služi religijom da u hvarskim građanima „ubije vjeru u socijalizam“. ¹¹⁶⁹

Slobodna Dalmacija, jednako kao i zagrebački *Vjesnik*, izvijestila je da se demonstracija zbila 2. kolovoza. ¹¹⁷⁰ U vrlo detaljnoj predavci od 8. kolovoza 1953., koju je povjesničar Miroslav Akmađža objavio 2010. u 2. svesku zbornika dokumenata *Crkva i država*, biskup Pušić je naveo da je bila riječ o 1. kolovoza. Neovisno o točnom nadnevku održavanja, usporedbom sadržaja dvaju novinskih članaka i biskupove predstavke jasno je da se govori o istom događaju. Također je vidljivo da je za hvarskoga biskupa iskustvo bilo veoma neugodno, jer je adresirao protestnu predstavku na SIV NRJ u Beogradu i IV Sabora NRH u Zagrebu. U njoj je Pušić opisao kako su 1. kolovoza 1953. k njemu pristigle delegacije iz Staroga Grada, Vrboske, Jelse i Zastrazišća sa zahtjevom da povuče kazne neposlušnim svećenicima. Biskup ih je primio i razjasnio kako je postupao u skladu s crkvenom jurisdikcijom. Potom je navečer održan miting, nakon što se dan ranije na trgu u Hvaru pozivalo građane na okupljanje uz izvješten plakat s natpisom „Upoznavanje naroda sa protunarodnim radom biskupa Pušića i jednog dijela klera oko njega.“ Na mitingu je, prema Pušiću, javno istupio neimenovani tajnik Kotarskoga komiteta SKH Hvara, koji je okarakterizirao biskupa kao „poznatog narodnog neprijatelja koji je služio i služi stranim interesima“. Na kraju mitinga govorio je Dušan Marić, predsjednik Kotarskoga NO Hvar. U predavci stoji da je dužnosnik Marić „na temperamentan način“ pozvao okupljeni narod neka se pridruži izabranoj delegaciji u kasnovečernjem pohodu biskupu. Povorka je predvođena Dušanom Marićem i neimenovanim predsjednikom općinskoga NO Hvar oko 22 sata pristigla pred zatvorena vrata uspavanoga biskupskog dvora. Uzavrela masa uzlupala se po vratima, uz povik „Dolje biskup, sluga i agent talijanskog imperijalizma!“ ¹¹⁷¹ Navode iz predstavke hvarskoga

---

¹¹⁶⁹ „Članovi Socijalističkog saveza otoka Hvara protestiraju protiv protunarodne aktivnosti hvarskog biskupa Mihe Pušića“, *Slobodna Dalmacija* br. 2637, 3. 8. 1953., 2.

¹¹⁷⁰ Isto, 2; „Hvarani protestiraju protiv postupaka biskupa Pušića“, *Vjesnik* br. 2619, 4. 8. 1953., 2.

¹¹⁷¹ Miroslav Akmađža, *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, sv. 2., 1953. – 1960. (Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić"; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010), 480–481. Izvornik predstavke pohranjen je u Biskupskom arhivu u Hvaru: BAH, Br. 727/53. Predstavka SIV-u FNRJ i IV NRH od 8. 8. 1953.

biskupa slikovito nadopunjavaju oni mjesnoga kroničara Petra Novaka, koji je zabilježio neumjesnu uvredu u sroku: „Dole Papa, dole Rim, dole Pušić kurbin sin!“¹¹⁷²

U predstavi od 8. kolovoza 1953. biskup Pušić također je naveo nekoliko slučajeva nasilja nad njegovim dijecezanskim svećenstvom, koji su se veoma skoro nadovezali na zbivanja iz opisane kolovoške večeri. Tako su dušobrižniku Podšpilja na otoku Visu, don Andriji Mardešiću, 3. kolovoza 1953. bile nanesene tjelesne povrede. I to naočigled predstavnika vlasti koji nisu intervenirali. Tijekom oporavka uslijed srčane bolesti don Pavao Tomić, kanonik Hvarske biskupije, nalazio se kod brata na Visu, odakle je 7. kolovoza 1953. bio protjeran. Na kraju predstave biskup Pušić je ustvrdio da je ono što se dogodilo u Hvaru 1. kolovoza bilo „smišljeno i organizirano“, te da su bili uključeni „neki niži organi narodne vlasti“. Također je zaključio da se, s obzirom na sve navedeno, ne može kazati da su opisani događaji „izvršeni od neodgovornih elemenata“. Bilo je jasno gdje smjera hvarski biskup – za nasilja je odgovorna jugoslavenska vlast.¹¹⁷³

Unatoč Pušićevim pritužbama adresiranim na najviša tijela izvršne vlasti, tijekom kolovoza i početkom rujna 1953. nastavljene su prijetnje, verbalni, ali i fizički napadi na svećenstvo Hvarske biskupije. Stoga je 10. rujna 1953. hvarski biskup bio primoran ponovno se obratiti predstavkom SIV-u FNRJ i IV-u Sabora NRH. A potom 15. rujna 1953. i osobno Vladimiru Bakariću kao predsjedniku IV Sabora NRH. U novim je predstavkama biskup Pušić naveo nove izgrede. Napisao je da je u Gdinju na Hvaru 16. kolovoza 1953. jedna delegacija SSRN-a provizornom upravitelju župe don Juri Beliću obznanila da ne smije više dolaziti u mjesto. K biskupu je 25. kolovoza 1953. došla delegacija iz Gdinja sa zahtjevom da se don Božidar Medvid, koji je dovršavao izdržavanje kazne u KPD-u „Stara Gradiška“, više ne vraća u svoju župu. Delegacija SSRN-a uručila je pismeni zahtjev Medvidovu ocu neka obitelj napusti župski stan i iseli iz Gdinja. Slična je delegacija 8. rujna 1953. u Sućurju na Hvaru tražila od mjesnoga župnika don Dinka Vrankovića neka do 17. rujna 1953. iseli iz mjesta, jer da mu se u suprotnome ne može garantirati sigurnost za vlastiti život. Međutim, središnji događaj opisan u dvjema Pušićevim predstavkama iz rujna 1953.

---

¹¹⁷² BAH, Kronika Petar Novak Sisica.

¹¹⁷³ BAH, Br. 727/53. Predstavka SIV-u FNRJ i IV NRH od 8. 8. 1953.

bio je grubi fizički napad na don Juru Belića i don Andra Štambuka, koji se pod okriljem mraka zbio u Hvaru na blagdan Male Gospe, 8. rujna 1953. godine.¹¹⁷⁴

Tijekom sveobuhvatnoga pritiska lokalnih vlasti na biskupa Pušića don Andro Štambuk figurirao je kao jedan od njegovih najpouzdanijih suradnika. UDB-a je, vezano za Pušićevo strogo postupanje prema svećenicima udruženjašima, vjerovala da je „opći sud“ svećenika Hvarske biskupije da je biskup „tvrdočlan, netaktičan i da je upropastio Hvarsku biskupiju“.¹¹⁷⁵ Unatoč toj ocjeni, čija utemeljenost ostaje nedokazana, velika većina podređenoga svećenstva poštovala je biskupove odluke. Osobito lojalno Pušiću bilo je više dijecezansko svećenstvo. Tome u prilog govori nedatirani osvrt UDB-e na djelovanje svećenstva na otoku Hvaru nastao početkom 1950-ih, zasigurno prije 2. travnja 1953. i smrti don Ivana Kuničića (1868. – 1953.), dekana stolnog kaptola Hvarske biskupije.¹¹⁷⁶ U njemu stoji da se oko nadbiskupa Pušića okuplja „reakcionarni dio klera“, u koji se ubraja više svećenstvo Hvarske biskupije: don Mate Hraste, don Juraj Dulčić, don Šime Kovačić, don Ivan Kuničić i don Andro Štambuk. Te svećenike UDB-a je kolektivno označila Pušićevim „užim štabom“ u Hvaru. Pripadnici „užega štaba“ okvalificirani su „glavnim podstrekačima u aktivnosti vršenja crkvenih funkcija i u vršenju neprijateljske propagande protiv današnjice.“¹¹⁷⁷ Dakle, UDB-a je percipirala don Andra kao istomišljenika i bliskoga suradnika biskupa Pušića.

Takvo rasuđivanje potkrepljuje rukopisni dokument iz Biskupskoga arhiva u Hvaru u kojemu stoji da je u kolovozu 1953. delegacije SSRN „primao ili odbijao“ upravo don Andro Štambuk. Ukoliko biskup ne bi htio primiti članove delegacije, Štambuk ih ne bi pripustio k njemu.¹¹⁷⁸ Dakle, don Andro se u ime biskupa odvažio dočekivati delegate SSRN-a koji su prema svećenstvu, kako je prethodno opisano, često bili neugodni, prijeteći raspoloženi, ali i nasilni.

O tim je mjesecima Štambukova života benediktinac Martin Kirigin 8. listopada 1999. informirao tadašnjega hvarskoga biskupa Slobodana Štambuka, poslavši mu nekoliko zapisanih osobnih uspomena na tada već davno preminuloga svećenika. Između ostaloga, u njima stoji: „Kada su komunisti počeli proganjati svećenike i prijetiti biskupima, Pušić je don Andra poslao

---

¹¹⁷⁴ Akmadža, *Crkva i država* 2, 482–484. Izvornici obje predstavke također su pohranjeni u Biskupskom arhivu u Hvaru: BAH, br. 791/53. Predstavka SIV-u FNRJ i IV NRH od 10. 9. 1953.; BAH, br. 7/53. Dopis V. Bakariću, predsjedniku IV NRH od 15. 9. 1953.

¹¹⁷⁵ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić. Rezime od 1. 2. 1963., str. 8.

¹¹⁷⁶ ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 2. 4. 1953.

¹¹⁷⁷ HR-DAST-409 *SUP za Dalmaciju*. Kutija 20. Kratke upute za vođenje borbe protiv vjerske i neprijateljske djelatnosti klera. Osvrt na djelovanje klera na otoku Hvaru, nedatirano, str. 1–2.

¹¹⁷⁸ BAH, Događaji u srpnju, kolovozu i rujnu 1953. sa hvarskim napadajem od 8. 9. 53. kanonik Tomić, str. 4

neka se ispita kod drugih biskupa kako dalje postupati. Rekao mu je, neka svrati i k nama u Opatiju, što je rado učinio, jer se i on radovao obnovi benediktinaca. Dugo smo razgovarali i vidio sam kako su se prevarili oni koji su se nadali da će na povratku iz El Shatta s njim surađivati.“¹¹⁷⁹

Kirigin ne navodi preciznu godinu kada ga je don Andro Štambuk po Pušićevu nalogu posjetio u Opatiji. No, taj je benediktinac stigao u napušteni samostan u Opatiji 1948.,¹¹⁸⁰ pa je jasno da ga je Štambuk mogao posjetiti tek po izlaska iz KPD-a „Stara Gradiška“, nakon 22. listopada 1949. godine. K tome Kirigin spominje kontekst obilježen progonom svećenika i prijetnjama biskupima, što se intenzivno događalo tijekom priprema za osnivanje staleškog svećeničkog udruženja NRH, krajem 1952. i tijekom 1953. godine. Dakle, i Kiriginove uspomene dokazuju da je u tim turbulentnim mjesecima don Andro Štambuk nastupao kao Pušićev izaslanik koji više nije imao simpatija za jugoslavenski komunizam.

Najjasnije je o tadašnjemu držanju don Andra Štambuka progovorio biskup Pušić u pismu kojim je 19. ožujka 1955. Svetu Stolicu molio za njegovo imenovanje pomoćnim biskupom. O Štambuku je, između ostaloga, napisao: „Zadnje tri godine velikodušno je sa mnom podnosio dobro poznate kušnje u trpljenju.“ Također je pridodao da je nakon izlaska iz KPD-a „Stara Gradiška“ don Andro „preuzeo službu u kuriji gdje se i sada nalazi i služi savjesno biskupiji i svome biskupu“.¹¹⁸¹

Savjesno služenje don Andra Štambuka odnosno čvrsto svrstavanje uz bok svoga ordinarija Mihe Pušića, a protiv državnoga projekta svećeničkih staleških udruženja, učinilo ga je metom hvarskih protucrkvениh krugova. Fizički nasrtaj na don Andra Štambuka i njegova mlađega prijatelja don Juru Belića koji je 1950. u Hvaru proslavio mladu misu,¹¹⁸² detaljno je 10. rujna 1953., dva dana poslije napada, opisao biskup Pušić u predstavi Saveznom izvršnom vijeću FNRJ i Izvršnom vijeću Sabora NR Hrvatske. Evo opisa hvarskoga biskupa:

„Već u nekoliko navrata razglasna stanica u Hvaru stalno harangira protiv mjesnih svećenika. Zadnji napadaj preko razglasne stanice bio je dne 6. tekućega mjeseca. Ovo je imalo za posljedicu da su dne 8. tekućega mjeseca kasno u večer poslije 20 sati bili tvorno napadnuti od strane deseterice nepoznatih lica moji svećenici dr. Andro Štambuk, biskupski tajnik i don Juraj Belić,

---

¹¹⁷⁹ BAH. Pismo M. Kirigina S. Štambuku od 8. 10. 1999., 1.

¹¹⁸⁰ „Kirigin, Martin“, Hrvatski biografski leksikon, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/kirigin-martin> (posjet 23. 8. 2024.)

¹¹⁸¹ Juraj Batelja, „Biskup Miho Pušić i euharistijski kongresi u Hvarskoj biskupiji“. Neobjavljeni članak koji će biti uvršten u zbornik o biskupu Pušiću.

¹¹⁸² ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 15. 11. 1950.

kapelan u Hvaru. Svećenici su se u to doba vraćali iz crkve nakon obavljene službe Božje u franjevački samostan, gdje su na stanu. Dok su prolazili uz franjevačku crkvu primijetili su pod obližnjim borovima siluete oko desetak muških osoba, koje, kad su svećenici stupili na plato pred crkvom, te osobe počele su se naglo približavati. Dr. Andro Štambuk, prozrevši njihovu namjeru, poletio je prema samostanskim vratima, prihvatio se je za zvono na vratima samostana pozivajući u pomoć. Na to su petorica od napadača navalila na njega lupajući ga šakama po glavi i nogama u trbuh i slabine. Pošto se samostanska vrata kroz duže vrijeme nisu otvorila isti je bio izvrgnut žestokom lupanju od strane napadača. Ostali dio napadača oborio se je na don Juru Belića, kojemu nakon prvih udaraca je uspjelo pobjeći. Za njim su napadači trkali i nabacivali se kamenjem. Kod ovoga treba istaći, da ulično svjetlo pred hotelom 'Dalmacija', koje inače svake večeri osvjetljuje put do samostana i sam samostan, te večeri za vrijeme napadaja je bilo ugašeno, a neposredno iza napadaja na spomenute svećenike bilo je ponovno upaljeno. Sutradan ujutro na mjestu napadaja pronašle su se tri hrpe kamenja, koje je napadačima imalo poslužiti za slučaj da napadnuti umaknu uskim obližnjim stubama.“¹¹⁸³

Na kraju dopisa hvarski biskup je dometnuo: „Dok se opaža da narodne vlasti u manje važnim slučajevima odmah ureduju, izgleda kad se radi o životima svećenika da to pravilo ne vrijedi, jer još uvijek nisu poduzete od strane vlasti nikakvi koraci za osvjetljenje slučaja. I ako je zakonom i opetovanim izjavama mjerodavnih faktora tako često naglašena lična sloboda svakog pojedinog građana u FNRJ, iz ovih slučajeva može se zaključiti da takve slobode svećenici uopće ne uživaju.“¹¹⁸⁴

Tjedan dana kasnije, 15. rujna 1953., biskup Pušić ponovno se obratio samome vrhu republičke vlasti, utjelovljene u liku Vladimira Bakarića. Sažeto je ponovio pritužbe o napadima na svećenstvo Hvarske biskupije u službenom dopisu Bakariću, predsjedniku Izvršnoga vijeća Sabora NRH. Uz dopis mu je priložio predstavku od 10. rujna 1953., na koju mu ni iz SIV-a FNRJ ni iz IV-a Sabora NRH očito nisu odgovorili. Stoga se u predstavci od 15. rujna 1953. tek kratko osvrnuo na premlaćivanje don Andra Štambuka i pravovremenu eskivažu don Jure Belića:

„Dne 8. tekućega rujna desetorica mladih ljudi kasno u večer u 8 sati napali su kod vratiju samostana u Hvaru svećenike dr. Andriju Štambuka, biskupskog tajnika i don Juru Belića, kapelana. Prvog su isprebijali, a drugi je nakon prvog udarca uspio pobjeći. Svi se u ovom gradu

---

¹¹⁸³ Akmadža, *Crkva i država* 2, 482.

¹¹⁸⁴ Isto, 482–483.

– i mješćani i turisti – zgražaju na ovakvo brutalno i barbarsko postupanje i čude se da narodna vlast nije smatrala shodnim poduzeti bilo kakve istrage za osvjetljenje slučaja i ako je jedan milicijoner na zapomaganje spomenutih svećenika iza kako je sve završilo došao na lice mjesta.“

U dopisu je nabrojio i ostala nasilja nad svećenstvom Hvarske biskupije te završio: „Stalno se nadam, gospodine predsjedniče, da ćete stati na kraj ovim protuzakornim ispadima, te da ćemo mi svećenici u ovim stranama uživati u praksi prava, koja nam zajamčuje Ustav i zakon.“¹¹⁸⁵

Iz predstavki proizlazi da je biskup Pušić smatrao kako se nasilje nad svećenstvom zbiva pod pokroviteljstvom, ili barem uz prešutno odobravanje komunističke države i njezinih organa reda. Glede napadača na dvojicu svećenika, hvarski je biskup naveo samo da je bila riječ o desetak mladih ljudi. Međutim, u Biskupskome arhivu u Hvaru sačuvana su još dva svjedočanstva o ovome događaju. Premda nisu posve pouzdana zbog nedovoljno preciznih podataka o autorima, vremenu i okolnostima njihova nastanka, u njima se spominju konkretna imena počinitelja.

U neobjavljenom tekstu koji je rukom napisao hvarski kroničar Petar Novak „Sisica“ krajem 1960-ih, pretipkanom 1986., navodi se da se navečer 8. rujna 1953. na ljetnoj pozornici u Hvaru izvodio balet „Labuđe jezero“. Tijekom napada na don Andra Štambuka i don Juru Belića dio naselja oko franjevačkoga samostana ostao je bez električne rasvjete. Novak je zapisao da se vijest o napadu na svećenike proširila po Hvaru već tu večer, a sutradan su kružile preciznije informacije. Dočulo se da su napadači bili članovi partije odnosno SKH, organizirani u trojke. U tekstu ih Petar Novak navodi poimenice: Cvite Novak „Ciko“, Mate Carić „Mošnja“, Ante Mišetić, Šime Miličić „Matijaco“ (ili Marinko Miličić „Tikvica“?), Jozo Novak „Kranjac“, Marko Vučetić „Gobo“, „Bata“ Paduan, Jozo Dujmović „Zobe“ i Paduan stariji, sin Frane „Škice“. Prema Novakovim podatcima, u udaranju don Andra Štambuka prednjačili su „Šime Miličić (Marinko Miličić?) i Mate Carić.“ Don Andro Štambuk branio se i prizivao pomoć, što je privuklo pozornost šetača. Dotrčao je prolaznik Nino Miličić „Malorko“, koji je vidio napadače.¹¹⁸⁶

Drugo svjedočanstvo sačuvano u Biskupskom arhivu u Hvaru, za koje nisu poznate okolnosti ni datum nastanka, napisao je član obitelji Plastić. Prema sadržaju zapisa, autor je jedan od sinova Plastića, koji je u Hvar doselio iz Pučišća na otoku Braču. Stari Plastić nekoć je zajedno s don Androvim ocem radio u kamenolomu. U tekstu je njegov sin naveo da su u poslijeratnim godinama hvarski svećenici bili „prilično osiromašeni“, pa je don Andro Štambuk često ručao i večerao u

---

¹¹⁸⁵ Isto, 483–484.

¹¹⁸⁶ BAH, Petar Novak

njihovoj obiteljskoj kući. Tako im je 8. rujna 1953. bio gost na večeri zajedno s don Jurom Belićem. Nakon jela dvojica svećenika krenula su na spavanje u franjevački samostan. Plastićev otac htio ih je otpratiti do samostana zbog tenzija koje su se u to vrijeme osjećale u Hvaru, ali je don Andro Štambuk otklonio njegovu ponudu. Što se dogodilo Štambuku i Beliću po odlasku iz njihove kuće obitelj nije saznala tu večer, već ih je don Andro posjetio sutradan ujutro i prepričao im događaj. Premda iz Plastićeva teksta nije posve jasno je li mu Štambuk osobno otkrio imena napadača, autor je zapisao da su među njima bili hvarski komunisti Jure Paduan „Bata“, Mate Carić „Turta“, Ante Mišetić, Marko Vučetić „Gobo“, što se preklapa s podacima iz kronike Petra Novaka. Dakle, u odnosu na Novaka, Plastić je izostavio Cvitu Novaka, Jozu Novaka, Jozu Dujmovića i „Paduana starijeg“, a umjesto Šime Miličića o čijemu je sudjelovanju Novak dvojio, naveo je, vjerojatno ispravno, Marinka Miličića. Također navodi još jedno ime koje Novak ne spominje – Maru Turića.¹¹⁸⁷

U uspomenu suvremenika zabilježeno je da je fizički napad od 8. rujna 1953. zapravo bio atentat na don Andra Štambuka. U memoarskoj knjizi svećenik Hvarske biskupije don Andro Ursić naveo je podatak da mu je don Jure Belić jednom osobno priopćio kako je grupa napadača na njega i Štambuka „pripremila vreću, kamen i brod“ da don Androvo tijelo „bace u more“.¹¹⁸⁸ Jednako je na osnovu predaje zabilježila i Selčanka Vjera Nižetić,¹¹⁸⁹ te don Stanko Jerčić u kratkoj životopisnoj bilješci o don Andru Štambuku.¹¹⁹⁰ Plastić, čiji je Štambuk bio obiteljski prijatelj, također je zapisao da je cilj napada bio pretući don Andra Štambuka „nasmrt“.¹¹⁹¹ Ovi podatci, kao i intenzitet nasrtaja na Štambuka, ukazuju da je možda zaista bila riječ o atentatu. No izbor mjesta uz gradsku šetnicu, i to u ljetnu večer oko 20 sati, uključenost velikoga broja napadača, te činjenica da je s don Androm bio još jedan svećenik, govore u prilog zaključku da ipak nije bilo planirano ubojstvo. Doima se kao da je bila riječ o organiziranom, ostrašćenom i nasilnom izljevu mržnje prema nepokornom svećeniku. Zbog nedostatka primarnih povijesnih izvora, pitanje ostaje otvorenim.

Oba svjedočanstva koja spominju imena napadača sadrže podatak da se radilo o komunistima. Petar Novak grupno ih je označio „partijcima“, a Plastić „hvarskim komunistima“. Međutim,

---

¹¹⁸⁷ BAH, Nedatirano svjedočanstvo člana obitelji Plastić, 2.

¹¹⁸⁸ Andro Ursić, *U raljama crvenog zmaja* (Split: Naklada Bošković, 2023), 46.

¹¹⁸⁹ Nižetić, *U pustinji El Shatta*, 89.

¹¹⁹⁰ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 396.

¹¹⁹¹ BAH, Nedatirano svjedočanstvo člana obitelji Plastić, 2.

nijedno od spomenutih imena napadača ne nalazi se među 33 člana Kotarskoga komiteta KPH Hvara izabranih krajem siječnja 1952. godine.¹¹⁹² A to su zadnji dostupni podatci o sastavu Komiteta uoči napada, jer je dokumentacija vezana za rad toga tijela u 1953. iščeznula i nije pohranjena u Državnom arhivu u Splitu s ostalom dokumentacijom nastalom njegovim radom. Zbog toga nije moguće utvrditi jesu li u to vrijeme na odgovornim dužnostima u Komitetu još uvijek bili Božidar Novak kao politički, te Jakov Rubinić kao organizacijski sekretar. Međutim, to što napadači nisu bili među članovima Kotarskoga komiteta KPH Hvara u siječnju 1952., ne znači da nisu uopće bili članovi partije, možda i na rukovodećim položajima u mjesnoj partijskoj organizaciji u Hvaru ili drugim organizacijama pod dominacijom partije.

Od navedenih imena, jedino se za Šimu Miličića i Matu Carića na temelju pregledane arhivske dokumentacije može ustvrditi da su, barem u ranijemu razdoblju, pripadali Kotarskom komitetu KPH Hvara. Šime Miličić bio je član KP od studenoga 1942., a član Kotarskoga komiteta KPH Hvara od svibnja 1946. godine. Još je bio i povjerenik Kotarskog NO Hvar.¹¹⁹³ Ali se na kotarskoj partijskoj konferenciji iz listopada 1948. prometnuo u „frakcionaša“, zbog čega ga je Oblasni komitet isključio. Mjesna partijska organizacija u Hvaru bila je odbila provesti tu odluku, pa je o njemu u svibnju 1949. morao raspravljati CK KPH.¹¹⁹⁴ Zbog isključenja, vjerojatno za vrijeme napada 1953. više nije bio član SKH, osim ako je u međuvremenu amnestiran. No sasvim je izgledno da je ime Šime Miličića kroničar Petar Novak ionako zapisao omaškom, i da je zapravo riječ o Marinku Miličiću. U dokumentima se na ime Marinka Miličića nailazi tek na mjestu zapisničara kotarske partijske konferencije u siječnju 1952., što ipak govori da je bio povezan s partijom.¹¹⁹⁵ Od ostalih napadača, politički je najistaknutiji po svemu sudeći bio zemljoradnik Mate Carić pok. Andrije (1918. – ?) iz Svirča, koji je 1948. zabilježen kao član Kotarskoga odbora Saveza boraca NOR-a za Hvar. Carić je bio član KP od 1942., a od 1947. član Kotarskog komiteta KPH Hvara.¹¹⁹⁶ Premda je potkraj 1940-ih bio istaknuti član KP na razini hvarskoga kotara, ne može se sa sigurnošću kazati je li to bio i u rujnu 1953. godine.

---

¹¹⁹² HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 17–18.

¹¹⁹³ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.11.7. Hvar – tematski izvještaji 1947. – 1952. Kutija 31. Stanje biroa KK KPH Hvar od 28. 1. 1948.

¹¹⁹⁴ Vojnović, *Zapisnici Politbiroa CK KPH 2*, 119–139.

¹¹⁹⁵ HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 1.

¹¹⁹⁶ HR-HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.8.4. Popisi članova kotarskih i mjesnih odbora i vijeća izvanpartijskih organizacija. Kutija 26. Popis članova odbora Saveza boraca NOR-a – Kotarski odbor Saveza boraca za Hvar; HR-

Pored Miličića i Carića, sačuvani su arhivski podatci o još jednom napadaču koji je bio član Partije odnosno Saveza komunista. Kroničar Petar Novak spominje ga kao „Paduana starijega, sina Frane Škice“.¹¹⁹⁷ Riječ je o Kruni Paduanu rođenom 1924. u Hvaru, sinu Frane. Prema podacima iz njegova partijskog dosjea, Paduan se do rujna 1943. bavio ribarstvom na otoku Hvaru, a nakon kapitulacije Italije priključio se Hvarsko-viškom partizanskom odredu. Od siječnja 1944. bio je pripadnik II. čete III. bataljona I. dalmatinske brigade. Tamo je u veljači 1945. postao članom KP. Ostao je u Jugoslavenskoj armiji do studenoga 1948., kad je demobiliziran. Bio je za vrijeme unutarpartijskih čistki označen informbiroovcem, administrativno kažnjen i izbačen iz Partije. Očigledno neopravdano, jer je temeljem odluke kontrolne komisije CK KPH bio rehabilitiran 1951. te mu je ponovno izdana članska partijska knjižnica. Iz SK je istupio 1964.,¹¹⁹⁸ što znači da je za vrijeme napada na don Andra Štambuka bio aktivni član.

Na temelju dostupnih izvora nije rasvijetljeno je li među napadačima na don Andra Štambuka i don Juru Belića bilo članova partijske ćelije Hvara koji su 1948. i 1949. odbijali poslušnost višim partijskim forumima, odnosno li riječ o nediscipliniranim odmetnicima od partijske linije, ili o komunistima koji su ih zamijenili uslijed konsolidiranja Kotarskog komiteta KPH/SKH Hvara pod političkim vodstvom Božidara Novaka. Prema naknadnom priznanju neimenovanoga sudionika napada, Petar Novak zapisao je da je cijeli napad bio prethodno raspravljen i organiziran na sastanku, na kojemu su napadačima dodijeljene pojedinačne uloge. Dogovoreno je i gašenje rasvjete kako bi se prikrio njihov identitet. Kao glavnoga organizatora te rabote Novak navodi Dušana Marića, predsjednika Kotarskoga NO Hvara.¹¹⁹⁹ Nedvojbeno se može utvrditi da je novinskim člancima, govorima na mitinzima i emitiranjem mjesnih razglasnih stanica posredstvom SSRN-a sustavno stvarana atmosfera koja je poticala na nasilje prema svećenstvu. U tom je razdoblju jedan od članova Glavnoga odbora SSRN-a Hrvatske bio Drago Gizdić, koji je početkom srpnja 1953. u tom svojstvu dao izjavu *Vjesniku* nakon što je završio s obilaskom organizacija po Dalmaciji.¹²⁰⁰ Predvodnik u stvaranju te atmosfere bio je predsjednik Kotarskoga NO Hvara Dušan Marić iz Brusja, što potvrđuju najmanje dva povijesna izvora.¹²⁰¹ Marić je bio i

---

HDA-1222 *OK KPH za Dalmaciju*. 2.11.7. Hvar – tematski izvještaji 1947. – 1952. Kutija 31. Stanje biroa KK KPH Hvar od 28. 1. 1948.

¹¹⁹⁷ BAH, Petar Novak

¹¹⁹⁸ HR-HDA-1220 *CK SKH*. Članski dosjei SKH. Kutija 298. Redni br. 25356 – Paduan, Kruno.

¹¹⁹⁹ BAH, Petar Novak

¹²⁰⁰ „Različiti rezultati: razgovor s članovima Glavnog odbora SSRN Hrvatske...“, *Vjesnik* br. 2591, 2. 7. 1953., 1.

¹²⁰¹ Akmadža, *Crkva i država* 2, 480; BAH, Petar Novak

istaknuti član biroa Kotarskoga komiteta KPH Hvara, izabranoga u siječnju 1952. godine.¹²⁰² Prema opisu biskupa Pušića na mitingu u Hvaru 1. kolovoza 1953. protiv biskupa je govorio i razdraživao masu i tajnik Kotarskoga komiteta SKH Hvara, kojega nije imenovao.¹²⁰³ Dakle, Kotarski NO Hvara nedvojbeno je bio uključen u harangu protiv svećenstva koja je rezultirala fizičkim napadom na Belića i Štambuka, a vjerojatno i Kotarski komitet KPH. Unatoč njihovoj agresivnoj retorici, nije moguće sa sigurnošću kazati jesu li ta tijela bila neposredno uključena u organizaciju napada. No, oba navedena kotarska tijela povezana su osobom Dušana Marića.

Uskoro se o seriji fizičkih napada na katoličke svećenike oglasio i Tito. Povodom 10. godišnjice osnivanja vojvođanskih brigada jugoslavenski je komunistički vođa 27. rujna 1953. održao veliki govor u Rumi, u kojemu je, između ostaloga, kazao:

„Htio bih sada da kažem nekoliko riječi o pitanju crkve. Već sam jedamput rekao da ono kod nas nije aktuelno, ali šta ćete kad su ga drugi opet napravili aktuelnim. To su učinili neki crkveni poglavari sami. Kao što znate, u našoj zemlji došlo je do nekih nemilih ekscesa, do fizičkih obračuna. To se desilo u pojedinim mjestima zbog okorjele neprijateljske politike izvjesnih crkvenih poglavara prema našoj stvarnosti. Ljudi su bili ogorčeni i došlo je do ekscesa kakvi se ne smiju dešavati u jednoj socijalističkoj zemlji kao što je naša. Mi se ne možemo složiti s tim i mi osuđujemo takve postupke, jer imamo daleko jačih sredstava za borbu. Najjače sredstvo sastoji se u tome da vi sami svojim držanjem, svojim nevjerovanjem u ono što oni pričaju i svojim ignoriranjem stvorite takve uslove u kojima oni ne će imati pogodno tlo za svoje neprijateljske istupe. To će za njih biti gore nego kad netko fizički napadne koga svećenika. Mi ne želimo fizičke obračune, mi smo protiv njih. To je nekulturna pojava. To je protuzakonito, a mi tražimo da se u našoj zemlji poštuje zakon. Treba se boriti politički, treba dokazati da nas je ono što danas imamo koštalo milijun sedam stotina hiljada života i da ne možemo mi pojedinim svećenicima dozvoliti da to ruše. Recite da mi ne možemo dozvoliti da netko kod nas bude agent tuđe zemlje. Ako je i svećenik, treba da služi narodu, kažite im to u lice, pred narodom. To je metoda: politički objašnjavati, boriti se za našu omladinu, ali ne s puškom u ruci ili šakom, nego je okupljati, raditi s njom, objašnjavati joj našu stvarnost, govoriti joj kakav je bio prošli život, a kakav je danas i kakav će tek biti ubuduće. To je najbolji način borbe protiv svih mogućih neprijatelja. Nama nisu

---

¹²⁰² HR-DAST-447 *KK KPH Hvar*. Spisi-razno 1946./1954. Kutija 5. Zapisnici, 1952. Zapisnik VIII. partijske konferencije kotara Hvar od 27. i 28. siječnja 1952., str. 19.

¹²⁰³ BAH, Br. 727/53. Predstavka SIV-u FNRJ i IV NRH od 8. 8. 1953.

potrebne administrativne mjere, a još manje fizički obračuni. A takvih stvari je bilo, i ja sam zato morao oštro da istupim. Neka nitko ne misli da mi te stvari ne vidimo, iako razumijemo ogorčenje ljudi. Ja sam u jednom mjestu u Dalmaciji, u kome se sakupila ogromna masa naroda, doživio da mi je prišla jedna stara žena, uhvatila me za ruku i rekla mi: 'Ja sam ga u lice...' Kad je vidjela da ja to ne odobravam, počela je da me uvjerava da je svećenik bio jako zao. Ona je bila ogorčena, ali, ako je tako, onda ne idite da ih slušate. Mi se s takvim postupcima ne možemo složiti, jer kao što sam rekao – mi imamo daleko jača sredstva: ne treba ih slušati, ne treba im ići, već takve treba ignorirati i oni neće dugo ostati gdje su. To sam ukratko htio reći u vezi sa pitanjem crkve.¹²⁰⁴

Tito je javno osudio primjenu otvorenih represivnih metoda protiv svećenstva, što je u internoj dokumentaciji nekoliko godina ranije napravila i UDB-a. No, implementacija UDB-ine strategije osnivanja svećeničkih udruženja ponovno je rezultirala nasiljem nad svećenstvom, koje je ipak bilo neusporedivo slabije u odnosu na rezultate državne represije iz prvih poslijeratnih godina. Titovo obraćanje u Rumi nije bilo puka farsa. Nakon njegova govora fizički napadi na svećenike praktički su obustavljeni. Povjesničar Miroslav Akmadža zaključuje da od 1953. do 1960. nije bilo značajnijih sukoba između Katoličke crkve i jugoslavenskih komunističkih vlasti. Ali ni konkretnijih poticaja za sređivanje narušenih odnosa.¹²⁰⁵

Jugoslavenske vlasti prema Katoličkoj crkvi i njezinu svećenstvu nedvojbeno su radile taktičke zaokrete, mijenjale strateški pristup, ali nikada temeljno ideološko polazište o Katoličkoj crkvi kao neprijatelju. Zbog toga nasilja nad svećenstvom nisu sankcionirana. Koliko je poznato, nije provedena istraga o napadima na svećenike Hvarske biskupije niti je itko za njih kazneno ili politički odgovarao. Umjesto sankcija, komunistički je sustav honorirao rukovoditelje nasilne kampanje protiv biskupa. O tome svjedoči slučaj Dušana Marića. Dva i pol mjeseca nakon premlaćivanja Štambuka i Belića Marić, koji je prethodnih mjeseci javno djelovao kao inspirator nasilja protiv svećenstva, promoviran je. Ostao je i nakon rujna 1953. predsjednik Kotarskoga NO Hvara. Štoviše, Dušan Marić bio je 22. studenoga 1953. prema nominalnom prijedlogu zbora birača na jednopartijskim izborima izabran za narodnoga zastupnika u Saboru NRH. U Saboru je djelovao kao član Odbora za prosvjetu, nauku i kulturu Republičkoga vijeća. Kasnije je 1. lipnja 1956. imenovan i na dužnost predsjednika Trgovinske komore NRH u Zagrebu.¹²⁰⁶

---

¹²⁰⁴ *Vjesnik*, 28. rujna 1953., str. 2

¹²⁰⁵ Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, 164–165.

¹²⁰⁶ HR-HDA-1081 *Sabor SRH*. 16.1.1. Kutija 1779 – Marić, Dušan.

4.9. Imenovanje i posvećenje don Andra Štambuka za biskupa

Nakon opisanih događaja iz kolovoza i rujna 1953. u izvorima administrativne naravi nastupa stanovita cezura. Sačuvan je tek poneki spomen koji dokazuje da je don Andro Štambuk nastavio s odrađivanjem svakodnevnih obaveza u Hvarskoj biskupiji. Osim što je i dalje upravljao biskupskom kancelarijom, povremeno je zamjenjivao odsutne župnike u bračkim župama.¹²⁰⁷ Međutim, u razdoblju od 1953. do 1955. Štambuk se učestalo dopisivao sa časnom sestrom Mavilom Ursić (1880. – 1957.) iz samostana družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog u Frankopanskoj ulici u Zagrebu. Ta pisma, sačuvana u Župnome arhivu u Selcima, omogućuju introspektivni uvid u intimne misaone preokupacije don Andra Štambuka. Ponajprije duhovne i intelektualne.

Premda podosta starija, sestra Mavila bila je Štambukova duhovna prijateljica. Njezino svjetovno ime bilo je Magdalena. Rođena je 1880. u Selcima na otoku Braču, kao i don Andro. Po ocu je pripadala selačkoj obitelji Ursić koja je nosila nadimak „Piše“. Djevojačko prezime njezine majke bilo je Štambuk, ali don Androva obitelj nije s njome bila u bližoj rodbinskoj svezi.¹²⁰⁸ Magdalena Ursić pristupila je Družbi sestara milosrdnica 1900. godine. Dugo je radila u bolničkoj službi, sve do 1945. kada se razboljela te zbog liječenja došla u Zagreb. Bolovala je dugo, od neizlječive bolesti. U dostupnim izvorima nije sačuvana točna dijagnoza, već da joj je bolest pogodila srce i kralješnicu. Sestra Mavila Ursić do smrti je boravila u Kući matica Družbe sestara milosrdnica u zagrebačkoj Frankopanskoj ulici. Don Andra Štambuka nadživjela je dvije godine.¹²⁰⁹

Početkom 1950-ih redovito su izmjenjivali čestitke, dobre želje i molitvene nakane. Don Andro ju je nazivao „predragom u Kristu sestrom“.¹²¹⁰ Štambukova pisma sestri Mavili prožeta su duhovnošću i svjedoče o njegovoj potpunoj predanosti Bogu. U svibnju 1954. bio je dirnut *Pismima o patnji* pariške dame Élisabeth Leseur, koje je nedavno pročitao u francuskome izvorniku.¹²¹¹ Riječ je o ženi koja je gotovo dvadeset pet godina provela u braku s gorljivim

---

¹²⁰⁷ ŽAS, *Andro Štambuk*. Dopisnica A. Štambuka sestri M. Ursić od 17. 2. 1951., 1; BAH, *Andro Štambuk*, Uručbeni zapisnik 1944. – 1950.

¹²⁰⁸ Arhiv Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog u Frankopanskoj ulici u Zagrebu (dalje: Arhiv DSM) *Matična knjiga Družbe sestara milosrdnica*. Matični br. 1531 – Mavila Ursić; ŽAS, Stanje duša u župi Selca, 354; Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 46.

¹²⁰⁹ Arhiv DSM. *Matična knjiga Družbe sestara milosrdnica*. Matični br. 1531 – Mavila Ursić; Arhiv DSM. *Ljiljanbašča 1957. – 1960.: u spomen preminulih sestara* (Zagreb: Družba sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, 1960), 28–29;

¹²¹⁰ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 17. 12. 1953., 1.

¹²¹¹ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 20. 4. 1954., 1–2.

ateistom. Suprug je izvrgavao ruglu njezinu vjeru i pokušavao je od nje odvratiti. Leseur je zbog toga provela život u duševnoj patnji, smatrajući ju težom od tjelesne, kroz koju je također prolazila. Umrla je s 48 godina, ostavivši iza sebe privatni dnevnik i ispovjednička pisma. Tek nakon smrti Élisabeth Leseur njezin je muž Félix posredstvom pisane ostavštine upoznao pritajenu patnju i spiritualno iskustvo svoje preminule supruge. Kroz nju je spoznao Boga, obratio se i postao dominikanac.¹²¹²

Iskustvo Élisabeth Leseur dodatno je potaknulo don Andra Štambuka na promišljanje o patnji. Leseur je smatrala da nisu govorili istinu stoici koji su tvrdili da „trpiti nije ništa“, nego da ispravno rezoniraju kršćani koji kažu „patnja je sve“. Inspiriran njezinim iskustvom, ali i proživljenim patnjama, don Andro je pisao sestri Mavili: „Mislim da nam nikada nije Gospodin jasnije govorio nego li danas, koji je naš put do Neba, do Njega! To je patnja i križ! Patnja i križ, koji postaju najveća dragocjenost i blago, kad se nastoji da ih se prima pod vidom vječnosti. Čini mi se, da mi nikada ne bi smjeli moliti: 'Gospodine, digni mi Križ', već: 'Gospodine umnoži mi križeve.“¹²¹³

Moleći sestru Mavilu da zadrži u tajnosti njegovu intimnu ispovijest Štambuk joj se povjerio: „Upravo ovih dana molio sam od Gospe da mi isprosi patnje, a to da bude kao zadovoljština za moje i tuđe grijehe. Gospa znade, koja patnja bi bila najprikladnija. Molite i Vi. Združimo naše trpljenje, naše molitve za posvećenje naše, našeg naroda, a osobito naših svećenika.“ Još je napisao: „U ovoj godini naše najbolje i najmilije Majke moramo sebe nepokolebivo i čvrsto privezati uz Krista, ali moramo i mnoge još pridobiti za Krista.“¹²¹⁴ Dakle, Štambuk je u zadnjim godinama života nepokolebljivo stajao na bedemu Katoličke crkve. Osjećao je da je njegov narod, a osobito svećenstvo, u nezavidnu položaju. Bio je svjestan da se borba vodi na idejnome poprištu te je zagovarao jaču evangelizaciju. Očigledno ga je dvogodišnje zatvoreničko iskustvo u KPD-u „Stara Gradiška“ te premlaćivanje koje je potom doživio u Hvaru dodatno učvrstilo u kršćanskoj vjeri. Nije se bojavao trpljenja i patnji nego ih je zazivao. I to u godini uoči neočekivane smrti, koja će nastupiti nakon višednevne i teške agonije. Povjerljiva privatna korespondencija otkriva Štambuka kao svećenika Stepinčeve Crkve, spremne na mučeništvo.

---

¹²¹² Élisabeth Leseur, *Tajni dnevnik Élisabeth Leseur: žena zbog čije se dobrote muž ateist obratio i postao svećenik*. 2. izd. (Split: Verbum, 2021), 13–24, 44.

¹²¹³ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 20. 4. 1954., 2–3.

¹²¹⁴ Isto, 3.

Duhovna razmatranja središnja su tema i ostalih pisama koje je don Andro poslao časnoj sestri Mavili u zagrebački samostan. Tako je uoči Božića 1954. pisao: „Ljudi obično cijene ono što blista, što je bučno, što ima izgled velikoga. Današnji čovjek pogotovo je sav uronio u zemaljštinu. Za njega je veliko i korisno, ono što može izmjeriti, vagnuti i obuhvatiti. Na one prave vrednote, on je davno zaboravio. Zar da se današnji čovjek još zanosi ljepotom duše, unutarnjim vrednotama narodnim i vrhunaravnim. To pripada prošlosti.“ U tom je pismu Štambuk časnoj sestri kazao da je prezaposlen, zbog čega mu ne ostaje vremena za korespondenciju. No, nije se žalio, već je ustvrdio da ga rad veseli i da treba „sve svoje sile utrošiti za Boga i njegovo djelo“.¹²¹⁵ Redovito je sestri Mavili prenosio pozdrave hvarskoga biskupa, kojega je uvijek u pismima spominjao s izuzetnim poštovanjem. Krajem 1953. godine, u kojoj je biskup Miho Pušić zbog protivljenja svećeničkim udruženjima bio izložen nesmiljenoj kampanji i pritisku delegacija SSRN, Štambuk je izvijestio časnu sestru o biskupovim zdravstvenim teškoćama: „On je preko 2 mjeseca u krevetu. Razne psihičke smetnje narušile su mu zdravlje.“¹²¹⁶

Uz biskupa Pušića, Štambuk je u korespondenciji sa sestrom Mavilom redovito spominjao svoju majku Katu. Iz pisama nastalih 1953. i 1954. razvidno je da je ona s don Androm stanovala u Hvaru. U crkvenoj zgradi pokraj katedrale njih je dvoje imalo kuhinju, dok im je spavaća soba bila preko puta u kući „jedne dobre starice“.¹²¹⁷ Don Andro Štambuk i njegova majka spavali su u istoj sobi dok krajem 1954. nisu dobili na korištenje još jednu.¹²¹⁸ Dakle, živjeli su veoma skromno. Ali Štambuk za materijalno nije mario. Sestri Mavili je 17. prosinca 1953. pisao: „Što možemo, pa i naš božanski Spasitelj je bio beskućnik. Glavno je imati Kristov mir u duši, pa je svugdje udobno i dobro, i nikakva nestašica prostora i hrane, taj mir ne može uzeti.“¹²¹⁹

U životu don Andra Štambuka majka je zauzimala posebno mjesto. O tome svjedoči i zgoda koju je upamtio jedan dijecezanski svećenik, a zapisao benediktinac Martin Kirigin. Putujući jednom iz Hvara za Split cijelo je vrijeme razgovarao s majkom držeći je zagrljenu.¹²²⁰ Sačuvana korespondencija sa sestrom Mavilom posvjedočuje don Androvu ljubav prema majci. U pismu od 20. travnja 1954. zapisao je: „Ako sam išta dobra učinio u životu, ako je išta dobra u meni, to samo zahvaljujem molitvama i žrtvama moje predobre mame, a i ostalih dobrih duša.“ Na kraju pisma

---

¹²¹⁵ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 18. 12. 1954., 2.

¹²¹⁶ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 17. 12. 1953., 2.

¹²¹⁷ Isto, 2.

¹²¹⁸ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 18. 12. 1954., 2.

¹²¹⁹ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 17. 12. 1953., 2.

¹²²⁰ BAH. Pismo M. Kirigina S. Štambuku od 8. 10. 1999., 1.

opet se osvrnuo na nju: „Radi i moli. Ona je moja zaštita i blagoslov. Moj Mosije, koji drži raširene ruke, dok se ja borim. Ona je Božji blagoslov.“¹²²¹

U uskršnjoj čestitki od 3. travnja 1955. don Andro Štambuk napisao je časnoj sestri Mavili: „Iza križa i sramote Krist je doživio trijumf“.¹²²² Nije ni slutio da će već sljedeći mjesec uslijediti i njegov trijumf, za koji se može ustanoviti da je doživljen „iza križa i sramote“ priređenih Štambuku od strane vlasti FNRJ nakon povratka iz zbjega. U prvim danima lipnja 1955. neočekivana se vijest proširila Hvarskom biskupijom uzbudivši pučanstvo njezinih otoka. Biskupski ordinarijat u Hvaru okružnicom je obavijestio svećenstvo dijeceze o važnome imenovanju.¹²²³ Naime, papa Pio XII. na zamolbu biskupa Pušića imenovao je 14. svibnja 1955. upravitelja biskupske kancelarije don Andra Štambuka naslovnim biskupom Balaneje i pomoćnim biskupom hvarskim. Državni tajnik Svete Stolice Domenico Tardini izvještaj o imenovanju biskupom poslao je Ordinarijatu u Hvaru točno na dan Štambukova 42. rođendana.¹²²⁴

S druge strane, velike su se godine nakupile na kontu hvarskoga biskupa Mihe Pušića. Navršavao je 75. godinu. Tako je biskup Pušić 19. ožujka 1955. molio papu Pija XII. da mu dodijeli don Andra Štambuka za pomoćnoga biskupa zbog visoke životne dobi. Prema procesnoj dokumentaciji Vatikanskoga apostolskog arhiva, koju je iščitao i citirao Juraj Batelja, hvarski biskup Pušić bio je uvjeren da bi Štambuk bio „vrlo prikladan za tu osjetljivu službu“. Predstavljajući don Andra kao biskupskoga kandidata Pušić je istaknuo da „više godina radi kao kancelar u ovoj biskupskoj kuriji na potpuno moje zadovoljstvo. On je svećenik pobožan, gorljiv, učen, zdrav i snažan potpuno predan Svetoj Stolici. Zadnje tri godine velikodušno je sa mnom podnosio dobro poznate kušnje u trpljenju (...). Osim rada u kuriji dragovoljno vrši i druge pastoralne aktivnosti: poučava katekizam u crkvi za djevojke ženske škole. Zbog pomanjkanja klera slavi svake nedjelje i svetkovine svetu Misu s propovijedi u pojedinim župama. Propovijedao je mnogo puta za vrijeme 40-satnog klanjanja u katedrali. Poštuje ga svećenstvo i narod kao vrijednog propovjednika. Pokazuje veliko zanimanje za liturgijski pokret.“ Pušić je zatim kazao da je u prosincu 1943. s dopuštenjem njega kao biskupa „prigodom egzodusa mnogih otočana u Egipat i on otišao u El Shat, gdje je bio vrlo zauzet za duhovnu skrb svojih zemljaka. Nakon povratka ponovno je nastupio svoju službu u biskupijskoj kuriji. Ali zatim je morao dvije godine

---

¹²²¹ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 20. 4. 1954. 1, 4.

¹²²² ŽAS, *Andro Štambuk*, Dopisnica A. Štambuka sestri M. Ursić od 3. 4. 1955., 1.

¹²²³ BAH, *Andro Štambuk*, Br. 453/55. Dekanalna okružnica od 2. 6. 1955.

¹²²⁴ BAH, *Andro Štambuk*, dokument 2775/55, pismo D. Tardinija od 14. 5. 1955.

(1948.–1949.) provesti u tzv. 'kazneno-popravnoj školi' [zatvoru] u Gradiški. Završivši dvogodišnji, trogodišnji popravak ponovno je preuzeo službu u kuriji gdje se i sada nalazi i služi savjesno biskupiji i svome biskupu.¹²²⁵

Sveta Stolica dozvolila je biskupsko posvećenje don Andra Štambuka i njegovo preuzimanje dužnosti i prije nego li stignu potrebne papinske isprave, uz uvjet prethodne Štambukove suglasnosti za stupanje u biskupsku službu. Posredstvom tajnika Tardinija izraženo je "visoko zadovoljstvo" pape Pija XII. svime što je hvarski biskup Pušić dobro izvršio u Hvarskoj biskupiji „u teškim vremenima“, premda ga nije uvijek služilo zdravlje.¹²²⁶ Pismom od 31. svibnja 1955. hvarski je biskup zahvalio Svetoj Stolici na don Androvu imenovanju.¹²²⁷

I Štambuk je 5. kolovoza 1955. na latinskom jeziku uputio Svetoj Stolici pismo zahvale. Na njegovom početku priznao je da je zbog imenovanja mjesec dana bio „zbunjen i začuđen“ (*confusus et sonsternatus*). U nastavku pisma obećao je Svetome Ocu da će „uz Božju pomoć i uz zagovor Blažene Djevice Marije svojim snagama do posljednjega časa života nastojati braniti Božje pravo i Svete rimske katoličke i apostolske crkve; zatim hraniti ljubav i poštovanje prema Kristovu namjesniku na zemlji, provoditi njegove odluke, naredbe i namisli u našem kleru i među vjernicima, kako bi se preko svih nas dala veća slava Bogu u Crkvi.“ Tom je prigodom papi Piju XII. iskazao „najdublje i žarke osjećaje sinovske ljubavi i poštovanja, odanosti i podložnosti.“¹²²⁸ Svoje intimne osjećaje povodom imenovanja biskupom don Andro je, umjesto časnoj sestri Mavili Ursić, iznio don Luki Trebotiću. Njoj je u posljednjemu pismu od 12. srpnja 1955. zahvalio na čestitkama upravljenima od sestara milosrdnica te je izvijestio da joj nema vremena posebno pisati o biskupskom posvećenju. Još joj je napisao da njezine molitve čine njegovu „borbu i boj za Boga lakim i uspješnim“.¹²²⁹ Po izlasku iz zatvora u Staroj Gradiški Štambuk je sa selačkim župnikom bio u posebno dobrim odnosima. Stoga je Trebotić u više navrata tražio od hvarskoga biskupa da ga upravo don Andro zamjenjuje dok je odsutan.¹²³⁰ Njemu se, dakle, povjerio.

Don Andro Štambuk zaista je ostao zatečen imenovanjem za biskupa. U pismu od 2. lipnja 1955. prvo je don Luki Trebotiću i Selčanima zahvalio na upućenim molitvama te zaprimljenim čestitkama i radosti koju su pokazali „što je njihov sin uzdignut na uzvišenu biskupsku čast i

---

¹²²⁵ Batelja, „Biskup Miho Pušić i euharistijski kongresi u Hvarskoj biskupiji“.

¹²²⁶ BAH, *Andro Štambuk*, dokument 2775/55, pismo D. Tardinija od 14. 5. 1955.

¹²²⁷ BAH, *Andro Štambuk*, dokument br. 451/55, pismo od 31. 5. 1955.

¹²²⁸ BAH, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka Svetoj Stolici od 5. 8. 1955., 1.

¹²²⁹ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 12. 7. 1955., 1.

¹²³⁰ BAH, *Andro Štambuk*, Uručbeni zapisnik 1944. – 1950.

službu“. Zatim mu je ispovijedio svoje osjećaje: „Teško mi je bilo, moj Don Luka, kad sam čuo za imenovanje, a i još sam ošamućen. Došlo je kao grom iz vedra neba. Na moj prigovor zašto me se nije pitalo, odgovorio mi je Ordinarij: 'Nisu ni mene pitali. A što se treba pitati'. Ušutio sam, a iz dna duše sam vapio: 'Deus in auditorium meum intende.' Gospi sam se posebno izručio i molim je da ona kao dobra Majka nada mnogom bdije. I previše sam svjestan težine odgovornosti i križa biskupske službe, a svoje slabosti, da me ne bi strah spopadao pred novim svojim pozivom, ali i vjerujem u dobrotu Božju, da što mi nedostaje po ljudskoj slabosti, da će njegova milost nadoknaditi.¹²³¹ Unatoč opisanim osjećajima, Štambuk je iskazao suglasnost s imenovanjem, inače ne bi mogao biti posvećen za biskupa.¹²³²

Usljebile su pripreme za biskupsko posvećenje (konsekraciju) don Andra Štambuka. Za primanje biskupskoga reda pripravo se šestodnevnom duhovnim vježbama u Zagrebu.¹²³³ Boravak u Zagrebu iskoristio je za posjet svojoj prijateljici, časnoj sestri Mavili, u samostanu u Frankopanskoj. Tom prigodom je kazao: „Ali će biti monsinjor Mađec ponosan – sa mnom je sada šesti biskup iz njegovog zavoda u Rimu kod nas posvećen!“¹²³⁴ Sredinom lipnja vratio se iz Zagreba u Hvar.¹²³⁵ Zatim je 3. srpnja 1955. u katedrali sv. Stjepana u Hvaru obavljeno svečano posvećenje novoimenovanoga pomoćnog biskupa. Štambukovo posvećenje obavio je hvarski biskup Miho Pušić. Suposvetitelji su bili administrator Splitske biskupije Frane Franić i administrator Porečko-pulske biskupije Dragutin Nežić.¹²³⁶ Pored njih, svečanosti su nazočili i dubrovački biskup Pavao Butorac, administrator Zadarske nadbiskupije Mate Garković, pomoćni biskup senjsko-riječki Josip Pavlišić, mitronosni opat trogirski dr. Urban Krizomali te brojno dijecezansko i redovničko svećenstvo.¹²³⁷ Štambuk je u spomenutom pismu sestri Mavili Ursić nakon konsekracije u brzini napisao da je bilo „lijepo i veličanstveno“, navevši podatak da je bilo nazočno „6 stranih biskupa, 50 svećenika i redovnika te mnoštvo naroda.“¹²³⁸

Hvarska katedrala tom je prigodom bila dupkom ispunjena, što domaćega pučanstva, što pridošlih gostiju. Prior benediktinskoga samostana u Opatiji, Martin Kirigin, okupljenom je narodu

---

¹²³¹ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka L. Trebotiću od 2. 6. 1955., 1.

¹²³² BAH, dokument br. 2775/55. Pismo D. Tardinija od 14. 5. 1955.

¹²³³ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka L. Trebotiću od 14. 6. 1955.

¹²³⁴ BAH, *Andro Štambuk*. Nedatirano pismo sestre M. Ursić sestri Teofaniji, 1, 4.

¹²³⁵ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka L. Trebotiću od 14. 6. 1955.

¹²³⁶ BAH, *Secretaria Status Suae Sanctitatis Civitas Vaticana*, Hvar, 3. kolovoza, 1955.

¹²³⁷ ŽAH, *Kronika župe Hvar*, kolovoz 1955.

¹²³⁸ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo A. Štambuka sestri M. Ursić od 12. 7. 1955.

s propovjedaonice tumačio i prevodio obred biskupskoga posvećenja.¹²³⁹ Nakon čina posvećenja održan je svečani banket u velikoj dvorani biskupskog dvora, kojemu je nazočilo mnoštvo svećenika, redovnika i teologa te Štambukova obitelj. Nakon što su biskupi te pojedini svećenici i redovnici održali zdravice, u zaključnom se govoru nazočnima obratio i netom posvećeni pomoćni biskup Andro Štambuk. Srdačno se zahvalio svima, a najprije svom biskupu Pušiću, kojemu je dodijeljen za pomoćnika.¹²⁴⁰ Nedugo nakon toga, 9. srpnja 1955., biskup Pušić imenovao ga je i generalnim vikarom Hvarske biskupije.¹²⁴¹

Iz dostupnih izvora proizlazi da su vjernici Hvarske biskupije s velikim radošću primili saznanje o imenovanju don Andra Štambuka biskupom. Ostaje nepoznato kako su tijela jugoslavenske komunističke vlasti reagirala na Štambukovo imenovanje biskupom, kojim je naznačen kao vjerojatni Pušićev nasljednik na mjestu rezidencijalnoga biskupa. Sačuvani dokumenti u Biskupskom arhivu u Hvaru posvjedočuju samo to da je Štambuk o svom imenovanju i posvećenju za biskupa 6. srpnja 1955. formalnim dopisima izvijestio predsjednika Kotarskoga NO Hvara Dušana Marića,¹²⁴² te predsjednika Sabora NRH Vladimira Bakarića.

U vrijeme njegova imenovanja i posvećenja za biskupa, u Štambukovim rodnim Selcima na otoku Braču privodio se kraju ambiciozan projekt izgradnje monumentalnoga sakralnoga zdanja, nove župne crkve Krista Kralja, čija je izgradnja započela još 1921. godine.¹²⁴³ Stoga je 20. lipnja 1955. selački župnik don Luka Trebotić zamolio hvarskoga biskupa Pušića da na blagdan župne zaštitnice Gospe Karmelske dođe svečano posvetiti novu crkvu i da tom prigodom selačkim prvopričesnicima i krizmanicima podijeli sakramente, ili da u tu svrhu u Selca uputi novoga pomoćnog biskupa.¹²⁴⁴ Biskupski Ordinarijat u Hvaru pozitivno je 26. lipnja 1955. odgovorio na Trebotićevu zamolbu, dozvolivši posvetu nove župne crkve. Također je odredio da će posvetu obaviti pomoćni biskup Andro Štambuk, koji će ujedno selačkoj djeci podijeliti sakramente.¹²⁴⁵ Tako je 16. srpnja 1955. Štambuk prvi put u svom rodnom mjestu nastupio kao biskup predvođi svetu misu u čast Gospi Karmelskoj. Nakon tradicionalne procesije na mjesnom trgu održao je

---

¹²³⁹ Kirigin je pred smrt napisao da ga je don Andro Štambuk pozvao da tumači obred posvećenja, zbog čega se našao na udaru UDB-e, koja je namjeravala spriječiti njegov odlazak u Hvar. Naposlijetku je ipak uspio doći na konsekraciju. Vidjeti: BAH, Pismo M. Kirigina S. Štambuku od 8. 10. 1999., 2.

¹²⁴⁰ ŽAH, Kronika župe Hvar, nadnevak 3. 7. 1955.

¹²⁴¹ BAH, *Andro Štambuk*. Dokument 534/55, imenovanje od 9. 7. 1955.

¹²⁴² BAH, Gospodinu Dušanu Mariću, predsjedniku K.N.O. Hvar, 6. srpnja 1955. JPG 11

¹²⁴³ O gradnji crkve Krista Kralja u Selcima vidjeti: Joško Bracanović, *Selčani - Bogu i sebi: gradnja župne crkve Krista Kralja u Selcima* (Split: Naklada Bošković, 2023).

¹²⁴⁴ BAH, *Andro Štambuk*. Dokument 62/55, molba L. Trebotića za konsekraciju crkve od 20. 6. 1955.

¹²⁴⁵ BAH, *Andro Štambuk*. Dokument 503a/55 od 26. 5. 1955.

upečatljivu propovijed o Majci Božjoj. Sutradan, 17. srpnja, svečano je posvetio novu župnu crkvu Krista Kralja, te djeci podijelio sakramente pričesti i krizme.¹²⁴⁶ Na svečanosti je sudjelovalo mnoštvo svećenika i sjemeništara, ponajviše iz Hvarske biskupije, ali i nekolicina njih i iz ostalih biskupija i redova.¹²⁴⁷

4.10. Neočekivana smrt mladoga monsinjora Štambuka

Mjesec dana nakon posvećenja župne crkve Krista Kralja u Selcima pomoćni biskup Andro Štambuk pripremao se za odlazak u Stari Grad, gdje je trebao 16. kolovoza 1955. održati pontifikalnu misu povodom blagdana Svetoga Roka. Međutim, u noći s 14. na 15. kolovoza osjetio je vrlo snažnu bol u trbuhu. Na poziv su intervenirala obojica hvarskih doktora, dr. Jerko Machiedo i njegov sin Dušan. Pregledom su ustanovili da je posrijedi oboljenje slijepoga crijeva i da biskup Štambuk mora biti upućen u bolnicu u Split, s obzirom na to da na otoku Hvaru nije bilo bolnice.¹²⁴⁸

Prema navodu sestre Gabrijele u pismu Mavili Ursić, nije bilo nikakva vozila koje bi ga pravovremeno prevezlo u Split. Stoga su Štambuku stavili termofor i dali sredstva za čišćenje, što mu je, prema njezinu mišljenju, samo pogoršalo stanje.¹²⁴⁹ Štambuk je sutra ujutro, 15. kolovoza, brodom „Rab“ prevezen u Split, gdje je bio zaprimljen u staru splitsku bolnicu,¹²⁵⁰ koja se nalazila s unutrašnje strane bastiona Cornaro, nedaleko sjevernoga zida Dioklecijanove palače. Nije poznato zbog čega je don Andro Štambuk bio hospitaliziran u toj bolnici, a ne u novoizgrađenoj na Firulama.¹²⁵¹ Mavila Ursić, koja se informirala od sestara iz Splita, u nedatiranom pismu sestri Teofaniji nakon Štambukove smrti napisala je: „U Split su prispjeli tek o podne i bez ičije krivnje predali su ga u staru bolnicu gde nisu baš vješti operateri, u vojničku bolnicu gde je bio upućen i gde je bilo mjesto za njega pripravno tamo ga nisu predali. Apendiks je već 12 sati bio perforiran te prije operacije je nastalo otrovanje.“¹²⁵²

U dvama pismima časne sestre iz Splita detaljno su sestri Mavili Ursić u samostanu u Frankopanskoj ulici u Zagrebu opisale posljednje dane biskupa Štambuka. Neposredno po hospitalizaciji, oko podne na Veliku Gospu, bio je operiran. Operirao ga je dr. Vučetić, pri čemu

---

¹²⁴⁶ Prigodnik 11 kroz 2005 143

¹²⁴⁷ ŽAS, *Andro Štambuk*. Popis naslovljen: „Ovi bili prisutni posveti nove crkve 17. 7. 1955.“

¹²⁴⁸ ŽAH, Kronika župe Hvar, kolovoz 1955.

¹²⁴⁹ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Gabrijele sestri M. Ursić od 22. 8. 1955.

¹²⁵⁰ BAH, nedatirani dokument s podacima o A. Štambuku, „Dragi don Pavo!“.

¹²⁵¹ <https://www.galum.hr/info/o-nama/>

¹²⁵² BAH, *Andro Štambuk*. Nedatirano pismo sestre M. Ursić sestri Teofaniji, 2.

se ustanovilo da je operacija zakašnjela, jer je već ranije nastupio peritonitis (upala potrbušnice). Štambuk je u bolnici proveo četiri dana, a stanje mu se nakon operacije pogoršavalo, te su 19. kolovoza 1955. oko 6 sati ujutro zvona splitske katedrale sv. Duje označila njegovu preranu smrt u 42. godini života.¹²⁵³

U danima Štambukove predsmrtne agonije kraj njega su se u bolničkoj sobi izmjenjivale časne milosrdnice i brinule o njemu. Među njima bile su sestre Anima, Leonija, Imelda te ponajviše Kazimira. Pritom su morale biti odjevene u civilnu odjeću. Prema svjedočanstvu časne sestre Evangeliste prvoga dana nakon operacije, 16. kolovoza, Štambuk je bio dobro. Izgledalo je da se oporavlja i nije se mogao naslutiti smrtni ishod. No, kasnije mu je pozlilo i stanje se od tada stalno pogoršavalo. Na samrti je mladi biskup želio vidjeti majku Katu. Predosjećajući smrt, oprostio se s majkom, bratom Miljenkom i sestrama Irmom i Lidijom, koje su tada živjele u Splitu. Svi skupa bdjeli su na hodniku stare bolnice tijekom njegove agonije, a kad mu se stanje značajno pogoršalo njegova majka silno je vikala i plakala. Uz članove obitelji, u bolnici ga je posjećivalo više svećenika, među kojima su prednjačili oni brački: don Zdravko Ostojić, fra Jerko Štambuk i don Luka Trebotić.¹²⁵⁴ Posljednje pomazanje podijelio mu je konventualac fra Marcelin Pedišić.¹²⁵⁵ Prema svjedočanstvu sestre Evangeliste, Štambuk je večer prije smrti bolno pogledao sve okupljene oko njegove smrtničke postelje i kazao: „Svima gospodi doktorima od srca zahvaljujem na svemu što su mi učinili, svima sestrama, bolničarima i bolničarkama. Od srca ponavljam hvala, jer ste učinili sve, što ste mogli, ali jer nije volja Božja da ostanem na životu neka bude kako On hoće“. Poslije toga opet je vapio: „Spasite me, zadnji su momenti, ja hoću živjeti.“, a potom nadodao: „Bože neka bude kako Ti hoćeš.“ Na samome kraju je buncao: „Evo, čujem smrtno zvonce, umirem u gradskoj bolnici u Splitu kraj prozora kod kojega se događa velika tragedija.“ Zazivao je i Gospu. Za života je Štambuk više puta hodočastio Gospinim svetištima, i pred smrt je učinio zavjet kako će ići na hodočašće Gospi Sinjskoj ako ozdravi. Pritom je poljubio Gospinu sliku koja je na njegovim prsima spuštena u grob.¹²⁵⁶ „Sveto je živio, sveto je umro“, govorila je povodom njegove smrti sestra Mavila Ursić. Smatrala je da je Štambuk bio

---

¹²⁵³ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Gabrijele sestri M. Ursić od 22. 8. 1955.; ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Evangeliste sestri M. Ursić od 30. 8. 1955.

¹²⁵⁴ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Gabrijele sestri M. Ursić od 22. 8. 1955.; ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Evangeliste sestri M. Ursić od 30. 8. 1955.

¹²⁵⁵ ŽAH, Kronika župe Hvar, kolovoz 1955.

¹²⁵⁶ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Evangeliste sestri M. Ursić od 30. 8. 1955., 1–2.

„veliki mučenik radi svoga svećeničkog zvanja“ i da ga je „revnost za kuću Božju i za duše istrošila“.¹²⁵⁷

Tijelo pokojnoga biskupa Andra Štambuka bilo je istoga dana izloženo na odru u crkvi sv. Filipa u Splitu. Crkva je tog dana neprestano bila puna. Mnoštvo svijeta dolazilo je poškropiti pokojnika i oprostiti se s njime.¹²⁵⁸ Vijest o Štambukovoj smrti zatekla je hvarskoga biskupa Pušića u pastirskom pohodu na otoku Visu. Nije prekinuo pohod, već je u Split poslao svoga suputnika, kanonika Šimu Kovačića, koji je pred otvorenim lijesom u crkvi sv. Filipa prikazao prvu svetu misu za dušu preminuloga pomoćnog biskupa. Sljedećega dana, 20. kolovoza, u jutarnjim je satima sprovednom pratnjom tijelo pokojnika preneseno u obližnju katedralu sv. Duje, gdje je biskup Mate Garković prikazao svečane mise zadušnice. Garković, upravitelj Zadarske nadbiskupije, pristigao je u Split na vijest o Štambukovoj smrti jer su biskupi bližih biskupija, poput Pušića, tih dana bili u pastirskim pohodima po svojim dijecezama.¹²⁵⁹ S njime su bili šibenski biskup Ćiril Banić i mitronosni opat u Trogiru Urban Krizomali.¹²⁶⁰ Poslije mise, klerici su u popodnevnim satima prenijeli Štambukovo tijelo iz splitske katedrale do obale.¹²⁶¹ Bili su praćeni povorkom brojnoga svećenstva i građanstva. Nakon što se mnoštvo ožalošćenoga naroda s pokojnikom oprostilo na obali, lijes je ukrcan na parobrod „Valjevo“ i odvezen iz Splita u grad Hvar. Pratio ga je biskup Garković, kao i veći broj svećenika.¹²⁶²

Gotovo sve stanovništvo Hvara dočekalo je tijelo preminuloga biskupa, koje je potom izloženo na katafalku u hvarskoj katedrali sv. Stjepana. Nad njime je don Ante (Tonko) Brešković potom održao smrtno slovo. Sutradan, 21. kolovoza rano ujutro, biskup Mate Garković služio je u katedrali misu zadušnicu, kao i u Splitu. Biskupa Pušića još uvijek nije bilo, zadržao se na otoku Visu.¹²⁶³ Stoga je posljednji pozdrav monsinjoru Andru Štambuku kao Pušićev zastupnik nakon mise izrekao kanonik Juraj Dulčić. Ustanovio je da se smrt poput Štambukove, mjesec i pol nakon posvećenja za biskupa, jedva može naći u povijesti Crkve. Dulčić je kazao da je „nemila kosa smrti“ pokosila pomoćnoga biskupa, koji je bio „mlad, učen, revan i poletan, pun svetih snova“.

---

¹²⁵⁷ BAH, *Andro Štambuk*. Nedatirano pismo sestre M. Ursić sestri Teofaniji, 3–4.

¹²⁵⁸ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Gabrijele sestri M. Ursić od 22. 8. 1955.

¹²⁵⁹ ŽAH, Kronika župe Hvar, kolovoz 1955.

¹²⁶⁰ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Gabrijele sestri M. Ursić od 22. 8. 1955.

¹²⁶¹ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Gabrijele sestri M. Ursić od 22. 8. 1955.

¹²⁶² ŽAH, Kronika župe Hvar, kolovoz 1955; BAH, nedatirani dokument s podacima o A. Štambuku, „Dragi don Pavo!“.

¹²⁶³ ŽAH, Kronika župe Hvar, kolovoz 1955; BAH, nedatirani dokument s podacima o A. Štambuku, „Dragi don Pavo!“.

Osvnuo se na odnos pokojnika s Hvarom: „...Hvar nije nikad ni za kim prolio toliko suza koliko za tobom; kako i nije nitko u Hvaru počašćen bio kako ti, 1 i pol mjesec dana prigodom tvoga posvećenja za biskupa. Ti si bio miljenik Hvara, kako je i Hvar bio tvoj miljenik. Ti si bio prva simpatija Hvara i ti si bio najomiljenija ličnost u našoj sredini osobito između mladeži, za koju si toliku brigu vodio“. Dulčić je govoru izrazio želju da biskup Štambuk bude pokopan u Hvaru: „Ostani s nama, makar mrtav, mili pokojniče! Ovdje je tvoje sjedište, ovdje je tvoj grob, kako i ostalim biskupima!“ Citirao je Tertulijana: „Nijesmo mi zaboravili, što je u vrijeme prvih mučenika rekao Tertulijan, da je krv i smrt mučenika sjeme kršćana - *sanguis martyrurum semen christianorum*“, te neimenovanoga talijanskog pjesnika koji je pisao „grobovi jakih duhova potiču na jake podvige“. Kanonik Dulčić ujedno je naveo i jedan od razloga zbog kojih je odlučeno da posljednje počivalište biskupa Štambuka bude u rodnim Selcima: „Ti ne ćeš ostati s nama još i stoga, što te ondje čeka ucviljena starica majka, da uzmogne izravno po tvojoj grobnoj ploči suze za tobom, sinkom svojim prolijevati.“¹²⁶⁴

Po završetku ceremonije u hvarskoj katedrali tijelo pokojnika upućeno je na otok Brač. Uz veliku sprovodnu pratnju lijes je od katedrale prenesen do obale, odakle je brodom braće Dujmović-Bulić prevezen iz hvarske Križne luke u Sumartin.¹²⁶⁵ I tamo je lijes dočekalo mnoštvo naroda predvođeno sumartinskim župnikom fra Augustinom Marušićem. Mladići Hvarske biskupije na ramenima su u sprovodnoj povorci svečano prenijeli lijes iz Sumartina u nekoliko kilometara udaljena Selca. Do nove župne crkve Krista Kralja koju je Štambuk posvetio prije nešto više od mjesec dana.¹²⁶⁶

Časna sestra Evangelista ovako je opisala ambijent na ispraćaju pomoćnoga biskupa Andra Štambuka: „Na Hvaru dočekao ga je čitav Hvar sav zavijen u crno, nije bilo nijedne kuće ni prozora da nije bio zavijen u crno, a i sami Hvarani muško i žensko bilo je sve u crnini... Don Zdravko ga pratio sve od Splita do u Selca. I tu ga je dočekalo cijelo mjesto, stotinu mladića obučeni u crno, koji su ga od obale u crkvu sami nosili.“¹²⁶⁷ Osim crnine, koju je većina okupljenih nosila u znak žalosti, neki su nosili bijele odore kao znak nevinosti.¹²⁶⁸ Kasniji selački župnik don Andro Ursić svjedočio je tom sprovodu kao dječak od nepunih 6 godina. To je sjećanje iz djetinjstva podijelio

---

¹²⁶⁴ BAH, *Fototeka*. Osmrtno slovo J. Dulčića pred lijesom Andrije Štambuka od 21. 8. 1955., 1, 3.

¹²⁶⁵ ŽAH, *Kronika župe Hvar*, kolovoz 1955.

¹²⁶⁶ Isto, kolovoz 1955; BAH, nedatirani dokument s podacima o A. Štambuku, „Dragi don Pavo!“.

¹²⁶⁷ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Evangeliste sestri M. Ursić od 30. 8. 1955., 2.

¹²⁶⁸ BAH, *Andro Štambuk*. Nedatirano pismo sestre M. Ursić sestri Teofaniji, 3–4.

u memoarskoj knjizi *U raljama crvenoga zmaja*: „Biskupovo mrtvo tijelo prevezeno je najprije iz Splita u Hvar, a potom brodom iz Hvara do luke Radonja. Župljani Selaca, značajan broj vjernika Brača i Hvara, sudjelovao je u pratnji od luke do Selaca. Pred starom i novom crkvom lijes je dočekalo mnoštvo vjernika. Kao dijete uočio sam skupinu žena koja je glasno plakala i naricala za voljenim biskupom. Na čimatoriju stare crkve redali su se svećenici, redovnici i redovnice. Pogledavali su u naše dvorište i na mene kao malenog dječaka. Činilo mi se da pred sobom vidim nepregledno i čudnovato uniformirano osoblje u crno-bijelim haljinama, koje se neprestano miješa i kreće u isprekidanim valovima. U vrijeme pogreba nisam mogao od mnoštva ući u crkvu.“¹²⁶⁹

U popodnevnim satima, nakon svečanih misa zadušnica koje je obavio don Petar Rudan, župnik Milne, tijelo biskupa Štambuka ukopano je u posebno izrađeni grob pred velikim oltarom župske crkve Krista Kralja, koju je pokojnik posvetio 17. srpnja 1955., dva tjedna nakon svog posvećenja za biskupa. Posljednji oproštajni govor nad pokojnikom izrekao je don Luka Trebotić, selački župnik i Štambukov prijatelj.¹²⁷⁰ Grob u prezbiteriju crkve Krista Kralja bio je privremeno prekriven daskama, pa presvučen betonom.¹²⁷¹ Naknadno je prilikom popločanja apside na njega postavljena kamena grobna ploča. Na njoj su uklesani Štambukov biskupski grb i natpis *Gloria Deo in Ecclesia! (Slava Bogu u Crkvi!)*,¹²⁷² novozavjetna sintagma koju je bio odabrao za svoje biskupsko geslo iz *Poslanice Efežanima* (Ef 3, 21).

Štambukova preuranjena i neočekivana smrt u objavljenim se tekstovima o njemu često dovodi u manje ili više izravnu vezu s fizičkim napadom koji se dogodio 8. rujna 1953. godine. Tragičan svršetak mladoga biskupa interpretira se kao posljedica premlaćivanja. Primjerice, Augustin Franić u knjizi *KPD Stara Gradiška: mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika* iz 2009. piše da je Andro Štambuk „...umro od posljedica udaraca, koje mu je nanijela grupica prerušenih muškaraca kod Franjevačkog samostana na Hvaru...“.¹²⁷³ Fra Petar Bezina u knjizi *Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije 1941.-1992.* iz 2000. o smrti Andra Štambuka navodi: „Četrdeset pet dana nakon biskupskog ređenja naglo mu je pozlilo pa je prevezen u splitsku vojnu bolnicu gdje je i umro, kako se prenijelo, od slijepog crijeva. Najvjerojatnije je bilo posljedica udaraca koje je zadobio pred Franjevačkim samostanom u Hvaru

---

¹²⁶⁹ Ursić, *U raljama crvenog zmaja*, 47.

¹²⁷⁰ ŽAH, Kronika župe Hvar, kolovoz 1955.

¹²⁷¹ Ursić, *U raljama crvenog zmaja*, 47.

¹²⁷² Bracanović, *Selčani – Bogu i sebi*, 159.

¹²⁷³ Franić, *KPD Stara Gradiška*, 256.

1953.¹²⁷⁴ Don Anto Baković u knjizi *Hrvatski martirologij XX. stoljeća* iz 2007. piše da je Štambuk „umro pod čudnim okolnostima“.¹²⁷⁵ Fra Stipo Marčinković u članku *O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji u doba komunističke vladavine* iz 2013. piše: „U neuspjelom pokušaju likvidacije, teško je pretučen pa je umro četrdeset i pet dana nakon svojega biskupskog ređenja.“¹²⁷⁶ Don Stanko Jerčić u kratkoj bilješci unutar knjige Darija Štambuka *Štambuk: povijest i rodoslovlje* napisao je da je biskup Štambuk umro „možda i od posljedica atentata dvije godine prije“.¹²⁷⁷ Juraj Batelja u knjizi *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija* iz 2021. piše: „Mjesec i po nakon ređenja, 18. kolovoza 1955., iznenada mu je pozlilo te je prevezen u Opću bolnicu u Splitu, gdje je umro dan poslije; opravdano se pretpostavlja od posljedica atentata prije dvije godine.“¹²⁷⁸

Uvjerljivost tvrdnje o premlaćivanju kao uzroku smrti ponekad pojačava i navod da don Andro Štambuk nakon napada nije odlazio liječniku, već se liječio sam. Juraj Batelja, primjerice, taj navod preuzima od Iva Vukovića, koji tvrdnju nije potkrijepio niti jednim izvorom, kao ni don Stanko Jerčić u kratkoj bilješci o Štambuku.¹²⁷⁹ Nadalje, i Vjera Nižetić u svojim sjećanjima piše da je Štambuk napad „navodno odbio prijaviti miliciji i otići liječniku“.¹²⁸⁰ Ivo Vuković i Vjera Nižetić nisu povjesničari i njihovi citirani tekstovi nisu historiografski, već uglavnom zapisuju ono što su čuli, bez pozivanja na izvore. Tako da su u svoje tekstove unijeli glasine, koje su kasnijim reproduciranjem brojnih autora postale integralan dio i onih tekstova sa stručnim i znanstvenim pretenzijama.

Na temelju iznesenih primjera može se zaključiti da se u malobrojnoj literaturi koja spominje Andra Štambuka gotovo u pravilu pojavljuje teza o povezanosti između fizičkoga napada i neočekivane smrti pomoćnoga biskupa, iako je smrt uslijedila gotovo dvije godine poslije nasilnoga čina. Takvo se tumačenje desetljećima prenosi među stanovnicima Hvarske biskupije usmenom predajom. Naravno da je moguće da je pretrpljeni napad zaista utjecao na komplikacije oko slijepoga crijeva koje su rezultirale peritonitisom te u konačnici Štambukovom smrću. Posebice zbog činjenice da je prilikom premlaćivanja zadobio snažne udarce u trbuh i slabine, o

---

¹²⁷⁴ Bezina, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika*, 124.

¹²⁷⁵ Baković, *Stradanja Crkve u Hrvata*, 66.

¹²⁷⁶ Marčinković, „O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji“, 269.

¹²⁷⁷ Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 396.

¹²⁷⁸ Batelja, *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija*, 164.

¹²⁷⁹ Vuković, „O nekim značajnijim i zaslužnijim Štambucima“, 39; Štambuk, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*, 396.

¹²⁸⁰ Nižetić, *U pustinji El Shatta*, 89.

čemu je još u rujnu 1953. izvijestio biskup Pušić.¹²⁸¹ Ali nijedan autor ne navodi konkretan dokaz za takav zaključak. Konkretna znanstvena potvrda nije pronađena niti u opsežnom arhivskom gradivu obuhvaćenom ovim istraživanjem. Uzročno-posljedična veza između napada i Štambukove smrti ne spominje se ni u dvama pismima od 22. i 30. kolovoza 1955. u kojima su časne sestre iz Dalmacije veoma detaljno informirale sestru Mavilu Ursić u Zagrebu o posljednjim danima i okolnostima Štambukove smrti. Ta su svjedočanstva nastala neposredno nakon smrti pomoćnoga biskupa. A ostavile su ih milosrdnice koje su bile prisne sa Štambukom i cijelo vrijeme bdjele nad njegovom samrtničkom posteljom, te bile u kontaktu s njegovim liječnicima. Neke od njih bile su i same upućene u bolničarske vještine. S druge strane, nije dostupno ni liječničko mišljenje ni obdukcijски nalaz koji bi potvrdili da je Štambukova smrt posljedica pretrpljene traume. Stoga takvu mogućnost treba i dalje treba uzimati s rezervom, ali ne može je se niti potpuno otkloniti.

U usmenoj predaji postoji i navod da je Andru Štambuku namjerno onemogućen pravovremen prijevoz brodom do Splita, na što su utjecali hvarski komunisti. Izgleda da je do Štambukove hospitalizacije zaista došlo prekasno. No časna sestra Gabrijela neposredno nakon njegove smrti pisala je Mavili Ursić : „Pomoći mu nije bilo, premda su sve upotrebili, što bi mu i malo pomoglo. Prekasno je došao, a nije mogao prije, i tako nije nitko kriv, nije se moglo sa otoka tako lako doći u Split.“¹²⁸² Sestra Mavila, informirana u zagrebačkom samostanu preko sestara u Splitu, u nedatiranom pismu prosljedila je podatke sestri Teofaniji napisavši: „Iz ot. Hvara nije bilo nikakvog prevoznog sretstva da ga prebaci do Splita i tako je on zakasnio na operaciju.“¹²⁸³ U tome časne sestre nisu vidjele ništa posebno sumnjivo, kao ni ostali uključeni suvremenici koji su ostavili pisani trag o tom događaju. Stoga se može zaključiti da pojedinci iz Štambukova najužega kruga, poput sestre Mavile Ursić, nisu dijelili mišljenje koje je kasnije prevladalo u javnosti da je namjerno onemogućen brz transfer bolesnika Štambuka do Splita.

Nisu otkriveni dokumenti iz kojih bi se mogle iščitati reakcije komunističkih vlasti na smrt pomoćnoga biskupa Andra Štambuka. No znakovit je zapis sestre Evangeliste: „Između dobrih i revnih, bilo je i onih, koji ne simpatiziraju Božje stvari, pratili su sa pijatetom zadnje časove pokojnikove, što su se zbivali u splitskoj bolnici.“¹²⁸⁴ Iz toga proizlazi da su i protivnici Katoličke

---

¹²⁸¹ Akmadža, *Crkva i država* 2, 482.

¹²⁸² ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Gabrijele M. Ursić od 22. 8. 1955.

¹²⁸³ BAH, *Andro Štambuk*. Nedatirano pismo sestre M. Ursić sestri Teofaniji, ?

¹²⁸⁴ ŽAS, *Andro Štambuk*. Pismo sestre Evangeliste sestri M. Ursić od 30. 8. 1955.

crkve s poštovanjem prema Štambuku osluškivali vijesti o njegovoj predsmrtnoj agoniji. Slijedom toga, Biskupski ordinarijat u Hvaru zaprimio je povodom smrti svoga pomoćnog biskupa brojne izraze sućuti iz cijele zemlje. Među njima pristigli su 14. rujna 1955. i izrazi sućuti iz Vatikana.¹²⁸⁵

UDB-a je također sa zanimanjem osluškivala kako je svećenstvo Hvarske biskupije primilo neočekivanu smrt mladoga biskupa Štambuka. Suradnik „Điki“ predao je 30. kolovoza 1955. referadi za kler Odjeljenja UDB-e za Split izvještaj o aktivnostima don Božidara Medvida, koji je nakon puštanja iz KPD-a „Stara Gradiška“ bio u obavještajnoj obradi. Medvid je bio veoma pogođen tragičnim događajem. U spomenutom izvještaju, sačuvanom u sklopu opsežnoga UDB-ina dosjea don Božidara Medvida, stoji: „Povodom smrti Štambuka Andre, biskupa, Božidar je bio klonuo od žalosti, o njemu je počeo govoriti kao o svecu i njegove izjave prije smrti, tako da bi se reklo da je svetac umro.“ Suradnik je izvijestio i o držanju don Iva Tržoka, koji je kao i don Drago Lovrić navraćao k Medvidu, iako su obojica bila članovi svećeničkih udruženja, kojima se Medvid protivio. Prema izvještaju, Tržok je bio „sav klonuo kad je biskup umro“, što je očekivano jer je Štambuka poznao još od sjemeništa. No, suradnik je Tržokovo ponašanje interpretirao u posve drugačijemu ključu. Prema njemu, don Ivo je žalovao jer je Štambuka „bio predobio za sebe za mitovinu prošekom i novcem kojeg je skupio od naroda. Lizao se oko njega da je to previše bilo upadljivo, jer se bio u početku Tržok prestrašio, kad je postao biskupom da će ga progoniti.“¹²⁸⁶

Upadljivo je da hvarski biskup Miho Pušić nije bio nazočan na ispraćaju Andra Štambuka: ni u Splitu, ni u Hvaru, ni u Selcima. Ni među onima koji su pred smrt došli posjetiti umirućega pomoćnog biskupa hvarskog, ne nalazi se ime Mihe Pušića. Kao što je već rečeno, tih se dana nalazio u pastirskom pohodu na otoku Visu. Međutim, nije u potpunosti jasno zbog čega se biskup nije došao posljednji put pozdraviti sa Štambukom, s obzirom na to da su na ispraćaj dolazili biskupi i svećenici iz puno udaljenijih krajeva, nego što je Vis koji pripada Hvarskoj biskupiji. Ipak, kad se razmotri njihov odnos u cjelini, naklonost biskupa Pušića prema Štambuku višestruko je potvrđena. Ta upravo je Pušić molio papu da imenuje don Andra njegovim pomoćnim biskupom. Također je zabilježeno da je Miho Pušić nakon sprovoda bio među prvim pohoditeljima Štambukova groba u Selcima. U pratnji don Šime Kovačića i don Ante Vrankovića posjetio je 7.

---

¹²⁸⁵ Segreteria di Stato, Vatikan, 14. 9. 1955.

¹²⁸⁶ HR-HDA-1561 *SDS RSUP*. 6. Dosjei građana, dosje br. 80792– Medvid, Božidar. Izvještaj saradnika „Điki“ Referadi za kler Odjeljenja UDB-e za Split od 30. 8. 1955., 2.

rujna 1955. Štambukovo posljednje počivalište te u crkvi Krista Kralja slavio tihu misu.¹²⁸⁷ Četiri mjeseca nakon smrti Andra Štambuka biskup Pušić je u nekrologu kazao je da se pokojnik Andro Štambuk „odlikovao dobrotom i prijaznošću, te je radi toga imao mnogo prijatelja među svećenicima kao i među vjernicima Hvara, gdje je živio skoro petnaest godina, i uz svoje redovite dužnosti radio i na dušobrižnom polju. Veliko oduševljenje svećenika i vjernika prigodom njegove konsekracije i iskrena duboka žalost prigodom sprovoda najbolji je dokaz tome.“ U nekrologu je napisao i: „...žalimo za njim kao za čovjekom, prijateljem, svećenikom i biskupom, od kojega smo mnogo očekivali.“¹²⁸⁸

S obzirom na sve navedeno, može se pretpostaviti da se ostarjelom biskupu Pušiću nije bilo lako nositi s iznenadnom i preranom smrću Andra Štambuka. Nije mu bilo jednostavno nazočiti sprovodu i iz drugih razloga. Naime, Pušića su u obavljanju biskupskih obveza sve učestalije priječile zdravstvene tegobe.¹²⁸⁹ Zbog toga mu je i bio potreban pomoćni biskup, pa je nakon smrti Andra Štambuka već 30. rujna 1956. novim hvarskim pomoćnim biskupom imenovan dominikanac Celestin Bezmalinović, rođen u selačkoj župi, kao i Štambuk. Bezmalinović je zatim 1967. imenovan koadjutorom s pravom nasljedstva i apostolskim administratorom *sede plena* Hvarske biskupije, te je naposljetku zamijenio onemoćaloga Mihu Pušića i početkom 1968. bio svečano ustoličen za rezidencijalnoga hvarskog biskupa.¹²⁹⁰ S obzirom na slijed imenovanja fra Celestina Bezmalinovića, može se ustvrditi da je jednaki put biskup Pušić bio namijenio i Andru Štambuku, odnosno da ga je u daljnjoj perspektivi vidio kao svoga nasljednika. Prema svemu sudeći, namjeravao ga je postupno, ali potpuno, uvesti u biskupsku čast, što nije realizirano zbog nagle Štambukove smrti.

Način na koji je ispraćen don Andro Štambuk, o čemu osim brojnih zabilježenih reakcija i dojmova svjedoče i sačuvane fotografije, zaista potvrđuje Pušićeve riječi da je bio vrlo omiljen i prihvaćen u crkvenim krugovima, ali i u narodu. Simboliku krivulje njegova života, koja je zadnjih mjesec i pol dana bila toliko nepredvidiva, prepoznali su pojedini suvremenici, videći u životu i smrti don Andra Štambuka duhovni zalog. Tako je fra Leonardo iz Omiša pisao don Luki Trebotiću: „...po mom skromnom mišljenju, u ovim naglim i neobičnim kontrastima velikih

---

¹²⁸⁷ Bracanović, *Selčani – Bogu i sebi*, 159.

¹²⁸⁸ ŽAS, *Andro Štambuk*. „In memoriam“ iz prosinca 1955.

¹²⁸⁹ HR-HDA-1561 *SDS RSUP SRH*. 6. Dosjei građana, dosje br. 301415 – Mihovil Pušić, rezime materijala; zapisnik o saslušanju Mihe Pušića od 20. ožujka 1953; BAH, Andro Štambuk, dokument 2775/55, pismo Domenica Tardinija od 14. svibnja 1955.

¹²⁹⁰ Jozo Jelinčić, ur. *Šematizam Hvarske biskupije* (Hvar: Biskupski ordinarijat, 1976), 3.

razmjera, Gospodin je nešto važnoga htio. U tom pravcu treba zauzeti stav u dodiru s narodom. Vaša nova crkva s ostancima mladog Biskupa, nek bude narodno svetište, nek bude mili i dragi amanet na vječno čuvanje i poštovanje. Umro je prikazujuć svoj život Bogu kao žrtvu za svoj narod. Toga neka se zauvijek sjećaju i Selčani i Bračani. Neka im neprežaljani pokojnik bude stalna pobuda za usvijest i vjersku obnovu. Neka se sjećaju, da je on za njih žrtva paljenica. Mi smo svi nekidan, prošloga mjeseca učestvovali u njegovom triumu, veselili smo se njegovom usponu, divili se zvijezdi sreće i pomalo, možda mu zavijđali. Kako je to sve imalo drugo značenje! To je samo bila jedna gorka pirula posuta šećerom! Kad bi nas ovaj čas pohođenja barem naučio pameti...“.¹²⁹¹

Potom je i don Luka Trebotić u pismu selačkim iseljenicima u San Pedru isticao hodočasnički značaj Štambukova groba: „Ova naša crkva je danas uz to, što je hram Božji, i kao neki mauzolej našega najdičnijega sina biskupa Don Andra... Tamošnja svojta pokojnika, a onda i svi Selčani, uvjeren sam, odazvat će se da iskažu što veći pijetet prema pokojnome biskupu, svome Selčaninu, kojega je nemila smrt prerano otrgla iz naše sredine u momentu kad nam je zasjao kao prekrasna zvijezda na nebu Selaca, biskupije i cijele crkve. Njegov grob je postao slavan, jer mnogi dolaze na grob kao da hodočaste i njemu se mole, da im bude zagovornik pred Svevišnjim.¹²⁹² Zaista su nakon ukopa zabilježeni brojni pohodi na biskupov grob, prvenstveno od strane svećenstva. No, hodočasničko obilježje posljednjega počivališta biskupa Štambuka s vremenom se izgubilo. Osamljena nadgobna ploča u prezbiteriju monumentalne župne crkve Krista Kralja najčešće je prekrivena crvenim tepihom. Na predsjednika COZ-a partizanskoga zbjega i pomoćnoga biskupa Hvarske biskupije Andra Štambuka vidljiviji spomen čini tek brončano poprsje postavljeno 2005. u atriju crkve.¹²⁹³

---

¹²⁹¹ ŽAS, Fra Leonardo L. Trebotiću, 23. 8. 1955.

¹²⁹² ŽAS, kut. 9, dopis od 11. listopada 1955.

¹²⁹³ Bracanović, *Selčani – Bogu i sebi*, 215, 217.

5. ZAKLJUČAK

U istraživanju je mikrohistorijskim pristupom s uporištem u raznolikom arhivskom gradivu podrobno analiziran život i djelovanje svećenika Andra Štambuka kao pojedinca na kojega istovremeno djeluju Katolička crkva i jugoslavenske komunističke vlasti, dva snažna a oprečna normativna sustava.

Utvrđeno je da su Štambukovi ključni životni odabiri poput opredjeljenja za svećenički poziv i uključivanja u NOP u značajnoj mjeri bili uvjetovani obiteljskim porijeklom i lokalnim ambijentom otoka Brača. U njegovom rodnom mjestu, Selcima na otoku Braču, u vrijeme njegova rođenja tradicija je imala važnu ulogu, pa je ponio kršćansko ime svoga djeda. Mladi Štambuk želio je pristupiti svećeničkom staležu od 14. godine života. Taj je odabir bio potaknut pobožnošću njegove majke i vjerskim odgojem koji mu je pružila. Vjerojatno je na mladoga Andra utjecala i okolnost što je dugogodišnji župnik selačke župe koji mu je podijelio sakramente, don Slavo Štambuk, bio bratić njegove majke. Te su predispozicije usmjerile Andra Štambuka pod okrilje Katoličke crkve.

Njegova obiteljska pozadina i mladenačka iskustva utjecala su i na Štambukovo ratno priklanjanje marksističkome gledištu jugoslavenskih komunista, te uključivanje u tijela jugoslavenske komunističke vlasti. Izgleda da je netko od njegovih roditelja, vjerojatno *pater familias*, iskazivao sklonost prema ideološkoj koncepciji narodnoga jedinstva, koja se snažno manifestirala u Dalmaciji u vrijeme Androva rođenja, jer mu je za drugo osobno ime nadjenuto narodno ime „Dušan“, netipično za dotadašnji imenski fond Selaca i Dalmacije. U tom se detalju može tražiti jedna od pretpostavki kasnijega privremenoga pristajanja uz Titov komunizam, koji je nudio isključivo jugoslavensko rješenje. Obitelj Andra Štambuka generacijama se uzdržavala radom u kamenolomima. Kroz Štambukovo djetinjstvo obitelj je imala radničko obilježje i živjela je na rubu siromaštva. Zbog nedostatka povijesnih izvora ne mogu se sa sigurnošću datirati njegovi prvi dodiri s jugoslavenskim komunistima. Krajem 1930-ih u Selcima na otoku Braču sve se više razvijala industrija eksploatacije kamena koja je postupno proletarizirala ruralno društvo, što je pospješilo rad tamošnjih aktivnih članova KP. Štambuk je morao poznavati agitatore KP, jer su bili dio lokalne zajednice u koju je povremeno navraćao iz Splita i u kojoj se slobodnije kretao nego unutar splitskih crkvenih zavoda. Međutim, dobro mu je bio poznato stajalište Katoličke crkve o komunizmu, kao i antikomunističko raspoloženje njegova ordinarija Mihe Pušića, koji ga je 1937. zaredio.

Gimnaziju i bogosloviju Andro Štambuk pohađao je u Splitu. Po maturiranju je ravnatelj sjemeništa izvijestio da je uredan, marljiv i pobožan, ali i veoma osjetljive naravi. Premda nije obrazovnim postignućima nadvisivao druge bogoslove Hvarske biskupije, biskup Pušić prepoznao je njegove kvalitete. U njemu je očigledno vidio potencijal, jer je Štambuka 1938. uputio na doktorski studij u Rim, gdje su iz Hvarske biskupije odlazili doista rijetki. Tamo se u Zavodu sv. Jeronima susreo s dijelom mladih svećenika sklonih hrvatskome nacionalizmu, ali izgleda da nije bio jedan od studenata koji su otvoreno politički istupali. Iz njegova školovanja zabilježeno je tek da je 1935. sudjelovao u bezazlenoj manifestaciji u slavu hrvatske himne, zbog čega je bio ukoren.

Nakon stjecanja doktorata iz crkvenoga prava na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu vratio se u srpnju 1941. u ratom zahvaćenu Hvarsku biskupiju 1941., te preuzeo odgovorne dužnosti u biskupskoj kuriji u Hvaru. Do kraja 1943. boravio je pretežno na Hvaru, tek povremeno na Braču. U tom je razdoblju don Andro Štambuk očigledno razvio stanovite simpatije za partizansko-komunistički pokret. Na to je zasigurno utjecalo iskustvo fašističke okupacije, odnosno proživljeno iskustvo paljenja Selaca u kolovozu 1943. od strane talijanske vojske. Kako je zabilježeno na jednome mjestu, tom je prigodom skoro nastradao i sam Štambuk. Premda uvjereni antikomunist, i hvarski biskup Pušić morao se prilagođavati promijenjenim okolnostima. Za vrijeme *interregnuma*, koji je na Hvaru i Braču trajao od kapitulacije Kraljevine Italije u rujnu 1943. do njemačke okupacije tih otoka u siječnju 1944., uspostavio je dodire s partizanskim vlastima, a upravitelju svoje biskupske kancelarije don Andru Štambuku odobrio je prekomorski odlazak s partizanskim zbjegom. Uočeno je da je tijekom putovanja s tisućama civilnih izbjeglica za Egipat Štambuk otvoreno iskazivao privrženost partizanskim predvodnicima. U Egiptu je boravio u sklopu jugoslavenskoga zbjega od približno 28 tisuća izbjeglica, uglavnom s područja Dalmacije. Unatoč lijevim skretanjima u kratkotrajnom političkom radu prvoga sastava COZ-a, u Egiptu se po osnivanju izbjegličkih logora u specifičnom okruženju britanskih vojnih vlasti i uslijed pozornosti međunarodne javnosti počela provoditi inkluzivna politička koncepcija narodne fronte. Njezina je bitna sastavnica bio tolerantan odnos prema svećenstvu i vjerskoj praksi u zbjegu. Koncepcija narodne fronte uspostavljena je zaslugom središnjice jugoslavenskoga komunističkog pokreta oko Josipa Broza Tita a posredstvom Vojne misije u Kairu i Oblasnoga NOO Dalmacije u Visu. Don Andro Štambuk postao je kao katolički svećenik ključna figura u provedbi narodne fronte u Egiptu. U srpnju 1944. uključen je u sastav COZ-a, najvišega tijela vlasti zbjega. Ujedno je obnašao crkvenu dužnost dekana zbjega, što znači da su mu bili podređeni

ostali svećenici u egipatskom izbjeglištvu. Budući da je korespondencija don Andra Štambuka s njegovim ordinarijem iz Egipta bila ograničena i strogo nadzirana, može se zaključiti da je u tom razdoblju ostao odsječen od zbivanja u Hvarskoj biskupiji. Vijesti koje je dobivao iz Jugoslavije bile su sustavno cenzurirane, a novinstvo zbjega informiralo se iz partizanskih izvora. Također je više od dvije godine bio fizički odvojen od hvarskoga ordinarija Mihe Pušića i njegova jurisdikcijskoga autoriteta, s kojim je dotad bio čvrsto povezan kanonskim odredbama Katoličke crkve, ali i službom u biskupskoj kancelariji. Na taj su način stvorene pretpostavke za Štambukovo autonomnije i samostalnije istupanje. U javnim je govorima kao član COZ-a zbjega don Andro Štambuk spajao motive NOB-a s kršćanskim motivima iz Svetoga pisma. U njemu je na tlu Egipta zaživio drevni egipatski sinkretizam. Iz El Shatta je s ostalim svećenicima u proljeće 1945. preko novina pozdravio odlazak Svetozara Rittiga u partizane.

Vrhunac Štambukova istupanja u prilog komunističke vlasti, u koju je i sam bio uključen, jest javno pismo u kojemu je krajem 1945. patriotskim činom nazvao neposluh nekolicine svećenika prema jugoslavenskim biskupima glede pastirskoga pisma iz rujna 1945. godine. Time se konfrontirao svome ordinariju, premda je raspolagao informacijom da je biskup Miho Pušić sudjelovao u donošenju pastirskoga pisma, koje je nedvojbeno bilo čin otpora prema revolucionarnoj jugoslavenskoj vlasti. Jurisdikcijska vlast biskupa Pušića nad njegovim bliskim suradnikom i podređenim svećenikom Štambukom u specifičnim je okolnostima njegova boravka u Egiptu bila gotovo suspendirana. S druge strane, don Andro je sve do povratka posljednjih izbjeglica u Jugoslaviju od strane ostalih dužnosnika u zbjegu bio percepiran kao lojalan i pouzdan kadar. Stoga je u siječnju 1946., uz placet Vojne misije u Kairu, izabran za predsjednika COZ-a. Time je katolički svećenik zasjeo na najvišu poziciju vlasti partizanskoga zbjega u Egiptu, koji je, doduše, u trenutku Štambukova preuzimanja dužnosti zbog repatrijacije brojio još oko 6 700 izbjeglica. Don Andro je ostao predsjednik COZ-a sve do repatrijacije posljednjega transporta zbjega u Jugoslaviju u ožujku 1946. godine.

Kao što je opširno objašnjeno u uvodu, tijela jugoslavenske komunističke vlasti u ovome istraživanju podrazumijevaju partijska, civilna i vojna tijela vlasti na svim vertikalnim razinama, od mjesne razine sve do najviših središnjih, ali i tijela drugih političkih organizacija uspostavljenih i vođenih od KPJ, poput JNOF/NF. Budući da su odbori zbjega bili hijerarhijski čvrsto integrirani u sustav civilne narodne vlasti, koja se postupno izgrađivala u Jugoslaviji, COZ zbjega bio je podređen Oblasnom NOO Dalmacije, ekvivalentno jednom od okružnih NOO Dalmacije. Dakle,

don Andro Štambuk u Egiptu je obnašao konkretne i istaknute dužnosti u tijelu jugoslavenske komunističke vlasti.

Za njegovo djelovanje u zbjegu Oblasni NO Dalmacije po povratku u Dalmaciju predložio ga je u travnju 1946. Predsjedništvu Vlade NRH za odlikovanje ordenom. Izgleda da mu je bio ponuđen i nastavak sudjelovanja u tijelima civilne vlasti, konkretno služba pri Oblasnom NO Dalmacije. Međutim, nastavak njegove suradnje nije realiziran, formalno zbog neodobravanja hvarškoga biskupa Mihe Pušića. Za razliku od pojedinih svećenika koji su zbog svojevoljnoga preuzimanja dužnosti u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti ušli u sukob sa svojim ordinarijima, don Andro Štambuk u potpunosti se podložio neposrednoj jurisdikcijskoj vlasti biskupa Pušića.

Kao što je objašnjeno u uvodnom dijelu rada, postupnom uspostavom trajne komunističke vlasti na teritoriju obnovljene Jugoslavije izgrađen je normativni sustav koji je od svojih podanika tražio apsolutnu pokornost. Kao svjetovni poredak, uspostavljen je mimo normativnoga sustava Katoličke crkve. Unatoč povremenim taktičkim približavanjima, ti su sustavi bili presnažni da bi se međusobno poništili ili asimilirali. Stoga je nastupio sukob u kojemu su oba sustava očekivala od svećenstva visok stupanj pristajanja i podložnosti, dok su istovremeno djelovala u oprečnim pravcima. Do jeseni 1946. i presude zagrebačkom nadbiskupu Stepincu bilo je okončano vrijeme podijeljenih lojalnosti. Između revolucionarne države i Katoličke crkve don Andro Štambuk nedvojbeno je nakon povratka iz zbjega odabrao Crkvu. Nakon dvogodišnje izolacije u Egiptu, Štambuk se suočio s teškim položajem katoličkoga episkopata i svećenstva tijekom i nakon uspostave i konsolidacije jugoslavenske komunističke vlasti, a daljnji razvoj događaja dodatno ga je učvršćivao u toj poziciji.

Prema kriteriju držanja koje se zauzeli prema revolucionarnim iskazima i konsolidaciji jugoslavenske komunističke vlasti od proljeća 1944. do jeseni 1946. svećenici u tijelima vlasti svrstavaju se u jedan od dva interpretacijska modela uspostavljena u uvodnom dijelu rada. Oni svećenici koji su tom razdoblju ostali lojalni svjetovnoj vlasti i nastavili participaciju nakon što je jugoslavenska vlast pokazala izrazito revolucionarno lice te ušla u otvoren obračun s katoličkim episkopatom, potpadaju pod prvi interpretacijski model. Njemu odgovaraju Svetozar Rittig, Jože Lampret, Metod Mikuž, Srećko Štifanić, Franjo Didović, Ante Salacan, Bono Ostojić, pa i Božo Milanović, te nekolicina drugih svećenika s područja Jugoslavije. Pod drugi model mogu se podvesti još malobrojniji svećenici koji su sudjelovali u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti

ali su suradnju obustavili uslijed represivnih mjera u razdoblju od početka uspostave trajne jugoslavenske državne vlasti u proljeće 1944. pa do jeseni 1946. do kad je konsolidacija države u gotovo svim aspektima bila dovršena. Najizrazitiji reprezent tog modela jest don Andro Štambuk. Premda, zabilježeno je još nekoliko slučajeva na području Hvarske biskupije, od kojih je najpoznatiji fra Anđelko Rabadan iz dominikanskoga samostana u Bolu na Braču, koji je obnašanje dužnosti u Okružnom odboru JNOF/NF srednje Dalmacije završio 1946. godine. Bilo je još takvih svećenika Hvarske biskupije čijemu sudjelovanju u tijelima jugoslavenske komunističke vlasti historiografija nije posvetila nikakvu pozornost. Svećenici poput Štambuka izložili su se dok ishod rata još nije bio posve izvjestan. Doprinijeli su oslobodilačkoj komponenti partizanskoga rata, ali i usponu KPJ do pozicije apsolutne vlasti. Po završetku rata odbacili su današnje darove režima i visoke dužnosti u novome poretku na pladnju, kako bi ostali predani svećeničkom pozivu. U miru su postali rani i tihi disidenti, neprimjetno otpali od vlasti koju su i sami izgrađivali. Iskliznuli su na marginu društva i ostali s druge strane službene jugoslavenske historiografije.

Poslije povratka iz zbjega i ponovno preuzimanja prijašnjih dužnosti u Hvarskoj biskupiji, don Andro Štambuk se pasivizirao u odnosu prema vlasti. Pristajanjem uz oporbenjački nastrojenoga biskupa Pušića vlastima je signalizirao neslaganje i nenaklonjenost. A radikalne ideologije ne podnose oporbenjake, osobito ne renegate. Stoga se u ljeto 1947. Štambuk našao na meti pravosudnoga sustava FNRJ. Istraga koja je pokrenuta protiv gimnazijalaca Partizanske gimnazije u Hvaru, na kojoj je don Andro predavao vjeronauk, ubrzo je bila proširena na njega. U listopadu 1947. našao se u istražnome zatvoru, a u siječnju 1948. Okružni sud u Splitu osudio ga je na zatvorsku kaznu u trajanju od 3 godine. Kazneni proces protiv Štambuka bio je neutemeljen i montiran, što je razvidno iz arhivske dokumentacije i kršenja pravnih standarda na njegovu štetu. Djelomično je to sugerirano i drugostupanjskom presudom Vrhovnoga suda NRH odnosno odbacivanjem točaka izreke prvostupanjske presude koje su se odnosile na don Androvo protunarodno djelovanje u zbjegu. Unatoč nedostatku dokaza, presuda Vrhovnoga suda bila je osuđujuća za djelovanje u hvarskoj gimnaziji, te mu je naposljetku izrečena dvogodišnja kazna zatvora. Ključni svjedoci protiv don Andra Štambuka bili su bivši hvarski gimnazijalac Josip Bajić, te Štambukovi drugovi iz uprave zbjega u Egiptu, predvođeni bivšim sekretarom COZ-a Matom Barbićem. Vodeći rukovoditelj njegova kaznenoga proгона bio je oblasni javni tužitelj za Dalmaciju Petar Rončević, a ključna osoba u donošenju presude bio je predsjednik Okružnoga

suda u Splitu Josip Košta. Rončević i Košta uživali su povjerenje Oblasnoga NO Dalmacije, a njihova daljnja afirmacija ukazuje da pravosudni sustav NRH nije bio nezadovoljan njihovim djelovanjem. Premda je Tito nakon rata govoreći o katoličkome svećenstvu isticao njihovu „nedoličnu ulogu za vrijeme rata“, slučaj Andra Štambuka ukazuje da je poslijeratni odnos pojedinca prema vlasti bio primarni kriterij u prosudbi lojalnosti režimu, pa tako i one katoličkih svećenika. Važniji od njihova držanja u ratu.

Nakon drugostupanjske presude don Andro Štambuk bio je upućen na izdržavanje kazne u KPD-u „Stara Gradiška“. Unatoč teškim uvjetima uzništva, Štambuk je izdržao kaznu u cijelosti. Iako je bio adekvatan kandidat za dodjelu pomilovanja, Predsjedništvo Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ u Beogradu odbacilo je u travnju 1949. molbu don Androve majke za njegovim pomilovanjem. Iz KPD-a „Stara Gradiška“ otpušten je 22. listopada 1949., nakon čega se vratio u sjedište svoje biskupije u Hvaru, gdje je ostao trajno djelovati do preuranjene smrti. Osim vlastitog iskustva s komunističkim poretom, upoznavanje sa sudbinama ostalih zatvorenika koje je upoznao u Staroj Gradiški nedvojbeno je moralo doprinijeti daljnjemu udaljavanju don Andra Štambuka od vlasti te sve čvršćemu pristajanju uz Stepinčevu Crkvu i pozicije borbenoga ordinarija Mihe Pušića.

Štambukovo pristajanje uz Katoličku crkvu u zaoštrenome konfliktu sa svjetovnom komunističkom vlašću, još je jednom testirano u kontekstu provedbe nove UDB-ine strategije borbe protiv svećenstva. Riječ je bila o osnivanju inicijativnih odbora i drugim pripremama za osnivanje Staleškoga svećeničkog udruženja NRH s ciljem diferencijacije svećenstva i njihova konfrontiranja s biskupima. Privučeni socijalnim privilegijama, deseci svećenika uključit će se u udruženja, protivno volji biskupa. S druge strane Štambuk, koji je ranije bio dio jugoslavenske vlasti, podržavao je negativno stajalište biskupa Pušića o udruženjima. U atmosferi nasilja koju su proizvodile lokalne vlasti na Hvaru predvođene predsjednikom Kotarskoga NO Dušanom Marićem, don Andro se nije povukao. Tih ga je godina UDB-a percipirala pripadnikom „užega štaba“ biskupa Pušića. Vjerojatno je njegovo svrstavanje uz biskupa, a protiv osnivanja svećeničkih staleških udruženja, bio neposredni povod fizičkome nasrtaju na Štambuka. Bio je zajedno s don Jurom Belićem 8. rujna 1953. fizički napadnut u Hvaru pod okriljem mraka, te je zadobio teške udarce. Premda je Tito krajem rujna 1953. u Rumi načelno osudio seriju fizičkih napada na svećenike, nije provedena istraga niti je itko za njih kazneno ili politički odgovarao. U naknadno nastalim svjedočanstvima skupinu od desetak napadača na Štambuka i Belića opisuje se

kao hvarske komuniste, a arhivska dokumentacija potvrdila je da su neki od njih poput Mate Carića zaista ranije zabilježeni kao istaknuti članovi hvarskoga Kotarskog komiteta. Zbog nestanka zapisnika zasjedanja Kotarskoga komiteta KPH za 1953., nije moguće utvrditi je li te godine ključnu ulogu političkoga sekretara kotarske partijske organizacije još uvijek obnašao Božidar Novak, kasnije ugledni novinar i direktor *Vjesnika*, koji je do siječnja 1952. konsolidirao stanje u Kotarskom komitetu KPH Hvara, iscrpljenom frakcijskim sukobima.

Put iskupljenja don Andra Štambuka naposljetku je prepoznala i nagradila Katolička crkva, čijoj je jurisdikcijskoj vlasti ostao bezuvjetno odan. U svibnju 1955. papa Pio XII. imenovao je Štambuka pomoćnim biskupom hvarskim i naslovnim biskupom Balaneje. Unatoč činjenici da je participirao u jugoslavenskoj komunističkoj vlasti u Egiptu, dok je ona u Jugoslaviji provodila orkestriranu medijsku kampanju protiv katoličkoga episkopata, štoviše i predbacivao svećenicima čitanje pastirskoga pisma u crkvama, don Andro je imenovan biskupom na temelju zamolbe koju je Miho Pušić zbog poodmakle dobi uputio Svetoj Stolici. Biskup je pisao da je Štambuk potpuno predan Svetoj Stolici i da je posljednjih godina velikodušno podnosio „dobro poznate kušnje u trpljenju“ zajedno sa svojim ordinarijem. Katolička crkva prigrlila je pokajnika čvrsto u svoje redove i dala mu u ruke pastoral. Nakon konsekracije u Hvaru, jedna od prvih zadaća biskupa Štambuka bilo je posvećenje monumentalne crkve Krista Kralja u rodnim Selcima, koje je izvršio 17. srpnja 1955. godine. Ironija povijesti sadržana je u činjenici da je mjesec dana od posvećenja nove župne crkve Krista Kralja u Selcima mladi biskup, nakon neočekivane smrti 19. kolovoza 1955., sahranjen u njezinu prezbiteriju. Preminuo je zbog komplikacija oko oboljenja slijepoga crijeva koje su rezultirale peritonitisom sa smrtnim ishodom. U tekstovima o Štambuku zastupljena je teza o povezanosti između fizičkoga napada i preuranjene smrti pomoćnoga biskupa, iako je smrt uslijedila gotovo dvije godine poslije nasilnoga čina. Nema ni liječničkoga mišljenja ni obdukcijskoga nalaza koji bi to potvrdili, ali takvu tezu nije moguće ni odbaciti.

Istovremeno djelovanje dvaju oprečnih, ali veoma snažnih normativnih sustava na svećenika Andra Štambuka obrađeno je u skladu s tradicijom svjetske mikrohistorije. Veoma važan motiv za primjenu mikrohistorijskoga pristupa bila je i nedostupnost značajnih povijesnih izvora te narav onih koji su pronađeni. Premda je bio intelektualac, Štambuk nije objavljiavao. Također, veoma važni izvori o njegovu školovanju poput osobnika iz splitskoga sjemeništa i Zavoda sv. Jeronima vjerojatno se nalaze u Vatikanskom apostolskom arhivu te su još uvijek nedostupni istraživačima. S druge strane, UDB-in dosje o Štambuku i njegov zatvorenički dosje iz KPD-a „Stara Gradiška“

nisu pohranjeni u arhivima, kao ni zapisnici Kotarskoga komiteta KPH Hvara, što treba tumačiti u kontekstu zabilježene prakse naknadnoga pročišćavanja arhivskoga gradiva.

Sretna i presudna okolnost u provođenju istraživanja bilo je to što su sačuvani cjeloviti sudski spisi kaznenoga predmeta protiv don Andra Štambuka. Ne u arhivskoj ustanovi, već u arhivi Županijskoga suda u Splitu pod oznakom predmeta K.2/48. Sudski spisi koji su dali život historiografskim likovima furlanskoga mlinara Menocchija i pirinejskoga varalice Martina Guerrea omogućili su ovo istraživanje o bračkome svećeniku Andru Štambuku s pijeska Sinaja. Podatci iz Štambukovih iskaza komunističkim istražiteljima, kritički iščitani i citirani bezbroj puta, bili su nosivi stup ovoga istraživanja. U analizi sudskih spisa, ali i ostatka goleme arhivske dokumentacije, primijenjen je minuciozni kritički pristup svakom pojedinačnom dokumentu. Gdje god je bilo moguće, dokumenti su uspoređivani s izvorima druge provenijencije. Primjenom mikrohistorijskoga pristupa nastojalo se metodološki osvježiti istraživanje hrvatske političke i crkvene povijesti 20. stoljeća. Istraživanje je rezultiralo cjelovitim biografskim portretom malo poznatoga biskupa, čime je dan doprinos zavičajnoj povijesti, a ujedno je proširena historiografska panorama Hvarske biskupije.

6. POPIS KRATICA

KPJ – Komunistička partija Jugoslavije

7. BIBLIOGRAFIJA

7.1. Neobjavljeni izvori

1. Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HR-HDA):
  - fond 216 *Ministarstvo narodne prosvjete NDH*
  - fond 290 *Ministarstvo pravosuđa Narodne Republike Hrvatske*
  - fond 421 *Javno tužilaštvo Socijalističke Republike Hrvatske*
  - fond 890 *Zbirka personalnih spisa državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava Nezavisne Države Hrvatske*
  - fond 1491 *Odjeljenje zaštite naroda za Hrvatsku*
  - fond 1081 *Sabor Socijalističke Republike Hrvatske*
  - fond 1103 *Glavna uprava za turizam i ugostiteljstvo Savjeta za promet robom Narodne Republike Hrvatske*
  - fond 1220 *Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske*
  - fond 1222 *Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju.*
  - fond 1549 *Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta*
  - fond 1560 *Odjel/služba za izvršenje krivičnih i prekršajnih sankcija Republičkog sekretarijata za pravosuđe i upravu SRH*
  - fond 1561 *Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske*
  - fond 1596 *Vrhovni sud Narodne Republike Hrvatske*
  - fond 1984 *Republički sekretarijat za pravosudne poslove Socijalističke Republike Hrvatske*
  - fond 2033 *Komiteo Komunističke partije zbjega iz Jugoslavije El Shatt*

2. Hrvatska – Državni arhiv u Splitu (HR-DAST)
  - fond 21 *Oblasni narodni odbor Dalmacije*
  - fond 22 *Jugoslavenski zbjeg u Italiji*
  - fond 23 *Jugoslavenski zbjeg u Egiptu*
  - fond 57 *Klasična gimnazija u Splitu*
  - fond 152 *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju*

- fond 194 *Zbirka memoarskoga gradiva*
  - fond 409 *Sekretarijat unutrašnjih poslova za Dalmaciju*
  - fond 447 *Kotarski komitet KPH Hvar*
3. Srbija – Arhiv Jugoslavije (AJ)
    - fond 15 *Prezidijum Narodne skupštine FNRJ*
  4. Arhiva Županijskoga suda u Splitu (ŽS Split)
    - predmet K.2/48
  5. Hrvatski povijesni muzej, Zagreb (HPM)
    - Dokumentarna zbirka II (dalje: HPM II): fond *El Shatt* (dalje: *El Shatt*)
  6. Gradski muzej Makarska (GMM)
    - Arhivska zbirka:
Godišnji izvještaj COZ-a u Egiptu za 1944., datiran 1. 1. 1945. i umnožen od Tehnike COZ-a.
  7. Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK), Zagreb
    - Zbirka rukopisa i starih knjiga:
RVHp-2°-37 *Vjesnik*
RVp-4°-18 *Naš list*
  8. Arhiv Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, Frankopanska ulica u Zagrebu
    - Matična knjiga Družbe sestara milosrdnica
    - *Ljiljan-bašča 1957. – 1960.: u spomen preminulih sestara*. Zagreb: Družba sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, 1960.
  9. Nadbiskupski arhiv u Splitu (NAS)
    - fond *Katolički bogoslovni fakultet Split*
    - kartoteka svećenika

10. Arhiv nadbiskupskog sjemeništa u Splitu (ANSJST)

11. Biskupski arhiv u Hvaru (BAH)

12. Župni arhiv Hvar (ŽAH)

13. Župni arhiv Selca na Braču (ŽAS)

14. Privatne arhive i zbirke

- Ostavština Venceslava Štambuka u privatnom posjedu njegove unuke Vlaste Bishop, Selca
- Privatna arhiva Alejandra Fabrisa Didolića, Buenos Aires
- Privatna zbirka Dragana Jutronića, Split
- Obiteljska arhiva Jakše Rošina, Split
- Privatna arhiva Jure Trutanića, Selca

7.2. Objavljeni izvori

1. Akmadža, Miroslav. *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, sv. 1., 1945. – 1952. (Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić"; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008).
2. Akmadža, Miroslav. *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, sv. 2., 1953. – 1960. (Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić"; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010).
3. Berljak, Matija, ur., *Kodeks kanonskog prava s izvorima, 1917*. Zagreb: Glas Koncila, 2007.
4. Jurčević, Josip. *Komunistički teror i mučeništvo Crkve: djelovanje Udbe protiv Crkve u Hrvatskoj 1945. – 1991.*, sv. 2. Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2020.

5. Krišto, Jure, ur. *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, sv. 2. *Dokumenti*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 1998)
6. Morača, Pero, ur. *Proleter: organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije: 1929. – 1942.* (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968)
7. Sirotković, Hodimir, prir. *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: zbornik dokumenata 1944. (od 10. svibnja do 31. prosinca)*, sv. 3 (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1975)
8. *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*. Zagreb: Štamparski zavod Ognjen Prica, 1948.
9. Vasiljević, Đorđe i drugi, prir. *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941–1945.*, sv. 1. (Beograd: Jugoslovenski pregled, 1988)
10. Trgo, Fabijan. 1955. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knjiga 4. Beograd. Vojnoistorijski institut.
11. Vojnović, Branislava, prir., *Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952.*, sv. 2 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006),
12. Zasedanje Ustavotvorne skupštine: 29. Novembar 1945 – 1. februar 1946: stenografske beleške (Beograd: Narodna skupština FNRJ, 1946.),
13. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*. Sv. 2, knj. 4. Beograd: Vojni istorijski institut Jugoslavenske narodne armije, 1955.)

7.3. Novine i listovi

1. *Dan* (Split), kolovoz 1915., prosinac 1918.
2. *Glas koncila* (Zagreb), kolovoz 1990.
3. *List dubrovačke biskupije – službeno glasilo i za biskupije kotorsku i hvarsku* (Dubrovnik), prosinac 1926.

4. *List biskupije Splitsko-makarske, ujedno službeno glasilo Hvarske biskupije* (Split), siječanj – lipanj 1943.
5. *MI: list mladih* (Zagreb), srpanj – rujan 1992.
6. *Nacional* (Zagreb), lipanj 2005.
7. *Narod* (Zagreb), svibanj 1998.
8. *Narodni list* (Zadar), siječanj 1899., veljača, svibanj 1906, srpanj 1909, ožujak 1912, ožujak 1916, listopad 1918, prosinac 1918.
9. *Naše jedinstvo* (Split), lipanj 1907, siječanj 1912., prosinac 1915., svibanj i prosinac 1918.
10. *Naš list* (El Shatt), veljača, travanj, lipanj – kolovoz, studeni i prosinac 1944., siječanj, ožujak, travanj, listopad – prosinac 1945., siječanj 1946.
11. *Nedjeljni Vjesnik* (Zagreb), listopad i studeni 1976.
12. *Novo doba* (Split), studeni 1918., ožujak 1928., svibanj 1937, listopad i prosinac 1938.
13. *Hrvatska kruna* (Zadar), veljača 1902.
14. *Hrvatsko pravo* (Zagreb), listopad 1901.
15. *Jadranski dnevnik* (Split), prosinac 1938.
16. *Katolički tjednik* (Sarajevo), listopad 1938, srpanj 1943.
17. *Politika* (Beograd), svibanj i prosinac 1945.
18. *Proleter*, svibanj 1930; prosinac 1936.
19. *Slobodna Dalmacija* (Split), listopad i studeni 1952, srpanj i kolovoz 1953., siječanj 1986.
20. *Vienac* (Zagreb), listopad 1883.
21. *Vjesnik* (Zagreb), travanj i studeni 1945, srpanj – rujan 1953.

7.4. Brošure

Borba u Općini Selačkoj u pravomu svjetlu! (Selca, pred Uskrs 1908)

Narodna vlada Hrvatske formirana u gradu Splitu dana 14. travnja 1945. (Državno nakladno poduzeće Hrvatske, 1945)

7.5. Literatura

Abdyli, Tahir, Dušan Bilandžić i drugi, ur. *Povijest Saveza Komunisti Jugoslavije*. Beograd: Izdavački centar Komunist; Narodna knjiga; Rad, 1985.

Akmađža, Miroslav. *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*. Zagreb; Sarajevo: Synopsis; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.

Akmađža, Miroslav. *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb: Despot infinitus; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.

Akrap, Gordan. „Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja“, *National Security and the Future* 11, br. 4 (2010):

Anić, Nikola. *Njemačka vojska u Hrvatskoj.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2002.

Anić, Nikola. *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske: 1943.-1945.* Split: Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada; Zagreb: Dom i svijet, 2004.

Armanda, Ivan. *Dr. fr. Hijacint Bošković OP: velikan vjere i razuma.* Selca; Zagreb: Mala biblioteka Selački korijeni, 2009.

Axboe Nielsen, Christian. *Jugoslavija i politička ubojstva: povijest i naslijeđe Titova djelovanja protiv emigranata-Zagreb: Profil knjiga, 2022.*

Badalić, Josip. „L. N. Tolstoj kod Hrvata“, *Hrvatska revija* 8, br. 11 (1935)

Baković, Anto. *Hrvatski martirologij XX. stoljeća.* Zagreb: Martirium Croatiae, 2007.

Baković, Anto. *Stradanja Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu: svećenici - žrtve rata i poraća 1941. – 1945 i dalje.* Zagreb: Anto Baković, 1994.

Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu.* Zagreb: Globus, 1990.

Banac, Ivo. *Hrvati i Crkva: kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti.* Zagreb: Profil knjiga; Sarajevo: Svjetlo riječi, 2013.

Banić, Ivan. „Biskupska klasična gimnazija u Splitu (1906. – 1956.)“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović. Split: Književni krug, 1990.

Banić, Ivan, prir. „Maturanti (Nad)biskupijske klasične gimnazije u Splitu od 1906. do 1990.“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990),

Banić, Ivan, prir. „Profesori (Nad)biskupijske klasične gimnazije u Splitu od 1906. do 1990.“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990)

Barbarić, Ljubo. „Crvena zastava na Veljoj Glavi“, u *Hvarski zbornik 2*, ur. Milan Dorotka (Split: Savjet za kulturu i Fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti Skupštine općine Hvar, 1974),

Barbić, Mate. „Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu (1943–1946)“, u *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, sv. 3 (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1975),

Barbić, Mate. „Zbjeg s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja u južnoj Italiji i El Shattu“ U *Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945*. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1983.

Barić, Nikica. „Hrvatska u Drugom svjetskom ratu“. U *Povijest Hrvata: 19. i 20. stoljeće*, ur. Nikica Barić i Zdenko Radelić, 275–300. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2023.

Barić, Nikica. „Otok Brač u Drugome svjetskom ratu (I.)“, *Politički zatvorenik* 30, br. 281 (2019).

Barić, Nikica. „Otok Brač u Drugome svjetskom ratu (II.)“, *Politički zatvorenik* 30, br. 282 (2020).

Barić, Nikica. „Otok Brač u Drugome svjetskom ratu (V.)“, *Politički zatvorenik* 31, br. 285 (2020)

Barić, Nikica. *Ustaše na Jadranu*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.

Basta, Milan. *Rat je završen 7 dana kasnije*. Zagreb: Globus, 1976.

Bateljja, Juraj. *Blaženi Alojzije Stepinac i Hvarska biskupija*. Zagreb: vlastita naklada, 2021.

Bateljja, Juraj. *Blaženi Alojzije Stepinac – svjedok Evanđelja ljubavi*, sv. 1. *Životopis* (Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca, 2010),

Bejuk, Josip. *Sjećanja logoraša br. 2544*. Sinj, vlastita naklada, 2000.

Belloc, Hillaire. *Stari i novi neprijatelji Katoličke crkve*. Zagreb: Naklada Benedikta, 2012.

Benigar, Aleksa. *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, 2. izd. Zagreb: Glas Koncila; Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1993.

- Berdjajev, Nikolaj. *Istina i laž komunizma*. Zagreb: Hrvatski klub, 2015.
- Bezić Božanić, Nevenka, „Selački kamenari 18. i 19. stoljeća“, *Klesarstvo i graditeljstvo* 5, br. 3–4 (1994).
- Bezić, Dušan. *Šoltanin na tankon ledu*. Rijeka: Izdavački centar, 2011.
- Bezić, Živan. „Duhovni i moralni odgoj u splitskom sjemeništu“, u *300. obljetnica splitskoga sjemeništa i klasične gimnazije: (1700. – 2000.)*, ur. Ivan Banić. Split: Crkva u svijetu; Nadbiskupsko sjemenište i Nadbiskupijska klasična gimnazija 'Don Frane Bulić', 2000.
- Bezić, Živan. „Sjećanja na gimnazijske dane i profesore“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović. Split: Književni krug, 1990.
- Bezić, Živan. *U sjeni krematorija: uspomene jednog logoraša*. Split: vlastita naklada, 1975.
- Bezina, Petar. *Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije 1941. – 1992*. Split: vlastita naklada, 2000.
- Bjelokosić, Ivo. *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*. Dubrovnik: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Podružnica, 2002.
- Blatnik, Vinko, Marija Cigale i Lado Pohar. *Jože Lampret, upornik iz ljubezni*. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2003.
- Bračanović, Joško. *Selčani - Bogu i sebi: gradnja župne crkve Krista Kralja u Selcima*. Split: Naklada Bošković, 2023.
- Bračanović, Joško. *Tri stoljeća župe Gospe Karmelske*. Selca: Župa Gospe Karmelske, 2015.
- Bradbury, Ray. *Fahrenheit 451*. Zagreb: Pegaz, 1997.
- Bratanić, Miki. *Otok u plamenu*. Split: M. Bratanić, 2021.
- Bratanić, Mateo. „Vjera i vjerska praksa u hrvatskim zbjegovima u El Shattu (1944. – 1946.)“, *Croatica Christiana periodica* 35, br. 68 (2011):
- Boban, Ljubo. *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine*. Zagreb: Školska knjiga, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1992.

Bobovec, Damir. „Mons. Dr. Juraj Mađerec (1885-1957): Prilog za životopis“, u *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima: (1901. – 2001.): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, prir. Jure Bogdan (Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima; Zagreb: Glas Koncila, 2001),

Bogdan, Jure i Andrija Vojko Mardešić, ur., *Don Grgo Bučić: uzor kreposti i samoprijegora*. Split: Crkva u svijetu, 1995.

Bogdan, Jure. „Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima“, u *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima: (1901. – 2001.): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, prir. Jure Bogdan (Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima; Zagreb: Glas Koncila, 2001)

Bogdanić, Neven. *El Shatt naš nezaboravljeni: 50. obljetnica Hrvatskoga zbjega na Sinaju 1944-1994*. Split: Crkva u svijetu, 1996.

Bojić, Drago, ur. *Fra Josip Markušić (1880.–1968.): bosanski franjevac i crkveni pastir naroda u ratovima ideologija*. Zagreb; Sarajevo: Synopsis; Jajce: Franjevački samostan sv. Luke, 2018.

Bošković, Ivan. *Orjuna: ideologija i književnost*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2006.

Buchberger, Milovan. *Petar Nisiteo: posljednji polihistor Dalmacije*. Stari Grad: Muzej Staroga Grada, 2017.

Bukvić, Nenad. „Prilog povijesti institucija: Prezidijum Sabora Narodne Republike Hrvatske 1945.–1953.“, *Arhivski vjesnik* 60, br. 1 (2017):

Crnica, Ante. *Priručnik kanonskoga prava Katoličke crkve*. Zagreb: Nakl. knjižare Sv. Antuna, 1945.

Ćosić, Mirko. *Prijepor Crkve i komunizma: s posebnim osvrtom na stanje u bivšoj Jugoslaviji*. Zagreb: Naklada Nediljko Dominović, 2018.

Čepič, Zdenko. „Oris življenske poti in dela prof. dr. Metoda Mikuža“, u *Mikužev zbornik*, ur. Zdenko Čepič, Dušan Nećak i Miroslav Stiplovšek (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1999).

Čilaš Šimpraga, Ankica, Dubravka Ivšić Majić i Domagoj Vidović, *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2018.

Dabčević Kučar, Savka. '71.: *hrvatski snovi i stvarnost*, sv. 1 Zagreb: Interpublic, 1997.

Dadić, Borislav. „Filozofski temelji totalitarnih ideologija dvadesetog stoljeća u misli Hijacinta Boškovića“, *Obnovljeni život* 58, br. 1 (2003):

Deutscher, Isaac. *Staljin: politička biografija*. Zagreb: Globus, 1977.

Didolić, Petar. „Bračko kamenarstvo u toku vremena“, u *Brački zbornik* 2, ur. Andre Jutronić. Split: Savjet za prosvjetu i kulturu NO Kotara Brač, 1954.

Domazet, Mladenko. „Dr. Vicko Niseteo“, *Kulturna baština* br. 44 (2018): 267–274.

Dornik Šubelj, Ljuba. „Življenjepis Jožeta Lampreta“, u *Med zvezdo in križem: spomini Jožeta Lampreta*, ur. Ljuba Dornik Šubelj (Velenje: Muzej, 2011).

Duplančić, Arsen. „Izvori za povijest masonstva u Splitu“, *Croatica Christiana periodica* 16, br. 30 (1992):

Đilas, Milovan. *Vlast i pobuna: memoari*. Zagreb: Europapress holding: Novi Liber, 2009.

Engels, Friedrich i Karl Marx. *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed, 1967.

Farrell, Nicholas. *Mussolini: novi život*. Zagreb, Naklada Ljevak, 2008.

Fazinić, Anđelko. „Dr. o. Anđelko Rabadan“, u *Spomenica u povodu 500. obljetnice osnutka dominikanskog samostana u Bolu: 1475. - 1975.*, ur. Hinko Kraljević (Bol; Zagreb: Provincijalat hrvatske dominikanske provincije, 1976),

Foretić, Dinko. „Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1865. – 1900.)“, u *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić (Zagreb: Matica hrvatska, 1969).

Foretić, Dinko. „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“, u *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić (Zagreb: Matica hrvatska, 1969),

Franić, Augustin. *KPD Stara Gradiška: mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika*. Dubrovnik: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Podružnica, 2009.

Franulić, Josip. „Jedna od prvih žrtava jugokomunističke nepodobnosti“, *Služba Božja* 40, br. 1 (2000):

Franulić, Josip. *Skrajnje pogubna zabluda: jedan pogled u jugokomunističku prošlost*. Makarska: Služba Božja, 1994.

Franulić, Josip. „Treći put o don Petru Rudanu (1887. – 1975.)“ *Služba Božja* 36, br. 3 (1996):

Franulić, Josip. *Uspravan na svakome vjetru: don Jakov Lušić (1893. – 1985.)* Makarska: Služba Božja, Franjevačka teologija; Vrboska: Društvo prijatelja kulturne baštine, 1996.

Franzen, August. *Pregled povijest Crkve*, 5. izd. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004.

Ginzburg, Carlo. *Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989.

Gizdić, Drago. *Dalmacija 1943: prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe*. Zagreb: Epoha, 1962.

Gizdić, Drago. *Dalmacija 1944–1945: prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe* (Zagreb: Epoha, 1964)

Gizdić, Drago. „Dalmatinski zbjeg u Italiji i Egiptu“, *Mogućnosti* 8, br. 8. (1961):

Gizdić, Jurica. *Svi Hajdukovi predsjednici*. Split: Hrvatski nogometni klub Hajduk, 2007.

Graovac, Igor. „Sudjelovanje i stradanje katoličkog svećenstva u partizanima 1941.-1945. godine“, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2/2000. 537-550.

Grbešić, Grgo. „Zavod svetog Jeronima od konačnog rješenja do kraja Drugoga svjetskog rata (1928-1945, u *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima: (1901. – 2001.): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, prir. Jure Bogdan (Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima; Zagreb: Glas Koncila, 2001)

Grgić, Stipica i Tomislav Kardum, *Maček nam je vođa!: općinski izbori u Banovini Hrvatskoj*. Zagreb: Srednja Europa, 2023.

Gužvica, Stefan. *Prije Tita: frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936. – 1940*. Zagreb: Srednja Europa, 2020.

- Huljić, Veseljko. *Vis 1941.–1945*. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1979.
- Ilić Naronitanski, Srećko. *Verbalni i ini delikti u Titovom režimu*. Zagreb: Hrvatsko žrtvoslovno društvo; Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2023.
- Injac, Branko. *Crveni fratar: razgovor sa fra Zlatkom Sivrićem*. Zagreb: August Cesarec, 1979.
- Ivanuš, Rhea. „Vjerski život“, u *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipat (1944. – 1946.)* (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007), ur. Nataša Mataušić
- Jagodar, Josip, Zvonimir Milošević. *Ivan Šalić - osobni tajnik Alojzija Stepinca: povijest Bebrine, Šalićev životopis i korespondencija s obitelji iz zatvora u Staroj Gradišci i nakon izlaska*. Zagreb: Despot Infinitus; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2023.
- Jakir, Aleksandar. *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941*. Zagreb: Leykam international, 2018.
- Jakovčević, Duje. *Naprednjaštvo u Dalmaciji: Hrvatska demokratska stranka/Hrvatska pučka napredna stranka 1905. – 1914*. Zagreb: Srednja Europa, 2021.
- Jančiković, Tomo. *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938*. Zagreb: Tiskara Merkantile, 1939.
- Jareb, Mario i Zdravka Jelaska Marijan, „Dalmacija nakon 1918. godine“, u *Prijelomna vremena: hrvatske zemlje nakon 1918.*, ur. Suzana Leček. Zagreb: Matica hrvatska, 2022.
- Jareb, Mario. *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1941.*, 2. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 2007),
- Jedin, Hubert i Konrad Repgen, ur., *Velika povijest crkve, sv. 7, Svjetska Crkva u 20. stoljeću* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2019).
- Jelaska, Vladimir. „Geološki aspekti ukrasnog kamena otoka Brača“, u *Brački zbornik 14: prirodne osnove otoka*, ur. Ivo Marinković (Supetar: SIZ za kulturu Općine Brač, 1984),
- Jurčević, Josip. *Komunistički teror i mučeništvo Crkve: djelovanje Udbe protiv Crkve u Hrvatskoj 1945. – 1991.*, sv. 1. Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2020.

Jurišić, Šimun. „Ravnatelji Klasične gimnazije“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović. Split: Književni krug, 1990.

Jutronic, Andre. *Brački zbornik 9: Bibliografija otoka Brača* (Supetar: Skupština općine Brač, Savjet za prosvjetu i kulturu, 1971),

Kardum, Tomislav. *Između revolucije i obrane države: komunisti u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.)*. Zagreb: Despot Infinitus, 2022.

Katalinić, Kazimir. *Od poraza do pobjede: povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, sv. 1. (Zagreb: Naklada Trpimir; Varaždin: Mini-print-logo, 2017).

Kero, Pavao. „Pregled povijesti Zadarske nadbiskupije od 1918. do 1947. godine“. U *Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve*, sv. 2. *Od pada Mletačke Republike do pohoda pape Ivana Pavla II.* 2003., ur. Livio Marijan, 220–240. Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2013.

Kisić Kolanović, Nada. *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1996.

Kisić Kolanović, Nada. „Prilog proučavanju narodne vlasti u Hrvatskoj 1943-1945.“ *Časopis za suvremenu povijest* 11, br. 2–3 (1979):

Kisić Kolanović, Nada. „Razvoj narodne vlasti u Hrvatskoj 1942. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 14, br. 3 (1982):

Kljaić, Stipe. *Nikada više Jugoslavija: intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929. – 1945.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.

Kljaić, Stipe. „Vodice između 'križa' i 'zvijezde““, u *Disidentstvo u suvremenoj povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović, Zdenko Radelić i Katarina Spehnjak (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 223–239.

Kovačić, Mihaela „Don Ante Petravić (1874. – 1941.) i njegova rukopisna ostavština u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu“, u *Ante Petravić: iz rukopisne ostavštine u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu*, autorica kataloga i izložbe Mihaela Kovačić. Split: Sveučilišna knjižnica, 2017.

Kovačić, Slavko. *Iz povijesti škola i odgojnih ustanova*. Split: Književni krug, 2020.

Krišto, Jure. *Partija, UDBa i svećenička udruženja: UDBin elaborat o Udruženjima i drugi dokumenti*. Zagreb: Hrvatska kulturna zaklada; HKZ Hrvatsko slovo, 2014.

Krstulović, Vicko. *Memoari jugoslavenskog revolucionera: 1943-1945*, sv. 2. Zagreb; Sarajevo: Baybook; Beograd: Most art, 2013.

Kolar, Bogdan. „Nekatere razsežnosti odnosa med dr. Metodom Mikužem in ljubljanskim škofom dr. Gregorijem Rožmanom“, u *Mikužev zbornik*.

Kukučin, Martin. *Dom u strani*. Split: Naklada Bošković, 2010.

Kukučin, Martin. *Riđa junica i druge pripovijetke*. Zagreb: Matica slovačka; Filozofski fakultet, 2011.

Kukučin, *Bračke priče*. Split: Naklada Bošković, 2020.

Kuić, Ivanka. „Splitske novine u fondu Sveučilišne knjižnice u Splitu (1880. – 1918.)“, *Kulturna baština* 31, (2002):

Kvesić, Sibe. *Hvar u Narodnooslobodilačkoj borbi*. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1981.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Paris: Gallimard, 1975.

Leseur, Élisabeth. *Tajni dnevnik Élisabeth Leseur: žena zbog čije se dobrote muž ateist obratio i postao svećenik*. 2. izd. Split: Verbum, 2021.

Macan, Trpimir. *Povijest hrvatskog naroda*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.

Marčinković, Stipo. „O mučenicima i žrtvama u Hvarskoj biskupiji u doba komunističke vladavine“, u *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012. godine*, ur. Mile Bogović (Zagreb: Glas Koncila, 2013),

Marinković, Ivo, ur., *Brački zbornik 13: Iseljenci otoka Brača* (Zagreb: SIZ za kulturu Općine Brač, 1982),

Marjanović, Jovan. *Narodnooslobodilački rat, narodna revolucija u Jugoslaviji: 1941 – 1945.: (Kratak pregled)*, 7. izd. Beograd: Kultura, 1961.

Mataušić, Nataša. „El Shatt: repatrijacija“, u *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipat (1944. – 1946.)* (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007), ur. Nataša Mataušić,

Matijević, Margareta. „Između partizana i pristojnosti“: život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.). Zagreb: Plejada; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2019.

Matijević, Zlatko. *U sjeni dvaju orlova: prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005.

Matković, Blanka i Stipo Pilić, *Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori: geostrateška točka velikosrpske politike i propagandni pokretač njezina širenja prema zapadu*, 2. izd. (Zagreb: Hrvatska družba povjesničara "Dr. Rudolf Horvat", 2021),

Matković, Blanka. „Kninska operacija i ratni zločini 8. dalmatinskog korpusa“, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 24, (2012):

Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije: 1918. – 1991. – 2003.*, 2. izd. Zagreb: Naklada Pavičić, 2003.

Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 2. izd. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.

Matulić, Rusko. *February 1944 El Shatt Egypt Nov 1948*. USA: 2014.

Mihaljević, Josip. *Kako je operirala UDBA?: Operacija „Paromlin“ i sudbina Vinka Markovića* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima, 2022).

Mihaljević, Josip. „Razilaženja u SKJ – marginalizacija Vicka Krstulovića“, u *Disidentstvo u suvremenoj povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović, Zdenko Radelić i Katarina Spehnjak. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.

Miljković, Dubravka. „Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941.“, *Odgojne znanosti* 9, br. 1 (2007):

Mirošević, Franko. "Velika župa Dubrava od kapitulacije Italije do kraja 1943. godine", *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 54, br. 2 (2016):

Mlivončić, Ivica. „Crkve i religija u vrijeme narodno-oslobodilačke borbe“, *Naše teme* 6 (1967)

Mužić, Ivan. *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji: politički i pravni aspekti konkordata između Stolice i Kraljevine Jugoslavije*. Split: Crkva u svijetu, 1978.

Mužić, Ivan. *Masoni u Hrvatskoj: 1918. – 1967*. Split: Orbis, 1993.

Nižetić, Branko. „Dr. Ante Štambuk 20 I 1859 – 10 XI 1939“, u *Brački zbornik 1*, ur. Andre Jutronić (Split: Udruženje Bračana, 1940),

Nižetić, Branko. „Spomenik Lavu N. Tolstoju na Braču“, u *Brački zbornik 2*, ur. Andre Jutronić (Split: Savjet za prosvjetu i kulturu NO Kotara Brač, 1954)

Nižetić-Barantić, Vjera. *Zapisi za kraj: selačke crtice*. Split: Naklada Bošković, 2016.

Nižetić, Vjera. *U pustinji El Shatta: o doživljenom i pročitano*. Split: Naklada Bošković, 2007.

Novak, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga: Press data, medijska agencija HND-a, 2005.

Novak, Božidar, ur. *Leksikon radija i televizije*. Zagreb: Masmedia: Hrvatska radiotelevizija, 2006.

Novak, Tonko. „Dr Orest Žunković – hvarski liječnik i revolucionar“, u *Hvarski zbornik 3*, ur. Milan Dorotka. Split: Samoupravna interesna zajednica za kulturu općine Hvar, 1975.

Novak, Viktor. *Magnum crimen: pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, 2. izd. Beograd: Nova knjiga, 1986.

Obad, Stijepo. *Dalmatinsko selo u prošlosti: (od sredine osamnaestog stoljeća do prvog svjetskog rata)*. Logos: Split, 1990.

Ostojić, Ivan. „Centralno bogoslovsko sjemenište za Dalmaciju“, *Crkva u svijetu* 4, br. 5–6 (1969):

Ostojić, Ivan. *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu (1700. – 1970.)* Split: Nadbiskupsko sjemenište, 1971.

Ostojić, Ivan Kazimir, *Tomo Didolić i njegovo dopisivanje*. Split: Narodna tiskara, 1929.

Overy, Richard. *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, 3. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.

- Palavršić, Ante. „Centralna kazališna grupa i pjevački zbor jugoslavenskog zbjega u Egiptu“. U *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*. Sv. 8. Ur. Ante Palavršić, 323 – 339. Split: Historijski arhiv, 1974.
- Palavršić, Ante. „Jugoslavenski zbjeg u Italiji“. U *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*. Sv. 9. Ur. Ante Palavršić, 259–282. Split: Historijski arhiv, 1977).
- Palavršić, Ante. „Prosvjetni rad u jugoslavenskom zbjegu u Egiptu“, u *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*. Sv. 7. Ur. Ante Palavršić, 6–125. Split: Historijski arhiv, 1969.
- Pavešković, Nedo. „Đačke uspomene“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990),
- Pavičić Kotin, Marko. *Za križem u riječi i slici: zavjetno pučko pokornička vjerska procesija „Za križem“*, 3. izd. Stari Grad: Grad Stari Grad, 2019.
- Pazini, Uroš. „Odnos sjemenišne i državne klasične gimnazije u Splitu“, u *300. obljetnica splitskoga sjemeništa i klasične gimnazije: (1700. – 2000.)*, ur. Ivan Banić (Split: Crkva u svijetu; Nadbiskupsko sjemenište i Nadbiskupijska klasična gimnazija 'Don Frane Bulić', 2000.),
- Petešić, Ćiril. *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945*. Zagreb: Vjesnikova press agencija; Globus, 1982.
- Perić, Ivo. *Dalmatinski sabor: 1861.-1912. (1918.) god.* (Zadar: Centar Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1978).
- Perić, Ivo. „Politički skup hrvatske mladeži u Selcima (1883.) u svjetlu početnog širenja pravaštva na dalmatinskom prostoru“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 37, (1995):
- Perić, Ivo. *Povijest Hrvata* (Zagreb: Centar za transfer tehnologije, 1997).
- Perić, Ratko. „Studenti Hrvatskog zavoda u Rimu“, *Bogoslovska smotra* 53, br. 2-3 (1983): 251
- Plenča, Dušan. „Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu“, u *Istorija radničkog pokreta* 4, ur. Pero Morača. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1967.
- Pio XI. *Bezbožni komunizam, „Divini Redemptoris“*. Zagreb: Naklada Mosk, 1937.

- Piplović, Stanko. „Zgrade Sjemeništa i Klasične gimnazije u Splitu“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990),
- Posedel, Josip. „Iz povijesti Klasične gimnazije“, u *Spomenica 150-godišnjice Klasične gimnazije u Splitu 1817. – 1967.*, ur. Josip Posedel i dr. (Split: Odbor za proslavu, 1967),
- Previšić, Martin. *Povijest Golog otoka*. Zagreb: Fraktura, 2019.
- Prusac, Ivan. *Tragedija Kavrana i drugova: svjedočanstvo preživjelog*. Rijeka: Riječki nakladni zavod, 1996.
- Radanović, Milan. *Oslobođenje: Beograd, 20. oktobar 1944.* (Beograd : Rosa Luxemburg Stiftung, 2014).
- Radelić, Zdenko. *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj: (1942. – 1954.)*, sv. 1. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019.
- Radelić, Zdenko. „1945 in Croatia“, *Review of Croatian History* 12, br. 1 (2016),
- Radica, Bogdan. *Živjeti nedoživjeti*. Sv. 1. *Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada* (München; Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1982).
- Radica, Joško. *Sve naše Dakse: hrvatski jug u vrtlogu Drugog svjetskog rata i jugokomunističke strahovlade*. Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak, 2003.
- Radić, Radmila. „Politička ideologija kao sekularna religija i njena integrativna funkcija“, u: *Dijalog povjesničara – istoričara*, sv. 4, ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2001).
- Radmilović, Jerko. „Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi“. U *Brački zbornik* 2, ur. Andre Jutronić. Split: Savjet za prosvjetu i kulturu NO Kotara Brač, 1954: 5-83.
- Radonić, Branko. *El Shatt, Dalmatinci u pustinji: povijest dalmatinskog zbjega u Italiji i Egiptu od 1943. do 1946. godine: opći i lokalni (vrgorski) pregled* (Zagreb: Plejada: Synopsis; Vrgorac: Društvo prijatelja vrgorske starine, 2023).
- Ramljak, Julijan. *Nečastiva urota: zapisi o hapšenju i tamnovanju*, 3. izd. Visovac: Franjevački novicijat, 2000.

Rebić, Adalbert, ur., *Opći religijski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.

Rogošić, Andrea. „Osobna imena u Splitu u razdoblju preporodnoga pokreta“. *Folia onomastica Croatica*, br. 25 (2016):

Roksandić, Drago i drugi, „Predgovor izboru radova“, u *Mikrohistorija: pola stoljeća inovacija*, ur. Drago Roksandić i drugi (Zagreb: Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije: SKD Prosvjeta, 2022.

Spehnjak, Katarina. *Britanski pogled na Hrvatsku: 1945. – 1948*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2006.

Spehnjak, Katarina. *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945. – 1952*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2002.

Srakić, Marin. *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma: kratki prikaz na temelju povijesnih izvora s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku i na područje Đakovačke i Srijemske biskupije* (Zagreb: Katehetski salezijanski centar, 2000),

Stančić, Nikša. *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji: Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*. (Zagreb: Sveučilište, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, 1980).

Stančić, Nikša. „Jelsa na otoku Hvaru u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda – o jednom modelu oblikovanja mediteranskih gradića i tipu nacionalne ideologije na hrvatskoj obali Jadrana u 19. stoljeću“, u: *Jelsa u hrvatskom narodnom preporodu Dalmacije*, ur. Pavao Palaversić. Jelsa: Matica hrvatska, 1994.

Stepinac, Alojzije. *Propovijedi, govori, poruke (1934. – 1940.)* Prir. Juraj Batelja. Zagreb: Postulatura blaženog Alojzija Stepinca, 2000.

Stuparić, Darko. *Diplomati izvan protokola: ambasadori Titove Jugoslavije*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine, 1978.

Sudar, Drago. *Odrastanje u Titovim zatvorima*. Zagreb: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2014.

- Škalabrin, Nikola. *Uvod u kanonsko pravo*. Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Pravni fakultet, 1994.
- Škarica, Marin. „In memoriam Martinu Kiriginu (1908.–2001.): Zaljubljenik liturgije“, *Crkva u svijetu* 36, br. 4 (2001):
- Škomrlj, Marko. „Od dalmatinskog krša do afričkog pijeska“, *Mornarički glasnik* br. 2 (1961):
- Štambuk, Dario i suradnici, *Štambuk: povijest i rodoslovlje*. Zagreb: Udruga Štambuk, 2019.
- Štambuk, Juro. *Selca kroz povijest*. Split: Naklada Bošković, 2017.
- Štambuk, Venceslav. „Kamenarstvo i kamenoklesarstvo na Braču“, u: *Brački zbornik 1*, ur. Andre Jutronić. Split: Udruženje Bračana, 1940.
- Štokalo, Gabrijel. "Naša Crkva u našem svijetu", *Crkva u svijetu* 10, br. 1 (1975)
- Šuljak, Dinko. *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*. Barcelona; München: Knjižnica Hrvatske revije, 1988.
- Šumanović, Vladimir. „Masovni zločini 11. dalmatinske brigade – Široki Brijeg i Kočevski Rog“, u *Komunistički zločini 1*, ur. Vladimir Šumanović, Vlatka Vukelić i Danijel Jurković (Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2023)
- Šumanović, Vladimir. „Priests of the Serbian Orthodox Church in the Units of the People’s Liberation Army of Yugoslavia“, *Kroatologija* 15, br. 2 (2024): 93–118.
- Šurija, Vinko. *Duh neslomljivi: sjećanja uznika, logoraša i izbjeglice*. Sydney: T. Šurija, 2021.
- Šute, Ivica. *Hrvatska povijest 1918. – 1941*. Zagreb: Leykam international, 2019.
- Talaich, Joe. *Tihi izgon: hrvatski dječak odrasta kao izbjeglica II. svjetskog rata*. Split: Naklada Bošković, 2019.
- Tomasevich, Jozo. *Rat i revolucija u Jugoslaviji, 1941-1945*. Zagreb: EPH; Novi Liber, 2010.
- Trogrlić, Marko i Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam International, 2015.

Trogrlić, Stipan. *Mons. Božo Milanović – istarski svećenik (1890. – 1980.): crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2011.

Trutanić, Jure. „Kontroverze oko izbora kandidata otoka Brača za Dalmatinski sabor u kotaru vanjskih općina Brača, Hvara i Visa 1901. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 63 (2021):

Tuđman, Franjo. *Bespuća povijesne zbiljnosti: rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1990.

Ursić, Andro. *U raljama crvenog zmaja*. Split: Naklada Bošković, 2023.

Ursić, Neva i Ivo Vuković, prir., *100. obljetnica prvog na svijetu spomenika L. N. Tolstoj u Selcima na otoku Braču 1914.–2014.* (Selca; Zagreb: Udruga Didolić, 2014),

Velebit, Vladimir. *Sećanja*. Zagreb: Globus, 1983.

Visković, Josip. *Sjećanja s robije*. Zagreb: Teovizija, 1994.

Visković, Josip. „Svećenici u zatvorima za vrijeme vlasti SFRJ“, *Politički zatvorenik* 6, br. 57 (1996):

Vodušek Starič, Jera. *Kako su komunisti osvojili vlast, 1944. – 1946.* Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.

Vrandečić, Josip. *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*. Zagreb: Dom i svijet, 2002.

Vrandečić, Josip. „Narodni preporod na otoku Braču“, u *Brački zbornik 22: 75. obljetnica života Petra Šimunovića*, ur. Ivo Šimunović (Supetar: Brački zbornik; Split: Naklada Bošković, 2007)

Vranješ-Šoljan, Božena. *Dalmacija: stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.* (Zagreb: Educa, 2021)

Vrljićak, Luka. „Direktori sjemenišne gimnazije u Splitu“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović. Split: Književni krug, 1990.

Vrsalović, Dasen. *Povijest otoka Brača*, 2. izd. Zagreb: Graphis, 2003.

Vuković, Ivo. „O nekim značajnijim i zaslužnijim Štambucima 19. i 20. stoljeća“, u *Štambuk 300*, ur. Marito Mihovil Letica. Zagreb: Udruga Štambuk, 2013.

Vuković, Ivo. *Talijansko paljenje Selaca na Braču 9. kolovoza 1943: povodom 70. godišnjice*. Zagreb: Udruga Didolić, 2013.

Zaninović, Mate. *Iz prošlosti školstva Dalmacije*. Zagreb: Školske novine, 1978.

Zaninović, Mate. „Pregled razvoja gimnazije do naših dana“, u *290 godina Klasične gimnazije u Splitu: 1700. – 1990.*, ur. Stanko Piplović (Split: Književni krug, 1990),

Zemon Davis, Natalie. *Povratak Martina Guerra*. Zagreb: Konzor, 2001.

Zlodi, Zdravka. „Hrvati i slavenski svijet u 19. stoljeću“, u *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger i Jasna Turkalj (Zagreb: Matica hrvatska, 2016).

Žalac, Tomo. *Škola u ratu i revoluciji: školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941-1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

Žugaj, Vjekoslav. *Stara Gradiška*. Zagreb: N.T.D. Mato Lovrak, 1997.

Žunec, Ozren. *Gutaljinščik: Pasternak, Macbeth i logika Staljinove apsolutne diktature*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Hrvatsko katoličko sveučilište, 2023.

7.6. Članci u postupku objavljivanja

Batelja, Juraj. „Biskup Miho Pušić i euharistijski kongresi u Hvarskoj biskupiji“. Neobjavljeni članak koji će biti uvršten u zbornik o biskupu Pušiću.

7.7. Ocjenjeni radovi

Ajlec, Kornelija. „Odnosi med begunci iz Jugoslavije in Unrro v Egiptu v letih 1943-1946“ (doktorska disertacija). Ljubljana, 2013.

Bratanić, Mateo. „Hrvatski zbjegovi u Egipat 1943.-1946.“ (Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, 2009).

Jurković, Danijel. „Odnosi Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza od 1947. do 1953. u kontekstu Informbiroa prema vodećim jugoslavenskim tiskovinama“ (Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, 2023).

Kovačić, Davor. „Koncentracijski logor Stara Gradiška 1941. – 1945.“ (Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2001).

Wisbith, Thomas. „Allied Force Headquarters during the North African Campaign: A study of Allied integrated multi-national command organization from August 1942 – May 1943“ (research thesis), The Ohio State University: 2018.

Žurić-Scotti, Neva. „*Talijanska okupacija Dalmacije 1941-1943.*“ (Doktorska disertacija, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru, 1979)

7.8. Internetski izvori

7.8.1. Internetske enciklopedijske natuknice:

„Bezić, Živan“, *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bezic-zivan> (posjet 24. 6. 2024.)

„Bojanić, Ivo“, *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bojanic-ivo> (posjet 1. 7. 2024.)

„Novak, Božidar“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://enciklopedija.hr/clanak/novak-bozidar> (posjet 3. 7. 2024.)

„Novak, Božidar“, Proleksis enciklopedija, <https://proleksis.lzmk.hr/4534/> (posjet 3. 7. 2024.)

„Kirigin, Martin“, *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/kirigin-martin> (posjet 23. 8. 2024.)

„Štambuk, Zdenko“, *Istrapedia*, <https://istra.lzmk.hr/clanak/stambuk-zdenko> (posjet 2. 9. 2024.)

7.8.2. Ostali internetski izvori

<https://www.galum.hr/info/o-nama/>

Vatican News, <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-03/holy-see-archives-pope-pius-xii-world-war-ii.html> (posjet 19. 7. 2024.)

Acta Apostolicae Sedis XCVII, 372, https://www.vatican.va/archive/aas/index_ge.htm (posjet 18. 7. 2024.)

Vjera i djela: portal katoličkih teologa, <https://www.vjeraidjela.com/krvno-srodstvo-ili-rodbinstvo-i-nacin-njihova-racunanja/> (posjet 22. srpnja 2024.)

„American Consulate, Mazatlan, Sinalca, Mexico, june 1924.“, br. 1354. Preslika dokumenta objavljena je 3. kolovoza 2024. u Facebook grupi *Selca kroz povijest*, a izvorno je preuzeta s web stranice www.ancestry.com.

Gradska groblja Zagreb, tražilica pokojnika. <https://www.gradskagroblja.hr/trazilica-pokojnika/15>

Ostalo:

Odgovor Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske od 9. veljače 2024., Klasa: 008-03/24-01/04; URBROJ: 514-02-03-03-01/01-24-03.

8. ŽIVOTOPIS I POPIS JAVNO OBJAVLJENIH RADOVA AUTORA

8.1. Životopis

Jure Trutanić rođen je 1. kolovoza 1994. godine u Makarskoj, no dolazi iz Selaca na Braču. Na rodnom je otoku proveo djetinjstvo, završio osnovnu školu u Selcima te opću gimnaziju u Srednjoj školi Bol. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu završio je 2019. dvopredmetni diplomski studij pedagogije i povijesti nastavničkog usmjerenja obranom diplomskoga rada na temu *Četnički pokret Draže Mihailovića u Dalmaciji za vrijeme Drugog svjetskog rata*. Iskustvo studiranja na stranom sveučilištu ostvario je 2017. boravkom na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani u trajanju od jednog semestra u sklopu programa razmjene Erasmus+. Završetkom studija stekao je kvalifikaciju magistra edukacije povijesti i pedagogije (mag. educ. hist. et mag. paed.) Nakon višegodišnjeg iskustva turističkoga vođenja širom Hrvatske i Europe pokrenuo je 2019. vlastiti obrt za turističko vođenje. Na doktorski studij povijesti Fakulteta hrvatskih studija upisan je u prosincu 2020. godine. Od siječnja 2021. zaposlen je na Odsjeku za povijest tog Fakulteta u suradničkom zvanju odnosno na suradničkom radnom mjestu asistenta. Do završetka ak. god. 2023./24. na Fakultetu hrvatskih studija izvodio je kolegije na preddiplomskim studijima povijesti i kroatologije, a od ak. god. 2024./25. na preddiplomskim i diplomskim studijima povijesti. Izvodi nastavu iz obveznih i izbornih kolegija koji se bave temama iz hrvatske i svjetske moderne i suvremene povijesti. Predmet njegova užeg znanstvenog interesa jesu teme iz nacionalne političke, kulturne i intelektualne povijesti 19. i 20. stoljeća s posebnim naglaskom na Dalmaciju. Autor je nekoliko znanstvenih članaka u polju povijesti, a povremeno objavljuje političke i historiografske priloge publicističke naravi.

8.2. Popis objavljenih radova

8.2.1. Članci objavljeni u znanstvenim časopisima

1. Trutanić, Jure. „Kontroverze oko izbora kandidata otoka Brača za Dalmatinski sabor u kotaru vanjskih općina Brača, Hvara i Visa 1901. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 63 (2021): 289–323.
2. Trutanić, Jure. „David Starčević u raskolu Stranke prava 1895.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 53, br. 2 (2021): 179–204.

3. Trutanić, Jure. „Nakladnički poduhvat Ivana Kazimira Ostojića u Donjoj Tuzli početkom 20. stoljeća“, *Historijski zbornik* 74, br. 2 (2021): 289–321.

8.2.2. Prikazi knjiga objavljeni u znanstvenim časopisima

1. Trutanić, Jure. „Dalmacija pod habsburškom krunom. Fra Ante Matijević, Povijest Dalmacije za vrijeme prve austrijske vladavine 1797-1806, priredio Marko Trogrlić, Zagreb: Leykam International, 2020, 251 str.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 52, br. 2 (2020): 452–454.
2. Trutanić, Jure. „Mateo Bratanić, Pomorstvo Dalmacije u 19. stoljeću: otok Hvar u tranziciji (Zadar; Stari Grad: Sveučilište u Zadru; Muzej Staroga Grada, 2020), 207 str.“, *Časopis za suvremenu povijest* 53, br. 1 (2021): 379–382.
3. Trutanić, Jure. „Ante Samardžić, Konstantin Vojnović u hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji (1858.-1874.) Podstrana: Matica hrvatska - ogranak Podstrana, 2020), 156 str.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, br. 59 (2021): 327–332.
4. Trutanić, Jure. „Duje Jakovčević, Naprednjaštvo u Dalmaciji: Hrvatska demokratska stranka/Hrvatska pučka napredna stranka 1905.-1914., Zagreb, Srednja Europa, 2021., 167 str.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 65 (2023): 405–410.